

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
Academic Review of Economics and Administrative Sciences

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Academic Review of Economics and Administrative Sciences

Cilt/Volume : 13 Yıl : 2020 Sayı/No :3 ISSN : 2564-6931

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ACADEMIC REVIEW OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt:13 • Sayı:3 • ISSN: 2564-6931

Sahibi / Owner

Fakülte Adına Dekan Prof. Dr. Haluk BENGÜ

Baş Editör / Editor-in-Chief

Fındık Özlem ALPER

Editörler / Editors

Ali Eren ALPER

Okyay UÇAN

Dil Editörü / Language Editor

Arzum BÜYÜKKEKLİK

Editör Yardımcısı / Co-Editor-in-Chief

Ali Gökhan GÖLÇEK

Yayın Kurulu Sekreteryası / Publication Secretariat

Melih Nadi TUTAN

Bariş Meriç DEMİR

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

Adres: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bor Yolu Üzeri 51243 Kampus / NİĞDE

Tel: 0 388 225 20 12

Faks: 0 388 225 20 14

E-posta: iibfdergi@ohu.edu.tr

Copyright@ohuiibfdergi2020

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dergisi

Academic Review of Economics and Administrative Sciences

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır. Derginin yayın dili Türkçe olup, aynı zamanda İngilizce yazılmış "araştırma makalesi", "derleme" ve "kitap değerlendirme" türünden metinleri, yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayımlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Yazarların etik kurallara uygunluk konusunda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un Uluslararası Standartlarını dikkate alması beklenmektedir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir.

ULAKBİM TR Dizin Komitesi tarafından düzenlenen yayım kuralları gereği 2020 yılı itibari ile başvuru yapan araştırmacıların Etik Kurul Raporu'nu da sisteme yüklemeleri gerekmektedir (Ayrıntılı bilgi için [tıklayınız](#)).

ÖHÜİBF Dergisi elektronik olarak yayımlanır ve değerlendirme süreci elektronik ortamda yürütülür. Dergimiz iktisat, işletme, maliye, ekonometri, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve sosyoloji alanlarındaki bilimsel eserleri yayımlar. Yayımlanan eserlerin telif hakları Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'ne aittir.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (ÖHÜİBFD), *ULAKBİM TR DİZİN*, *Akademi Sosyal Bilimler Endeksi (ASOS)*, *IndexCopernicus*, *EBSCO*, *Sobiad*, *Academic Keys*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Araştırmax*, *Journal Factor*, *JournalSeek*, *Science Library Index CAB Abstracts* ve *ProQuest* tarafından taranmaktadır.

Yayın Kurulu / Publication Board

Muhsin KAR	Niğde Ömer Halisdemir University
Haluk BENGÜ	Niğde Ömer Halisdemir Univeristy
Mehmet DEMİRAL	Niğde Ömer Halisdemir University
Ali DERAN	Tarsus University
Fikret DÜLGER	Çukurova University
Fevzi Serkan ÖZDEMİR	Ondokuz Mayıs University
Elshan BAGHİRZADEH	Azerbaijan State University of Economics
K. Ghanshyam TRIVEDI	Sardar Vallabhbhai National Institute of Technology
Aleksandra GORECKA	Warsaw University
Maria PARLINSKA	Warsaw University
Abdülmecit NUREDİN	International Vision University
Gülmira ABDİRASSİLOVA	Kazakh State Women's Teacher Training University

Danışma Kurulu / Advisory Board

Hüseyin AKAY	İzmir Demokrasi University
Nalan AKDOĞAN	Başkent University
Serap ÇABUK	Çukurova University
Mümin ERTÜRK	Altınbaş University
Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Y. Beyazıt ÖNAL	Çukurova University
Janina SAWICKA	Warsaw University
Yusuf SÜRMEK	Karadeniz Teknik University
S. Hüseyin TOKAY	Gazi University
A. Burçin YERELİ	Hacettepe University

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ACADEMIC REVIEW OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt:13 • Sayı:3 • ISSN: 2564-6931

Hakem Kurulu / Referee Board

Bu Sayının Hakemleri, Temmuz 2020; 13(3)

Mahmut	AKBOLAT	(Sakarya Üniversitesi)
Cemil Serhat	AKIN	(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Mehmet	ALTINÖZ	(Hacettepe Üniversitesi)
Mesut	ATASEVER	(Uşak Üniversitesi)
Ahmet	BARDAK	(İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Ayberk Nuri	BERKMAN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Ömer Faruk	BİÇEN	(Balıkesir Üniversitesi)
Ferdi	BİŞKİN	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Esin	CAN	(Yıldız Teknik Üniversitesi)
Emek Aslı	CİNEL	(Giresun Üniversitesi)
Furkan	ÇELEBİ	(Yozgat Bozok Üniversitesi)
Hatice Işın	DİZDARLAR	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Deniz Umut	DOĞAN	(Başkent Üniversitesi)
Yakın	EKİN	(Akdeniz Üniversitesi)
Kerem	GÖKTEN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Murat	GÜLER	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yusuf	GÜMÜŞ	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Recep	GÜNEŞ	(İnönü Üniversitesi)
Ebru	GÜNLÜ KÜÇÜKALTAN	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Ömer	İSKENDEROĞLU	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Erhan	İŞCAN	(Çukurova Üniversitesi)
Burcu	İŞGÜDEN KILIÇ	(Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Muhsin	KAR	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Şenay	KARAKUŞ UYSAL	(Aksaray Üniversitesi)
Sebahattin	KARAMAN	(Balıkesir Üniversitesi)
Ayşe Gül	KÖKSAL	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Nuri	ÖMÜRBEK	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Gürçem	ÖZAYTÜRK	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Aysel	ÖZTÜRKÇÜ AKÇAY	(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Tunçay	PALTEKİ	(Biruni Üniversitesi)
Yeliz	SARIOZ GÖKTEN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Özcan	SEZER	(Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Onur	SUNGUR	(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Ahmet	ŞAHBAZ	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Faruk	ŞAHİN	(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Ahmet	TANÇ	(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Hasan Hüseyin	TÜRKMEN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Okyay	UÇAN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Selçuk	YALÇIN	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Mahmut	YARDIMCIOĞLU	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Burcu Selin	YILMAZ	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Gönül	YÜCE AKINCI	(Ordu Üniversitesi)

Hakemlik yapan tüm hocalarımıza bilim dünyası adına teşekkür ediyoruz.

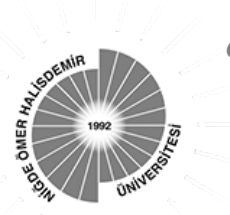
İÇİNDEKİLER / CONTENTS

(Araştırma Makalesi / Research Article)

- Finansal Raporlamanın İnternet Üzerinden Yayınlanması ve Gelişmiş Ülke Şirketleri Üzerine Bir Çalışma.....**386-400
Financial Reporting on the Internet and a Study on Companies of the Developed Countries
Fehmi KARASİOĞLU
Ümmü ALTIN
- Mutfak Çalışanlarında Algılanan Dışsal Prestij ve İşe Adanmışlığının Yenilik Performansına Etkisi: Nevşehir İlinde Bir Uygulama.....**401-412
Effect on Innovation Performance of Perceived External Prestige and Job Engagement of Kitchen Staff in Accommodation Enterprises: An Application in the City of Nevşehir
Selcen BALKI
İbrahim İLHAN
Aziz Gökhan ÖZKOÇ
- Türkiye İçin Döviz Rezerv Yeterlilik Göstergelerinin Değerlendirilmesi.....**413-425
Evaluation of Foreign Exchange Reserve Proficiency for Turkey
Yusuf DEMİR
- Dijital Ekonomide Finansal Raporlamaya İlişkin Sorunlar ve Türkiye Açısından Çözüm Önerileri.....**426-445
Problems Related to Financial Reporting in Digital Economy and Solution Proposals for Turkey
Yusuf ARTAR
İlker KIYMETLİ ŞEN
- Konaklama İşletmelerinde Hizmet Hatası Telafi Stratejilerinin Kurumsal İtibara Etkisi.....**446-461
The Impact of Service Failure Compensation Strategies on Corporate Reputation in Accommodation Businesses
Erkan AKGÖZ
Darya KRASNİKOVA
- Türkiye’de A Tipi Yatırım Fonlarının Performans Analizi (01/2013-12/2017).....**462-476
Performance Analysis of Type a Mutual Funds in Turkey (01/2013-12/2017)
Nuh Ali İPEKTEN
Gölgen İPEKTEN
Bekir ELMAS
- Bilgi Yoğun Hizmetler Alt Sektörlerinde Öğrenme Eğrileri.....**477-491
Learning Curves in the Knowledge Intensive Services Sub-Sectors
Gürkan ÇALMAŞUR
Hüseyin DAŞTAN
Zeynep KARACA

- Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksinde Sürekli Olarak Yer Alan Şirketlerin Sürdürülebilirlik Faaliyetlerinin Analizi.....**492-511
Analysis of Sustainability Activities of Companies Continually in the Borsa Istanbul Sustainability Index
Erdoğan KARADENİZ
Buket Dilan UZPAK
- Kamu Hizmeti Anlayışındaki Değişimin Türk Yönetim Geleneği Çerçevesinde Değerlendirilmesi.....**512-530
Evaluation of the Change in Public Service Approach in the Context of Turkish Management Tradition
Şadiye ARSLAN
- Algılanan Sosyal Desteğin Personel Güçlendirme ve İş Stresine Etkisi: Kendilik Algısının Düzenleyicilik Rolü.....**531-545
Organizing Role of Sense of Self on Perceived Social Support to Effect on Empowerment and Job Stress
Selen DOĞAN
Yavuz Sezer OĞUZHAN
- Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma.....**546-558
The Relationship Between Economic Freedoms and Economic Growth: An Empirical Study on BRICS Countries
Yunus Emre BİROL
Bünyamin DEMİRGİL
- Bağımsız Denetim Kalitesinin Şirketlerin Finansal Performansı Üzerine Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama.....**559-576
The Effect of the Quality of Audit on the Financial Performance of Companies: An Application in Borsa Istanbul
Bilal KESEN
Mehmet Nuri SALUR
- Enflasyon ile Finansal Gelişme İlişkisi: Yüksek ve Düşük Enflasyonlu Ülkeler Üzerine Ampirik Kanıtlar577-592**
The Relationship Between Inflation and Financial Development: Empirical Evidences on High and Low Inflation Countries
Sena TÜRKMEN
Hüseyin AĞIR
- Zıtlık Stratejisi veya Göreceli Güç Stratejisi: 2010'lu Yıllarda Türkiye Hisse Senedi Piyasasından Bir Kanıt.....**593-605
Contrarian Strategy or Relative Strength Strategy: An Evidence from the Turkish Stock Market in 2010s
Fatih YİĞİT

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(3) ss: 386-400
Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(3) pp: 386-400
<http://dergipark.org.tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI:10.25287/ohuiibf.548010

Geliş Tarihi / Received: 02.04.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 30.05.2020

FINANSAL RAPORLAMANIN İNTERNET ÜZERİNDEN YAYINLANMASI VE GELİŞMİŞ ÜLKE ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Fehmi KARASİOĞLU¹
Ümmü ALTIN²

Öz

İnternet, işletmecilik alanında şirketlerin finansal raporlarının sunulması için kullanılan etkin bir araç olmuştur ve bilgileri paydaşlarına yaymak için kullanılan alternatif bir medya haline gelmiştir. Bu alternatif medya, çevrimiçi finansal açıklama (OFD) veya internet finansal raporlama olarak bilinir. İnternet tabanlı finansal raporlama (ITFR) son zamanlarda hızla büyüyen bir olgudur. Dünya çapındaki pek çok şirket finansal bilgilerini internette yayınlamaktadır. Şirketler, düzenlenen finansal raporlar aracılığıyla bilgileri işa ettiklerinden sermaye piyasasının etkinliği için hayati öneme sahiptir. Bu alternatif medya, kağıtsız bir raporlama sistemidir ve genellikle çevrimiçi finansal açıklama (OFD) veya internet finansal raporlama olarak bilinir. Çevrimiçi finansal açıklama, herhangi bir firmanın bilgi asimetrisinin azaltılmasını amaçlamaktadır. Bu çalışmada, gelişmiş ülkelerdeki şirketlerin, yatırımcıların internet sayfalarında aradıkları özelliklere ne derece cevap verebildikleri araştırılmıştır. Araştırmada, Fortune 500 sitesinden 24 gelişmiş ülkenin en iyi firmalarından birer tanesi seçilmiştir. Bu şirketlerin değerlendirilmesinde 40 maddeden oluşan değişkenler kullanılmıştır. Bu değişkenler kullanılarak her şirket için bir endeks oluşturulmuş, şirketlerin elde ettiği endeksler toplam endekslere oranlanmıştır.

Anahtar Kelimeler :İnternet; Finansal Raporlama; İnternet Tabanlı Finansal Raporlama; Gelişmiş Ülkeler; Gelişmiş Ülkelerde Raporlama.

Jel Sınıflandırılması :M41.

¹Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, fehmi@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6940-3033.

² Öğr. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Ermenek Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, ualtin@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3483-2097.

FINANCIAL REPORTING ON THE INTERNET AND A STUDY ON COMPANIES OF THE DEVELOPED COUNTRIES

Abstract

The Internet has been an effective tool for the presentation of financial reports of companies in the field of business and has become an alternative media used to disseminate information to its stake holders. This alternative media is known as online financial disclosure (OFD) or internet financial reporting. Internet-based financial reporting (ITFR) is a rapidly growing phenomenon recently. Many companies around the world publish their financial information online. Companies are of vital importance for the effectiveness of the capital market as they disclose information through financial reports. This alternative media is a paperless reporting system and is generally known as online financial disclosure (OFD) or internet financial reporting. Online financial disclosure aims to reduce the information asymmetry of any firm. In this study, it has been investigated what extent companies in developed countries can respond to the features that investors are looking for on their web pages. In the study, one of the best companies of 24 developed countries has been selected from Fortune 500 site. In the evaluation of these companies, variables consisting of 40 items were used. By using these variables, an index has been created for each company and the indices obtained from the companies are divided into total indices.

Keywords : Internet; Financial Reporting; Internet-Based Financial Reporting; Developed Countries; Reporting in Developed Countries.

Jel Classification : M41.

GİRİŞ

Son yıllarda teknolojinin hızlı gelişimi ile birlikte, internet kullanımı da önemli ölçüde artmıştır. İnternet kullanımının artması, internetin kullanıcılar için sağladığı erişim kolaylığından kaynaklanmaktadır. Kullanıcılar her yerde ve her zaman internete kolayca erişebilirler. Ayrıca internetin kullanıcılarına verdiği bilgiler de oldukça geniştir. Artan teknoloji ve teknoloji kullanıcılarının sayısı, şirketleri artan küresel rekabet karşısında hayatta kalmak için teknolojiyi kullanmaya zorlamaktadır. İnternet teknolojileri çeşitli mesleklerde temel bir çalışma aracı olmuştur.

Bilgi teknolojilerinin, özellikle kişisel bilgisayarların ve internet gibi bilgisayardan bilgisayara iletişim sistemlerinin kullanımındaki ortaya çıkan artış, birçok iş kolunu ve toplumu büyük ölçüde değiştirmiştir. Bilgisayar ve bilişim teknolojisindeki hızlı gelişme, işletmelerin yürütülme şeklini ve finansal bilginin yayılma şeklini değiştirmiştir. İnternetin kurumsal bilgilerin yayılması için bir kanal olarak kullanılması, son yıllarda kayda değer bir büyüme yaşayan bir olgudur. İnternet teknolojisinin devrimi, kurumsal bilgilerini web sitesi aracılığıyla yayma konusunda şirket sayısını artırmış ve ekonomik sistemi dijitalleştirmiştir. İnternet, web sitelerinde finansal raporlama bilgilerinin zaman kısıtlamaları veya sınırları olmadan ulaşabilmeleri nedeniyle daha geniş bir kullanıcı kitlesine ulaşma potansiyeli sunmaktadır. Ayrıca, şirketlerin çoğu, web sitelerini, bilgilerini açıklamak için bir araç olarak kullanmayı tercih etmektedir, çünkü dünya çapında web sitelerinden yayınlamak düşük maliyetli, dinamik ve esneklerdir.

Artan web siteleri, internet teknolojisinin çok fazla kullanıldığının bir göstergesidir. İnternetin küresel iletişim için bir kanal olarak popüleritesi son 20 yılda hızla gelişmiştir (Khan & Ismail, 2011: 27). Dünyanın her yerinde, gittikçe artan sayıda şirkette, internet'te World Wide Web (Web) siteleri bulunmaktadır (Lymer, Debrecency, Gray, & Rahman, 1999: 1). Çeşitli ülkelerdeki ticari şirketler, World Wide Web'i (www) kurumsal bilgi yayımının yeni yolu olarak kullanmaktadırlar (Khoufi & Khrifech, 2018: 375). Bugün, her şirketin en azından işlemlerinin kısa bir açıklamasını ve ürünlerinin bir listesini içeren bir web sitesi vardır. Bazıları şirketin pazar payı, görev bildirim ve finansal raporları gibi ek bilgiler sağlarken, diğerleri daha da ileri gidebilmektedir (Matherly & Burton, 2005: 28).

İnternet, yatırımcılar için giderek daha önemli bir finansal bilgi kaynağı haline gelmiştir. 2004 yılında BetterInvesting Dergisi, profesyonel olmayan yatırımcıların yaklaşık yüzde 75'inin interneti yatırım faaliyetleri için kullandığını belgelemiştir (Hodge & Pronk, 2006: 268).

İnternetin bir bilgi ortamı olarak varlığı, muhasebe dünyasında finansal tabloların internet üzerinden veya İnternet Tabanlı Finansal Raporlama (ITFR) olarak bilinen sunumlarıyla ilgili yeni bir fikir ortaya çıkarmaktadır (Mooduto, 2013: 479). Bir şirketin finansal ve finansal olmayan bilgilerinin sunumunda internet kullanımı genellikle İnternet Tabanlı Finansal Raporlama (ITFR) olarak adlandırılır (Maryati, 2014: 72). Bilgilerin internet üzerinden dağıtılması muazzam bir fikirdir ve tüm dünyada gelişmektedir. Geleneksel kağıt raporlardan daha etkili kağıtsız raporlara geçiş ve değişim, tüm kullanıcılar ve hazırlayıcılar üzerinde büyük bir etki yaratacaktır (Ilias, Abd Razak, & Abd Razak, 2014: 338).

I.LİTERATÜR

Hodge & Pronk (2003) çalışmasında, profesyonel ve profesyonel olmayan yatırımcıların yatırım kararlarını verirken üç ayda bir farklı çevrimiçi finansal bilgiler kullanıp kullanmadıklarını ve kullandıkları çevrimiçi bilgilerin yeni bir yatırım mı, yoksa araştırdıklarına veya mevcut bir yatırımı değerlendirmelerine mi bağlı olduğunu incelemek için bir veri kümesi kullanmıştır. Sonuç olarak, profesyonel yatırımcıların, PDF formatlı ve HTML formatlı raporları görüntülemeyi tercih eden ve yönetimin çeyrek sonuçları hakkında daha fazla tartışmaya yatkınlık eğiliminde olan, profesyonel olmayan yatırımcılarla karşılaştırıldığında doğrudan finansal tablolara güvenme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Aynı zamanda, profesyonel olmayan yatırımcılar için yatırım bilinirliğinin (yani mevcut bir yatırımın değerlendirilmekte olup olmadığını veya yeni bir yatırım araştırıp araştırmadıklarını), bir firmanın üç aylık raporlarında görüntüledikleri finansal bilgilerin türünü kuvvetle etkilediğini göstermektedir.

Allam & Lymer (2003) çalışmasında şirketlerin İnterneti nasıl sömürdüğünü ve mevcut ve potansiyel yatırımcılara ve diğer paydaşlara bu yaygın yoldan dolayı raporlama uygulamalarını nasıl geliştirdiklerini belirlemek amacıyla bu gelişmelerin bir dizi çalışmasını yapmıştır. Bu çalışma, dünyadaki beş ülkede bulunan en büyük şirketlere odaklanmaktadır. 2001 sonunda ve 2002 yılının başlarında 250 firmanın çevrimiçi raporlama uygulamaları incelenen şirketler arasında ortak faktörlerin detaylı bir nitelik analizi oluşturularak incelenir. Sonuçlar bu alandaki son değişiklikler hakkında yeni bilgiler sunmaktadır. Özellikle, İnternet teknolojilerinin daha yeni, daha etkileşimli yönlerinin, bu etkinliklerin yakın gelecekte kullanımlarını takip etmek ve kıyaslama yapılmasını sağlamak için nasıl kullanıldığını gösteriyor. Rapor daha sonra şirketlerin büyüklüğü ile raporlama uygulamalarının seviyesi arasındaki ilişkiyi ve öncelikle incelenen farklı ülkelerde listelenen büyük şirketlerin raporlama uygulamaları arasındaki farkları ele almaktadır. Bu sonuçlar, raporlama uygulamalarının farklı alanlardaki şirketler arasında önemli ölçüde farklılık olduğunu göstermektedir.

Kurt Gümüş & Gümüş (2009) çalışmasının amacı, İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören firmaların internet üzerinden yapmış oldukları bilgilendirmeleri araştırmaktır. Elde edilen bilgiler aracılığıyla, firmaların internet üzerinden yaptıkları bilgilendirmeleri etkileyen faktörlerin bulunması ve yapılan bilgilendirmelerin firmaların kazançlarıyla olan ilişkisinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Analiz sonucunda, firmaların internet üzerinden yaptıkları bilgilendirme düzeyinin yüksek olduğu ve sektörlerin bilgilendirmeleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir.

Al-Htaybat, Alberti-Alhtaybat, & Hutaibat (2011) çalışmasında, kullanıcıların Ürdün'deki internet tabanlı finansal raporlama (ITFR) uygulamalarına ilişkin algılarını incelemeyi amaçlamaktadır. Ürdün'de ITFR'nin kullanılabilirliği ve kullanılabilirliği konusundaki algılarını araştırmak için dört farklı kullanıcı grubundan 200 katılımcıya anket formu uygulanmıştır.

Alınan 114 cevap, Kruskal-Wallis testi kullanılarak analiz edilmiştir ve analiz, ITFR konusunda katılımcıların Ürdün'deki karar vermesi için her zaman ve her yerden kullanılabilir, erişilebilir olduğunu ortaya koymuştur.

Homayoun, Rahman, & Bashiri (2011) çalışmada, 2007 yılında Bursa Malezya'da listelenen ilk 100 şirket arasında kurumsal bilgilerin yaygınlaştırılmasında İnternet'in kullanımını incelemektedir. Bu şirketler piyasa kapitalizasyonuna göre seçilmiş ve web sitesi gözlem ve içerik analizine dayandırılmıştır. 61 içerik kaleminden oluşan bir İnternet açıklama endeksi dört ana gruba ayrılmıştır: muhasebe ve finansal bilgiler, kurumsal yönetim, kurumsal sosyal sorumluluk (KSS), yatırımcı ilişkilerinin iletişim bilgileri ve ilgili kolaylıklar. Ayrıca, 26 sunum formatı ögesi iki ana gruba ayrılmıştır: teknolojik özellikler ve web sitesi navigasyon desteğinin uygunluğu ve kullanılabilirliği referans olarak kullanılmıştır. Sonuçlar, şirketler tarafından en yüksek açıklamanın muhasebe ve finansal bilgi nitelikleri için tahakkuk ettiğini göstermektedir. Malezya'daki halka açık şirketlerin % 59'undan fazlasının oldukça iyi geliştirilmiş İnternet tabanlı raporlama yayınladığını ve İnternet Kurumsal Raporlama (ICR) için bir kalite puanı elde ettiğini göstermektedir.

Ojah & Mokoaleli-Mokoteli (2012) çalışmasında gelişmiş ve gelişmekte olan 44 ülkeden oluşan bir panel kullanmıştır. İnternet tabanlı finansal raporlamanın (ITFR) makro-çevresel belirleyicilerini kurumsal yönetim modelleri bağlamında analiz etmekte ve böylece hangi yönetim modelinin açıklama taleplerinin ITFR ile daha fazla ilişkili olduğu sorusunu ele almaktadır. Hem fiziksel hem de kurumsal altyapıların, bir ülkenin ITFR'yi benimsemesinin önemli belirleyicileri olduğu gösterilmiştir.

Kurumsal yönetim yapısının yanı sıra, bu altyapılar hem finansal raporlamanın hem de ifşanın ana hedeflerini şeffaflığı ve piyasa verimliliğini artırmak için ITFR ile birleştirmiştir. Bu bulgular, hükümetlerin ITFR'yi etkin bir şekilde benimsemeleri için kendi sınırları içindeki firmalara sağlamaları ya da firmaları teşvik etmeleri gerektiğini ve bu nedenle ifşa etmenin faydalarından yararlanmaları gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, gerekli çevresel altyapıların herhangi bir raporlama sisteminin başarısı için bir ön koşul olduğunu göstererek uluslararası finansal raporlamanın uyumlaştırılması tartışmasına katkıda bulunmuştur.

Khan (2014) araştırmasında, Malezya borsasındaki internet tabanlı finansal raporlama düzeyinin (ITFR) mevcut durumunu araştırmaya çalışmıştır. Araştırmadaki öğeler, genel hazırlayıcılar ve kullanıcıların bakış açısına dayanmaktadır. Araştırma bulgularına dayanarak ITFR seviyesi % 56,43 ile % 87,14 arasında tespit edilmiştir.

Ilias ve ark. (2014) araştırmasında, uzman kullanıcıların, algılanan faydalarına (PU), algılanan kullanım kolaylığına (PEOU), algılanan bilgi kalitesine (IQ), tutumlara, kullanıcı memnuniyetine ve yeniden kullanma niyetine odaklanarak, Malezya'daki İnternet Tabanlı Finansal Raporlamasına olan tepkisini araştırmıştır. Etkisi olduğuna inanılan üç faktör tutum, kullanıcının memnuniyeti ve yeniden kullanma niyetidir. Anket gönüllü olan ve ITFR algıları hakkında geri bildirimde bulunmak için hazır olan belirli paydaş gruplarına dağıtılmıştır. Çalışmada, üç faktörün tutum, kullanıcıların memnuniyeti ve yeniden kullanma niyeti üzerindeki ilişkileri belirlenmiştir. Mevcut sonuçlar, PEOU (Algılanan kullanım kolaylığı), PU (Algılanan fayda) ve IQ'nun (Bilgi Kalitesi), karar alma sürecinde ITFR'yi yeniden kullanmak için tutum, memnuniyet ve niyet ile güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Jannah (2015) çalışmasında, internet ortamında finansal raporlama uygulamaları ile açıklama oranının etki faktörlerini incelemeyi amaçlamıştır. Bu araştırmada internet tabanlı finansal uygulamalar yoluyla yapılan açıklamalar bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise; yaş, büyüme, kamu mülkiyeti, işin karmaşıklığı, duran varlıklar ve şirket bazındadır. Bu araştırmanın nüfusu Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'na kayıtlı bir şirkettir. Çalışma örneği Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'nda ve Kompas-100 Endeks kategorisinde kayıtlı bir şirkettir. Hipotez testi yapmak için kullanılan veri analizi yöntemi çoklu regresyon analizidir. Analiz regresyonu kullanılarak yapılan hipotez testleri, kamu mülkiyeti, işletme karmaşıklığı, duran varlık ve şirket bazında değişkenlerin ITFR uygulamaları aracılığıyla yapılan açıklamaların kapsamını etkileyebileceğini göstermiştir. Yaş ve şirketin büyümesi, ITFR uygulamaları aracılığıyla açıklamanın kapsamını etkilememektedir.

Rizqiyah & Lubis (2017) araştırmada ITFR'nin Endonezya'daki İslami bankalara uygulanmasını amaçlayan bir çalışmadır. Bu çalışmada değişkenler toplam 112 madde test göstergesi ile sunum ve zamanlama değişkeninden oluşmaktadır. Bu çalışmanın sonuçları on

birinci Umum Syariah bankası örneklemeli araştırmanın ITFR'yi uygulayabildiğini göstermektedir. Her bir Umum Syariah bankası tarafından elde edilen ITFR puanı % 49 ile % 63 arasında değişmekte olup, toplam maksimum % 100 ve ortalama % 55'tir.

II.FİNANSAL BİLGİNİN KAMUYU AYDINLATMA ÖZELLİĞİ

Bir firmanın muhasebe sistemi içinde üretilen, finansal raporlar vasıtasıyla firmanın finansal durumunu ilgili kişilere aktaran bilgiye finansal bilgi denir.

Finansal bilgi; bir firmaya, kuruluşa ya da faaliyete yatırımcıların yatırım yapma kararını vermeleri, kredi verenlerin güven duymaları ve kredi sağlamaları gibi konularda firmaların finansal performanslarını değerlendirmelerini sağlayan önemli bir araçtır. Bu sebepten firmaların ya da kişilerin yatırım yapmak niyetinde oldukları firmaların finansal durumunu değerlendirmeleri de kritik bir rol oynamaktadır. Finansal bilgi, firmaların problemlerini, performanslarını ve gelecekteki muhtemel durumlarını ortaya koyar (Uzunoglu, 2018: 5).

Dünyada birçok firma finansal bilgilerini internet üzerinden kamuya açıklamaktadır (Uyar ve Çelik, 2006: 95). Kamunun aydınlatılmasındaki amaç, sermaye piyasasının aktif çalışması ve şartların tam rekabet koşullarına uygunluğunun sağlanmasıdır. Aslında kamunun aydınlanması ile yatırımcılar, yapacakları yatırımların riskinden değil, yanlış bilgilendirme sonucunda ortaya çıkacak gerçeğe uygun olmayan beklentilerden korunmaktadır (Otyakmaz, 2017: 32).

Bilgilerin kamuya açıklanması uzun yıllardır finansal düzenlemenin önemli bir bileşeni olmuştur. Kurumsal bilgilerin ifşa edilip edilmemesi, bu eylemden kaynaklanabilecek çoklu etkiler nedeniyle firmalar için en önemli kararlardan biridir. Kurumsal bilgiler, tarihsel ve finansal verilerin kayıtlarını, faaliyetlerin tanımlarını, mevcut durumun ortaya çıkmasını ve gelecek planlarını yani, yatırımcı beklentilerini ve diğer bireylerin firmaya yönelik davranışlarını etkileyebilecek ve belirli bir firmayı analiz etmek isteyenler için gerekli kamuya açık olan verileri içerir (Alvarez, Sa'nchez, & Domínguez, 2008: 596).

Kamuyu aydınlatma, şeffaflığın sağlanmasında en önemli araçlardan birisidir. İngilizce literatürde "disclosure" olarak kullanılan bu kavram Türkçe'ye "kamuyu aydınlatma", "kamuya açıklama" ve "kamuyu bilgilendirme" olarak çevrilmiştir (Levent, 2018: 51–52).

Kamuyu aydınlatmanın zorunlu ve gönüllü olmak üzere iki türü bulunmaktadır.

Zorunlu kamuyu aydınlatma; yasalar çerçevesinde kamuya açıklanması zorunlu bilgilerin yine yasalar çerçevesinde belirtilen firmanın mali, yönetim, ortaklık vb. durumlarının belirtilen yer ve zaman içerisinde ilan edilmesidir. Firmalar tarafından kamuya yapılan zorunlu açıklamalar (mandatory disclosure) kanuni bir zorunluluktan doğmaktadır (Duman, 2010: 51).

Gönüllü kamuyu aydınlatma ise, mevzuatta zorunlu olmadığı halde, çeşitli nedenlerle, firmalar kamuya açıklama yapmak isteyebilirler. Buna gönüllü kamuyu aydınlatma (voluntary disclosure) adı verilmektedir. Gönüllü kamuyu aydınlatma, firmaların kendi tercihi olduğundan, içeriği, şekli ve zamanlaması firmaların kendi takdirine bağlıdır. Ancak, verilen bilgilerin, gerçek ve doğru olması gerekmektedir (Keskin, 2018: 42–43).

II.I. Yatırımcı Beklentileri

Kullanıcı pazarını ve finansal bilgi gereksinimlerini belirlemek karmaşıktır, çünkü kullanıcılar genellikle birbirinden çok farklı çıkarları olan heterojen bir gruptur (Baker & Haslem, 1973: 65).

Yatırımcı ilişkileri bilgilerinin temel niteliklerinden birisi, yatırımcıların finansal bilgileri ihtiyaçları ile ilgili olarak algılamasıdır. Yatırımcılar için çeşitli bilgi türlerinin üç kategoriyle ilgili olduğu iddia edilmektedir. Bunlar; finansal göstergeler, yönetim bilgileri ve gelecek planlarıdır. Bazı çalışmalar, sektördeki şirket itibarının ve konumunun bireysel yatırımcı kararları için önemli

olduğunu ortaya koymaktadır. 1973 yılında yapılan bir yatırımcı anketi, yönetimin kalitesinin, şirketin gelecekteki ekonomik görünümünün ve şirket endüstrisinin ekonomik görünümünün yatırımcılar için “çok önemli” olduğunu, satış büyümesi, kurumsal itibar ve potansiyel risk gibi diğer faktörlerin olduğunu göstermiştir. Başka bir çalışmada ise, yatırımcı ilişkileri uzmanları kurumsal sosyal sorumluluğun (KSS) giderek bireysel yatırımcıların ilgi odağına girdiğini savunmaktadır.

Bireysel yatırımcılar tarafından en çok değer verilen bilgilerin özellikleri doğruluk, güvenilirlik ve geçerliliğidir. Bilginin nesnel, zamanlı, kullanışlı ve erişilebilir olması da kilit nitelikler olarak belirlenmiştir (Penning, 2011: 617–618).

III. ÜLKELERİN GELİŞİMLİK DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE İLİŞKİN TEMEL KRİTERLER

Ülkelerin sosyal ve siyasi kurumlarının farklı oluşu hangi ülkenin gelişmiş, hangi ülkenin az gelişmiş olduğunu tam olarak ortaya koyamamaktadır. Buna rağmen bazı kalkınma kriterleri kullanılmaktadır. Bunlar; (Çelik, 2015: 292).

- Kişi başına düşen milli gelir
- Kişi başına düşen milli gelirin artış hızı
- Tasarrufların ve yatırımların milli gelire oranı
- Toplam katma değer içinde sanayi üretiminin payı
- Tarım ve şehir nüfusunun toplam nüfustaki payı
- Kişi başına verimlilik
- Dış ticaretin milli gelir içindeki payı
- Okuma yazma oranı
- Şehirleşme oranı
- Doğum ve ölüm oranları, bebek ölüm oranları
- Nüfus artış oranı
- Günlük gazete ve dergilerin tirajı
- Kişi başına düşen otomobil, televizyon, cep telefonu vb. miktarı
- Kişi başına düşen enerji tüketimi ve benzerleridir.

2019 mali yılında, düşük gelirli ekonomiler, 2017 yılında Dünya Bankası Atlas yöntemi kullanılarak hesaplanan 995 \$ veya daha düşük olan kişi başı GSMH'ya sahip ülkeler; düşük orta gelirli ekonomiler, kişi başına düşen GSMH'sı 996 ile 3.895 dolar arasında olan ülkeler; orta gelirli üst ekonomiler, kişi başına düşen GSYİH'sı 3.896 ile 12.055 dolar arasında olan ülkeler; yüksek gelirli ekonomiler ise kişi başına düşen GSMH'sı 12.056 \$ veya daha fazla olan ülkeler olarak belirlenmiştir (“Worldbank”, t.y.).

2019 mali yılına göre Dünya Bankası, gelir seviyeleri grupları sınıflandırılma listesinde bulunan yüksek gelirli (highincome) ülkeler seçilmiş, 81 adet yüksek gelirli ülke tespit edilmiştir ve İngilizce dilindeki isimlerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Bu ülkeler aşağıda verilmiştir;

Tablo 1: Dünya Bankası Gelir Seviyeleri Grupları Sınıflandırmasına Göre Gelişmiş Ülkeler

Andorra	Birleşik Krallık	Estonya	Macaristan	Litvanya	Palau	Slovak Cumhuriyeti	Birleşik Arap Emirlikleri
Antigua ve Barbuda	Brunei Sultanlığı	Faroe Adaları	İzlanda	Lüksemburg	Panama	Slovenya	Birleşik Krallık
Arjantin	Kanada	Finlandiya	İrlanda	Makao SAR, Çin	Polonya	İspanya	ABD
Aruba	Cayman Adaları	Fransa	Man Adası	Malta	Portekiz	St. Kitts ve Nevis	Uruguay

Avustralya	Manş Adaları	Fransız Polinezyası	İsrail	Monako	Porto Rico	San Marino St. Martin (Fransızca bölüm)	Virgin Adaları- ABD
Avusturya	Şili	Almanya	İtalya	Hollanda	Katar	İsveç	
Bahamalar	Hırvatistan	Cebelitarık	Japonya	Yeni Kaledonya	San Marino	İsviçre	
Bahreyn	Curaçao	Yunanistan	Korea Cumhuriyeti	Yeni Zelanda	Suudi Arabistan	Tayvan	
Barbados	Kıbrıs	Grönland	Kuveyt	Kuzey Marina Adaları	Sejšeller	Çin	
Belçika	Çek Cumhuriyeti	Guam	Letonya	Norveç	Singapur	Trinidad ve Tobago	
Bermuda	Danimarka	Hong Kong SAR, Çin	Lihtenştayn	Umman	SintMaarten (Hollanda Bölümü)	Türks ve Caicos Adaları	

Kaynak:(World Bank FY19 analyticeclassifications (July 2018)).

<https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>

IV.GELİŞMİŞ ÜLKELERİN SERMAYE PİYASASI YAPISI VE FİNANSAL RAPORLAMA FAALİYETLERİ

IV.I. Gelişmiş Ülkelerin Sermaye Piyasası Yapısı

Sermaye piyasaları; uzun vadeli borç, hisse senetleri veya menkul kıymetlerin alınıp satıldığı piyasalardır. Bu mekanizma sayesinde, finansal kuruluşlar tarafından tutulan tasarruf sahiplerinin parası, şirketler veya hükümetler tarafından uzun süreli üretken kullanıma sunulmaktadır (King, 2018: 6).

Sermaye piyasaları dört sınıftan oluşur. Bunlar;

- Birincil Piyasalar: Birincil sermaye piyasası, menkul kıymetlerin ihraç edilmeleriyle oluşturulan piyasadır. Birincil sermaye piyasasında, dolaşıma ilk defa çıkarılan hisse senetleri ve tahviller el değiştirmektedir (Korkmaz & Ceylan, 2010: 48).

- İkincil Piyasalar: İlk defa arz edilmeyen (daha önce alım satım sözü konusu olmuş) menkul kıymetlerin işlem gördükleri piyasalara ikincil piyasalar denir. Sermaye piyasalarında en çok önem arz eden işlemler bu piyasalarda gerçekleşmektedir.

Gelişmiş piyasalarda ikincil piyasaların iş hacimleri birincil piyasaya oranla kat kat daha fazladır. İkincil piyasada en iyi teşkilatlanmış bölüm menkul kıymet borsalarıdır.

- Üçüncül Piyasalar: Borsaya kote edilen menkul kıymetlerin borsa haricinde alınıp satılması ile oluşan piyasaları ifade etmektedir. Üçüncül piyasalar organize olmamış piyasalar gibidir. Arabulucular bir pazar kitlesi oluşturmak için çalışmaktadırlar.

- Dördüncül Piyasalar: Aracısız bir şekilde menkul kıymetlerin alınıp satılması ile meydana gelen piyasalardır. Bu piyasalarda genelde birikim sahiplerinden toplanan fonlar piyasalarda değerlendirilmektedir ve bu işi yapan kurumsal yatırımcılar, yatırım fonları ve sigorta şirketleri mevcuttur. Dördüncül piyasalarda fiyatlar pazarlıkla belirlenmektedir (Kabapelit, 2018: 22).

IV.II. Gelişmiş Ülkelerde Finansal Raporlama Faaliyetleri

Gelişmiş ülkelerdeki en büyük listelenen şirketlerin çoğunda, artık finansal bilgilerini yayınladıkları bir internet web sitesi bulunmaktadır (Jones & Xiao, 2004: 238). Uluslararası finansal piyasaların küreselleşmesiyle birlikte, uluslararası karşılaştırılabilirliği geliştirmek için finansal raporlama için ortak bir dil benimseme fikri yaygınlaşmıştır. Avrupa ve diğer birçok ülke

tarafından tek bir finansal raporlama dili uygulaması olarak Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) benimsenmiştir. Bu uygulama, uluslararası fonlar için rekabetin etkinliğini artıracak ve uluslararası sermaye piyasalarını daha verimli hale getirerek, şirketler için daha düşük sermaye maliyetine yol açacaktır (Jeanjean & Stolowy, 2008: 480).

UFRS, muhasebe standartlarındaki birçok uluslararası farklılığı ortadan kaldırarak ve raporlama formatlarını standartlaştırarak, şirketlerin finansal raporlarını uluslararası olarak daha karşılaştırılabilir hale getirmiştir. UFRS'nin kabulü bu nedenle finansal bilgiyle işlem yapan yatırımcıların maliyetini düşürebilir. Standart formatlı finansal veri tabanları oluşturan kurumlar için en yüksek değer kazanç olacaktır (Ball, 2006:11).

ABD, Japonya, İsviçre ve Tayvan dışındaki gelişmiş ülkelerde borsada işlem gören yerli ve yabancı şirketler, finansal raporlama dili olarak UFRS'yi kullanmaktadır. Suudi Arabistan borsasında yabancı şirketler işlem görmemektedir. Singapur ve Kanada borsalarında raporlama dili olarak UFRS'nin yanında ABD'nin genel kabul görmüş muhasebe standartlarını (US GAAP) kullanmaktadır. Birleşik Krallık, Güney Kore, İsviçre, Singapur, Suudi Arabistan (kabul sürecinde), İrlanda ve Birleşik Arap Emirlikleri ülkelerinde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) UFRS'yi kullanabilecekleri belirtilmiş diğer gelişmiş ülkelerde ise UFRS kullanımına izin verilmemiştir. İzin verilmeyen ülkeler kendileri için belirlenen genel kabul görmüş muhasebe standartlarını kullanmaktadır (International Financial Reporting Standards, 2019).

V. METODOLOJİ

V.I. Araştırmanın Amacı ve Örneklem

Bu çalışmanın amacı, gelişmiş ülkelerdeki firmaların internet tabanlı finansal raporlama (ITFR) kullanımının belirlenen kriterlere ne kadar cevap verdiklerini araştırmaktır. Bu çalışma nitel bir araştırma olup, çalışmada kullanılan veriler çok uluslu bir medya kuruluşu olan Fortune 500 adlı web sitesinden alınmıştır. Veri alınacak Fortune 500 sitesinin seçimi rastgele yapılmıştır. Fortune 500 sitesi bütün dünya ülkelerinin firmalarını rütbe, liste sıralamasındaki değişim, gelir, kâr, kâr değişim yüzdesi, varlıklar, piyasa değeri ve çalışanlar olarak sıraya koymaktadır. Veriler seçilirken, gelirlerine göre dünyanın en büyük şirketleri ele alınmış ve bu şirketler ait oldukları ülkelerin gelişmişliklerine göre kısıtlanmıştır. Bunun sonucunda gelir seviyesine göre sıralamaya giren şirketlerden gelişmiş ülkelere ait olan 24 ülke şirketi bulunmaktadır. Çalışmada kullanılan 40 maddeden oluşan değişkenler Allam, Lymer (2003)'ın, Kurt Gümüş, Gümüş (2009)'ün, Temizel, Sarıkaya & Bayram (2010)'ın, Khan, Ismail (2011)'in, Al-Sartawi (2016)'nin, Rizqiyah, Lubis (2017)'in, Ariff, Bin-Ghanem, Hashim (2018)'in çalışmalarında kullanılan değişkenlerin birleşimidir. Bu değişkenler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Ülkelerin Web Sitelerinin Değerlemede Kullanılan Değişkenler

Web Sitesinde Açıklanan Öğeler	Puan	
1	Şirket Bilgileri	1
2	Şirket Misyonu ve Vizyonu	1
3	Şirket Stratejisi Hakkında Bilgi	1
4	Şirketten Haberler	1
5	Şirketin Cari Yılda Aldığı Ödüller	1
6	Şirket Başkanının Mesajı	1
7	Yönetim Kurulu Üyeleri	1
8	Yönetim Kurulu Raporu	1
9	Kredi Derecelendirme Notları	1
10	Hissedar Bilgisi	1
11	Yönetim Kurulu Üyelerinin Pay Sahipliği Hakkında Bilgi	1
12	Çalışan Bilgisi	1
13	Dahili Arama Motoru	1
14	Sıkça Sorulan Sorular (SSS)	1
15	Site Haritası	1
16	Web Sayfası Dil Seçenekleri (Ülke Ana Dili Dışında) (1 Dil / 2 Dil)	1 ile 2
17	Finansal Raporlar Dil Seçeneği (Ülke Ana Dili Dışında) (1 Dil / 2 Dil)	1 ile 2
18	Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) Raporu	1
19	Doğrudan e-posta İletişimi (Geri Bildirim)	1
20	En Son Haberler/Yayımlar, vb. için e-posta Kaydı Seçeneği	1
21	Hisse Senedi Fiyatları (Son Fiyat)	1

22	Hisse Senedi Fiyatı Güncelleme Süresi Bilgisi	1
23	Yatırımcı İlişkileri Sayfası (Web sayfası Dahilinde/Haricinde)	1 ile 2
24	Cari Yıl Bilançosu	1
25	Cari Yıl Gelir Tablosu	1
26	Cari Yıl Özkaynak Değişim Tablosu	1
27	Cari Yıl Nakit Akım Tablosu	1
28	Cari Yıl Mali Tablo Dipnotları	1
29	Kar Payı Dağıtım Raporu	1
30	Son Beş Yıl Temettü Tutarı	1
31	En Son Ara Finansal Rapor	1
32	Finansal Oranlar	1
33	Geçmiş Yıl Mali Tabloları	1
34	Cari Yıl Denetçi Bilgileri	1
35	Cari Yıl Denetçi Raporu	1
36	Finansal Verilerin Özeti (En Az Son 5 Yıl)	1
37	Konsolide Faaliyet Tablosu	1
38	Kar Dağıtım Politikası	1
39	Rapor İndirme Yeteneği PDF/HTML/XLS	1 ile 3
40	Finansal Bilgi Bulmak İçin Kısa Yol	1
	Toplam Puan	45

Araştırmada Fortune 500'deki gelir seviyelerine göre gelişmiş ülkelerden seçilen firmalar şunlardır:

Tablo 3: Fortune 500 Sıralamasına Göre Gelişmiş Ülkeler ve En İyi Firmaları

No	Fortune Sırası	Ülkeler	Şirket İsimleri	Gelirler (\$M)
1	1	Amerika Birleşik Devletleri	Walmart	500.343
2	5	Hollanda	RoyalDutch Shell	311.870
3	6	Japonya	Toyota Motor	265.172
4	7	Almanya	Volkswagen	260.028
5	8	Birleşik Krallık	BP	244.582
6	12	Güney Kore	SamsungElectronics	211.940
7	14	İsviçre	Glencore	205.476
8	24	Tayvan	HonHai Precision Industry	154.699
9	27	Fransa	AXA	149.461
10	32	Singapur	TrafiguraGroup	136.421
11	59	İtalya	Assicurazioni Generali	100.552
12	77	İspanya	BancoSantander	87.401
13	127	Lüksemburg	ArcelorMittal	68.679
14	150	Norveç	Equinor	61.187
15	170	Belçika	Anheuser-BuschInBev	56.444
16	195	Avustralya	Wesfarmers	51.600
17	241	Kanada	Manulife Financial	44.941
18	281	Suudi Arabistan	SABIC	39.939
19	286	İsveç	Volvo	39.172
20	305	Danimarka	MaerskGroup	37.500
21	316	İrlanda	Accenture	36.766
22	457	Finlandiya	Nokia	26.092
23	469	Polonya	PKN ORLEN Group	24.256
24	474	Birleşik Arap Emirlikleri	EmiratesGroup	24.837

V.II. Verilerin Analizi

Çalışmada, her firma için bir endeks oluşturulmuştur. Endeksler oluşturulurken, firmaların web sayfalarında, web sayfalarının değerlendirilmesinde kullanılan değişkenlerin varlığına göre 1, 2, 3 değerleri verilmiş ve değişkenlerin var olmaması durumunda ise 0 değeri verilmiştir. Bu değişkenler firmaların web sitesinde varlığı kontrol edilerek değerlendirilmiştir ve bu değerlemeler her firma için ayrı ayrı yapılmıştır. Değerlendirme sonucunda firmaların oluşan toplam puanları, alabilecekleri maksimum puan olan 45 puanla oranlanmıştır.

Bu araştırma, ağırlıksız endeksi, her endeks kategorisinin eşit derecede önemli olduğu varsayımıyla kullanmıştır. Ağırlıksız endeksin kullanımı uygun görülmüştür, çünkü bu araştırma belirli bir tüketici grubunun önemine odaklanmamıştır. Kullanılan hesaplama yöntemi Khan ve Ismail (2011) tarafından kullanılan ağırlıksız endeksi ile aynı olan bir hesaplama yöntemidir. Aşağıda ITFR endeksinin hesaplanmasında kullanılan formül verilmiştir.

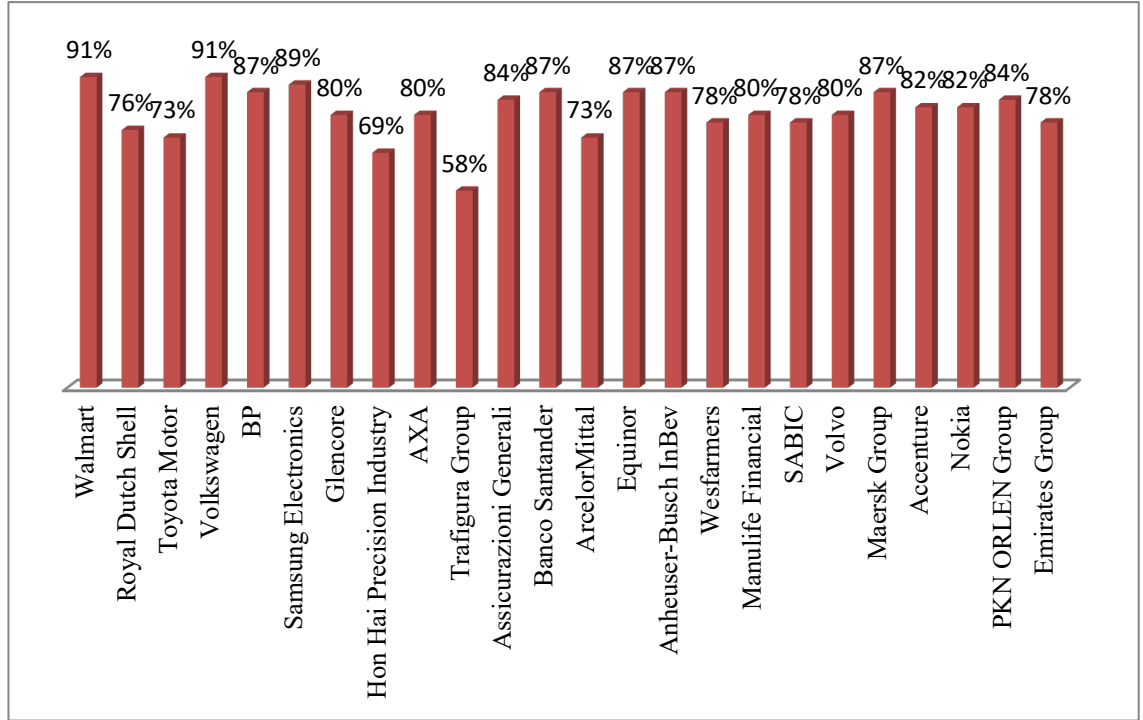
ITFR endeksi bir firmanın elde ettiği gerçek puan toplamının, maksimum puana bölünmesiyle bulunan endekstir.

$$\text{ITFR Endeksi} = \frac{\sum \text{Şirketin Elde Ettiği Gerçek Puan}}{\sum \text{Maksimum Puan}}$$

Hesaplanan tüm endeks değerlerinin yüksek olması hem işletme için hem de ülke için olumludur ve istenen bir sonuçtur.

Yapılan gözlemlere dayanarak 14 şirketin tüm araştırma değişkenleri için ITFR puan hesaplamasının sonuçları, grafik 1'de ve tablo 4'te daha ayrıntılı olarak sunulmuştur. Bu verilerden, her şirket tarafından elde edilen puanların neredeyse eşdeğer değerlere sahip olduğu bilinmektedir.

Yapılan çalışma sonucunda, 24 şirketin elde edilen ITFR endeksleri aşağıda Grafik 1 ve Tablo 4'de gösterilmiştir.

Grafik 1: Şirketlerin ITFR puan dağılımı

Grafik 1'de ITFR puanının hesaplanmasında toplamda 41 puan alarak % 91 oranla Walmart ve Volkswagen şirketleri birinci sırada olduğu görülmektedir. Son sırada ise 26 puan alarak % 58 oranla Trafigura Group yer almıştır.

Tablo 4: Şirketlerin ITFR Puanları ve Oranları

No	Şirket İsimleri	Puan	Toplam ITFR % Oran
	Toplam	45	100%
1	Walmart	41	91%
2	RoyalDutch Shell	34	76%
3	Toyota Motor	33	73%
4	Volkswagen	41	91%
5	BP	39	87%
6	SamsungElectronics	40	89%
7	Glencore	36	80%
8	HonHai Precision Industry	31	69%
9	AXA	36	80%
10	TrafiguraGroup	26	58%
11	Assicurazioni Generali	38	84%
12	BancoSantander	39	87%
13	ArcelorMittal	33	73%

14	Equinor	39	87%
15	Anheuser-BuschInBev	39	87%
16	Wesfarmers	35	78%
17	Manulife Financial	36	80%
18	SABIC	35	78%
19	Volvo	36	80%
20	MaerskGroup	39	87%
21	Accenture	37	82%
22	Nokia	37	82%
23	PKN ORLEN Group	38	84%
24	EmiratesGroup	35	78%
	Ortalama	36,38	81%

Yukarıda yer alan Tablo 4'e göre şirketlerin aldıkları ITFR puan aralığı %58 ile % 91 arasındadır. Şirketlerin ortalama ITFR puanı ise 36,38 ve %81 orana sahip olduğu görülmektedir. Genel anlamda şirketlerin değerlendirmelerine bakıldığında görülüyor ki birçok firma muhasebenin gerektirdiği, yatırımcılara yol gösterecek olan bilgilerin birçoğunu paylaşmaktadır. Araştırmada elde edilen veriler ışığında tespit edilen muhasebenin gerektirdiği bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: Yatırımcılara Yol Gösterecek En Çok Paylaşılan Muhasebe Bilgileri

En Çok Paylaşılan Muhasebe Bilgileri
Hisse Senedi Fiyatları (Son Fiyat)
Cari Yıl Bilançosu
Cari Yıl Gelir Tablosu
Cari Yıl Özkaynak Değişim Tablosu
Cari Yıl Nakit Akım Tablosu
Cari Yıl Mali Tablo Dipnotları
Kar Payı Dağıtım Raporu
Son Beş Yıl temettü Tutarı
En Son Ara Finansal Rapor
Geçmiş Yıl Mali Tabloları
Cari Yıl Denetçi Bilgileri
Cari Yıl Denetçi Raporu
Konsolide Faaliyet Tablosu
Kar Dağıtım Politikası

Tablo 6: Şirketlerin ITFR puanlarına göre sıralaması

No	Sıra	Şirket İsimleri	ITFR Puanı	ITFR Oranı
	1	Walmart	41	91%
		Volkswagen	41	91%
	2	SamsungElectronics	40	89%
	3	BP	39	87%
		BancoSantander	39	87%
		Equinor	39	87%
		Anheuser-BuschInBev	39	87%
		MaerskGroup	39	87%
	4	Assicurazioni Generali	38	84%
		PKN ORLEN Group	38	84%
	5	Accenture	37	82%
		Nokia	37	82%
	6	Glencore	36	80%
		AXA	36	80%
		Manulife Financial	36	80%
		Volvo	36	80%
	7	Wesfarmers	35	78%
		SABIC	35	78%
		EmiratesGroup	35	78%
	8	RoyalDutch Shell	34	76%
	9	Toyota Motor	33	73%
		ArcelorMittal	33	73%
	10	HonHai Precision Industry	31	69%
	11	TrafiguraGroup	26	58%

Tablo 6’da ise aldıkları ITFR puanlarına göre gelişmiş ÷lkelerin şirketlerinin büyükten küçüğe sıralanışı yer almaktadır. Şu anda en yüksek puana sahip olan şirketler perakendecilik sektöründe çalışan Walmart ve otomobil sektöründe çalışan Volkswagen, en düşük puana sahip ise bir lojistik şirketi olan TrafiguraGroup’tur. Bu şirketleri diğer şirketlerden ayıran özellikleri ise web sitelerinde diğer şirketlere oranla daha fazla bilgiye yer vermiş olmasıdır.

Yatırımcılar bir şirketten kolaylıkla ne kadar fazla bilgi sağlarsa güven bağı o kadar çabuk oluşur. Tablo 6’da gör÷len ilk 5 sıralamada bulunan 12 adet şirket, ITFR puan ortalamasının üzerinde bilgi sunumunda bulunmuşlardır. Geriye kalan 12 şirket ise ortalamanın altında bir bilgi sunumunda bulunmuştur.

SONUÇ

İnternet Tabanlı Finansal Raporlama (ITFR) yoluyla bilginin yayılmasının sermaye piyasasını güçlendirmekte etkili olduğu bilinen bir gerçektir. ITFR’nin şirketlerin web sitelerinde yayınlanması ve bunların uluslararası finansal raporlama standartlarını (UFRS) uygulaması, yatırımcılar tarafından şirketlerin karşılaştırılmasını kolaylaştırmaktadır. Yatırımcılar bu karşılaştırmalar sayesinde daha kolay karar alabilmekte ve yatırımı gerçekleştirebilmektedir.

İnternet tabanlı finansal raporlama, firmaların ve yatırımcıların yararına olan bir faaliyettir. Çalışmada gelişmiş ÷lkelerde finansal raporlama durumları araştırılmış ve ortalamaya bakıldığında ITFR konusuna firmaların gereken önemi verdiği gör÷lmüştür. Gelişmekte olan ÷lkelerin de ITFR’ye aynı hassasiyeti göstermeleri durumunda, ÷lkelerine daha çok yatırımcı çekmeleri mümkün olabilecektir. Bu durum rekabetin etkinliğini artırarak, gelişmekte olan ÷lkelerin sermaye piyasalarını daha verimli hale getirecektir.

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, kullanılan 24 şirketin %81 ITFR oran ortalamasıyla, %50’si ortalama üstünde değere sahiptir. Geriye kalan %50 oranında şirketler ise ortalamaya yakın değerler elde etmiştir. En düşük puanı alan TrafiguraGroup% 58 ITFR oranıyla 26 puan olarak aranan 40 kriterin ortalamasını geçmiştir. Birinci olan Walmart şirketi bu 24 şirket arasından raporlarını pdf, html ve xls olarak sunan 2 şirketten biridir, diğeri ise 3. sıradaki SamsungElectronics şirkettir. Şirketlerin tümünde bulunan 11 adet değişken vardır. Bunlar; şirket başkanının mesajı, yönetim kurul üyeleri, hissedar bilgisi, kurumsal sosyal sorumluluk, cari yıl bilanço, gelir tablosu, özkaynak değişim tablosu, nakit akım tablosu, geçmiş yıl mali tabloları, konsolide faaliyet tablosu ve finansal bilgi bulmak için kısa yol bulmadır. Araştırmada şirketlerin verileri değerlendirildiğinde şirketlerin web sitelerinde en az bulunan değişken ise “yönetim kurulu üyelerinin pay sahipliği hakkında bilgi” değişkenidir ve sadece Volkswagen, Equinor, Anheuser-BuschInBev, MaerskGroup, Accenture ve Nokia şirketleri olmak üzere 6 adet şirkette değişkene ulaşılabilmiştir.

Yatırımcıların yatırım yapmak için firma seçimlerinde bu değişkenlerden faydalandıkları bilinmektedir. Firmanın verdiği bilgiler ne kadar fazla olursa yatırımcıları firmaya çekme olasılığı da artacaktır.

Etik Beyanı : Makalenin tüm süreçlerinde ÖHÜİBF Dergisinin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir. İlgili çalışmada kullanılan veriler 2019 yılında toplanmış ve analiz edilmiştir. Veriler 2020 yılı öncesi toplandığından etik kurul kararı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları : Fehmi KARASİOĞLU, çalışmada Giriş, Literatür, Finansal bilginin kamuyu aydınlatma özelliği, Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesine ilişkin temel kriterler, Gelişmiş ülkelerin sermaye piyasası yapısı ve finansal raporlama faaliyetleri, Metodoloji ve Sonuç bölümlerinde ve (veri toplama, analiz vs. gibi) aşamalarında katkı sağlamıştır. Ümmü ALTIN, çalışmada Giriş, Literatür, Finansal bilginin kamuyu aydınlatma özelliği, Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesine ilişkin temel kriterler, Gelişmiş ülkelerin sermaye piyasası yapısı ve finansal raporlama faaliyetleri, Metodoloji ve Sonuç bölümlerinde ve (veri toplama, analiz vs. gibi) aşamalarında katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50.

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement : In all processes of the article, the principles of ÖHÜİBF Journal's research and publication ethics were taken into consideration. The data used in the relevant study were collected in 2019 and the data were analyzed. Since the data are collected before 2020, an ethical committee decision is not required.

Author Contributions : Fehmi KARASİOĞLU contributed in the introduction, literature, public disclosure feature of financial information, basic criteria for determining the development levels of countries, capital markets structure and financial reporting activities of developed countries, methodology and conclusion sections and (data collection, analysis etc.) stages. Ümmü ALTIN contributed in the introduction, literature, public disclosure feature of financial information, basic criteria for determining the development levels of countries, capital markets structure and financial reporting activities of developed countries, methodology and conclusion sections and (such as data collection, analysis etc.) stages. Contribution rate of the 1st author: 50%, Contribution rate of the 2nd author: 50%.

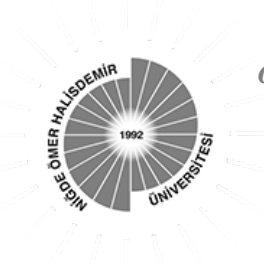
Conflict of Interest : There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Alhtaybat, K., Alberti-Alhtaybat, L., & Hutaibat, K.A. (2011). Users' perceptions on internet financial reporting practices in emerging markets: Evidence from Jordan. *International Journal of Business and Management*, 9(6), 170–182. <http://dx.doi.org/10.5539/ijbm.v6n9p170>
- Allam, A., & Lymer, A. (2003). Developments in internet financial reporting: Review and analysis across five developed countries. *The International Journal of Digital Accounting Research*, 3(6), 165–199. http://dx.doi.org/10.4192/1577-8517-v3_6
- Al-Sartawi, A.M.A.M. (2016). Measuring the level of online financial disclosure in the gulf cooperation council countries. *Corporate Ownership & Control*, 14(1), 547–558. <http://dx.doi.org/10.22495/cocv14i1c4art1>
- Alvarez, I.G., Sa'nchez, I.M.G., & Domínguez, L.R. (2008). Voluntary and compulsory information disclosed online, the effect of industry concentration and other explanatory factors. *Emerald Online Information Review*, 32(5), 596–622. <http://dx.doi.org/10.1108/14684520810913990>
- Ariff, A.M., Bin-Ghanem, H.O., & Hashim, H.A. (2018). Corporate ownership, internet penetration and internet financial reporting: Evidence from the Gulf Cooperation Council Countries. *Asian Journal of Business and Accounting*, 11(1), 185–227. <http://dx.doi.org/10.22452/ajba.vol11no1.7>
- Baker, H.K., & Haslem, J.A. (1973, November). Information needs of individual investors. *The Journal of Accountancy*, 64–69. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/256045697_Information_Needs_of_Individual_Investors
- Ball, R. (2006). International financial reporting standards (IFRS): pros and cons for investors. *Accounting and Business Research*, 36(1), 5–27. <http://dx.doi.org/10.1080/00014788.2006.9730040>
- Çelik, K. (2015). *Genel ekonomi*. Trabzon: Celepler Matbaacılık Basın Yayın Dağıtım.

- Duman, H. (2010). *Kamunun aydınlatılması ilkesi kapsamında kazanç yönetimi uygulamalarının finansal raporlama kalitesi ve şirket performansı üzerine etkisi: İmkb' de bir uygulama* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Hodge, F., & Pronk, M. (2003). The impact of expertise and investment familiarity on investors' use of online financial report information. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 21(3), 267–292. <http://dx.doi.org/10.1177%2F0148558X0602100304>
- Homayoun, S., Rahman, R.A., & Bashiri, N. (2011). Internet corporate reporting among public listed companies in Malaysia: An exploratory study. *African Journal of Business Management*, 5(30), 11863–11873. <http://dx.doi.org/10.5897/AJBM10.1406>
- Ilias, A., Abd Razak, M.Z., & Abd Razak, S.F.F. (2014). The intention to re-use the internet financial reporting (IFR) in Malaysia. *Review of Integrative Business Economics Research*, 3(1), 337–370. Retrieved from http://sibresearch.org/uploads/2/7/9/9/2799227/riber_k14-175_337-370.pdf
- International Financial Reporting Standarts. (2019, March 4). *Who uses IFRS Standarts*. Retrieved from <https://www.ifrs.org/use-around-the-world/use-of-ifrs-standards-by-jurisdiction/>
- Jannah, R. (2015). Uji faktor-faktor yang mempengaruhi pengembangan pengungkapan melalui praktik pelaporan keuangan berbasis internet (internet financial reporting) (Studi empiris pada 100 perusahaan terkemuka di Indonesia). *Jom Fekon*, 2(2), 1–15. Retrieved from <https://jom.unri.ac.id/index.php/JOMFEKON/article/view/9439>
- Jeanjean, T., & Stolowy, H. (2008). Do accounting standards matter? An exploratory analysis of earnings management before and after IFRS adoption. *J. Account. Public Policy*, 27, 480–494. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jaccpubpol.2008.09.008>
- Jones, M.C., & Xiao, J.Z. (2004). Financial reporting on the Internet by 2010: a consensus view. *Accounting Forum*, 28, 237–263. <http://dx.doi.org/10.1016/j.accfor.2004.07.002>
- Kabapelit, E. (2018). *Bireysel yatırımcıların tasarruflarını yönlendirdiği sermaye piyasası araçlarını belirleyen faktörlerin analizi ve davranışsal finans yaklaşımı açısından değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Keskin, M. (2018). *Halka açık anonim ortaklıkların kamuyu aydınlatma yükümlülüğü*. (Yüksek Lisans Tezi). Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Khan, M. N. A. A. (2014). Internet financial reporting in Malaysia: Preparers' and users' perceptions. *Procedia–Social and Behavioral Sciences*, 17, 778–785. <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.432>
- Khan, M. N. A. A., & İsmail, N.A. (2011). The level of internet financial reporting of Malaysian companies. *Asian Journal of Accounting and Governance*, 2, 27–39. <http://dx.doi.org/10.17576/ajag-2011-2-6539>
- Khoufi, W., & Khriech, D. (2018). Country-specific characteristics influencing websites based information disclosure practices. *Accounting and Management Information Systems*, 17(3), 374–405. Retrieved from <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=699949>
- King, M. (2018). Due diligence in capital markets. *Journal of Capital Markets Studies*, 2(1), 6–8. <http://dx.doi.org/10.1108/JCMS-07-2018-014>
- Korkmaz, T., & Ceylan, A. (2010). *Sermaye piyasası ve menkul değer analizi* (5bs). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Kurt Gümüş, G., & Gümüş, Y. (2011). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören firmaların internet aracılığıyla yapmış oldukları bilgilendirme üzerine bir inceleme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 271–286. Erişim adresi: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423880305.pdf>
- Levent, C.E. (2018). *Kurumsal yönetim perspektifinde şeffaflığın şirket kârlılık ve piyasa değerine etkisi* (Doktora Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Lymer, A., Debreceny, R., Gray, G.L., & Rahman, A. (1999). Business reporting on the internet. *A report prepared for the international accounting standards committee*, 1–113. Retrieved from <https://www.icjce.es/images/pdfs/TECNICA/C02%20-%20IASB/C208%20-%20IASB%20-%20Estudios%20y%20varios/BusinessReportingInternet-IASC.pdf>
- Maryati, E.R. (2014). The effect of internet financial reporting (IFR) on firm value, stock price, and stock return in the manufacturing companies listed in Indonesia stock exchange. *The Indonesian Accounting Review*, 4(1), 71–80. <http://dx.doi.org/10.14414/tiar.v4i01.286>
- Mooduto, W.I.S. (2013). Reaksi investor atas pengungkapan internet financial reporting. *Jurnal Reviu Akuntansi dan Keuangan*, 3(2), 479–492. <http://dx.doi.org/10.22219/jrak.v3i2.2114>

- Ojah, K., & Mokoaleli-Mokoteli, T. (2012). Internet financial reporting, infrastructures and corporate governance: An international analysis. *Review of Development Finance*, 2(2), 69–83. <http://dx.doi.org/10.1016/j.rdf.2012.04.001>
- Otyakmaz, M. (2017). *Finansal tablo açıklamalarının hisse senedi değerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Penning, T. (2011). The value of public relations investors relations: Individual investors' preferred information types, qualities, and sources. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 88(3), 615–631. <http://dx.doi.org/10.1177/107769901108800309>
- Rizqiyah, R.N., & Lubis, A.T. (2017). Penerapan internet financial reporting (IFR) Pada Bank Umum Syariah Di Indonesia. *Jurnal Akuntansi dan Keuangan Islam*, 5(1), 63–82. <http://dx.doi.org/10.35836/jakis.v5i1.14>
- Temizel, F., Sarıkaya, M., & Bayram, F. (2010). Yatırımcı ilişkileri yönetiminde iletişim ve bilgi teknolojilerinin rolü: İMKB 50 endeksi uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 1–20. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/30292>
- Uyar, S., & Çelik, M. (2006). Sürekli kamuyu aydınlatma ve internet ortamında finansal raporlama sürecinde kullanılan diller. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 6(2), 93–103. Erişim adresi: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423877126.pdf>
- Uzunođlu, H. (2018). *Finansal bilgi manipülasyonu: Bist Sınai Endeksi (Xusın) uygulaması* (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Worldbank. (2019, January, 24). *World Bank country and lending groups*. Retrieved from <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(3) ss: 401-412
Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(3) pp: 401-412
<http://dergipark.org.tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

Araştırma Makalesi

DOI: 10.25287/ohuiibf.584197

Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28.06.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 06.07.2020

MUTFAK ÇALIŞANLARINDA ALGILANAN DIŞSAL PRESTİJ VE İŞE ADANMIŞLIĞININ YENİLİK PERFORMANSINA ETKİSİ: NEVŞEHİR İLİNDE BİR UYGULAMA*

Selcen BALKI¹
İbrahim İLHAN²
Aziz Gökhan ÖZKOÇ³

Öz

Bu çalışmanın amacı, Nevşehir ilinde faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde mutfak personelinin algılanan dışsal prestij ve işe adanmışlığa yönelik eğilimlerini ölçerek yenilik performansına etkisini belirlemektir. Ayrıca bu çalışma yenilik performansını artırmak isteyen konaklama işletmeleri yöneticilerine yol gösterici bir kaynak olmaktadır. Benzer şekilde, işletme sahiplerinin yenilik performansı çalışmalarına yön vermeleri açısından son derece önemli bir çalışma niteliği taşımasının yanı sıra, yenilik performansını etkileyen değişkenleri öğrenmelerinde bir yol gösterici kaynak olmaktadır. Bu amaçla, algılanan dışsal prestij, işe adanmışlık ve yenilik performansı arasındaki etkileşimin teorik arka planı irdelenerek yapısal bir model önerilmiş ve bu model uygun istatistiksel analizler ile test edilmiştir. Algılanan dışsal prestij, işe adanmışlık ve yenilik performansının ölçülmesi için daha önceden geliştirilmiş ölçekler kullanılmıştır. Çalışma kapsamına Nevşehir ilinde faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde görev yapan mutfak çalışanları dahil edilmiştir. Veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, algılanan dışsal prestij ile yenilik performansı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde, işe adanmışlık ve yenilik performansı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca algılanan dışsal prestij ile işe adanmışlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir etkileşimin olduğu ve bu iki bağımsız değişkenin yenilik performansını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Algılanan Dışsal Prestij, İşe Adanmışlık, Yenilik Performansı ve Konaklama İşletmeleri

Jel Sınıflandırılması : L83, M10

* Bu makale Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı tarafından kabul edilen "Mutfak Çalışanlarında Algılanan Dışsal Prestij ve İşe Adanmışlığın Yenilik Performansına Etkisi" isimli yüksek lisans tezinden derlenmiştir.

¹ Bilim Uzmanı, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Öğrencisi, selcenbalki@gmail.com ORCID: 0000-0002-1098-0458

² Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ibrahim@nevsehir.edu.tr ORCID: 0000-0002-6614-9356

³ Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, azizgozkoc@nevsehir.edu.tr ORCID: 0000-0001-8420-8228

Atıf/Citation (APA6): Balkı, S., İlhan, İ., & Özkoç, A. G. (2020). Mutfak çalışanlarında algılanan dışsal prestij ve işe adanmışlığının yenilik performansına etkisi: Nevşehir ilinde bir uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 401-412.

EFFECT ON INNOVATION PERFORMANCE OF PERCEIVED EXTERNAL PRESTIGE AND JOB ENGAGEMENT OF KITCHEN STAFF IN ACCOMMODATION ENTERPRISES: AN APPLICATION IN THE CITY OF NEVŞEHİR

Abstract

The aim of this study is to determine the effect of kitchen personnel on perceived external prestige and job engagement in hospitality enterprises operating in Nevşehir province and its effect on innovation performance. Similarly, it is an extremely important work for business owners to guide their innovation performance studies. For this purpose, the theoretical background of the interaction between perceived external prestige, job engagement and innovation performance was examined and a structural model was proposed and tested with appropriate statistical analyzes. Previously developed scales were used to measure perceived external prestige, job engagement and innovation performance. Kitchen workers working in accommodation establishments operating in Nevşehir province were included in the scope of the study. As a result of the analyzes, it has been determined that there is a positive relationship between perceived external prestige and innovation performance. Similarly, there was a positive correlation between job engagement and innovation performance. Data were collected by questionnaire technique. As a result of the research, it is concluded that there is a positive positive interaction between perceived external prestige, job engagement and also these two independent variables positively affect innovation performance.

Keywords : Perceived External Prestige, Job Engagement, Innovation Performance and Accommodation Enterprises

Jel Classification : L83, M10

GİRİŞ

Konaklama işletmelerinde turistlerin geceleme sayılarının ve turistik deneyimlere yönelik beklentilerinin giderek artması, işletmeler açısından yenilikçi olmayı ve yenilik performanslarını sürekli yüksek düzeyde tutmayı zorunlu kılmaktadır. Bir işletmenin yeniliğe açık olması ve kendini sürekli yenileyebilmesi işletmenin artan rekabet ortamında ayakta kalmasını ve olumsuz çevre koşullarından daha az etkilenmesini sağlar. Yenilik performansını artıran işletmeler kaliteli hizmet sağlayabilme, işletmelerini büyütebilme, amaçlarına ulaşabilme ve en önemlisi müşteri beklentilerini yerine getirebilme açısından büyük bir avantajlar sağlayabilir. Yenilik performansı, “geliştirilmiş veya tamamen yeni bir ürünün işletme içinde veya dış ilişkilerde uygulanarak başarı düzeyinin ölçülmesi” olarak tanımlanmaktadır (Yavuz, 2010: 143-173). İşletmelerin diğer işletmelerden daha fazla başarı sağlamasında yenilik performansı etkili olacaktır.

İşletmelerin yenilikçi olmaya yönelik performanslarını devam ettirebilmeleri ve arttırabilmeleri için, çalışanların bireysel performanslarının yüksek düzeyde olması önemli bir koşuldur. Özellikle konaklama işletmelerinde yiyecek-içecek üretiminin ve servisinin gerçekleştirildiği mutfak departmanında çalışanların yeme-içme deneyimlerine yenilikçi bir bakış açısıyla yaklaşmaları için psikolojik ve teknik yönden verimli bir çalışma ortamına sahip olmaları gerekmektedir. Sağlıklı bir çalışma ortamının ve örgütsel iklimin oluşmasında da ilgili yazın çeşitli kavramları ele almış ve etkileşimsel olarak irdelemiştir. Bu çalışma kapsamında işletmelerin yenilik performansına etkide bulunabilecek işe adanmışlık ve çalışanların dışsal prestij algılamaları ele alınmaktadır.

İşe adanmışlık son zamanlarda işletmelerin çalışanlarında aradığı önemli unsurlardan biridir. İşe adanmışlık, bir bireyin fiziksel, aktif ve tam zamanlı çalışmada göstermiş olduğu bilişsel ve duygusal enerji performansdır (Rich, Crawford, & Lepine, 2010: 617-635). İşe adanmış çalışanlar

diğer çalışanlara göre daha verimli çalışmakta ve beklenilenin üzerinde performans sağlamaktadırlar. İşe adanmış çalışanlar kendi gelişimleri yönünden sadece işveren için değil, kendileri için de büyük fayda sağlamaktadırlar (Yılmaz, 2016). Dolayısıyla kendilerini işe adanmış çalışanların ne derece yenilikçi bir performansa sahip olabileceği, bu araştırma kapsamında ele alınan konulardan biridir.

Çalışanların yenilikçilik performansına etki edebilecek bir diğer unsur olan Algılanan Dışsal Prestij ise, dışarıdaki insanların o işletmeye ilişkin düşüncelerinden etkilenen personelin düşüncelerini ifade eder (Ulu, 2011).

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular konaklama işletmeleri yöneticilerinde, yenilikçiliği destekleyici unsurların ne derece etkili olabileceğine ilişkin farkındalık yaratabilecektir. Ayrıca, yenilikçilik performansının oluşmasında daha önce ele alınmayan dışsal prestij algısı ve işe adanmışlık kavramlarının bir model yardımıyla ampirik olarak test edilmesi, turizm ve yönetim yazınına önemli bir katkı sağlayacaktır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I.I. Yenilik Performansı Kavramı

Yenilik performansı işletme açısından oldukça önemli bir kavramdır. İşletmelerin pazarda daha etkili olabilmeleri için yenilik performansını artırıcı çalışmalar yapmaları gerekir. Yenilik performansı yazında girişimcilik iklimi, rekabet üstünlüğü, yenilik stratejileri ve işletme içi faktörler gibi değişkenler ile ilişkilendirilmiştir.

“Yenilik” (İnovasyon) kavramı ilk olarak ekonomi ve politika bilimcisi olan Joseph Schumpeter tarafından 1939 yılında yazına kazandırılmıştır. Schumpeter inovasyonu “Kalkınmanın itici gücü” olarak tanımlamıştır (Sledzik, 2013’ten Aktaran; Coşkun, Mesci, & Kılınc, 2013: 101-132). Yenilik performansı ise, geliştirilmiş ya da tamamen yeni bir ürünün işletme içinde veya dış ilişkilerde kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Yavuz, 2010).

İşletmelerde yenilik performansının gelişmesi için önemli olan bazı unsurlar vardır. Jong (2003) yenilik performansının başarı sağlamasında 17 başarı faktörüne değinmiştir. Bu başarı faktörlerini 4 ana başlık altında toplamıştır. Bunlar (Bruins, Jong, & Dolfsma, 2003’ten Aktaran; Kale, 2010):

- Yapı (roller, prosedür, rotasyon, iş tanımı, takımlar, iç ve dış iletişim, ödül sistemi),
- İnsan (ofis çalışanları, uzmanlık, yenilik rolleri),
- Kaynaklar (mali kaynaklar, işgörenlere verilen yetkiler, bilgi teknolojileri),
- Bağlantılar (iş birliği, ön test, pazara giriş, reklam, müşteri ile etkileşim)’ dir.

Yenilik performansı işletmenin sadece bir bölümüyle alakalı değildir. Bütün departmanları ilgilendirir. Yani işletmenin hem içsel analizi hem de dışsal analizini yapmak oldukça önemlidir (Özbağ, 2010). Örneğin içsel analizini yaparak yenilik geliştirme yoluna gidilirse işletmenin hangi alanda yeniliğe ihtiyaç duyulduğu bilinir. Dışsal analiz yapmak ise rakiplerin hangi yönde güçlü olduklarını bilmek açısından önemlidir (Kendir, Arslan, & Özçelik Bozkurt, 2018).

Yenilik performansının ölçülmesinde objektif ve sübjektif ölçeklerden yararlanılmaktadır. Objektif ölçüm olarak bir işletmenin motivasyonunu artırmaya yönelik yönetsel tedbirler ya da iş gören devir hızının ölçülmesi örnek verilebilir. Sübjektif ölçümler ise işletmenin rakip işletmeler ile karşılaştırılması olarak tanımlanabilir (Kale, 2010). Yöneticilerin çalışanlarda motivasyonu artırıcı kararlar ve tedbirler almaları yenilikçi bir örgütsel yapının oluşmasında önemli bir etkidir. Çalışanların işe bağlılığı, örgütsel vatandaşlık düzeyleri, iş tatminleri, işe adanmışlıkları, dışsal prestij algıları gibi motivasyon düzeylerini ortaya koyan değişkenlere odaklanmak, bu konuda yöneticilerin yenilikçi bir örgütsel iklim oluşturmalarındaki başarılarının bir göstergesi olacaktır.

I.II. Yenilik performansı ve İşe Adanmışlık İlişkisi

İşe adanmışlık çalışanın yaptığı işte mükemmelliği aramasıyla ortaya çıkmıştır. Kahn (1990) işe adanmışlığı yazına kazandıran ilk kişidir (Özyılmaz & Süner, 2015; Yılmaz, 2016; Yavan, 2016). İşe adanmışlık; bireylerin fiziksel, zihinsel ve duygusal olarak tam anlamıyla kendilerini yaptıkları işe adanmaları anlamına gelmektedir (Kahn, 1990'ten Aktaran; Terlemez, 2012).

İşe adanmışlık ilgili yazında üç farklı boyutta ele alınmaktadır. Bunlar, fiziksel, zihinsel ve duygusal adanmışlık boyutlarıdır. Fiziksel Adanmışlık, fiziki olarak kendini işe adamak, yapılan işte bizzat yer almak anlamı taşımaktadır. Kendini fiziki olarak işe adayan çalışanlar daha verimli çalışmaktadır. Dolayısıyla aranan eleman özelliğini taşımaktadırlar. Fiziki olarak adanma kısaca çok çalışmak olarak da adlandırılmaktadır (Kahn, 1990: 692-724; Rich, Crawford, & Lepine, 2010'ten Aktaran; Terlemez, 2012). Kendini fiziksel olarak işine adayan çalışan işletme için olumlu olabilecek yenilikler ortaya koyabilir ve çalışma arkadaşlarının da iş yükünü azaltabilir. Bu da mesai saatleri dâhilinde boş vakit oluşmasına olanak tanır. Böylece iş akış sürecinde kendi geliştirmiş olduğu yenilikleri uygulama fırsatı bulur. Sonuç olarak işletmenin yenilik performansı olumlu yönde etkilenir.

Zihinsel Adanmışlık ise, yaptığı işin farkında olma, zihnin açık olması ve devamlı hazır halde bulunma anlamına gelmektedir (Terlemez, 2012). Duygusal Adanmışlık, "Bireysel enerjilerin aktarıldığı rollerde sahip olunan duyguların bu rollere yönlendirilmesi ve yansıtılması" olarak tanımlanabilir. Eğer birey rol görevlerini yerine getirirken yüksek düzeyde duygusal bir bağ kurabiliyorsa ve duygularını işine yönlendirebiliyorsa işe adanmışlığın duygusal boyutundan söz edilebilir (Khan,1990'ten Aktaran; Kurtupınar, 2011: 3-14). Zihinsel ve duygusal olarak kendini işine adayan bir çalışan işletme için olumlu olabilecek ürünleri veya hizmetleri geliştirebilecek fikirler ortaya koyabilir. Bu da işletmenin yenilik performansını pozitif yönde etkiler (Özkoç, Kendir, Arslan, & Özgün, 2018).

İşletmelerin başarılı olabilmeleri açısından işe adanma büyük bir öneme sahip pozitif örgütsel davranışlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Bunun sebebi de işe adanan çalışanlar pozitif ruh hali içerisinde örgütsel rollerini yerine getirmeye çabalamakta ve böylece işletmenin başarılı olmasına katkı sağlamaktadırlar (Armstrong, 2008: 141; Kanten & Yeşiltaş, 2013: 87'ten Aktaran; Taşhyan, Hırlak, Çiftçi, & Fidan, 2016).

Kahn'a (1990) göre, işe adanmışlık çalışanın işe özveriyle yaklaşmasını sağlamaktadır, işteki enerjisini ortaya çıkarmasına yol açmaktadır ve etkin bir işletme yapısının oluşmasını desteklemektedir (Akt. Özyılmaz & Süner, 2015). İşe özveriyle yaklaşan bir çalışan daha az zamanda daha çok iş yaparak veya yaptığı işte daha başarılı olarak işini sonuçlandırır. Böylece iş akış sürecini olumlu etkileyecek yenilikler oluşturabilmek için yaptığı iş ile alakalı yenilik fırsatlarını değerlendirir. İşe adanmış olan çalışanların yapmış olduğu yenilikler işletmenin yenilik performansını olumlu yönde etkiler.

Özyılmaz & Süner (2015)'in yaptığı çalışmada işe adanmışlığın, çalışanın tutum ve davranışları üzerindeki etkisini incelenmiştir ve işe adanmışlığın, çalışanın iş tatmini ve örgütsel bağlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İş tatmini ve örgütsel bağlılığı olumlu yönde etkilenen işe adanmış çalışanlar, işletmenin yenilik performansına olumlu yönde katkı sağlar. Bu çalışma Özyılmaz & Süner (2015)'in yapmış olduğu çalışma sonuçları ile tutarlılık göstermektedir.

I.III. Yenilik Performansı ve Algılanan Dışsal Prestij İlişkisi

Algılanan dışsal prestij bir işletme hakkında çevredeki insanların ne düşündüğüne yönelik işletme çalışanlarının inancıdır (Ulu, 2011). Algılanan dışsal prestij kavramı ilk olarak March & Simon (1958) tarafından yazına kazandırılmıştır. Fakat bu çalışmada March & Simon algılanan dışsal prestij kavramı yerine algılanan örgütsel prestij kavramını kullanmıştır. March & Simon algılanan örgütsel prestiji "çalışanın kendisinin ve diğer bireylerin işletmeyi nasıl gördüğüne dair düşünceleri" olarak tanımlamıştır. March & Simon'a göre, algılanan örgütsel prestij kavramı, bir

işletmede çalışan bireyin, işletmeyi saygın olarak görmesi anlamına gelmektedir (Podnar, 2011; Tak & Çiftçioğlu, 2009: 100-116).

Algılanan dışsal prestij kavramı, yönetim yazınında Örgütsel imaj (Organizational image) ile ilişkili olarak açıklanmaktadır. Dutton & Dukerich (1991) örgütsel imajı, “işletme üyelerinin ya da diğer insanların işletmeyi nasıl gördüklerine yönelik inançları” şeklinde tanımlamaktadır. Bir işletmenin imajını, insanların o işletme ile girdikleri etkileşimin sonucunda oluşan deneyimleri, inançları, duyguları, bilgileri ve izlenimleri oluşturur. Başka bir ifadeyle örgütsel imaj, “işletme ile ilgili her türlü izlenimin tümüdür” ve iyi bir imaj oluşturmak işletmenin devamlılığını sağlamada önemli bir etkidir. (Bora, Doğan & Bulunmaz, 2011’ten Aktaran; Bozkuş, Karacabey, & Özdere, 2016: 462).

Algılanan dışsal prestij, dış paydaşların işletme hakkındaki düşüncelerine yönelik iş görenin inancıdır. Algılanan dışsal prestij kavramında iş görenin düşüncesi ele alınır. Örgütsel imaj ise çevredeki insanların işletme hakkındaki düşüncelerini kapsayan izlenimlerdir. Bu nedenle, algılanan dışsal prestij ile örgütsel imaj birbiri ile ilişkili ancak farklı kavramlardır. Ancak çevredeki insanların işletmelere yönelik bakış açıları, işyerinde görev yapan çalışanların işletmelere yönelik algılarını etkileyebilmektedir. Bu nedenle yapılan çalışmalar sonucu örgütsel imajın, işgörenlerin performansını, güdülenmesini, özdeşim kurmasını, işbirliğine girmesini, iş doyumunu, bağlılıklarını olumlu yönde etkilerken; iş devri ve işten ayrılma niyeti algılarını olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir (Polat, 2009’dan Aktaran; Polat, 2011: 250).

Algılanan dışsal prestij çalışanların işletmeye olan bağlılığını bu da yenilik performansını artırmaktadır. İşletme çalışanlarının çalıştığı işletme hakkındaki düşünceleri bağlamsal performanslarını yani çalışanların gönüllü davranışlarını etkilemektedir. Çalışanların işletme hakkındaki olumlu düşünceleri iş akış sürecini iyileştirecek yenilikler yapmasını veya farkında olmadan kendi iş yükünü azaltmak için kısa yollar oluşturmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla bir işletme çalışanının algılanan dışsal prestijini olumlu etkisiyle geliştirmiş olduğu bu yollar işletmeye yenilik kazandıracaktır ve işletmenin yenilik performansının artmasını sağlayacaktır. Araştırmanın önemli tespitlerinden biri de algılanan dışsal prestij ve yenilik performansının pozitif yönlü bir ilişki içerisinde olduğudur.

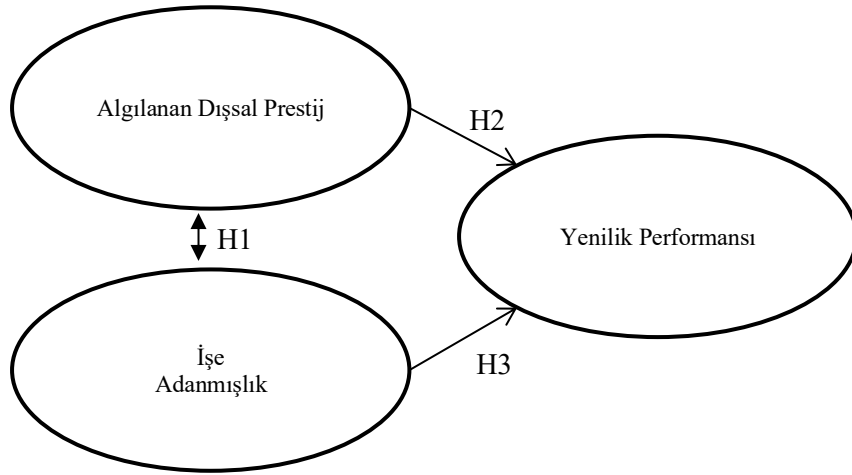
Ulu (2011) yapmış olduğu çalışmada algılanan dışsal prestij bağlamsal performans üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırma bulgularına göre algılanan dışsal prestij bağlamsal performans ile pozitif yönlü bir ilişki içerisinde olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışma Ulu (2011)’nin yapmış olduğu araştırma ile tutarlılık göstermektedir.

II. YÖNTEM

Bu çalışma kapsamında, konaklama işletmelerinde görev yapan mutfak çalışanlarında algılanan dışsal prestij ve işe adanmışlığın yenilik performansına etkisini ölçmek amacıyla anket tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırma da kullanılan ölçekler ve güvenilirlik katsayıları hakkında bilgi verildikten sonra analiz yöntemleri ve araştırma bulgularına yer verilmiştir.

II.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Bu çalışmada algılanan dışsal prestij ve işe adanmışlığın yenilik performansına etkisini ölçmek amacıyla bir araştırma modeli oluşturulmuş ve araştırmanın teorik çerçevesi göz önüne alınarak üç hipotez geliştirilmiştir (Bkz: Şekil 1).

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

H₁: Algılanan dışsal prestij ve işe adanmışlık arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H₂: Algılanan dışsal prestij yenilik performansı üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

H₃: İşe adanmışlık yenilik performansını pozitif yönde etkilemektedir.

II.II. Veri Toplama Tekniği ve Ölçekler

Araştırmaya birincil veri toplamak amacıyla oluşturulan anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Ankette algılanan dışsal prestij, işe adanmışlık ve yenilik performansı ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Son bölümde ise konaklama işletmelerinin ve araştırmaya katılan mutfak personelinin demografik özelliklerine yönelik sorulara yer verilmiştir.

Konaklama işletmelerinde çalışan mutfak personelinin algılanan dışsal prestij eğilimlerini ölçmek için Asforth & Mael (1992) tarafından geliştirilen ölçekten yararlanılmıştır. Bu ölçek daha önceki çalışmalarda Ulu, (2011); Hasan & Hussain, (2015); Tak & Çiftçiöğlü, (2009); Lelebici, (2016); Herrbach, Mignonac & Gatignon, (2004); Bhattacharya, Rao & Glynn, (1995) tarafından kullanılmıştır.

Konaklama işletmelerinde mutfak personelinin işe adanmışlığını ölçmek için Rich, Lepine, & Crawford (2010) tarafından geliştirilen ölçekten yararlanılmıştır. Ayrıca bu ölçek Bostancı ve Ekiyor, (2015); Kurtpınar, (2011); Özyılmaz & Süner, (2015); Terlemez, (2012) tarafından da kullanılmıştır.

Konaklama işletmelerinde mutfak personelinin yenilik performansını ölçmek için Alegra, Lapidra & Chiva (2006) ile Chen & Huang (2009) tarafından geliştirilen ölçekten yararlanılmıştır. Daha önce yapılan araştırmalarda Kale, (2010); Özbağ, (2010) ve Atakan, (2017) tarafından kullanılmıştır.

Araştırmaya konu olan üç değişkene ilişkin oluşturulan ölçeklerin hepsi 5’li likert tipi (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4=Katılıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) ölçekler olarak tasarlanmıştır.

Araştırmada algılanan dışsal prestij, işe adanmışlık ve yenilik performansı ile ilgili daha önce yazında kullanılmış ve kabul görülmüş ölçeklerden faydalanılmıştır. Kullanılacak olan ölçeklere yönelik güvenilirlik analizi yapılmıştır. Buna göre, algılanan dışsal prestij ölçeğinin güvenilirlik katsayısı, Alpha (α) = 0,89; işe adanmışlık ölçeğinin güvenilirlik katsayısı, Alpha (α) = 0,95; yenilik performansı ölçeğinin güvenilirlik katsayısı, Alpha (α) = 0,94 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre, araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan anketin güvenilirlik düzeyinin uygun olduğu söylenebilir.

Tablo 1. Değişkenlerin Güvenilirlik Katsayısı

Değişkenler	Cronbach Alpha (α)
Algılanan Dışsal Prestij	0,89
İşe Adanmışlık	0,95
Yenilik Performansı	0,94

Ölçeklerin güvenilirlik katsayıları 0,70'in üzerinde olması bilimsel açıdan yüksek düzeyde güvenilirliği ifade etmektedir. Ancak bu değer 0,5'e kadar makul kabul edilebileceği araştırmacılarca öngörülmektedir (Coşkun, Altunışık, Bayraktaroğlu, & Yıldırım, 2012: 142).

Geçerlilik işlemleri için faktör analizi yapılmadan önce ölçeklerin geçerliliğine bakılmalıdır. Bu çalışma da Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) 0,90 olarak bulunmuştur. Bu değer ölçeğin faktör analizini yapmak için geçerli olduğunu göstermektedir. Field (2000) KMO için alt sınırın 0,50 olması gerektiğini ve KMO<0,50 için verilerin faktörlenemeyeceğini belirtmiştir.

Araştırmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. Bu araştırma Nevşehir ilinde faaliyet gösteren konaklama işletmelerine yönelik yapılmıştır. Dolayısıyla araştırma sadece Nevşehir ölçeğinde geçerlidir. Bir diğer kısıtlama sektörel kısıtlamadır. Araştırma kapsamında sadece konaklama işletmelerinde görev yapan mutfak çalışanlarından veri toplanmıştır.

II.III. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Nevşehir ilindeki konaklama işletmeleri oluşturmaktadır. Fakat zaman ve maliyet kısıtlı olduğundan örneklem seçimi yolu seçilmiştir. Araştırmanın örneklemi konaklama işletmelerinde çalışan mutfak personeli oluşturmaktadır. Kapadokya bölgesinde bulunan turizm işletme belgeli 96 konaklama tesisi, turizm yatırımı belgeli 14 tesis, kısmi turizm yatırımı belgeli 2 konaklama tesisi ve işyeri açma ve çalışma ruhsatına sahip 355 tesisten toplam 467 otel işletmesinden izin alabildiğimiz 28 otel işletmesi ve bu işletmelerde çalışan 214 mutfak personeli ankete katılmıştır.

Araştırma örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Oldukça yaygın olarak kullanılan bu teknikte esas, ankete cevap veren herkesin örneğe dâhil edilmesidir. En kolay bulunan denek en ideal olanıdır. Denek bulma işlemi arzu edilen örnek büyüklüğüne ulaşıncaya kadar devam eder (Coşkun, Altunışık, Bayraktaroğlu, & Yıldırım, 2012: 142).

Anket formları araştırmacı tarafından Haziran-Eylül 2018 tarihleri arasında konaklama işletmelerinde çalışan mutfak personeline dağıtılmıştır. Elde edilen anket formları belirli kriterler doğrultusunda değerlendirildikten sonra, bilimsel açıdan kullanılabilir olanlar istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur. Çalışmada mutfak personelinin demografik özellikleri, konaklama işletmelerinin özellikleri, çalışanların algılanan dışsal prestij, işe adanmışlık ve yenilik performansı eğilimleri ile ilgili tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Daha sonra Pearson korelasyon analizi ve çoklu regresyon analizi yardımıyla hipotezlerin test edilmesi için veriler analiz edilmiştir.

III. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Konaklama işletmelerinde mutfak personeline uygulanan anketler sonucunda veriler elde edilmiştir. Araştırmanın amacına uygun olarak çeşitli istatistik analizler uygulanmıştır.

Mutfak çalışanların demografik özellikleri ile ilgili bulgular şu şekildedir: Araştırmaya katılan personelin büyük bir kısmının (%66,4) erkek olduğu, %33,6'sının kadın olduğu görülmektedir. Çalışanların %44,4' ü evli iken %55,6'sı bekarıdır. Ayrıca çalışmanın büyük bir kısmını (%31,7) 25 yaş ve aşağısı oluşturmaktadır. Eğitim durumuna bakıldığında %36,4' ünün lise mezunu olduğu görülmektedir. Benzer şekilde turizm eğitimi aldıkları işletmenin %24,3'ünün

meslek lisesi olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan çalışanların %23,8'i 1 yıldan daha az, %23,8'inin 1-5 yıl arası, %31,8'inin 6-10 yıl arası ve %20,6'sının 10 yıldan daha fazla çalışma süresi olduğu görülmektedir.

Algılanan dışsal prestij, işe adanmışlık ve yenilik performansı arasındaki ilişkilerinin tespit edilmesine yönelik korelasyon katsayıları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerle İlgili Ortalama Değerler ve Korelasyon Katsayıları

	Ortalama	Standart Sapma	1	2	3
1. Algılanan Dışsal Prestij	3,44	0,94	1		
2. Yenilik Performansı	3,71	0,79	,474**	1	
3. İşe Adanmışlık	3,45	0,81	,468**	,702**	1

**Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır. (2-tailed).

Tablo 2 incelendiğinde algılanan dışsal prestij ile yenilik performansı arasında ($r=0,474$; $p<0,01$) ve işe adanmışlık ($r=0,468$; $p<0,01$) arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde yenilik performansı ile işe adanmışlık ($r=0,702$; $p<0,01$) arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırmanın birinci hipotezine konu olan algılanan dışsal prestij ve işe adanmışlık ilişkisi pozitif yönde anlamlı sonuçlar vermiş ve geliştirilen H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Algılanan dışsal prestij ve işe adanmışlığın yenilik performansına etkisini incelemek için bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında regresyon analizi yapılmıştır. Tablo 3'te regresyon analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 3. Algılanan Dışsal Prestij ve İşe Adanmışlığın Yenilik Performansı Etkisine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı değişken	Bağımsız Değişkenler	Beta	T	SİG (P)	F	R ²
Yenilik Performansı	Algılanan Dışsal Prestij	,159	,781	,001	113,96	,519
	İşe Adanmışlık	,621	,781	,000		
Durbin-Watson Katsayısı: 2,029 VIF: 1,281						

Bağımlı Değişken: Yenilik Performansı

* $p<0,01$

Tablo 3'e göre, algılanan dışsal prestij ve çalışanların işe adanmışlık düzeyleri yenilik performanslarının % 51,9'unu açıklamaktadır. Model bir bütün olarak 0,01 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Bağımsız değişkenler arasında açıklayıcılığı en yüksek olan değişken, 0,62 Beta katsayısına sahip olan işe adanmışlıktır. Algılanan dışsal prestij ise, 0,159 Beta katsayısına sahip olmakla birlikte, yenilik performansını pozitif yönde etkileyen bir diğer değişkendir.

Değişkenler arasında çoklu bağıntı problemini incelemek için regresyon denklemi açısından Varyans Büyütme Faktörü (Variance Inflation Factors- VIFs) değerlerine bakılmıştır. Modelde VIF değeri 1,281'dir. VIF değerinin 4 ve daha küçük olması araştırmacılar tarafından makul kabul edilmektedir. (Hair, Black, Babin, & Anderson, 2010). Tolerans değeri ise 0,781'dir. Bu değer 0,10'dan büyük olmasının makul kabul edilebileceği araştırmacılar tarafından öngörülmektedir (Hair, Bush & Ortinau, 2003). Durbin-Watson katsayısı 2.029'dur. Durbin Watson katsayısı

değerleri kabul edilebilir düzeydedir. Bu nedenle bu modelde çoklu eş doğrusallık sorunu bulunmamaktadır.

Çoklu regresyon analizi sonucunda elde edilen istatistikî veriler genel olarak değerlendirildiğinde, oluşturulan ikinci üçüncü araştırma hipotezlerinin de istatistikî veriler ışığında desteklendiği görülmektedir. Dolayısıyla, hem çalışanların algıladıkları dışsal prestij hem de çalışanların işe adanmışlık düzeyleri, onların yenilik performanslarını olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma Nevşehir ilinde yürütülmüştür. Konaklama işletmelerinde mutfak personellerinin algılanan dışsal prestij, işe adanmışlık ve yenilik performansı eğilimlerini ölçmek için anket setinden yararlanılmıştır. Anket sonuçları değerlendirilmeden önce algılanan dışsal prestij, işe adanmışlık ve yenilik performansı ölçeklerinin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmıştır. Analizler sonucunda ölçeklerin geçerli ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma da algılanan dışsal prestij, işe adanmışlık ve yenilik performansı arasındaki ilişkiyi tespit etmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonuçlarına göre algılanan dışsal prestij ile işe adanmışlık arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde algılanan dışsal prestij ile yenilik performansı arasında pozitif yönlü bir ilişki ortaya konulmuştur. Ayrıca işe adanmışlık ve yenilik performansı arasında da pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

İki bağımsız değişkenin (algılanan dışsal prestij ve işe adanmışlık) bir bağımlı değişken (yenilik performansı) üzerindeki etkisini ölçmek için çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Çoklu regresyon analizinin sonucuna göre; algılanan dışsal prestij ve işe adanmışlığın yenilik performansını pozitif yönlü ve anlamlı etkilediği tespit edilmiştir.

Yazında Ulu (2011) örgütsel hizmet odaklılık ve algılanan dışsal prestij'in bağlamsal performans üzerindeki etkisini konaklama işletmeleri üzerinde araştırmıştır. Araştırmanın sonucunda algılanan dışsal prestij'in bağlamsal performans ile pozitif yönlü bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Bağlamsal performans bir işletmede çalışanların yapmış olduğu gönüllü davranışları ifade eder. Çalışanların gönüllü davranışları işe adanmışlığı artırmada etkilidir. İşe adanmış çalışanlar işe özveriyle yaklaşmaktadır. Ayrıca işletmenin yenilik performansını etkin bir şekilde kullanması işe adanmış çalışanlar ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmanın sonuçları Ulu (2011)'nin araştırma sonuçları ile tutarlılık göstermektedir. Özyılmaz & Süner (2015) işe adanmışlığın, çalışanın tutum ve davranışları üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmanın bulgularına göre işe adanmışlığın, çalışanın iş tatmini ve örgütsel bağlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırma Özyılmaz & Süner (2015)'in yapmış olduğu çalışma ile tutarlılık göstermektedir. İşe adanmışlığı yüksek bir çalışan işletme için faydalı olacaktır. Benzer şekilde işe adanmış çalışanlar sayesinde işletme yenilik performansını da etkin bir şekilde kullanacaktır.

Türkiye'de, konaklama işletmelerinde çalışan mutfak personeli ekseninde bu konudaki çalışmaların yetersizliği oldukça fazladır. Özellikle Türkçe yazında otelcilik alanında algılanan dışsal prestij ve işe adanmışlığın yenilik performansına etkisi ve bu değişkenler arasındaki ilişkinin çok fazla irdelenmemesi, bu araştırmayı yapmaya değer kılmıştır.

Araştırmanın sonuçları çerçevesinde mutfak çalışanlarının yenilik performansını artırmak için bazı öneriler ortaya konabilir:

- Konaklama işletmelerine gelen müşteriler daha kaliteli ve daha farklı hizmet beklemektedirler. Bu noktada çalışanları gönüllü davranışlara yönlendirecek unsurlara ihtiyaç vardır. Bu gönüllü davranışlar işletmenin algılanan dışsal prestije sahip olması ile mümkün olacaktır.

- Yapılan araştırmalar sonucunda işe adanmışlık yenilik performansı üzerinde etkilidir. İşletmesinde işe adanmış çalışanlar ile birlikte çalışmak isteyen bir yönetici, çalışanların isteklerini geri çevirmemeli ve çalışanlar üzerinde iş baskısı oluşturmamalıdır.
- Yeniliğe açık bir işletme daha hızlı kalkınacaktır. Bu yüzden yenilik performansını geliştirmek isteyen bir işletme, algılanan dışsal perestijine ve işe adanmışlığına önem vermelidir.

Bu araştırmanın belirli kısıtlamaları mevcuttur. Araştırma sadece Nevşehir ilinde faaliyet gösteren konaklama işletmeleri ile sınırlı tutulmuştur. Dolayısıyla araştırma sonuçları Nevşehir ölçeğinde geçerlidir.

Bu çalışma Nevşehir ilinde faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin algılanan dışsal prestij ve işe adanmışlığının yenilik performansına etkisini incelemektedir. Gelecekteki çalışmalar daha büyük bir örnek hacmi ile Türkiye genelinde bu araştırmayı yürütebilir.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar olarak beyan ederiz. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmadığını ve tüm sorumluluğun çalışmanın yazarlarına ait olduğunu bildiririz. İlgili çalışmada kullanılan veriler 2018 yılında toplanmış ve analiz edilmiştir. Veriler 2020 yılı öncesi toplandığından etik kurul kararı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları : Bilim Uzmanı Selcen BALKI, çalışmada kavramsal çerçeve, yöntem, araştırma bulguları bölümlerinde ve veri toplama, verilerin analizi aşamalarında katkı sağlamıştır. Doç. Dr. İbrahim İLHAN, çalışmada kavramsal çerçeve bölümünde ve verilerin analizi aşamalarında katkı sağlamıştır. Doç. Dr. Aziz Gökhan ÖZKOÇ araştırmanın modeli ve hipotezler bölümünde ve verilerin analizi aşamalarında katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %70, 2. yazarın katkı oranı: %15, 3. Yazarın katkı oranı: %15'tir.

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür : Yayın sürecinde makale çalışmamıza sağladıkları katkılarından dolayı Sayın Hakem hocalarımıza, Sayın Editör Yardımcısı Arş. Gör. Ali Gökhan GÖLÇEK hocamıza ve Sayın Arş. Gör. Melih Nadi TUTAN hocamıza teşekkür ederiz.

Ethics Statement : The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, ÖHÜİBF Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study. The data used in the relevant study were collected in 2018 and the data were analyzed. Since the data are collected before 2020, an ethical committee decision is not required.

Author Contributions : Science Specialist Selcen BALKI contributed to the conceptual framework, method, research findings sections and data collection and data analysis stages in the study. Assoc. Dr. İbrahim İLHAN made a contribution in the conceptual framework section and in the analysis of the data in the study. Assoc. Dr. Aziz Gökhan ÖZKOÇ made a contribution in the model and hypotheses section of the research and in the analysis of the data. Contribution rate of the 1st author: 70%, Contribution rate of the 2nd author: 15%, Contribution rate of the 3rd author: 15%.

Conflict of Interest : There is no conflict of interest among the authors.

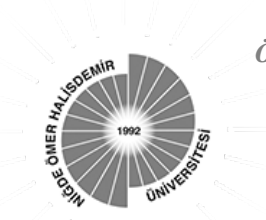
Acknowledgement : We would like to thank Dear Referees, Dear Co-Editors-in-Chief Ali Gökhan GÖLÇEK and Dear Melih Nadi TUTAN for their contribution to our article work during the publication process.

KAYNAKÇA

- Alegria J., Lapiedra R., & Chiva R. (2006). A measurement scale for product innovation performance. *European Journal of Innovation Management*, 9(4), 333—346. <https://dx.doi.org/10.1108/14601060610707812>
- Asforth BE, & Mael FA (1992). Alumni and Their Alma Mater: a partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13, 103—123. <https://doi.org/10.1002/job.4030130202>

- Atakan SC. (2017). *Yenilik stratejilerinin yenilik performansı üzerindeki etkisi ve bir uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Bhattacharya CB., Rao H., & Glynn MA. (1995) Understanding the bond of identification: An investigation of its correlates among art museum members. *Journal of Marketing* 59, 46—57. <https://doi.org/10.2307/1252327>
- Bostancı H., & Ekiyor A. (2015). Çalışanların işe adanmasının örgüt içi girişimciliğe etkisinin incelenmesi: sağlık sektöründe bir uygulama. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*.1(1), 37—51. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaysad/issue/16703/173673>
- Chen, C. J., & Huang, J. W. (2009). Strategic human resource practices and innovation performance—the mediating role of knowledge management capacity. *Journal of business research*, 62(1), 104—114. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2007.11.016>
- Coşkun R., Altunışık R., Bayraktaroğlu S., & Yıldırım E. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri spss uygulamalı*. 8. Baskı, Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 126.
- Coşkun S., Mesci M., & Kılınç İ. (2013). Stratejik rekabet üstünlüğü sağlama aracı olarak inovasyon stratejileri: Kocaeli otel işletmeleri üzerine bir araştırma. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 101—132. <https://doi.org/10.11616/AbantSbe.323>
- Field, A. (2000). *Discovering statistics using SPSS for windows*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage publications
- Hasan M., & Hussain M. (2015). Role of perceived external prestige and organizational justice in organizational identification. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 4(3), 611—625. Erişim adresi: <http://www.european-science.com>
- Hair Jr., J.F., Black, W.C., Babin, B.J., & Anderson, R.E. (2010). *Multivariate data analysis: A global perspective*. 7th Edition, Pearson Education, Upper Saddle River.3
- Hair, J. F. Jr., Bush, R. P., & Ortman, D. J. (2003). *Marketing research: Within a changing information environment*. The McGraw-Hill/Irwin, Second Edition
- Herrbach O., Mignonac K., & Gatignon A. (2004). Exploring the role of perceived external prestige in managers' turnover intentions. *Int. J. of Human Resource Management* 15(8), 1390—1407. <https://doi.org/10.1080/0958519042000257995>
- Kale E. (2010). *Konaklama İşletmelerinde Örgüt İçi Faktörlerin Yenilik ve Yaratıcılık Performansına Etkileri*. (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Kayseri.
- Karacabey MF., Bozkuş K., & Özdere M. (2016). Üniversite öğrencilerinin örgütsel imaj algıları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(33), 459—473. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.3457>
- Kendir, H., Arslan, E., & Özçelik Bozkurt, H. (2018). Devam bağlılığı, presenteeism ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 1029—1046. <http://dx.doi.org/10.20491/isarder.2018.561>
- Kurtpınar M. (2011). *Birey-örgüt uyumunun bireysel performans üzerindeki etkisinde kişilik özellikleri ve işe adanmışlığın rolü*. (Yüksek Lisans Tezi). Genelkurmay Başkanlığı, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, Savunma Kaynakları Anabilim Dalı, İstanbul.
- Leblebici E. (2016). *Öğretmen algularına göre meslek liselerinde örgütsel imaj, örgüt kültürü ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Mevlana Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Anabilim Dalı, Konya.
- Özbağ KG. (2010). *Temel yetenek tabanlı yönetim modelinin yenilik performansına etkileri üzerine bir araştırma*. (Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Özkoç, A.G., Kendir, H., Arslan, E., & Özgün, N. (2019). İşgörenlerin nepotizm ve sinizm algıları arasındaki ilişki: Nevşehir'deki otel işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2960—2971. <http://dx.doi.org/10.20491/isarder.2019.787>
- Özyılmaz A., & Süner Z. (2015). İşe adanmışlığın işyeri tutumlarına etkisi: Hatay'daki 9 işletmede yapılan ampirik araştırmanın sonuçları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(3), 143—164. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/290748864>
- Podnar K. (2011). Perceived external prestige, organizational identification and organizational commitment: an empirical examination. *Teorija in Praksa let*. 48(6). Erişim adresi: http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/TiP2011_6_Podnar.pdf

- Polat S. (2011). Üniversite öğrencilerinin örgütsel imaj algıları ile akademik başarıları arasındaki ilişki düzeyi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 11(1), 249—262. Erişim adresi: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ919900.pdf>
- Rich BL., Lepine JA., & Crawford ER. (2010). Job engagement: Antecedents and effects on job performance. *The Academy of Management Journal*, 53(3), 617—635 <https://doi.org/10.5465/amj.2010.51468988>
- Tak B., & Çiftçioğlu A. (2009). Algılanan örgütsel prestij ile örgütsel bağlılık ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkilerin incelenmesine yönelik bir araştırma. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* (18), 100—116. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auibfd/issue/32320/359155>
- Taşlıyan M., & Hırlak B., Çiftçi G.E., Fidan E. (2016). *Etik liderliğin örgütsel güven ve işe adanmışlık üzerine etkisi*. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, 2541—2562.
- Terlemez AG. (2012). *İşveren markasının, işe adanmışlık ve işten ayrılma niyeti ile ilişkisinde örgütsel çekiciliğin rolü: Türk hava yolları örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, Savunma Kaynakları Yönetimi Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Ulu S. (2011). *Örgütsel hizmet odaklılık ve algılanan dışsal prestij bağlamsal performans üzerindeki etkisi: Konaklama işletmelerinde bir uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Kayseri.
- Yavan Ö. (2016). Örgütsel davranış düzleminde adanmışlık. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (25), 278—296. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/issue/34751/384348>
- Yavuz Ç. (2010) İşletmelerde inovasyon-performans ilişkisinin incelenmesine dönük bir çalışma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* 5(2), 143—173. Erişim adresi: <http://acikerisim.lib.comu.edu.tr:8080/xmlui/handle/COMU/348>
- Yıluzar H. (2016). *Kişî-Örgüt uyumu ile işe adanmışlık ve örgütsel bağlılık ilişkisi: Sağlık sektöründe bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Antalya.

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(3) ss: 413-425
Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(3) pp: 413-425
<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.619249

Geliş Tarihi / Received: 12.09.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 08.05.2020

TÜRKİYE İÇİN DÖVİZ REZERV YETERLİLİK GÖSTERGELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yusuf DEMİR¹

Öz

Her an kullanıma hazır bulunma özelliğine sahip uluslararası rezervler, uluslararası ödeme aracı olarak kabul görmektedirler. Birbirlerine çevrilebilme özelliğine sahip olan bu rezervleri kontrol etme yetkisi ülkelerin para otoritelerindedir. Bu ödeme aracının hangi düzeyde tutulacağı da ülkeler için önem arz etmektedir. Bu çalışmada da, Türkiye’de, optimal rezerv seviyesinin belirlenmesi amacıyla 2003-2018 döneminde, rezervlerin ithal edilen mal ve hizmetlere oranı, rezervlerin kısa vadeli dış borçlara oranı ve rezervlerin para arzına oranı göstergeleri değerlendirilmiştir. Sonuçta, incelenen her yıl, ideal olarak kabul edilen “1” değerini aşan ve 1,87 oranında ortalama rezervlerin ithalatı karşılama oranı bulunmaktadır. Rezervlerin kısa vadeli dış borçları karşılama oranı da bu dönemde ortalama 1,20 olarak bulunmuştur; ancak 2013, 2014, 2017 ve 2018 yıllarında rezervlerin kısa vadeli dış borçları karşılayamadığı ve ideal olarak kabul edilen “1” değerinin altına düştüğü görülmüştür. Rezervlerin para arzına oranının yüzde 20’sinden fazla olması gerektiği göz önüne alınırsa, bu oran incelenen dönemde her yıl yeterli düzeydedir ve ortalaması yüzde 27 olarak gerçekleşmiştir. Genel olarak bakıldığında, döviz rezervlerinin incelenen dönemde, ithalatı, kısa vadeli borçları ve para arzını karşılamada yeterli olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler : Döviz Rezervi, Merkez Bankası, Türkiye.

Jel Sınıflandırılması : F10, F30.

¹Dr. Öğr. Üyesi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İİBF İktisat Bölünü, ydemir@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5677-8709

EVALUATION OF FOREIGN EXCHANGE RESERVE PROFICIENCY FOR TURKEY

Abstract

International reserves are assets that are controlled by the monetary authorities of countries and can be converted to each other, are accepted as international payment instruments, ready for use at any time. The level of this payment instrument is also important for countries. In this study, in order to determine the optimal level of reserves, the ratio of reserves to imported goods and services, to short-term external debt and to money supply between the years 2003-2018 were evaluated for Turkey. As a result, every year in this period, average of the ratio of reserves to imported goods and services is 1.87 % and this rate exceeds the "1" value, which is considered to be ideal. The ratio of reserves to short-term external debt is 1.20 on average; however, in 2013, 2014, 2017 and 2018, the reserves were not able to meet short-term external debt and fell below the ideal value of "1". Considering that the ratio of reserves to money supply should be more than 20 percent, this ratio is sufficient every year in the examined period and the average is 27 percent. In general, it can be said that foreign reserves are sufficient to imports, short-term debts, money supply.

Keywords : Foreign Reserves, Central Bank, Turkey.

Jel Classification : F10, F30.

GİRİŞ

Uluslararası likidite (international liquidity), ülkelerin resmi dış rezervlerinin toplamı olarak adlandırılır; başka bir deyişle; uluslararası likidite, dünya rezerv arzıdır (Seyidoğlu, 2003: 51). Yabancı paralara kolaylıkla çevrilebilen ve ülkelerin sahip olduğu altından oluşan uluslararası kıymetler olarak tanımlanan rezervler, finansal sistemde istikrarın sağlanmasına katkı sağlarlar ve merkez bankalarının oldukça yakından takip ettikleri bir bilanço kalemidir (Yaman, 2003: 5). Bununla beraber, ülkelerin olası bir krizle karşılaşma riskini azaltma özelliğine sahip olan uluslararası rezervler, krizle karşı karşıya geldiği anlarda da oluşabilecek maliyetleri düşürmektedir. Bu nedenle rezerv yeterliliği, ülkelerin en önemli ekonomik ve finansal kırılganlık göstergelerinden birini oluşturmaktadır (Cinel, 2015: 132).

Para kurulu gibi katı döviz kuru rejimleri önemli uluslararası rezerv desteğine ihtiyaç duyarlar. Dalgalı kur rejiminde uluslararası rezerv biriktirmeye gerek yoktur denemez. Birçok yükselen ekonomide para politikaları enflasyon hedeflemesini ve uluslararası rezervlerinin belli bir seviyede olmasını amaçlamaktadır. Büyük rezervlerin kurlardaki dalgalanmaya can yeleği olduğu söylenebilir. Dalgalı kur rejimleri şu nedenlerden dolayı rezervlere ihtiyaç duyarlar; ilki, uluslararası rezervlerin açık piyasa işlemleri ile ilişkili olarak basılan kamu tahvilleri için bir teminat sağlıyor olması, ikincisi, ülke dalgalı kur izlese bile parasını kontrol etmeyle ilgili olasılıkların devam etmesidir. En sonuncusu da yükselen ekonomilerdeki para otoritesi döviz kurlarına karşı çok duyarlıdır çünkü birçok ekonomi yüksek geçiş etkisi katsayısına sahiptir; bu durum olası bir devalüasyonun enflasyona yol açacağı anlamına gelir. Bunlarla beraber, ülkelerin yurt içi odaklı para politikası ve dalgalı kurlar yüksek rezerv taşımak için iyi nedenlerdir ve bu ülkeler sabit döviz kuruna sahip uluslar kadar rezerv tutmaktadırlar (Mishkin, 2014: 515).

Sayılan bu nedenler ile beraber, ülkeler zaman içerisinde değişen nedenlerle ekonomik koşullara göre rezerv talep etmektedirler. Bu çalışma da Türkiye'nin rezerv pozisyonunu araştırmaktadır. Şöyle ki, uluslararası rezervlerin yeterliliği, yıllık ithalat hacmi ile karşılaştırılarak ve/veya, rezervlerin kısa vadeli dış borçlar ile karşılaştırılarak ve/veya rezervlerin para arzına oranı ile karşılaştırılarak saptanmaktadır. IMF tarafından literatüre kazandırılan, uluslararası rezervlerin, yıllık ithalat hacmi ile karşılaştırılarak yeterliğinin saptandığı yaklaşıma göre rezerv seviyesinin yeterli olabilmesi için yıllık ithalat değerinin % 25'ini karşılaması gerekmektedir. Bu yaklaşım özellikle yabancı sermaye hareketlerinin az olduğu ülkeler için önemlidir (Wijnholds & Kapteyn,

2001:2). Rezerv varlıkların yeterliliğini ölçmek için kullanılan rezervlerin kısa vadeli dış borçlar ile karşılaştırılması Greenspan – Guidotti kuralı (Greenspan, 1999; Guidotti, 2000) olarak da bilinen yaklaşım dış finansmanda bir bozulma olduğu takdirde kısa vadeli dış borcun bir ülkenin gücünü gösterdiğini vurgular. Bir ülkedeki döviz rezervleri o ülkenin kısa vadeli dış borçlarını karşılıyor olmalıdır (Mulder ve Bussiere, 1999:5). Para arzının döviz rezervlerine oranı, rezerv yeterliliğini para arzının (M2) döviz rezervlerine oranı ile kıyaslanarak bulunmaktadır. İlk kez Calvo, Leiderman & Reinhart (1994) tarafından kullanılmıştır. Bu oranın yüksek olması finansal krizin boyutunun tahmini için de yardımcı olmaktadır.

I. ULUSLARARASI REZERVLER

Ülkelerin para otoriteleri tarafından kontrol edilen uluslararası rezervler, her an kullanıma hazır bulunur. Birbirlerine çevrilebilme özelliği bulunan rezervler, uluslararası ödeme aracı olarak kabul görmektedir. *Konvertibl döviz varlıkları* (avro, ABD doları, İngiliz sterlini vb.), *uluslararası standartta altın, özel çekme hakları* ile *IMF rezerv pozisyonu*; uluslararası rezervleri oluşturmaktadır. Yıllar içerisinde değişiklik gösterebilme özelliğine sahip olan uluslararası rezervler, ülke ekonomilerinin dinamik yapıya sahip olması nedeni ile ülkeden ülkeye farklılık da gösterebilmektedir. Döviz, her an kullanıma hazır bulunması ve getiri sağlaması göz önünde bulundurulduğunda günümüzde ülkelerin uluslararası rezerv kompozisyonu içinde en büyük paya sahiptir. Bu sebep uluslararası rezervler denildiğinde akla ilk gelen şeyin döviz rezervleri olmasını sağlamaktadır. Döviz rezervi olarak en çok tutulan para birimleri; ABD doları (USD), avro (EUR), İngiliz sterlini (GBP), Japon yeni (JPY) ve İsviçre frangı (CHF)'dir. ABD doları ise tüm bu para birimleri içerisinde rezerv para olarak adlandırılmaktadır (TCMB, 2011: 1).

Döviz, yabancı ülke paralarına verilen genel addir. Ulusal işlemleri, uluslararası işlemlerden ayırmada kullanılan en önemli ölçüt, farklı ulusal paraların kullanılmasıdır. Bir uluslararası işlem içeriğinde iki farklı işlemi barındırır. Bunlardan ilki, yabancı paranın satın alınması, diğeri ise bu yabancı paranın uluslararası işlemler için kullanılmasıdır. Yabancı paralar döviz piyasasında işlem görürken nakit biçiminde olabileceği gibi nakde dönüştürülebilen varlıklar biçiminde de olabilmektedir. Nakit biçiminde olan paralara efektif adı verilir. Buna karşılık yabancı para cinsinden düzenlenmiş banka havaaleleri, ödeme emirleri, poliçeler ve seyahat çekleri şeklinde nakde dönüştürülebilen araçlar döviz olarak ifade edilmektedir (Aslan & Terzi, 2013: 157). Kullanıma hazır olup para otoriteleri tarafından kontrol edilen *döviz*, ödemelerdeki dengesizliklerin doğrudan finansmanında veya dengesizliklerin yol açacağı olumsuz durumların dolaylı olarak düzenlenmesi ve denetlenmesinde, döviz kurunu etkilemek suretiyle piyasalara müdahale amacıyla kullanılan dış varlıklardır (IMF, 1993: 424).

Tablo 1 toplam rezervlerin dünyada, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki dağılımını göstermektedir. 2000 yılından sonra rezerv olarak tutulan ilk kıymet hep döviz olmuştur. Gelişmiş ekonomilerde ise 1990 da dâhil, rezerv olarak tercih edilen ürün hep döviz olmuştur. 2014, 2015 ve 2016 yıllarında döviz olarak tutulan rezerv miktarı ikinci en çok tercih edilen rezerv türü olan altının dört katıdır. Gelişmekte olan ülkelerde rezerv olarak tutulan ilk ürün incelen dönemde açık farkla hep döviz olmuştur.

Tablo 1: Toplam Rezervlerin Dağılımı (Milyar SDR²)

	2000	%	2010	%	2014	2015	2016	2017	2018	%
Dünya										
Döviz Rezervleri	491	64,7	6012	85,2	7,125.8	7,586.9	7,996.9	7,878.6	7,967.9	87,2
IMF Rezerv Poz.	47,4	6,2	48,8	0,69	103,2	97,5	81,7	63,5	79,1	0,87
SDR	18,5	2,3	199,4	2,83	204,2	204,2	204,2	204,2	204,2	2,2
Altın	200,6	26,3	798,7	11,3	1,102.8	801	857,2	805,2	912,4	10,0
Toplam	758	100	7059	100	8,523.6	8,676.6	9,126.0	8,935.9	9,133.6	100
Gelişmiş Ülkeler										
Döviz Rezervleri	602,6	72,9	2008	71,4	2,422.0	2,493.8	2,673.1	2,871.3	3,077.8	79,9
IMF Rezerv Poz.	39,7	4,86	34,5	1,23	77,6	73,2	60,6	46,1	52,6	1,4
SDR	14,4	1,76	129,5	4,61	128,6	128,6	128,6	128,6	128,6	3,3
Altın	167,8	20,5	638,8	22,7	764,8	552,9	588,4	540,6	602,3	15,6
Toplam	824,5	100	2811	100	3,390.8	3,246.3	3,448.2	3,584.6	3,852.1	100
Gelişmekte Olan Ülkeler										
Döviz Rezervleri	888,3	95,2	4004	94,3	4,703.8	5,093.0	5,323.8	5,007.3	4,890.1	94,2
IMF Rezerv Poz.	7,7	0,84	14,3	0,34	25,6	24,3	21,1	17,3	26,5	0,5
SDR	4,1	0,44	70	1,65	75,5	75,5	75,5	75,5	75,5	1,5
Altın	32,8	3,53	159,9	3,76	221,9	168,6	186,4	192,8	217,2	4,2
Toplam	932,9	100	4228	100	5,016.7	5,350.8	5,595.3	5,279.4	5,188.6	100

Kaynak: IMF Annual Report 2010, 2011; IMF Annual Report 2018, Appendix I: 4.
<https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2018/eng/index.htm> (Erişim Tarihi: 02.07.2019).

Uluslararası rezerv konumunu güçlendiren en önemli varlık dövizdir. Döviz likit olması açısından da aynı zamanda uluslararası likiditenin kaynağını oluşturmaktadır. Uluslararası likidite tüm dünyada ticaret, sermaye nedeniyle dolaşan paranın temelini oluşturan havuza benzetilebilir. Bu manada uluslararası para dolaşımını yönlendiren unsurları; Dünya Bankasından, IMF gibi kuruluşlar aracılığıyla ve hükümetler tarafından sağlanan *borçlar*, yabancıların yurt içindeki ulusal bankalardan borçlanmaları ya da yurt içi bankaların dış bankalardan konsorsiyum veya sendikasyon kredileriyle borçlanmaları demek olan *Ulusal Banka Ödünçleri*, şirketlerin ve devletlerin, diğer şirket ve devletlerden menkul kıymet kaynaklı borçlanmaları yani yabancı piyasalarda *bono* veya *tahvil satın almaları* ya da yabancı piyasalara *bono akışı*, uluslararası hisse senedi akışı, ihracat kredileri, şirketler tarafından açılan birden fazla para cinsinden *banka hesapları*, tezgah üstü türev piyasaları şeklinde sıralayabiliriz (Şişman, 2011: 18-22-23). Para, rezerv para olarak tercih ediliyorsa ancak o zaman uluslararası para birimi olabilir. Dünya ekonomisinde o paranın yerini ve önemini belirleyen şeylerden birisi özellikle ülke merkez bankalarında o para cinsinden tutulan rezervlerdir. Bu açıdan dünya ekonomisi göz önüne alındığında geçmişten beri doların hâkimiyeti yerini korumaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan ve Bretton Woods Sistemi'nin uygulandığı yıllardan beri dünyadaki merkez bankaları döviz rezervlerinin çok büyük bir bölümü dolar cinsinden oluşmaktadır (Evlimoğlu & Bozdağhoğlu, 2014: 280).

Tablo 2 döviz olarak tutulan rezervlerin para birimlerini ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, döviz rezervi olarak hangi para biriminin tercih edildiğini göstermektedir. Bir önceki tabloda hem dünyada hem de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde en çok rezerv olarak tutulan rezerv ürününün döviz olduğunu görmüştük. Bu döviz rezervi içerisinde ise en çok tercih edilen para ABD doları olmuştur. İncelenen dönemde dövizlerin her yıl yaklaşık yüzde 65'i dolar olarak tutulmuştur. Buradan şöyle bir sonuç çıkartılabilir; dolar uluslararası piyasada en çok tercih edilen para birimi olmuştur. İkinci sırada olan avronun payı da toplam dövizler içinde yüzde 25 civarındadır. Yani rezerv olarak tutulan her dört dövizden biri avrodur.

² *Özel Çekme Hakları-SDR*. 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde, Bretton Woods Sistemindeki mevcut rezervlerin artan uluslararası ticaret ve finans hacmini karşılamada yetersiz kalması, IMF'in söz konusu rezervlere ilave olarak Özel Çekme Hakları (Special Drawing Rights; SDR)'ni, bir uluslararası rezerv olarak meydana getirmesine sebep olmuştur. Oluşturulmasındaki ana amaç uluslararası likidite darlığını çözümlenektir. Reel bir karşılığı yoktur, üye ülkelerin kabul etmesiyle geçerlilik kazanan bir uluslararası likidite aracıdır (Pınar ve Erdal, 2011: 541).

Tablo 2: Dünyadaki Resmi Rezervlerin Döviz Bileşimi (%)

Para cinsi	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Dünya												
ABD Doları	65,5	66,5	65	63,9	63,8	62,1	62,1	62,6	61,5	61,2	63,3	64,2
Euro	24,7	23,9	25	26,1	26,2	27,7	25,7	24,4	24	24,2	21,9	19,7
Japon Yeni	4,3	4	3,5	3,2	3,5	2,9	3,7	3,6	4,1	3,8	3,9	4
İng. Sterlini	3,5	3,7	4,5	4,8	4,2	4,2	3,9	3,8	4	4	3,8	4,9
İsviçre Frangı	0,2	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,3	0,3
Diğerleri	1,9	1,7	1,8	1,8	2,2	3	4,4	5,5	3,3	2,9	3,1	3,1
Gelişmiş Ülkelerde												
ABD Doları	67,1	69,1	67,9	65,7	66,9	64,9	64,8	66,3	62,2	61,6	63,6	64,4
Euro	23	21,4	22,4	24,5	23,6	25,7	24,2	22,6	24,5	24,9	22,7	21,7
Japon Yeni	5	4,7	4,2	4	4,3	3,9	4,5	4,4	5	4,6	4,5	4,8
İng. Sterlini	2,6	2,7	3,2	3,5	2,7	2,8	2,5	2,5	3	3	2,9	3,1
İsviçre Frangı	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,3	0,4	0,4	0,4
Diğerleri	2,1	1,8	1,9	2,1	2,4	2,6	3,9	4,1	2,9	2,4	2,7	2,6
Gelişmekte Olan Ülkelerde												
ABD Doları	61,9	61,9	60,7	61,8	60,3	58,8	59,1	58,3	60,6	60,8	63	64,2
Euro	28,3	28,3	28,8	28	29,1	29,9	27,4	26,5	23,5	23,4	20,8	19
Japon Yeni	2,8	2,6	2,3	2,3	2,6	1,7	2,8	2,7	3	2,9	3,1	3,4
İng. Sterlini	5,4	5,6	6,4	6,3	5,9	5,9	5,5	5,3	5,2	5,2	4,9	5
İsviçre Frangı	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1
Diğerleri	1,4	1,6	1,7	1,6	1,9	3,6	5,1	7,1	3,7	3,3	3,8	4

Kaynak: IMF Annual Report 2018, Appendix I: 4. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2018/eng/index.htm> (Erişim Tarihi: 02.07.2019).

Altın, kıymetli madenler, tarih boyunca insanlığın para olarak ilk kullandığı ve daha sonra ekonomik yapının gelişmesi ile birlikte ulusal para birimlerine karşı rezerv olarak tutulma gibi özel nitelikler taşıyan emtialardır. Kıymetli madenlerin içinde en bilineni olan altın, dünya ekonomisi içinde iktisadi tarih boyunca çok farklı fonksiyonlar icra etmiş ve özel niteliklere sahip olmuş bir kıymetli madendir. Diğer kıymetli madenler, gümüş ve platinden farklı olarak altın, her şeyden önce parasal değere sahip olan bir kıymetli madendir. Ayrıca altın, bugün bile dünyada birçok ülkenin merkez bankaları tarafından, makroekonomik politika amaçları doğrultusunda rezerv olarak tutulmakta ve merkez bankası bilançolarında izlenmektedir. Kıymetli madenler arasında, sadece altının sahip olduğu bir özellik, üretimden gelen altın arzının yüzyıllar boyunca global anlamda birikime yönelmiş olduğudur. Birikime yönelen fiziki altın, iddihar edilen altın olarak da adlandırılmaktadır. Bugün altının yıllık üretim rakamı, toplam birikimli arzının, 52'si kadarına ulaşmaktadır. Bu nedenle altının yıllık fiziki üretiminin cari yılın altın fiyatları üzerinde etkili olması söz konusu değildir. Dolayısıyla altın fiyatını, gelecek dönemlerin arz ve talep beklentilerinden gelen sinyallerin daha çok etkilediği ifade edilmektedir (Çıtak, 2016a:154).

Altının üç önemli talep kaynağı bulunmaktadır; bunlar, mücevher formundaki talep, merkez bankalarının rezerv talebi ve endüstriyel taleptir. Mücevher formundaki talep, fiziki altın fiyatlarına son derece duyarlı bir taleptir. Altın fiyatı yükseldiğinde mücevher talebi azalır; fiyatlar düştüğünde ise artar. Merkez bankalarının rezerv talebi ise altın fiyatlarından bağımsız olarak, tamamen rezerv tutma politikasının sonucu oluşur. Endüstriyel talep ise altın fiyatındaki dalgalanmalardan doğrudan çok etkilenmez ve daha istikrarlı bir seyir izler. Ancak altın fiyatlarında çok hızlı yükselişin yaşandığı dönemlerde endüstriyel talep olumsuz etkilenebilir. Altın arzı, temelde iki bileşenden oluşmaktadır. Herhangi bir zamanda altının arzı, o noktada üretilen fiziki altın miktarı ile ağırlıklı olarak merkez bankaları tarafından piyasaya ödünç olarak sürülen altın miktarının toplamıdır (Çıtak, 2016a: 156-157). Rezervlerin önemli bir bölümünü altının oluşturması, geçmiş alışkanlıklarının bir sonucu olabileceği gibi altının dövize göre daha fazla prim yapması veya daha az değer kaybına uğraması yönündeki beklentilerin sonucu olması da muhtemeldir. Resmi altın rezervlerini kullanmak isteyen ülke, önce bu rezervleri serbest piyasada döviz karşılığı satmalıdır; yani merkez bankası ödemelerini fiili altınla yapamaz (Seyidoğlu, 2003: 52).

IMF Rezerv Pozisyonu, üye ülkelerin kotası gereği kredi anlaşması kapsamında IMF'ye aktardığı rezervleri ifade eder. Her üye ülke belirlenmiş SDR cinsinden kota bulundurmaya zorundadır. Ülke kotası ülkenin oy gücünün, finansal kaynak kullanımını ve IMF'yi ne kadar finanse etmesi gerektiğini gösterir. Kota hesaplanırken; GSYH, dış ticaret gelir-gider rakamları ile uluslararası rezervler dikkate alınmaktadır. Bu nedenle, kota miktarı, ülkenin diğer üye ülkelere göre göreceli olarak ekonomik durumunun bir göstergesidir. Kotalar, üye ülkeler açısından; üyelik ödemelerinin kotaları oranında belirlendiğinden, IMF'deki oy güçlerinin kotaları oranında olduğundan ve kota miktarı üye ülkelerin IMF'den alabilecekleri mali imkânların belirlenmesinden ötürü IMF kotaları üye ülkeler açısından önem arz eder (Pınar & Erdal, 2011: 544-545). IMF'in bugün itibarıyla 189 üyesi vardır. Bir ülkenin IMF'ye vereceği kotanın belirlenmesinde, GSYH'si, cari işlemler bilançosu ve resmi rezervleri belirleyici olur. Yani kotanın yüksek olması ülkenin durumu hakkında olumlu bir izlenim yaratır. 2018 itibarıyla toplam kota miktarı 475,472.9 milyon SDR'dir.

SDR'lerin uluslararası likidite içerisinde önemli bir rolü bulunmamaktadır. Ülkelerin dalgalı kura geçmeye başlamaları (1973'te Bretton Woods çökünce) ve sermaye piyasalarının gelişmesi sonucunda ülkelerin daha kolay borçlanabilmeleri SDR'ye olan ihtiyacı azaltmıştır. Bununla beraber SDR'ler krizden sonra yeniden gündeme gelmiş ve kullanılmıştır. Günümüzde rezerv varlığı olarak değil de; daha çok IMF ve diğer bazı uluslararası kuruluşların hesap birimi olarak kullanılmaktadır. IMF'ye üye olan ülkeler, serbestçe kullanılabilen para birimlerine ilişkin ellerinde bulundurdukları SDR'ler ile talepte bulunurlar. Şöyle ki üyeler arasında isteğe bağlı takas işlemi yapılabilir veya IMF dış dengesi güçlü ülkelere dış dengesi zayıf ülkelere SDR satın almalarını isteyebilir (Seyidoğlu, 2003: 49).

Tablo 3'te seçilmiş bazı ülkelerinde kota sayısı ve oy yüzdeleri gösterilmiştir. Ülkeler içerisinde en fazla oy hakkına sahip ülke yüzde 16 ile ABD, en düşük ülke ise yüzde 0,64 ile Güney Afrika yer almaktadır.

Tablo 3: Bazı Ülkelerin IMF'DE Kota Sayısı ve Oy Yüzdesi (Milyon SDR)

Ülkeler	Kota Miktarı	Kota (%)	Oy (%)
ABD	82,994.2	17.46	16.52
Almanya	26,634.4	5.6	5.32
Fransa	20,155.1	4.24	4.03
İngiltere	20,155.1	4.24	4.03
İtalya	5,070.0	3.17	3.02
Japonya	30,820.5	6.48	6.15
Kanada	11,023.9	2.32	2.22
Brezilya	11,042.0	2.32	2.22
Çin	30,482.9	6.41	6.09
Güney Afrika	3,051.2	0.64	0.64
Hindistan	13,114.4	2.76	2.64
Rusya	12,903.7	2.71	2.59
Türkiye	4,658.6	0.98	0.95

Kaynak: IMF, 2019, <http://www.imf.org/external/np/sec/memdir/members.aspx#total> (Erişim Tarihi: 02.07.2019).

II. ULUSLARARASI REZERV YETERLİLİĞİ VE TÜRKİYE

Değişen ekonomik koşullar ülkelerin zaman içerisinde rezerv talep etmelerini gündeme getirmektedir. Merkez Bankaları geçmiş dönemlerde, yerel paranın sabit bir değişim oranı üzerinden konvertibilitesini sağlamak için ayrıca ödemeler dengesi sonrası ülkelerin açıklarını finanse etmek için döviz rezervi tutmuştur. Bugün ülkelerin rezerv tutma nedenleri şu şekilde sıralanabilir; uygulanmakta olan para ve kur politikalarını desteklemek, ekonomik kriz zamanlarında yaşanan şok etkisinin ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek, dış borç ödemelerini

gerçekleşmesini sağlamak, ülkenin varsa diğer döviz ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmak, olağan dışı durumlara karşı korunmak, ülkeye duyulan güveni artırmak, ödemeler dengesi kaynaklı ihtiyaçlar için gerekli döviz likiditesini bulundurmak (TCMB, 2011: 1-3).

Döviz rezervlerinin ithalata oranı, döviz rezervlerinin yeterliliği belirlenirken göz önünde bulundurulması gereken en belirgin ve geleneksel faktörlerden birisidir. Bu oran ile bir ülkenin var olan ithalat seviyesini destekleyebileceği ay sayısını temsil edilmektedir. Bu halde bütün diğer para girişleri ve para çıkışlarının durduğu varsayılır. Ülkeler gelecek dönemdeki üç aylık ya da dört aylık ithalatlarını karşılayacak dövizlerini ellerinde bulundurmaktadır. Bu bir kural olarak düşünülebilir. Ancak Asya Krizi'nin 1990'lı yılların sonunda patlak vermesi, bu ölçütün uzmanlar tarafından sorgulanmasını gündeme getirmiştir. Ülkelerin 1 yıl içerisinde muaccel hale gelecek yani vadesi 1 yıl içerisinde doğacak olan borçlarını karşılama kapasitesini belirlerken, kısa vadeli borçların uluslararası rezervlere oranına bakılır. ABD doları, Japon yeni ya da İsviçre frangı gibi para birimlerinin faiz maliyetlerinin daha düşük olması, gelişmekte olan ülkelerdeki özel sektörün bu paralar cinsinden kısa vadeli borçlanmasını sonucunu doğurmaktadır. Buna karşılık özellikle gelişmekte olan ülkeler, uluslararası likiditenin daralması ile beraber risk algılamalarının değiştiği dönemlerde sermaye piyasalarından uygun vadeli ve bütçelerine uygun maliyetli kaynak bulmakta zorlandığı gibi bu nedenle borçlarını döndürmekte de zorlanabilmektedirler. Ülkeler tarafından yapılan borçlanmalar hem kısa vadeli hem de borç tutarı yüksek olduğunda özellikle küresel dalgalanma dönemlerinde önemli ölçülerde makroekonomik maliyetlerle karşılaşmaktadırlar. Ülkeler, uluslararası sermaye piyasalarından borçlanma imkânını kullanamadığında, kısa vadeli borçlarının ne kadarlık bir bölümünü rezervle ödeyebileceğini, rezervlerin kısa vadeli dış borçlara oranı ile hesaplamaktadır. Tercih edilen durum ise; bu oranın "1" in üzerinde olmasıdır. Ekonomik krizlerin yaşandığı ülkelerde yaşayan insanların tercihleri kriz ile beraber yabancı paraya yönelebilmektedir. Bu yöneliş ile beklenen ise uluslararası rezerv seviyesinin, M2 tanımlı para arzının belli bir oranındaki yabancı para dönüşümünü karşılayabilecek düzeyde olmasıdır. Olası bir ekonomik kriz durumunda, ülkede yaşayan kimselerin çeşitli yollarla ülkeden çıkarabilecekleri sermaye seviyesine ilişkin gösterge; rezervlerin para arzına oranı ile belirlenmektedir. Her ne kadar göstergenin hesaplanmasında hangi oran üzerinden yola çıkılacağına dair genel bir kanı olmasa dahi, hesaplanmanın yapılmasında kullanılacak orana dair genel kabul gören rasyo bu alanda ülke rezervlerinin M2'nin % 10-20'si arasında bulunmasıdır. Başka bir ifade ile ülke rezervlerinin olması gereken rezerv seviyesi, en fazla % 20 seviyesidir. Bankacılık sektörünün yükümlülüklerinin ne kadarının uluslararası rezervler tarafından desteklendiğini, rezervlerin para arzına oranı gösterir. (Cinel, 2015: 133-135). Tablo 4'te Türkiye'nin rezerv bileşimi gösterilmiştir. Buna göre rezerv varlıklar içerisinde her yıl döviz rezervleri ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 4: Türkiye'deki Resmi Rezervlerin Bileşimi (Milyar ABD Doları)

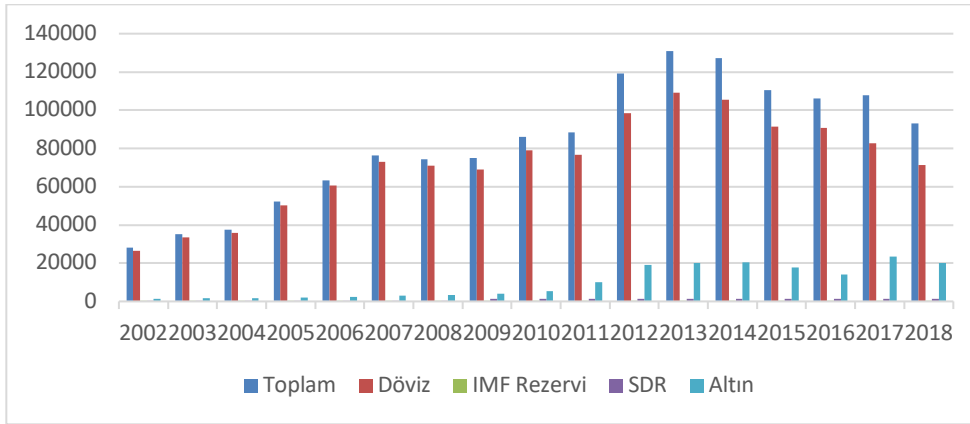
Dönem	Toplam Resmi Rezerv Varlıklar	Döviz Rezervleri	IMF Rezerv Poz.	SDR	Altın
2002	28094	26611	167	31	1299
2003	35169	33419	167	30	1553
2004	37612	35798	175	14	1625
2005	52378	50279	161	16	1922
2006	63186	60650	170	12	2354
2007	76415	73070	178	50	3117
2008	74254	70818	175	23	3238
2009	74829	69017	176	1515	4121
2010	85968	79042	174	1494	5258
2011	88340	76784	174	1494	9888
2012	119167	98270	173	1489	19235
2013	131035	109280	174	1504	20077
2014	127308	105345	163	1399	20401
2015	110533	91431	156	1340	17606

2016	106111	90610	152	1298	14051
2017	107730	82658	160	1375	23537
2018/12	93027	71398	156	1343	20130
2018/11	91017	70221	156	1336	19304
2018/10	86183	66192	156	1336	18499
2018/9	84714	65536	158	1353	17667
2018/8	88888	68943	158	1352	18435
2018/7	100724	76947	158	1355	22264
2018/6	98385	74035	158	1356	22836
2018/5	107306	81269	159	1365	24513
2018/4	111966	85311	162	1389	25104
2018/3	110288	83376	164	1403	25345
2018/2	114555	87905	164	1402	25084
2018/1	115297	88444	164	1403	25286
2019/7	99351	74374	155	1328	23494
2019/6	96326	71975	157	1342	22852
2019/5	95613	73611	155	1330	20517
2019/4	92758	70749	156	1335	20518
2019/3	96267	73935	156	1342	20834
2019/2	100113	77623	157	1349	20984
2019/1	96781	74858	158	1349	20416

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası,

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+İlgili+Istatistikler/Uluslararası+Rezervler+ve+Doviz+Likiditesi/Veri+%28Tablolar%29/> (Erişim Tarihi: 02.07.2019).

Yabancı yatırımcı bulamadığımız veya borçlanacak sıcak para bulamadığımız zaman borçlarımızı ödediğimiz yer olan rezerv varlıkların 2002-2018 yılları arasında nasıl bir seyir izlediği Şekil 1’de göstermektedir. Buna göre 2002’den 2007’ye toplam rezervler sürekli artmış, 2007’den 2009’a kadar neredeyse aynı seviyede kalmış; 2012’de tekrar artmaya başlamış 2013’te zirve yaptıktan sonra azalmaya başlamıştır. 2013 yılından itibaren, ülkemizde turizm gelirlerinin düşmesi, ülke sınırları içinde ve dışında oluşan güvenlik riskleri, gelişen ülke ekonomilerinde yabancı sermayenin çıkışa başlamasıyla sermaye hareketlerinin artması, Mayıs 2013’te ABD Merkez Bankası FED kararı rezervlerin düşüşünü artıran sebepler olarak sayılabilir.

Şekil 1: Türkiye’deki Resmi Rezervlerin Bileşimi (Yıllık, Milyar ABD Doları)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası,

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+İlgili+Istatistikler/Uluslararası+Rezervler+ve+Doviz+Likiditesi/Veri+%28Tablolar%29/> (Erişim Tarihi: 02.07.2019).

Optimal rezerv seviyesinin belirlenmesinde dikkat edilmesi gereken kriterlere ilişkin uluslararası geçerliliği olan ölçütlere ilişkin literatürde tarama yapıldığında tek bir ölçüt bulunmadığı görülmektedir. Ancak bunun karşısında optimal rezerv seviyesini belirlemeye yönelik birçok ölçüt geliştirilmiştir. Var olan bu ölçütler içerisinde sıklıkla kullanılan göstergeler ise rezervlerin ithal edilen mal ve hizmetlere oranı, kısa vadeli dış borçlara oranı ve para arzına oranı gibi göstergelerdir (Yalçınar, 2012:141).

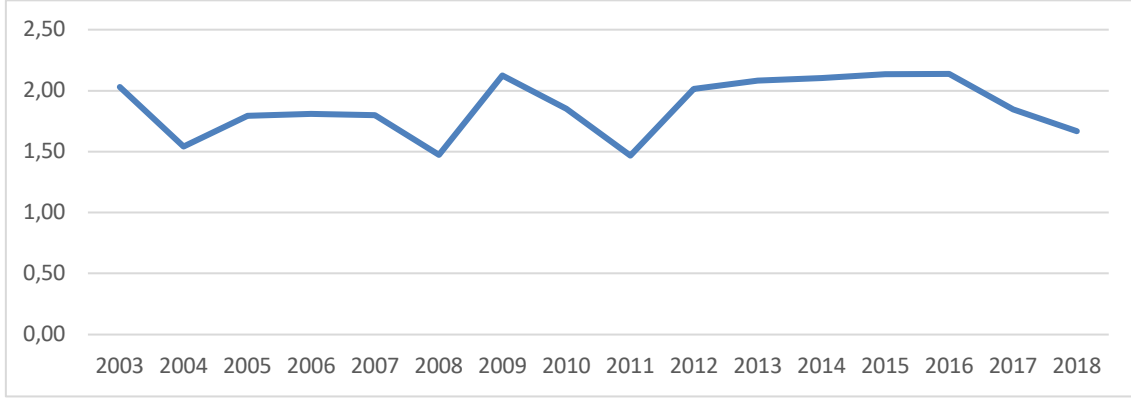
Rezervlerin yıllık ithalat hacminin karşılaştırılması ve bu karşılaştırma ile yeterliliklerinin ölçülmesi *Rezervlerin İthal Edilen Mal ve Hizmetlere Oranı*'ni vermektedir. Rezervlerin yeterliliğin ölçülmesinde bu yaklaşımı ülke sayısı, globalleşme sonucunda uluslararası ticarete sınırları kapatmanın imkânsız olması sebebiyle çok fazla değildir. Bununla birlikte en son uygulamalardan biri olması ve uygulamanın IMF tarafından kullanılıyor olmasından yola çıkılarak günümüzdeki eşik değeri yıllık ithalat toplamının % 25'i, başka bir ifade ile üç aylık ithalat miktarıdır. Diğer bir deyişle, ülkelerin rezerv seviyesi oranı yıllık ithalatın % 25'ini oluşturabiliyorsa, o ülkenin rezerv seviyesi ithalat açısından yeterlidir sonucuna varılabilir (Syzdykova & Abubakirova, 2018:124-125).

Türkiye için, rezervlerin ithal edilen mal ve hizmetlere oranını bulabilmek için rezervleri aynı döneme ait TÜİK'in yayımladığı "İthalat (cif.)" verisine bölmek gerekmektedir (Eğilmez, 2017). Tablo 5 Türkiye için rezervlerin ithalata oranını göstermektedir. Optimal rezerv seviyesinin belirlenmesi amacıyla 2003-2018 döneminde, rezervlerin ithal edilen mal ve hizmetlere oranı, incelenen her yıl, ideal olarak kabul edilen "1" değerini aşmıştır ve incelenen dönemde ortalama olarak 1,87 rezervlerin ithalatı karşılama oranı bulunmuştur. Şekil 2 de Merkez Bakanın uluslararası rezervlerinin, Türkiye'nin incelenen dönemde ithalatını ve bu ölçütü karşıladığını göstermenin başka bir yoludur.

Tablo 5: Rezervlerin İthalata Oranı (Milyar Dolar)

Yıllar	Rezerv	Yıllık İthalat	3 Aylık İthalat [(Yıllık İthalat/12)×3]	Rezerv/3 Aylık İthalat'ın % 25'i
2003	35,169	69 339 692	17,325	2,03
2004	37,612	97 539 766	24,375	1,54
2005	52,378	116 774 151	29,2	1,79
2006	63,186	139 576 174	34,9	1,81
2007	76,415	170 062 715	42,5	1,80
2008	74,254	201 963 574	50,475	1,47
2009	74,829	140 928 421	35,225	2,12
2010	85,968	185 544 332	46,375	1,85
2011	88,34	240 841 676	60,2	1,47
2012	119,17	236 545 141	59,125	2,02
2013	131,04	251 661 250	62,9	2,08
2014	127,31	242 177 117	60,525	2,10
2015	110,53	207 234 359	51,8	2,13
2016	106,11	198 618 235	49,65	2,14
2017	107,73	233 799 651	58,425	1,84
2018	93,027	223 047 094	55,75	1,67

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim Tarihi:09.08.2019).

Şekil 2: Uluslararası Rezervler/ İthalat Oranının Yıllara Göre Değişimi

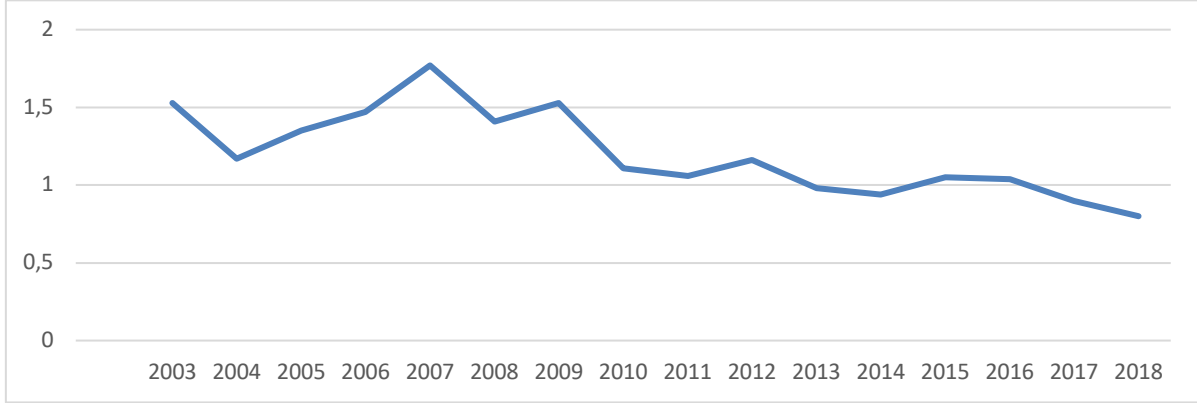
Asya Krizi sonrasında rezerv yeterliliğini saptamak amacıyla kullanılan *Rezervlerin Kısa Vadeli Dış Borçlara Oranı*, uluslararası rezerv seviyesinin dış borç stoku ile karşılaştırılarak elde edilir. Dış borç, kısa vadeli, orta vadeli ve uzun vadeli olarak ayrılır. Rezerv yeterliliği tespit etmek için kullanılan ise Kısa Vadeli Dış Borçlardır (KVDB). Kısa vadeli dış borçlar, vadesi bir yıldan daha az olan borçlardan oluşur. Rezerv ve kısa dönemli borç rakamları arasındaki ilişki, gelişmekte olan ülkelere yönelik sermayenin artmasına paralel olarak önem kazanmıştır. Rezerv/dış borç oranı, ülke ekonomilerine uluslararası finansal piyasalardan borç alan ülkelerin kullanılabilecekleri bir orandır. Kısa dönemli dış borç ihtiyacı gelişmekte olan ülkelerin özelliklerinden biri olduğundan, bu kavram ülkelerin ekonomilerinde büyük bir alanı oluşturmaktadır. Bu nedenle dış borç yaklaşımının rezerv yeterliliğinde kullanılması olağandır (Syzdykova & Abubakirova, 2018:125).

Tablo 6: Rezervlerin Kısa Vadeli Borçlara Oranı (Milyar Dolar)

Yıllar	Rezerv	Kısa Vadeli Borçlar (KVB)	Rezerv/KVB
2003	35,169	23,013	1,53
2004	37,612	32,203	1,17
2005	52,378	38,914	1,35
2006	63,186	42,852	1,47
2007	76,415	43,142	1,77
2008	74,254	52,512	1,41
2009	74,829	48,977	1,53
2010	85,968	77,241	1,11
2011	88,34	83,116	1,06
2012	119,17	102,439	1,16
2013	131,04	133,273	0,98
2014	127,31	135,138	0,94
2015	110,53	105,37	1,05
2016	106,11	101,612	1,04
2017	107,73	119,688	0,90
2018	93,027	116,964	0,80

Kaynak: TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/5bf5b69f-2828-4c03-b3aa-39766325bb65/kv.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-5bf5b69f-2828-4c03-b3aa-39766325bb65-mOO-qMI> (Erişim Tarihi:09.08.2019).

Tablo 6 ve Şekil 2 bize, bir yıl içerisinde geri ödemesi yapılacak toplam dış borç rakamları ile rezervler arasındaki ilişkiyi orya koymaktadır. Rezervlerin kısa vadeli dış borçları karşılama oranı incelenen dönemde ortalama 1,20 olarak bulunmuştur; ancak 2013, 2014, 2017 ve 2018 yıllarında rezervlerin kısa vadeli dış borçları karşılayamadığı ve ideal olarak kabul edilen “1” değerinin altına düştüğü görülmüştür.

Şekil 3: Uluslararası Rezervler/Kısa Vadeli Borçlar Oranının Yıllara Göre Değişimi

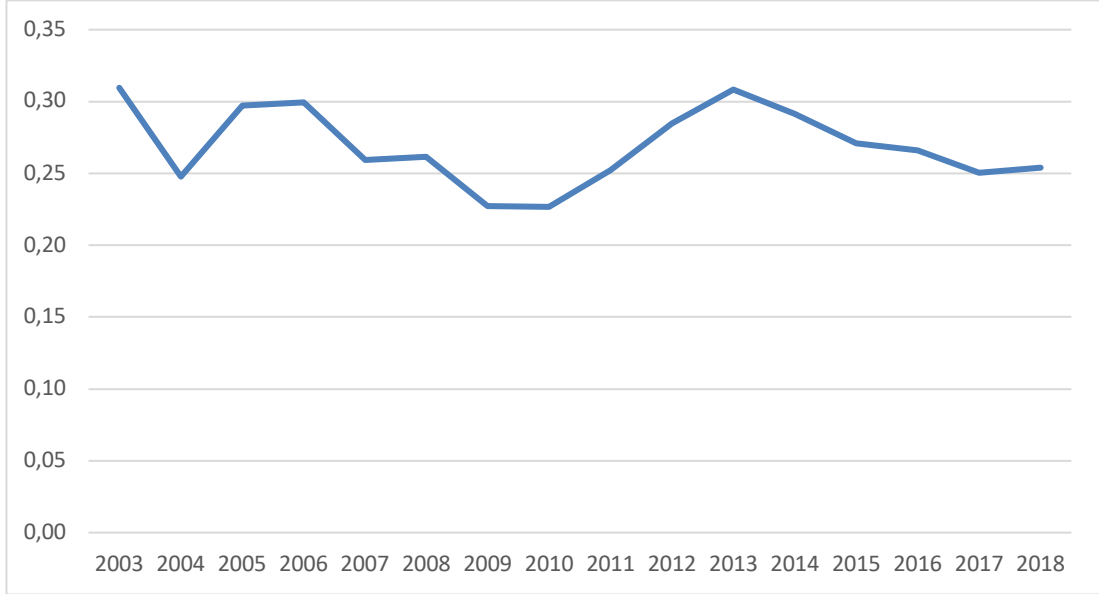
Bankacılık sektöründe var olan yükümlülüklerin, ne kadarının uluslararası rezervler tarafından desteklendiğine bakıldığında *Rezervlerin Para Arzına Oranı* ortaya çıkmaktadır. Ekonomik krizlerin yaşandığı ülkelerdeki yerleşik olarak yaşayanların yatırım tercihleri yabancı para cinsinden varlıklara olabileceğinden, uluslararası rezerv seviyesinin, M2 tanımlı para arzının belli bir oranındaki yabancı para dönüşümünü karşılayabilecek seviyede olması beklenir (Syzykova & Abubakirova, 2018:126).

Tablo 7: Rezervlerin Parasal Büyüklüklere (M2 Para Arzı) Oranı (Milyar Dolar)

Yıllar	Rezerv	M2	Yıl Sonu \$ Kuru	Dolar Cinsinden M2 (M2/Yıl Sonu Kuru)	Rezerv/M2
2003	35,17	186,32	1,64	113,61	0,31
2004	37,61	203,41	1,34	151,80	0,25
2005	52,38	237,95	1,35	176,26	0,30
2006	63,19	297,48	1,41	210,98	0,30
2007	76,42	345,03	1,17	294,90	0,26
2008	74,25	434,21	1,53	283,79	0,26
2009	74,83	494,02	1,5	329,35	0,23
2010	85,97	587,81	1,55	379,23	0,23
2011	88,34	665,64	1,9	350,34	0,25
2012	119,17	749,11	1,79	418,50	0,28
2013	131,04	910,05	2,14	425,26	0,31
2014	127,31	1018,00	2,33	436,91	0,29
2015	110,53	1195,00	2,93	407,85	0,27
2016	106,11	1407,00	3,53	398,58	0,27
2017	107,73	1625,00	3,78	429,89	0,25
2018	93,03	1941,00	5,3	366,23	0,25

Kaynak: TCMB, M2 için <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket>, yıl sonu kurlar için https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kurlar_tr.html, (Erişim Tarihi:09.08.2019).

Tablo 7 ve Şekil 4 rezervlerin para arzına oranını göstermektedir. Göstergenin hesaplanmasında hangi oran üzerinden gidileceğine dair görüş birliği olmasa da, ağırlıklı görüş bu oranın yüzde 20'sinden fazla olması gerektiği yönündedir. Yani ülke rezervleri M2'nin % 10 ile % 20'si arasında bulunması görüşü yaygındır. Bu görüş göz önüne alınırsa, bu oran incelenen dönemde her yıl yeterli düzeydedir ve ortalaması yüzde 27 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 4: Uluslararası Rezervler/Parasal Büyüklük Oranının Yıllara Göre Değişimi

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tasarruf; gelirin tüketim için harcanmayan bölümüdür. Zaman içerisinde tasarrufun artması ise serveti oluşturur. Rezerv de, saklama anlamında kullanılan bir kelimedir. Para miktarının kontrolünün sağlanması ve finansal sektörün işleyişinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesini sağlamak amacıyla kurulan Merkez bankaları, bankacılık sistemlerinin sıkıntılı anlarından olan kriz dönemlerinde en son likidite kaynağı olarak görev yapmaktadır. Bunu yaparken de kötü günler için döviz ve altın şeklinde rezerv biriktirir. Konvertibilitesi yüksek olan Avro ve Dolar rezerv olarak da en çok tercih edilen paralardır. Bununla beraber herkes tarafından kabul edilen altın da diğer bir rezerv aracıdır.

Enflasyonun ekonomi için temel sorun hale geldiği son yıllarda, Merkez bankasının temel önceliği, ekonomik kalkınmayı desteklemekten ziyade, fiyat istikrarını sağlamak olmuştur. Fiyat istikrarı için de merkez bankaları döviz bulundurlar. Günümüzde rezervi bol olan ekonomiler, ekonomik riskleri daha düşük kabul edildiklerinden uluslararası yatırımları daha kolay çekebilmektedirler. Bu çalışmada da merkez bankasının elindeki döviz rezervlerinin ne kadar yeterli olduğu araştırılmıştır. Bunu yaparken yani optimal rezerv seviyesinin belirlenmesi amacıyla Türkiye için, 2003-2018 döneminde, rezervlerin ithal edilen mal ve hizmetlere oranı, rezervlerin kısa vadeli dış borçları karşılama oranı ve rezervlerin para arzına oranını araç olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak döviz rezerv yeterliliğini belirleyen en önemli değişkenlerin literatürle doğru orantılı olarak ithalat, kısa vadeli borçlar ve para arzı olduğu tespitinden yola çıkılmıştır. Rezervlerin ithal edilen mal ve hizmetlere oranı İncelenen her yıl, ideal olarak kabul edilen "1" değerini aşmıştır ve incelenen dönemde ortalama olarak 1,87 rezervlerin ithalatı karşılama oranı bulunmuştur; yani merkez bankasının uluslararası rezervlerinin, Türkiye'nin 2003 ve 2018 yılları arasındaki ithalatını karşılamaktadır. Rezervlerin kısa vadeli dış borçları karşılama oranı incelenen dönemde ortalama 1,20 olarak bulunmuştur; ancak 2013, 2014, 2017 ve 2018 yıllarında rezervlerin kısa vadeli dış borçları karşılayamadığı ve ideal olarak kabul edilen "1" değerinin altına düştüğü görülmüştür. Bu yıllarda Türkiye'nin rezervleri yetersiz kalmıştır. Rezervlerin para arzına oranını değişimler incelendiğinde 2003'ten 2018'e her yıl yeterli düzeyde olduğu görülmüştür.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar olarak beyan ederim. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmadığını ve tüm sorumluluğun çalışmanın yazarına ait olduğunu bildiririm.

Ethics Statement : I declare that, as an author, ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, I declare that ÖHÜİBF journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

KAYNAKÇA

- Aslan N., & Terzi, N. (2013). Küresel finans. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Calvo, G., Leiderman, L., & Reinhart, C. (1994). The capital inflows problem: concepts and issues. *Contemporary Economic Policy*, 12(3), 54—66. Retrieved from https://mpra.ub.uni-muenchen.de/13902/1/MPPA_paper_13902.pdf.
- Cinel, E. A. (2015). Türkiye’de döviz rezervleri yeterli mi?. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(12), 131—144. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/makusobed/issue/19444/206860>.
- Çıtak, O. S. (2016a). *Finansal yatırım analizi* (1bs). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Eğilmez, M. (2017). *Kendime yazılar: Merkez Bankası rezervleri yeterli mi?* Erişim adresi: <http://www.mahfiyegilmez.com/2017/04/merkez-bankas-rezervleri-yeterli-mi.html>.
- Evlimoğlu, U., & Bozdağlıoğlu, Y. (2014). Küresel kriz sonrası uluslararası para birimi olarak Euro ve Geleceği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 23, 269—292. Erişim adresi: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2017/eng/index.htm>.
- Greenspan, A. (1999). Currency reserves and debt. *Remark before the Wolrd Bank Conference on Recent Trends in Reserve Management*. Washington DC.
- Guidotti, P. E. (2000). Toward a liquidity risk management and collective action clause. In P. Kenen & A. Swoboda (ed.), *Reforming the international monetary and financial system*. Washington DC: IMF.
- IMF. (1993). *International Monetary Fund: balance of payments manual*. Retrieved from <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bopman/bopman.pdf>.
- Mishkin, F. S. (2014). Para politikası stratejisi. (Ö. F. Çolak & A. Zengin, Çev.). Ankara: Efil Yayınevi.
- Mulder, C., & Bussiere, M. (1999). External vulnerability in emerging market economies: how high liquidity can offset weak fundamentals and the effects of contagion. *International Monetary Fund Working Paper*, 1—40.
- Pınar, A., & B. Erdal (2011). *Para-banka mali kuruluşlar ve uluslararası mali sistem* (2bs). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası finans* (4bs). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Syzdykova, A., & Abubakirova, A. (2018). Döviz rezerv yeterlilik göstergelerinin değerlendirilmesi: Kazakistan örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 119—130. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/596457>.
- Şişman, M. (2011). *Uluslararası paranın ekonomi politiği ve kriz*. (1bs). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- TCMB. (2011). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası rezerv ve risk yönetimi*. Erişim adresi: <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/4925cf22-00ff-415e-84ea-04d861c1315e/117.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-4925cf22-00ff-415e-84ea-04d861c1315e-m3fB7Ju>.
- Wijnholds, J. O. D. B., & Kapteyn, A. (2001) Reserve adequacy in emerging market economies. *IMF Working Paper*, 1—49.
- Yalçın, K. (2012). *Uluslararası finansman*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yaman, B. (2003). *Uluslararası rezervler, Türkiye için rezerv yeterliliği ve optimum rezerv seviyesi uygulaması*. (Uzmanlık Yeterlik Tezi). Ankara: Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü.

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(3) ss: 426-445
Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(3) pp: 426-445
<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuibf.642286

Geliş Tarihi / Received: 04.11.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 03.06.2020

DIJİTAL EKONOMİDE FİNANSAL RAPORLAMAYA İLİŞKİN SORUNLAR VE TÜRKİYE AÇISINDAN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ*

Yusuf ARTAR¹
İlker KIYMETLİ ŞEN²

Öz

Bilgiye ulaşılmasını ve bilginin oluşturulmasını sağlayan her türlü görsel, işitsel, basılı ve yazılı araçlar olarak tanımlanan bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) gelişmesiyle birlikte, dünyada dijital ekonominin kullanımı her geçen gün artmaktadır. Diğer taraftan, dijital ekonomi gelişmeye devam ederken, mevcut finansal raporlama kuralları dijital ekonomi faaliyetleri açısından yetersiz kalmaktadır. Özellikle dijital ekonomi alanında ortaya çıkan yeni terimler, günümüzde ilgililer tarafından farklı algılanabilmekte; işletmelerin diğer birimlerinde olduğu gibi muhasebe birimlerinde de farklı yorumlara yol açabilmekte; bunun sonucunda da aynı olaya ilişkin farklı uygulamalarda bulunulabilmektedir. Dijital ekonomide finansal raporlamaya ilişkin sorunlar; başta defter ve kayıt düzenine ilişkin olmak üzere, internet sitelerinin, gayri maddi varlıkların ve müşteri listelerinin finansal raporlamasında ortaya çıkmaktadır. Dijital ekonomi faaliyetlerinin finansal raporlamasında kullanılacak yöntemlerin, eski ekonomideki finansal raporlama yöntemlerinden farklı olmayacağı öngörülmekle birlikte, mevcut muhasebe sistemindeki hesaplara dijital ekonomi faaliyetlerinin nasıl kaydedileceği açıklığa kavuşturulmuş zaman, söz konusu sorunların en aza indirgeneceği düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı, dijital ekonomide finansal raporlamaya ilişkin sorunları ortaya koymak ve bu sorunlara Türkiye açısından çözüm önerilerinde bulunmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, söz konusu sorunlar ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve bu sorunlara Türkiye açısından çözüm önerileri getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Dijital Ekonomi, Muhasebe, Finansal Raporlama

JEL Sınıflandırması : L81, M41, O30

* Sorumlu yazarın "Dijital Ekonomide Vergilendirme, Finansal Raporlama ve Denetime İlişkin Sorunlar: Türkiye Açısından Çözüm Önerileri" başlıklı doktora tezinden türetilen bu çalışma, 23-25 Ekim 2019 tarihlerinde Niğde'de 6. Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

¹ Vergi Müfettişi Dr., Hazine ve Maliye Bakanlığı, yusuf.artar@vdk.gov.tr, ORCID: 0000-0003-2137-9948. (Sorumlu Yazar / Correspondent Author)

² Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Muhasebe ve Denetim Bölümü, ilksen@ticaret.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6175-3397

PROBLEMS RELATED TO FINANCIAL REPORTING IN DIGITAL ECONOMY AND SOLUTION PROPOSALS FOR TURKEY

Abstract

With the development of information and communication technologies (ICT) defined as all kinds of visual, audio, printed and written tools that provide access to and creation of information, the usage of digital economy in the world is increasing day by day. On the other hand, as digital economy continues to develop, current financial reporting rules are insufficient for digital economic activities. Especially the new terms emerging in the field of digital economy can be perceived differently by those concerned; can lead to different interpretations in accounting units as in other units of enterprises; as a result of this, different applications related to the same event can be made. Problems of financial reporting in digital economy; it occurs in the financial reporting of websites, intangible assets and customer lists, in particular with regard to bookkeeping and records order. It is foreseen that the methods to be used in the financial reporting of digital economy activities will not differ from the financial reporting methods in the old economy. On the other hand, when it is clarified how to record the digital economy activities in the existing accounting system, it is thought that these problems will be minimized. The aim of this study is to reveal the problems related to financial reporting in digital economy and and to propose solutions to these problems for Turkey. In accordance with this purpose, these problems are discussed in detail and solution proposals for these problems are put forward in terms of Turkey.

Keywords : Digital Economy, Accounting, Financial Reporting

JEL Classification : L81, M41, O30

GİRİŞ

Son yıllarda BİT’te yaşanan hızlı gelişmeler, hayatın birçok alanında olduğu gibi ticari ve ekonomik faaliyetlerin de dijitalleşmesine ve bu faaliyetlere ilişkin birçok işlemin dijital platformlar aracılığıyla gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Yaşanan bu gelişim ve değişimler, geleneksel ekonomiye ilişkin kavram ve kuralların günümüzdeki ihtiyaçlara cevap vermekte zorlanmasını beraberinde getirmiştir. Bu sebeple, yeni ekonomik düzene ilişkin kavram ve kuralların oluşturulması ve geliştirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Elektronik ticaret (e-ticaret), çevrimiçi uygulama mağazaları, web tabanlı reklamcılık, bulut bilişim, üç boyutlu baskı, dijital (sanal) para kullanımı gibi faaliyetleri de içeren bu yeni ekonomik sistem, “dijital ekonomi” terimi ile kavramsallaştırılmıştır.

Diğer taraftan mevcut finansal raporlama kurallarının dijital ekonomi faaliyetlerine ilişkin ihtiyaçları karşılayamadığı görülmektedir. Dolayısıyla, değişen ve gelişen bu yeni ekonomik sistemde finansal raporlamaya ilişkin sorunların tespit edilmesi ve bu sorunların ortadan kaldırılması için çözüm önerilerinin getirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Bu nedenlerle, bu çalışmada öncelikle dijital ekonomi kavramına ilişkin açıklamalarda bulunulmuş olup, sonrasında dijital ekonomide finansal raporlamaya ilişkin sorunlar ortaya konulmuş ve bu sorunlara Türkiye açısından çözüm önerileri getirilmiştir.

I. DİJİTAL EKONOMİ KAVRAMI

BİT alanında yaşanan önemli gelişmeler ile internetin hayatın birçok alanında yaygın olarak kullanılması, dijital ortamda gerçekleştirilen ticari işlemlerin oluşmasına ve yaygınlaşmasına neden olmuştur. Yeni BİT’in yaygın olarak kullanılması, ekonomi literatüründe “internet çağı”, “bilgi teknolojisi devrimi”, “dijital ekonomi” gibi terimlerle ifade edilmektedir. Dünya genelinde dijital ekonomi terimi yerine tekonomi, enformasyon ekonomisi (*information economy*), ağ ekonomisi

(*network economy*), bilgi ekonomisi (*knowledge economy*), ağırlıksız ekonomi (*weightless economy*) ve yeni ekonomi (*new economy*) terimleri de kullanılmaktadır (Mastar-Özcan, 2016: 73).

Dijital ekonomi terimi ile e-ticaret teriminin genellikle birbiri yerine kullanıldığı görülmekle birlikte dijital ekonomi, içerisinde e-ticareti de barındıran bir üst kavramdır. Dijital ekonomi; e-ticaret, çevrimiçi uygulama mağazaları, web tabanlı reklamcılık, bulut bilişim, üç boyutlu baskı, dijital para kullanımı gibi faaliyetlerin veya iş modellerinin tümünü içermektedir (Mastar-Özcan, 2016: 73).

OECD, “*Dijital Ekonomiden Kaynaklanan Vergilendirme Problemlerinin Belirlenmesi*” adlı raporunda dijital ekonomi faaliyetlerini/iş modellerini aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır (OECD, 2015: 54–64).

- Elektronik Ticaret,
- Web Tabanlı Reklamcılık/İnternet Reklamcılığı,
- Bulut Bilişim,
- Elektronik Ödeme Hizmetleri,
- Üç Boyutlu Yazıcılar,
- Uygulama Mağazaları,
- Yüksek Frekanslı İşlemler,
- Katılıma Dayalı Ağ Platformları.

Dünya Ticaret Örgütü (*World Trade Organisation, WTO*) (2017) elektronik ticaret kavramını, “*mal ve hizmetlerin üretim, reklam, satış ve dağıtımlarının telekomünikasyon ağları üzerinden yapılması*” şeklinde tanımlamıştır. OECD (1999: 8)’ye göre e-ticaret, “*kişilerin ve kurumların katıldığı yazılı metin, ses, görüntü gibi sayısallaştırılmış verilerin işlenerek açık veya kapalı ağlar üzerinden iletilmesine dayanan ticaretle ilgili işlemlerdir*”. AB, e-ticareti, “*işletmecilik faaliyetlerinin elektronik ortamlarda yapılması*” olarak tanımlamıştır (Coşkun-Karadağ, 2006: 34).

E-ticaret ile ilgili buna benzer birçok tanım mevcut olup, yapılmış olan tanımlamalardan, şu üç ortak noktanın önemli olduğu anlaşılmaktadır (Erbaşlar & Dokur, 2012: 3):

- E-ticaretin açık (internet) veya kapalı (intranet) ağlar vasıtasıyla yapılabilmesi,
- E-ticaretin taraflarının; üreticiler, tüketiciler, kamu ve özel sektör kuruluşları ile diğer örgütler olması,
- E-ticaretin araçlarının; televizyon, radyo, faks, elektronik fon transferi (*Electronic Funds Transfer, EFT*), elektronik veri değişimi (*Electronic Data Interchange, EDI*), ATM, telefon ve internet olmasıdır.

Web tabanlı reklamcılık veya internet reklamcılığı, internetin yaygınlaşmasıyla birlikte gelişim göstermiş olup, ilk defa 1994 yılında “*Hotwired*” sitesinde banner reklam olarak uygulanmıştır (İTO, 2010: 6). İnternet reklamcılığı sayesinde tüketici, daha fazla bilgi için reklamı tıklayabilmekte ve istediği takdirde reklama konu ürünü satın alabilmektedir. (Mastar-Özcan, 2016: 75).

Web tabanlı reklamcılık veya internet reklamcılığı temel olarak; arama motoru reklamları (*search engine marketing, SEM*), e-posta reklamları, içerik ağı reklamları, sosyal ağ reklamları, web site reklam alanları ve reklam siteleri olarak sınıflandırılmaktadır (Arık, 2017). İşletmeler, web tabanlı reklamcılık aracılığı ile tüketici davranışlarını izleyebilmektedir. Bu uygulama, kullanıcıların “çerezler” olarak kaydedilen tarama faaliyetlerine ilişkin bilgilere dayanmaktadır (Budak, 2018: 39). Nitekim internet üzerindeki kullanıcı faaliyetlerinin dijital izleri; kullanıcıların ilgi alanları, tercihleri ve alışveriş faaliyetleri ile ilgili önemli bir veri kaynağıdır (Eurostat, 2016: 2–3).

Bulut bilişim (*cloud computing*), sunucu bilgisayarlar ve buna benzer internete bağlı cihazların istenildiği zaman kullanılarak, kaynakları kullanıcılar arasında paylaşılabilen internet tabanlı bilişim hizmetlerine verilen genel isimdir. Bulut bilişim, diğer kullanıcılarla kaydedilen veya paylaşılan dokümanlar, resimler, müzik veya video dosyaları için sanal bir depolama alanı işlevi görmekte ve hizmet alt yapısı gereksizdir, herhangi bir yazılım, işlem veya veri erişimi olmadan alınacak hizmetlerin sağlanabilmesini konu edinmektedir (Netinternet, 2017). Sunulan hizmet, sağlayıcının alt

yapısı kullanılarak çevrimiçi olarak sağlandığından, kullanıcılar internet üzerinden çeşitli elektronik cihazları kullanarak sisteme erişebilmektedir (Van Welsum, 2016: 4).

Bulut bilişimde üç temel modele göre hizmet sunulmakta olup, bunlar SaaS (*Software as a Service, Yazılım Hizmeti*), PaaS (*Platform as a Service, Platform Hizmeti*), IaaS (*Infrastructure as a Service, Altyapı Hizmeti*) olarak isimlendirilmektedir (Netinternet, 2017). Genel anlamda, SaaS ile son kullanıcılar hedef alınmaktayken, PaaS ile uygulama geliştiriciler, IaaS ile ise sistem uzmanları ve ağ mimarları hedef alınmaktadır (Tayaksi, Ada & Kazançoğlu, 2016: 73). Ayrıca, bu modellerin dışında “*Content as a Service*” ve “*Data as a Service*” gibi X-as-a-Service (XaaS) olarak adlandırılan farklı modeller de bulunmaktadır (OECD, 2015: 60).

Elektronik ödeme hizmetleri, mal ve hizmet alışverişlerinin elektronik ortamda, kaydi ve gerçek zamanlı olarak yapılmasıdır. Elektronik kredi kartı, ATM ve para vericileri, EFT için satış noktası terminalleri, dijital para, elektronik çek, akıllı kart, dijital cüzdan, mobil ödemeler ve benzerlerini içerisinde barındıran çevrimiçi nakit ödeme sistemleri, elektronik cüzdan veya siber cüzdan ile mobil ödeme sistemleri, elektronik ödeme hizmetleri arasında yer almaktadır. Öte yandan, elektronik ödeme hizmetlerinin e-ticaret veya bulut bilişim başlıklarının altında da tanımlanması mümkündür.

Dijital (sanal) para, elektronik bir araçta kişi adına bulunan bir mali değeri veya kişisel fonu ifade etmektedir (Canpolat, 2001: 14). Dijital para uygulamalarının en bilineni olan “*Bitcoin*”, dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir insana kolayca ödeme yapmayı sağlayan sanal bir para birimi olarak tanımlanmaktadır. Bitcoin teknolojisi, noktadan noktaya (*peer-to-peer, P2P*) dağıtımlı bir ağ üzerinde çalışmakta (Dulupçu, Yiyit & Genç, 2017: 2244); böylece merkezi bir kuruluşa ihtiyaç kalmamaktadır. Para oluşumu ve transfer işlemleri, ağ üzerinde kolektif olarak gerçekleşmektedir. Bitcoinler üçüncü bir şahsın ya da kuruluşun onayına gerek kalmaksızın internet üzerinden kolayca gönderilmektedir. Transferler, tasarım gereği geri dönüşümsüzdür; hızlı ve geri harcanması dakikalar içinde gerçekleşmektedir ve diğer ödeme şekillerine göre çok az masraflıdır (Zengin & Güngördü, 2013: 139).

Dijital para, bitcoin ile özdeşleşmiş olsa da farklı kuruluşlar tarafından uygulanan dijital para uygulamaları da bulunmaktadır. Konu ile ilgili ön planda olan kuruluşlar *DigiCash, CyberCash, VisaCash, Mondex, ECash, CheckFree* ve *PayPal* olarak sayılabilir (Zengin & Güngördü, 2013: 139).

Üç boyutlu yazıcı teknolojisi, dijital bir modelden ışık, ısı veya kimyasal maddeler kullanılarak oluşturulan katmanların birleştirilmesiyle fiziksel nesnelere yaratma sürecidir (Karagöl, 2015: 2). Bu işlemi gerçekleştiren cihazlara da “üç boyutlu yazıcı” (*3D printer*) adı verilmektedir. Bilgisayar üzerinde tasarlanmış veya üç boyutlu olarak taranmış modelleri, birçok farklı malzeme kullanarak çok hızlı ve ekstra bir kalıp ya da fikstüre ihtiyaç duymadan üreten üç boyutlu yazıcılar, üretici şirketlere diğer ülkelerde işyeri açmadan ve aracı kullanmadan ürünlerini doğrudan nihai tüketicilere yönlendirme fırsatı sunan bir elektronik pazarlama aracı olarak da tanımlanabilir (Mastar-Özcan, 2016: 75). Üç boyutlu yazıcı teknolojisi; üretim, nakliye, montaj ve dağıtımda etkinlik ve verimlilik sağlayarak maliyetleri düşürmektedir (Manyika ve ark., 2013: 109). Yine üç boyutlu yazıcılar sayesinde tedarik zinciri yönetimi daha basit ve etkin hale gelmektedir (Karagöl, 2015: 2).

Uygulama mağazaları, genellikle bir işletim sisteminin parçası olarak sağlanan bir dijital dağıtım platformu türüdür. Akıllı telefonlar ve tabletler yoluyla internet erişiminin artması, çevrimiçi hizmetlerin kullanımının artmasına ve dolayısıyla uygulama mağazalarının gelişmesine neden olmuştur. Uygulama mağazaları, genellikle tüketiciler tarafından erişilebilen, bilgileri görüntüleyebilen, uygulamayı cihaz üzerinden satın alarak otomatik olarak indirip yükleyebilen merkezi perakende platformlar şeklinde gelişmiştir (OECD, 2015: 58). Birçok çevrimiçi site ve servis, internet adresini girerek ulaşımdan daha kolay, daha hızlı ve daha etkin olan bağımsız uygulamaları kullanıcılarına sunmaktadır. Bazı uygulama mağazaları, yalnızca belirli bir cihaza sahip tüketiciler tarafından kullanılabilirken bazı uygulama mağazalarına belirli bir işletim sistemini kullanan herhangi bir cihazın tüketicileri erişebilmektedir (OECD, 2015: 58). Günümüzde en bilinen uygulama mağazaları *Apple App Store* ve *Google Play Store*'dur. Mobil uygulamalara örnek olarak *WhatsApp, Instagram* ya da *Facebook*'un mobil uygulamaları gösterilebilir.

Yüksek frekanslı işlemler, bilgisayar üzerinden programlar ve değişik algoritmalar ile yapılan piyasa işlemlerini ifade etmektedir. Bu sistemde alım satım işlemlerine bilgisayarlar karar vermekte,

çok kısa sürelerde çok sayıda işlem gerçekleşmektedir. Bu işlemler çok düşük kârlar ile gerçekleşmesine rağmen kısa sürede on binlercesi yapıldığından, kayda değer düzeyde kâr birikimi sağlanmaktadır. Bu sistemde, borsada hisse senedi alım satımına karar veren bilgisayarlar, güncel ekonomik gelişmeler ve finansal analizler ile aldıkları kararlar arasında hiçbir bağlantı kurmamakta, daha çok hacimler ve trendler üzerine odaklanmaktadır. Doğru trend yakalandığında satım emri hızlı bir biçimde verilmektedir. Bu sistemde, bir kişinin alım satım kararını verene kadar bilgisayarlar aynı işlemi yüzlerce hatta binlerce kez yapabilmektedir (Finansofisi, 2017).

Katılıma dayalı ağ platformları, kullanıcıların ortak çalışmasına ve geliştirilmesine, genişletilmesine, derecelendirilmesine, yorumlanmasına katkıda bulunmalarını ve kullanıcılar tarafından oluşturulan içeriğin dağıtılmasını sağlayan bir araçtır. Sosyal ağ uygulamaları, en iyi bilinen katılıma dayalı ağ platformları olmakla birlikte bu model az da olsa moda tasarımı, oyuncak tasarımı ve bilgisayar oyunları gibi farklı alanlarda da kullanılmaktadır.

Dijital ekonomiye ilişkin yukarıda açıklanan tüm kavramları bir araya getirerek dijital ekonomi kavramını şu şekilde tanımlamak mümkündür: Mal veya hizmet satımının yanında hem maddi hem de maddi olmayan işlemlerin kolaylıkla dünyanın her yerinden yapılmasına olanak sağlayarak günlük yaşantıyı kolaylaştıran “dijital ekonomi” (Mastar-Özcan, 2016: 75), “teknolojiyi daha ucuz ve daha güçlü yapan ve iş süreçlerinin geliştirilmesini standartlaştıran ve aynı zamanda ekonomideki bütün sektörlerde yeniliği destekleyen bilgi ve iletişim teknolojisi tarafından getirilen değişim süreçlerinin bir sonucudur” (OECD, 2015: 11).

II. DİJİTAL EKONOMİDE FİNANSAL RAPORLAMAYA İLİŞKİN SORUNLAR

Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (*International Federation of Accountants, IFAC*) (2002: 11), muhasebe ve finansal raporlamaya ilişkin kamuoyuyla paylaştığı yayınında, herhangi bir faaliyetin varlıkları veya kaynakları etkilemesi, gelire veya gidere neden olması ya da mali tablolarda açıklanması gereken olaylara götürmesi durumunda, bu faaliyetin muhasebe sistemi ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Bu durumda dijital ekonomi faaliyetlerinin muhasebe sistemi ile ilgili olduğu hususu açıktır.

Bilgisayar ağları üzerinden yapılan ticari işlemler, işletmelerin faaliyetlerinde birçok yenilik ve değişiklik meydana getirmiştir. Bunlardan biri de muhasebe işlevidir. Dijital ekonomi faaliyetleri sonucu muhasebe sistemiyle ilgili olarak elektronik faturalama, elektronik arşivleme, elektronik veri değişimi ve elektronik ortamda kayıtların yapılması gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Fakat burada önemli olan nokta, dijital ekonomi faaliyetlerinden kaynaklanan işlemlerin, muhasebe ilkeleri doğrultusunda kayıt altına alınmasının, genel olarak geleneksel ekonomideki işlemlerden çok farklı olmamasıdır (Akkaş, 2000: 82; Altuntaş, 2011: 43). Diğer bir deyişle, elektronik işlemlerinin muhasebeleştirilerek raporlanmasıyla klasik işlemlerin muhasebeleştirilerek raporlanması arasında düzenlenecek belgeler, yapılacak kayıtlar ve kullanılacak hesaplar bakımından bir fark bulunmamaktadır. Yani, örneğin bir satışta, işlemin “e-li” veya “e-siz” olması, kullanılacak ana hesabı etkilememektedir (Can & Karabınar, 2005: 482).

Öte yandan, internet kullanımının artması, internet üzerinden gerçekleştirilen yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına neden olmuş ve bu durum, yeni ekonomik terimleri de beraberinde getirmiştir. Öte yandan bu terimler, ilgililer tarafından farklı algılanabilmekte; işletmelerin diğer birimlerinde olduğu gibi muhasebe birimlerinde de farklı yorumlara yol açabilmekte; bunun sonucunda da aynı olaya ilişkin farklı uygulamalarda bulunulabilmektedir.

Dijital ekonomide finansal raporlamaya ilişkin sorunlar; elektronik ortamda tutulacak kayıtların hukuki geçerliliği, değiştirilebilirliği, internet sitelerinin oluşturulması, alan adlarının nitelikleri, soyut şirket varlıklarının muhasebesi, site puanları ve kredi kartı puanlarının kullanılmasının muhasebeleştirilmesi gibi birçok konuyu kapsamaktadır (Canbaz, 2006: 67-68). Özellikle vergi hukuku açısından birçok sorunun bulunduğu ve bazı işletmelerin farklı ülkelerde yerleşik internet siteleri açtığı ve işlettiği düşünüldüğünde, hukuki açıdan çözümlenmesi gereken birçok sorunun olduğu açıktır (Yaltı, 2003: 88).

Dijital ekonomi faaliyetlerinin finansal raporlamasında kullanılacak yöntemlerin, eski ekonomideki finansal raporlama yöntemlerinden farklı olmayacağı düşünülmekle birlikte, işyeri muhasebe kayıtlarında bu faaliyetlerin ayrı bir kalem olarak tutulmasını sağlayıcı düzenlemelerin yapılması gerekliliğini de vurgulayanlar bulunmaktadır (Hasiloğlu, 1999: 121). Mevcut tekdüzen muhasebe sisteminde yer alan hesaplara, dijital ekonomi faaliyetlerinin nasıl kaydedileceği açıklığa kavuştuğu zaman, söz konusu sorunların en aza indirgeneceği düşünülmektedir (Akkaş, 2000: 81–82).

Dijital ekonomide finansal raporlamaya ilişkin sorunlar; başta defter ve kayıt düzenine ilişkin olmak üzere, internet sitelerinin, gayri maddi varlıkların ve müşteri listelerinin finansal raporlamasında ortaya çıkmakta olup, aşağıdaki bölümlerde açıklanmıştır.

II.I. Defter ve Kayıt Düzenine İlişkin Sorunlar

Bilindiği üzere, dijital ortamda gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerde kâğıt kullanılmamaktadır. Öte yandan, elektronik ortamda gerçekleştirilen bu işlemlerin yasalılığı ve gerçekliği konusunda sorunlar bulunmaktadır. Uygulamada sanal ortamdaki kayıtlar, yasal defterlere aktarılmadığı sürece mevcut yasal düzenlemelere göre geçerli kabul edilmemektedir (Yaltı, 2003: 261). Diğer taraftan örneğin, tarafların karşı karşıya gelmediği dijital ortamlarda, kişilerin kimlik bilgilerinin doğruluğunun kanıtlanamaması, düzenlenen belgelerin gerçekliğinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu sayede sahte veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belgeler düzenlenebilmekte; böylece vergi kayıp ve kaçığına sebebiyet verilebilmektedir.

Elektronik ortamda tutulan defter ve kayıtların güvenlik sorunu da oldukça önemlidir. Bu kayıtların çalınması veya değiştirilmesi gibi durumlarla karşılaşılması, hem mükellef açısından, hem de devlet açısından birçok sorunu beraberinde getirebilir.

Diğer taraftan, elektronik ortamdaki defter ve kayıtların doğruluğunu teyit edecek kuruluşlar ile yeterli donanımda denetçilerin olmayışı dijital ekonominin finansal raporlamasında önemli bir sorundur. Aynı şekilde dijital faaliyetlere ilişkin kayıtların elektronik ortamda tutulmasını sağlayacak muhasebeci ve mali müşavirlerin yeterli eğitiminin olmaması, var olan sorunları artırmaktadır (Canbaz, 2006: 71; Antepli, 2017: 1014).

Belge ve kayıt düzeninde geleneksel raporlama programların yetersiz kalması, bir diğer sorundur. Bu durumda işletmeler, aynı olaya ilişkin farklı kayıtlar yapılabilmekte; bu da kayıt düzenine ilişkin standardizasyon sağlanmasının önüne geçmektedir. Bununla birlikte konuya ilişkin mevzuatın yetersiz olması, sorunu daha da derinleştirebilir.

Tüm bunların yanı sıra, dijital ekonomide vergilendirmeye ilişkin mükellefin, mükellefiyetin veya vergi matrahının belirlenmesinde yaşanan zorluklar ile ödeme araçlarının statüsü, aynı zamanda finansal raporlamada kayıt düzenine ilişkin sorunlara da sebep olmaktadır.

II.II. İnternet Sitelerinin Finansal Raporlamasına İlişkin Sorunlar

İnternet sitelerinin oluşturulması ve geliştirilmesi amacıyla işletmelerin katlandıkları maliyetler bazı aşamalarda gerçekleşmektedir. Bir internet sitesinin kuruluş aşamaları ve bu aşamalarda katlanılan maliyetler aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir.

- İnternet sitesinin planlanması aşaması ve maliyetleri,
- Uygulama ve altyapının geliştirilmesi aşaması ve maliyetleri,
- Grafik tasarımının geliştirilmesi aşaması ve maliyetleri,
- İçeriğin geliştirilmesi aşaması ve maliyetleri.

Başarılı bir internet sitesi oluşturma ve geliştirme süreci, internet sitesinin planlanması faaliyeti ile başlamaktadır. Bu aşamada internet sitesinin kavramsal amaç ve stratejileri, teknik ihtiyaç ve kısıtlamalar ile hedef kullanıcı kitlesinin analizi, talep ve beklentileri tanımlanmalıdır (Erdal, 2002: 1). Finansal Muhasebe Standartları Kurulu (*Financial Accounting Standards Board, FASB*) bünyesinde 1984 yılından bu yana faaliyet gösteren Ortaya Çıkan Sorunlar Görev Gücü (*Emerging Issues Task*

Force, EITF), internet sitesinin planlama aşamasında atılması gereken adımları şu şekilde sıralamıştır (UITF, 2002: 6; Alagöz, 2007: 15; Yücel, 2013: 32):

- Faaliyet ve proje planı geliştirmek,
- İnternet sitesinin işlevlerini belirlemek,
- Gerekli donanım (sunucu vb.) ve internet uygulamalarını tanımlamak,
- İstenilen işlevleri sağlayacak teknolojik gereksinimi kararlaştırmak,
- Sitenin işlevselliğini sağlamak için alternatifleri araştırmak ve belirlemek,
- İnternet sitesini kavramsal olarak formüle etmek ve/veya grafikleri ve içeriği tanımlamak,
- İnternet sitesinin donanım ve yazılımını gerçekleştirecek tedarikçileri davet etmek,
- Tedarikçi veya uzmanları seçmek,
- İnternet sitesinin tasarım ve gelişimi çalışmalarında yararlanılabilecek işletme kaynaklarını tanımlamak,
- Geliştirme amaçları için gereken yazılım paket ve araçlarını tanımlamak,
- Gizlilik, telif hakkı, ticari marka ve uygunluk gibi yasal karşılıkları belirlemek.

Muhasebe Standartları Kurulu (*Accounting Standards Board, ASB*)’nun bir komitesi olarak görev yapan Acil Konular Görev Gücü (*Urgent Issues Task Force, UITF*)’ne göre internet sitesinin planlama aşamasından sonra gelen alt yapı oluşturma ve geliştirme aşamasında işletmeler aşağıdaki maliyetlere katlanmak zorundadır (UITF, 2001: 3; Alagöz, 2007: 16; Yücel, 2013: 33).

- Faaliyetler için gerekli yazılım araçlarını satın almak veya geliştirmek,
- Bir internet alan adı (*domain name*) elde etmek ve kaydolmak,
- Genel internet sitesi işletimi için yazılım işletim sistemleri içeren, internet sunucu yazılımı, internet sayfalarını gösteren yazılım ve internet protokol yazılımı gibi gerekli yazılımları geliştirmek ya da sahip olmak,
- İnternet uygulamaları için kod uyarlamak ve geliştirmek veya sahip olmak,
- Veri tabanı yazılımı ve internet uygulama yazılımını bütünleşik yazılım uygulamasına uyarlamak ve geliştirmek veya sahip olmak,
- HTML sayfası şablonları geliştirmek, otomatik olarak HTML sayfası oluşturabilmek için kod yazmak veya HTML internet sayfası geliştirmek,
- İnternet ve servis sağlayıcısını satın almak, internet bağlantısı (bant genişliği) yönlendiriciler, sunucu safhaları (bir test çevresinde yapılan ilk internet site değişiklikleri) ve ürün sunucuları (tüketicilerin internet sitelerine ulaşılabilirliği) konularına çözüm üretmek,
- İnternet sunucularına uyumu geliştirmek,
- İnternet sitesi içerisindeki alanlara veya diğer internet sitelerine metin bağlantıları (linkler) oluşturmak,
- İnternet sitesi uygulamalarını test etmek.

Bu aşamadan sonra gelen internet sitesinin görsel tasarımı, internet sitesi proje ekiplerince en sevilen ve yeteneklerini en üst düzeyde kullandıkları aşamadır. Sitenin ilgi çekici hale getirilmesinde, uygun renk seçimi, grafik, resim, animasyon, metin gibi unsurların bir arada düşünülmesi yerinde olacaktır. Bütün bu faktörlerle birlikte, site ve sayfalarının kolay açılımı, sayfalar arası geçişlerin hızlı olması ve menülerin sorunsuz çalışması, tasarımda göz önünde bulundurulması gereken diğer bileşenlerdir (Erdal, 2002: 5). Bu aşamadaki faaliyetler şu şekilde sıralanabilir (IETF, 2000: 9; Alagöz, 2007: 16):

- İnternet sitesi için başlangıç grafikleri oluşturmak,
- Veri tabanını veya içeriği oluşturmak (*İnternet sitesinde yer alacak içerik, internet sayfaları veya veri tabanlarından oluşturulabilir.*),
- İnternet sitesine başlangıç içeriği girmek (*İnternet sitesindeki içerik; metin veya grafiksel bilgiler şeklindedir. İçerik, bütünleşik yazılımlardaki HTML sayfalarına bağlanılan veri tabanları ya da HTML sayfalarına çevrilmesi gereken veri tabanlarından oluşmaktadır.*).

İnternet sitesinin oluşturulmasında son aşama olan içeriğin geliştirilmesi; bilginin yazılı veya grafiksel olarak oluşturulmasını, satın alınmasını, hazırlanmasını ve güncellenmesini içermektedir. Söz konusu bilgi, internet sitesi ile bütünleşmiş (veya internet sitesinden erişilebilen) farklı veri kaynaklarından depolanacağı gibi, doğrudan internet sayfalarının içerisine de kodlanabilmektedir. Bu hizmetler işletme içinde bulunan personel tarafından yapılabileceği gibi, işletme dışında bulunan uzmanlar tarafından da yapılabilmektedir (Usul & Özdemir, 2007: 124).

İnternet sitesi içerik geliştirilmesi aşamasında, yukarıda sayılan işlemlerle ilgili olarak aşağıda sıralanan maliyetlere katlanılmaktadır (EITF, 2000: 10; Alagöz, 2007: 16):

- İnternet sitesi tasarımına katılan çalışanları eğitime almak,
- İnternet sitesini internet arama motorlarına kaydetmek,
- Kullanıcı yönetimi faaliyetlerini gerçekleştirmek,
- Site grafiklerini güncellemek,
- Düzenli yedekleme yapmak,
- Yeni linkler oluşturmak,
- Mevcut linkleri güncellemek, ek işlevler veya özellikler eklemek,
- İnternet sitesinin rutin güvenlik işlemlerini değerlendirmek ve uygunsa servis sağlayıcısındaki "host"un güvenliğini sınamak,
- Kullanılabilirlik analizleri gerçekleştirmek,
- Düzenli olarak mevcut linkleri doğrulamak ve güncellemek.

İnternet sitesinin kuruluş ve geliştirme aşamaları tamamlandı, bu aşamalarda yukarıda ifade edilen maliyetlere katlandıktan sonra, sıra internet sitesinin işletilmesine gelmektedir. TMS Yorum 32'de yer aldığı üzere, internet sitesinin işletilmesi sırasında internet sitesi sahibi işletme, internet sitesinin uygulama altyapısını, grafik tasarımını ve içeriğini koruma ve geliştirmeye yönelik faaliyette bulunmakta ve bu faaliyetlerle ilgili maliyetlere katlanmaktadır.

Türk vergi mevzuatında internet sitesinin maliyetleri ve finansal raporlamasına ilişkin doğrudan bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak vergi idaresinin görüşüne göre vergi mevzuatında gayrimenkul gibi değerlendirilen gayri maddi haklar (maddi olmayan duran varlıklar) için yapılan açıklamalar internet siteleri için de geçerlidir (Yücel, 2013: 81). Buna göre, gayri maddi haklar ilk kayda alınırken maliyet bedeli ile değerlendirilmektedir. Bu nedenle vergi mevzuatı açısından internet sitelerinin ilk kayda alınırken maliyet bedeli ile değerlendirilmesi gerekmektedir.

Ancak edinilen internet sitesi için ödenen bedellerin varlık olarak mı yoksa gider olarak mı kaydedileceği, sitenin kullanım amacına göre değişmektedir. İşletmeler internet sitelerini yalnızca tanıtım amaçlı edinebileceği gibi, e-ticaret amacı ile de edinebilmektedir. Vergi idaresinin yorumlarına göre internet siteleri sadece tanıtım amaçlı kurulmuşsa gider olarak muhasebeleştirilmeli, e-ticaret gibi gelir yaratıcı bir işleve sahipse varlık olarak kayıt altına alınmalıdır (Yücel, 2013: 84).

İşletmelerin sahip olacakları internet sitelerinin hangi bileşenlerden oluştuğu, kurulum aşamaları ve bu aşamalarda ortaya çıkan maliyetler muhasebe sistemini de yakından ilgilendirmektedir. Fakat günümüzde, internet sitelerine ilişkin işlemlerin ne şekilde muhasebeleştirileceği konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Örneğin, internet sitesinin planlanması aşamasındaki maliyetlerin aktifleştirilmesi veya doğrudan giderleştirilmesi gerektiğine yönelik görüş birliği bulunmamaktadır. Yine, internet sitelerinin güncellenmesi veya siteye yeni bir özelliğin eklenmesi gibi içeriğin geliştirilmesinde yapılacak kayıtlara yönelik kesin bir düşünce mevcut değildir.

Diğer taraftan, internet sitesi içindeki ses, video kayıtları, görüntü gibi bileşenlerin demirbaş olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği ve bunlara amortisman ayrılıp ayrılmayacağı da ayrı bir sorundur (Akkaş, 2000: 81; Canbaz, 2006: 74).

Bunların yanı sıra, bir internet sitesi alan adının şirket unvanı olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği; alan adına ilişkin değerlerin bir kuruluş ve örgütlenme gideri mi, dönem gideri mi, yoksa bunlardan ziyade amortisman tabii bir varlık mı olduğu hususu halen tartışma konusudur (Canbaz, 2006: 74).

II.III. Gayri Maddi Varlıkların Finansal Raporlamasına İlişkin Sorunlar

İnternet üzerinden program indirme, ses, video kayıtları, görüntü, e-kitap gibi değerler gayri maddi hak olarak nitelendirilmekte ve çoğunlukla dijital ürünler olarak ifade edilmektedir. Diğer taraftan bu varlıklardan elde edilen kazançların ticari kazanç mı yoksa telif hakkı kazancı mı olduğu konusunda tartışmalar bulunmaktadır.

Öte yandan, gayri maddi varlıkların mal veya hizmet olarak nitelendirilmesi konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazı durumlarda bu tür varlıklar dijital mal olarak nitelendirilirken, bazı durumlarda hizmet olarak nitelendirilmektedir. Bu durum ise, KDV gibi bazı vergi türlerinde vergilendirmeyi, dolayısıyla finansal raporlamayı etkilemektedir. Buna paralel olarak dijital ürünlerin finansal raporlamasında hangi yolun izleneceğine dair de görüş birliği bulunmamaktadır.

Diğer taraftan, bu varlıkların bazılarının belirli sürelerde satışlarının yapılamaması ya da yenilerinin çıkması nedeniyle modalarının geçmesi ve bu nedenle değer düşüklüğüne uğramaları gibi özellikler, ilgili işlemlere ilişkin değer düşüklüğü karşılığı ayrılıp ayrılmaması gerektiği hususu başta olmak üzere, birtakım soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Bu da, konuya ilişkin finansal raporlamanın ne şekilde yapılacağı hakkında tereddütlere yol açmaktadır (Canbaz, 2006: 74).

Bunlara ek olarak, internet sitesinin açılışına yönelik alınan bilgisayar programlarına yapılan harcamaların pazarlama, satış ve dağıtım gideri olarak mı; tutara bakılmaksızın dönem gideri olarak mı; tutar sınırına bakılarak dönem gideri olarak mı veya amortisman ayrılarak demirbaş olarak mı; yoksa kuruluş ve örgütlenme gideri olarak mı; veya bunlardan tamamen bağımsız olarak farklı bir kayıtla mı muhasebeleştirilmesi gerektiği konusu halen tartışılmaktadır.

II.IV. Müşteri Listelerinin Finansal Raporlamasına İlişkin Sorunlar

Elektronik pazarlamanın konusu itibarıyla müşteri listelerine ilişkin işlemlerin finansal raporlamasında önemli sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlar;

- Müşteri listelerinin hazırlanarak, e-posta aracılığı ile yapılan reklam çalışmalarının bir bölümünü içeren e-posta gruplarının oluşturulması,
- Yukarıdaki işlemlerin işletmenin kendisi tarafından değil de başka kuruluşlarca yapılarak bu listelerin satın alınması,
- Müşteri listelerinin güncellenmesi,
- Müşteri listelerinin uzun bir süre kullanılması sonucunda bu listelerin bir ekonomik ömre sahip olup olmadığı ve bu şekildeki harcamalara amortisman ayrılıp ayrılmayacağı,

şeklinde sıralanabilir (Canbaz, 2006: 75).

Bu işlemlere ilişkin harcamaların pazarlama, satış ve dağıtım gideri olarak mı; tutara bakılmaksızın dönem gideri olarak mı; tutar sınırına bakılarak dönem gideri olarak mı veya amortisman ayrılarak gayri maddi hak olarak mı; yoksa bunlardan tamamen bağımsız olarak farklı bir kayıtla mı muhasebeleştirilmesi gerektiğine ilişkin bir görüş birliği bulunmamaktadır.

III. DİJİTAL EKONOMİDE FİNANSAL RAPORLAMAYA İLİŞKİN SORUNLARA TÜRKİYE AÇISINDAN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Dijital ekonomide finansal raporlamaya ilişkin sorunlar; başta defter ve kayıt düzenine ilişkin olmak üzere, internet sitelerinin, gayri maddi varlıkların ve müşteri listelerinin finansal raporlamasında ortaya çıkmakta olup, çalışmanın önceki bölümlerinde açıklanmıştır. Konuya ilişkin çözüm önerileri de bu çalışmada aynı sıralama ile ele alınmış olup, aşağıdaki bölümlerde yer almaktadır.

III.I. Defter ve Kayıt Düzenine İlişkin Sorunlara Türkiye Açısından Çözüm Önerileri

Dijital ortamda gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerde kâğıt yerine dijital içerikli defter, belge ve kayıtların kullanılmaya başlanmasıyla, işlemlere ilişkin kayıt ve belgelerin yasallığı ve gerçekliği sorununun önüne geçebilmek için tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de e-fatura, e-defter, e-imza vb. elektronik uygulamalar ve sistemler hayata geçirilmiştir. Bu uygulamalar ile aynı zamanda, vergi kayıp ve kaçığının önüne geçilmesi hedeflenmektedir.

VUK’un Mükerrer 242’nci maddesinde elektronik defter, “*şekil hükümlerinden bağımsız olarak bu Kanun’a göre tutulması zorunlu olan defterlerde yer alması gereken kayıtlar bütünü*”; elektronik belge ise, “*şekil hükümlerinden bağımsız olarak bu Kanun’a göre düzenlenmesi zorunlu olan belgelerde yer alan bilgileri içeren elektronik kayıtlar bütünü*” olarak tanımlanmıştır. Aynı maddeye göre elektronik kayıt, “*elektronik ortamda tutulan ve elektronik defter ve belgeleri oluşturan, elektronik yöntemlerle erişimi ve işlenmesi mümkün olan en küçük bilgi ögesini*” ifade etmektedir.

E-fatura kullanımına ilişkin usul ve esasları belirleyen ve 2010 yılında yayımlanan 397 sıra no.lu VUK Genel Tebliği ile anonim ve limited şirketlerin elektronik fatura oluşturmalarına, alıcısına iletmelerine, muhafaza ve istenildiğinde ibraz etmelerine izin verilmiştir. 2012 yılında yayımlanan 416 sıra no.lu VUK Genel Tebliği ile de VUK’un 232’nci maddesi kapsamında fatura düzenlemek zorunda olan mükelleflere elektronik fatura uygulamasından yararlanma hakkı tanınmıştır.

Diğer taraftan, 13/12/2011 tarihli ve 28141 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 1 sıra no.lu Elektronik Defter Genel Tebliği ile, VUK kapsamında tutulması zorunlu olan defterlerden “*www.edefter.gov.tr*” internet adresinde format ve standardı yayımlanan defterlerin elektronik ortamda oluşturulmasına ilişkin usul ve esaslar belirlenerek elektronik defter kullanımına izin verilmiştir. Tebliğ’de ayrıca e-defterlerin muhafazası ve ibrazı, e-defter izninin iptali, sorumluluk ve cezai müeyyideler gibi hususlar ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

2012 yılının sonunda yayımlanan ve sonradan 433 ve 448 sıra no.lu VUK Genel Tebliği ile güncellenen 421 sıra no.lu VUK Genel Tebliği ile, mükelleflerin vergi kanunlarına uyumlarının artırılması ile kayıt dışılığın izlenerek önlenmesi amacıyla, e-fatura kullanma ve e-defter tutma zorunluluğu getirilmiştir. Tebliğ’de, e-defter ve e-faturaya geçiş süreci, kapsama giren mükellefler ile sorumluluk ve cezai müeyyideler yer verilmiştir.

26/11/2013 tarihli ve 67 no.lu VUK Sirküleri’nde 421 sıra no.lu VUK Genel Tebliği ile elektronik defter tutma zorunluluğu getirilen mükelleflerin durumları hakkında açıklamalarda bulunulmuştur.

2015 yılında yayımlanan 454 sıra no.lu VUK Genel Tebliği’nde 421 sıra no.lu VUK Genel Tebliği ile zorunluluk getirilen mükelleflere ilave olarak e-defter tutma ve e-fatura uygulamasına dahil olma zorunluluğu getirilen mükelleflerin kapsamının genişletilmesi ve ihracat işlemlerinde e-fatura uygulamasına ilişkin usul ve esaslar açıklanmıştır.

2017 yılında yayımlanan 45 seri no.lu Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu Genel Tebliği’nde; yeminli mali müşavirler (YMM) tarafından e-defter uygulamasına dahil olan mükelleflere yönelik olarak tanzim olunacak tasdik raporları ile bu mükelleflere mal ve hizmet sağlayan ve e-defter uygulaması kapsamında defter tutmakta olan alt mükellefler nezdinde tanzim olunacak karşıt inceleme tutanakları ve teyit-bilgi isteme cevap yazılarında; defter tasdik bilgisi ve iade ile ilişkili fatura vb. belgelerin defter kayıtlarının tespitinde uygulamada karşılaşılan hususlara yönelik açıklamalara yer verilmiştir.

Elektronik ortamda tutulan defter ve kayıtların kayıtların bozulması, silinmesi, zarar görmesi gibi durumlarla karşılaşmaması için GİB 24/10/2018 tarihinde, Elektronik Defter Genel Tebliği (Sıra No: 1)’nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ Taslağı’nı güncellemiştir. Taslağa göre, Tebliğ’in “7. Diğer Hususlar” başlıklı bölümünde yer alan (a) ve (b) bentleri aşağıdaki gibi değiştirilmiştir.

“a) Elektronik defter tutanlar, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu’nda belirtilen ‘mücbir sebep’ halleri nedeniyle elektronik defter veya beratlarına ait kayıtlarının bozulması, silinmesi, zarar görmesi veya işlem görememesi ve elektronik defter ve berat dosyalarının muhafaza edildiği, elektronik defter saklama hizmeti veren özel entegratör kuruluşlardan ikincil örneklerinin temin edilemediği hallerde söz konusu durumların öğrenilmesinden itibaren tevsik edici bilgi ve belgeleri ile birlikte on beş gün

içinde ticari işletmesinin bulunduğu yetkili mahkemesine başvurarak kendisine bir zayi belgesi verilmesini istemelidir. Mahkemeden zayi belgesinin temin edilmesini müteakip zayi belgesi ile birlikte durumun Başkanlığa yazılı olarak bildirilmesi ve Başkanlık tarafından istenilen bilgi ve belgelerin (talep edilecek bilgi ve belgeler E-Defter Uygulama Kılavuzu'nda açıklanmıştır) ibraz edilmesi halinde, mükelleflerin zayi olan elektronik defter kayıtlarının yeniden oluşturulması ve bunlara ait yeni oluşturulan berat dosyalarının elektronik defter uygulaması aracılığı ile Başkanlık sistemine yüklenmesi için Başkanlık tarafından yazılı izin verilir. ”

“b) Elektronik defter tutanlar, elektronik defterlerin oluşturulması sırasında kullandıkları bilgi işlem sisteminin sağlıklı biçimde çalışabilmesi ile ilgili yeterli teknik ve güvenlik önlemlerini almakla yükümlüdür. Elektronik defter ve beratların imzalanmasında kullanılan elektronik imza araçları ile mali mühürlerin, mükelleflerin elinde olmayan sebeplerle arızalanması çalınması vb. diğer nedenlerle elektronik defter ve beratların bu Tebliğ'de öngörülen sürelerde imzalama işleminin gerçekleştirilememesi halinde, mükellefler söz konusu durumu ve yeni elektronik imza aracının/mali mührün teminine yönelik başvuru işlemlerini yaptığını tevsik eden bilgi ve belgelerle Başkanlığa başvurmak zorundadır. Yeni elektronik imza aracının/mali mührün temin edilmesini müteakip üç iş günü içinde imzalanan defterlere ait berat dosyalarının Başkanlık sistemine yüklenmesi gerekmektedir.”

Son olarak 19/10/2019 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 509 sıra no.lu VUK Genel Tebliği ile;

- e-Fatura uygulamasına geçme zorunluluğu bulunan mükelleflerin aynı zamanda e-Arşiv Fatura uygulamasına da geçmek zorunda olduğuna ilişkin düzenleme yapılmıştır.
- e-Ticaret paydaşı olan internet satış platformları, internet ortamında ilan yayımlayanlar ve internet reklam araçları e-Fatura ve e-Arşiv Fatura uygulamasına geçmek zorunda olacaklardır.
- e-Arşiv Fatura uygulamasına dahil olmayan mükelleflerce, 1/1/2020 tarihinden itibaren düzenlenecek faturaların, vergiler dahil toplam tutarının 30 Bin TL'yi (vergi mükelleflerine düzenlenenler açısından vergiler dahil toplam tutarı 5 Bin TL'yi) aşması halinde, söz konusu faturaların, “e-Arşiv Fatura” olarak Gelir İdaresi Başkanlığınca sunulan e-Belge düzenleme portalı üzerinden düzenlenmesi zorunlu hale getirilmiştir.
- Tüm serbest meslek erbapları (avukatlar, mali müşavirler, serbest çalışan doktorlar, mimarlar, mühendisler vb.) 2020 yılı Haziran ayından itibaren serbest meslek makbuzlarını e-Serbest Meslek Makbuzu olarak düzenlemek zorunda olacaklardır.
- Hal kayıt sistemi kapsamında sebze ve meyvelerin ticareti ile iştiğal eden tüccar ve komisyoncular 1/1/2020 tarihinden itibaren e-Fatura, e-Arşiv Fatura, e-İrsaliye, e-Müstahsil Makbuzu uygulamaları ile e-Defter uygulamalarına dahil olmak zorunda olacaklardır.
- Sigorta, emeklilik ve reasürans şirketleri Sigorta Poliçeleri ile Sigorta Komisyon Gider Belgelerini, bankalar dekont belgesini, yetkili döviz müesseseleri de Döviz Alım-Satım belgelerini ve tüm mükelleflerce kullanılan Gider Pusulası belgesi e-Belge olarak düzenlenebilecektir.
- Akaryakıt istasyonları dahil olmak üzere EPDK'dan akaryakıt sektöründe faaliyette bulunmaya ilişkin lisans alan tüm mükelleflere Tebliğ'de öngörülen geçiş zamanlarında e-Fatura, e-Arşiv Fatura, e-İrsaliye ve e-Defter uygulamalarına geçiş zorunluluğu getirilmektedir.
- Gübre takip sistemi kapsamında bulunan mükelleflerce gerçekleştirilen sistem kapsamındaki malların sevkinde e-İrsaliye kullanma zorunluluğu getirilmektedir.
- Demir çelik sektöründe, madencilik alanında vergi kayıp ve kaçacağını azaltmak ve sektörde haksız rekabeti engellemek amacıyla imalat, ihracat veya ithalat faaliyetinde bulunan mükelleflerin e-İrsaliye uygulamasına geçiş zorunluluğu öngörülmüştür.
- e-Fatura uygulamasına dahil olan mükelleflerin çiftçilerden gerçekleştirdikleri zirai mahsül alımlarında kağıt ortamda düzenledikleri müstahsil makbuzlarının elektronik ortamda e-Müstahsil Makbuzu olarak düzenlenmesi zorunluluğu getirilmiştir.

Bununla birlikte, aynı tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 3 sıra no.lu Elektronik Defter Genel Tebliği (Sıra No: 1)'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ ile;

- e-Fatura uygulamasına geçme zorunluluğu bulunan mükelleflerin aynı zamanda e-Defter uygulamasına da geçmek zorunda olacak ve bu mükellefler mücbir sebepler haricinde faturalarını ve defterlerini kağıt ortam yerine elektronik ortamda düzenleyip, muhafaza ve ibraz edeceklerdir.
- Bağımsız denetime tabi olan ticaret şirketleri e-Defter tutma zorunluluğu kapsamına alınmaktadır.
- Elektronik defterlerin kapanış tasdiki yerine geçen aylık berat dosyası oluşturma ve Gelir İdaresi Başkanlığı e-Defter uygulamasına izleyen 3 ay içinde yükleme işleminin, üç aylık geçici vergi dönemleri bazında (bu döneme ait aylar için) ve geçici vergi beyannamelerinin verileceği ayın sonuna kadar gerçekleştirilebilmesi imkânı getirilmiştir.
- Elektronik ortamda tutulan defterlerin, vergi güvenliğini sağlamak ve virüs, siber saldırısı vb. diğer teknolojik ataklara karşı tedbir almak amacıyla ikincil kopyalarının gizliliğe ve güvenliği sağlanmış şekilde Gelir İdaresi Başkanlığı sistemlerinde ya da Başkanlıktan izin alabilen güvenli saklamacı kuruluşlar bünyesinde de saklanması zorunluluğu getirilmiştir.
- Elektronik defterlerin mükelleflerin kendilerine ait elektronik imza veya mali mühürle imzalanması durumuna ilave olarak, mükellefin Tebliğde öngörülen sürede ve şekilde muvafakat etmesi şartıyla; defter kayıtlarını tutan muhasebe meslek mensubunun ya da e-Defter oluşturma hizmetinden yararlandığı e-Defter yazılım firmasının elektronik imza ya da mali mührü ile imzalanabilmesi imkanı getirilmiştir.

Diğer taraftan, 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu'na göre e-imza; başka bir elektronik veriye eklenen veya elektronik veriyle mantıksal bağlantısı bulunan ve kimlik doğrulama amacıyla kullanılan elektronik veriyi ifade etmektedir. E-imza sayesinde bilgilerin doğruluğu ile gizliliği konusunda bilgi bütünlüğünün sağlanması mümkündür. Türkiye'de kanunlaşan elektronik imza başta olmak üzere, elektronik ortamda tutulacak kayıtların ve bunlara ilişkin oluşabilecek sorunların giderilmesi açısından buna paralel olarak gerçekleştirilecek düzenlemeler ile birlikte, bu şekilde imzalanan ve ticari değeri olan ya da olmayan elektronik belgelerin hukuki yükümlülük doğurarak, sisteme duyulan güvenin artırılabilmesi düşünülmektedir.

Bunların yanı sıra, mevcut tekdüzen muhasebe sisteminde, dijital ekonomi faaliyetlerinin ayrı bir hesap grubunda izlenmesiyle birlikte, kayıt düzenine ilişkin bir standardizasyon sağlanmış olacak ve bu sayede sorunların önüne geçilebilecektir.

Aynı zamanda, elektronik ortamdaki defter ve kayıtların doğruluğunu teyit edecek kuruluşlar oluşturularak veya var olan kuruluşlardaki personelin ya da denetçilerin eğitimini sağlayarak konu hakkında donanımlı personelin görev yapması sağlanabilecek ve böylece dijital ekonominin finansal raporlamasındaki doğruluk ve güvenin oluşturulmasında önemli bir adım atılmış olacaktır. Aynı şekilde dijital faaliyetlere ilişkin kayıtların elektronik ortamda tutulmasını sağlayacak muhasebeci ve mali müşavirlere verilecek eğitim ile birlikte, var olan sorunlar en az seviyeye indirilebilecektir.

Belge ve kayıt düzenine ilişkin güncel raporlama programlarının geliştirilerek zorunlu uygulaması ile birlikte işletmeler, aynı olaya ilişkin tek bir kayıt yapılabilecek; bu da kayıt düzenine ilişkin standardizasyonu sağlayacaktır. Bu programların; tedarik zinciri, üretim ve stok yönetimleri, finansal muhasebe, müşteri ilişkileri yönetimi, maliyet ve yönetim muhasebesi, insan kaynakları yönetimi ve buna benzer diğer veri tabanlı yönetim faaliyetlerini entegre eden "Kurumsal Kaynak Planlaması" (*Enterprise Resource Planning, ERP*) gibi sistemleri içermesi halinde, belge sayısı ve maliyetlerde azalma ve işlemlerin güvenilirliğinde artış yaşanacaktır (Demir & Bahadır, 2006: 59). Bununla birlikte, konunun dinamik bir şekilde takip edilerek konuya ilişkin mevzuatın güncellenmesi, bazı durumlarda sorunların ortaya çıkmadan dahi engellenmesini sağlayabilecektir.

Tüm bunların yanı sıra, dijital ekonomide vergilendirmeye ilişkin bölümlerde açıklanan mükellefin, mükellefiyetin veya vergi matrahının belirlenmesinde yaşanan zorluklar ile ödeme araçlarının statüsüne ilişkin çözüme yönelik vergisel düzenlemeler, aynı zamanda finansal raporlamada kayıt düzenine ilişkin sorunların da ortadan kalkmasını sağlayacaktır.

III.II. İnternet Sitelerinin Finansal Raporlamasına İlişkin Sorunlara Türkiye Açısından Çözüm Önerileri

Yukarıdaki bölümlerde belirtildiği üzere, bir internet sitesini oluşturma ve geliştirme işlemleri şu aşamalardan oluşmaktadır:

- İnternet sitesinin planlanması aşaması,
- Uygulama ve altyapının geliştirilmesi aşaması,
- Grafik tasarımının geliştirilmesi aşaması,
- İçeriğin geliştirilmesi aşaması.

Bir işletmenin internet sitesinin içeriden veya dışarıdan erişim için geliştirilmesi ve işletilmesi sırasında oluşan işletme içi giderlerin muhasebeleştirilmesi sırasında karşılaşılan konular ise;

- İlgili internet sitesinin, işletme içerisinde yaratılan bir maddi olmayan duran varlık olup olmadığı ve
- Bu tür giderlere uygun muhasebeleştirme yönteminin ne olduğudur.

Konu hakkında yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkan TMS Yorum 32’de bir işletmenin içeriden veya dışarıdan erişim amacıyla ve geliştirme işlemi sonucunda oluşturulmuş bulunan internet sitesinin, işletme içerisinde yaratılan bir maddi olmayan duran varlık olduğu sonucuna varılmıştır.

Aynı standartta yer aldığı üzere, bir işletme, sadece veya esas itibarıyla, ürün ve hizmetlerinin promosyonu ve reklamı için geliştirmiş olduğu bir internet sitesinin gelecekteki muhtemel ekonomik faydaları nasıl sağlayacağını gösterme imkânına sahip değildir ve sonuç olarak, bu tür bir internet sitesinin geliştirilmesi için gerçekleştirmiş olduğu harcamaların tamamını anılan harcamalar gerçekleştirildikleri zaman gider olarak muhasebeleştirmelidir.

Bilindiği üzere araştırma giderleri, bilimsel ya da teknik açıdan değeri olan yeni bir bilgiye ulaşmak amacıyla yürütülen özgün ve planlı çalışmalar sırasında oluşan maliyetler iken, geliştirme giderleri ise mevcut bilginin üretim veya diğer satış planlarında kullanılabilir hale getirilmesi için yapılan çalışmalar sırasında ortaya çıkan maliyetlerdir (Kaval, 2005: 349). Planlama aşaması, nitelik itibarıyla bir “araştırma” faaliyetidir. Diğer taraftan bu maliyetler, işletme tarafından kontrol edilen gelecekteki ekonomik faydaların artmasını sağlamamaktadır. Bu nedenle planlama aşamasında oluşan maliyetler, bir varlık olarak aktifleştirilmemelidir (Alagöz, 2007: 17). Dolayısıyla, söz konusu aşamada yapılan bir harcama, gerçekleştirildiği zaman gider olarak muhasebeleştirilmelidir. Nitekim, UITF’nin de konuya bakışı bu yöndedir.

Uygulama ve altyapının geliştirilmesi aşaması, grafik tasarım aşaması ve -ilgili içeriğin işletmenin ürün ve hizmetlerinin reklamı ve promosyonu dışındaki amaçlar için geliştirilmesi koşullarıyla içerik geliştirilmesi aşaması “geliştirme” faaliyetleri olarak görülebilir. Sözü edilen aşamalarda gerçekleştirilen harcamalar; ilgili internet sitesiyle doğrudan ilişkilendirilebilir olmaları ve söz konusu internet sitesinin işletme yönetimince amaçlanan doğrultuda çalışabilmesi için oluşturulması, üretilmesi ve hazırlanması açısından gerekli olmaları durumunda, maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirilen internet sitesinin maliyetine eklenmelidir. Örneğin, içeriğin bir internet sitesine özgü olarak satın alınması veya oluşturulmasına ilişkin harcamalar (işletmenin ürün ve hizmetlerinin reklamı ve promosyonunu sağlayanlar dışındaki) ya da internet sitesinin içeriğinin kullanılmasına yönelik harcamalar (yeniden üretim lisansı almak için yapılan ücret harcaması gibi), geliştirme işleminin maliyetine dahil edilmelidir. Ancak, önceki finansal tablolarda gider olarak muhasebeleştirilen bir maddi olmayan kaleme ilişkin olarak yapılan harcama, daha sonraki bir dönemde maddi olmayan duran varlığın maliyetine dahil edilmemelidir (Örneğin; bir isim hakkının maliyetinin tamamen itfa edildiği ve içeriğin daha sonraki dönemlerde internet sitesinde gösterildiği durumda).

TMS/TFRS uygulamalarına bakıldığında, bir değer maddi olmayan duran varlık olarak kaydedilebilmesi için, bu varlıkların maddi olmayan duran varlık tanımına uygun olması; tanımlanabilir, kontrol edilebilir, gelecekte ekonomik fayda sağlama potansiyeline sahip olma, işletmede fayda sağlanacağını kuvvetli bir ihtimal olması ve maliyet bedelinin güvenilir bir şekilde ölçülebilir olması ve genelde aktive alınma koşullarına uygun olması gerekmektedir (Alagöz, 2007: 18). Buna göre, alan adı kiralaması nedeniyle katlanılan harcamalar “260 Haklar Hesabı” aracılığıyla aktifleştirilmeli ve amortisman hesaplaması yolu ile dönemsel olarak gider hesaplarına yansıtılmalıdır.

İnternet sitesi oluşturulmasındaki gereken bir diğer altyapı unsuru da hizmet sunucusu sağlanmasıdır. Hizmet sunucusu, dijital bilgilerin saklandığı manyetik bir ortamdır. İşletmeler, hizmet sunucularını satın alma veya kiralama yoluyla edinebilmektedir. Her ne şekilde edinilirse edinilsin, bu işlemde doğan maliyetler bir varlık hesabına alınarak aktifleştirilmelidir. TMS 38 açısından bakıldığında da; hizmet sunucusu, satın alma halinde maddi duran varlık, kiralama halinde ise maddi olmayan duran varlık olarak kayıt altına alınmalıdır.

Tasarım aşamasında kullanılan grafikler, internet sitesinin her sayfasının dizaynı ve taslağını, rengini, imajını, işlevselliğini ve görselliğini etkilemektedir. Bu nedenle, bu faaliyetler internet sitesi ile doğrudan ilişkilendirilebilir. Ayrıca, internet sitesinin işletmenin amaçlarına hizmet edebilmesi için grafik ve tasarım faaliyetleri bir zorunluluktur. Dolayısıyla tasarım maliyetleri, bir varlık hesabı aracılığıyla aktifleştirilmeli ve internet sitesinin maliyet ögesi olarak kabul edilmelidir (Usul & Özdemir, 2007: 127; Alagöz, 2007: 18).

İçerik geliştirilmesi aşamasında oluşan bir harcama ise, ilgili içeriğin bir işletmenin ürün ve hizmetlerinin reklamı ve promosyonu için geliştirildiği durumlarda (ürünlerin dijital fotoğrafları gibi), gerçekleştiği anda gider olarak muhasebeleştirilmelidir. Örneğin; bir işletmenin ürünlerinin dijital fotoğraflarının çekilmesi ve bu fotoğrafların görüntü kalitelerinin artırılmasına yönelik olarak aldığı profesyonel hizmete ilişkin harcama, söz konusu dijital fotoğraflar internet sitesinde gösterildiği zaman değil, ilgili süreç boyunca profesyonel hizmet alındıkça gider olarak muhasebeleştirilmelidir. Diğer taraftan, internet sitesi içeriğinin tasarlanıp güncelleştirilmesi süreci sırasında ekonomik faydaların hesaplanması konusunda yeterli kanıtların bulunmaması durumunda, tasarım ve içerik geliştirme maliyetleri, dönem gideri olarak muhasebeleştirilmelidir.

UITF, aktifleştirilen internet sitesi maliyetlerinin maddi veya maddi olmayan duran varlıklar olarak düşülüp düşülmemesi gerektiği konusunda şu bakış açısını önermektedir:

“Faaliyetlerde kullanım amacıyla bir bilgisayar sistemi veya bilgisayar ile çalışan makinelere doğrudan atfedilebilecek yazılım geliştirme maliyetleri, ayrı bir soyut varlık yerine ilgili donanımın bir parçası olarak işlem görür.”

Buna göre, internet sitesi kurulum maliyetlerinden işletim sistemleri ve yazılımlar maddi duran varlık olarak kabul edilmelidir. Yazılım geliştirme maliyetlerinin aktifleştirilmesi ile ilgili olarak, yazılımın üzerinde çalıştığı donanımın firmaya ait olup olmamasına bakılmamalıdır (Alagöz, 2007: 20).

İnternet sitesinin geliştirilme aşamasının tamamlanmasının ardından işletim aşamasına geçilmektedir. Bu aşamada yapılan harcamalar, gerçekleştirildikleri anda gider olarak muhasebeleştirilmelidir.

Diğer taraftan, maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirilen bir internet sitesinin, ilk muhasebeleştirilmesinin ardından maliyet yöntemi veya yeniden değerlendirme yöntemi suretiyle ölçülmesinin uygun olduğu düşünülmektedir. Aktifleştirilmiş internet sitesi geliştirme maliyetlerinin tahmin edilen ekonomik değerleri üzerinden yıpranmaya tabi tutulması gerekmektedir. BİT’te yaşanan değişimin hızı dikkate alındığında, internet sitelerinin ekonomik ömrünün kısa olması normaldir. Üstelik, internet sitelerinin bütününden çok, içerik ve tasarımının daha sık yenileme gerektirdiği yerlerde, varlığın kalanı için seçilen amortisman yönteminden daha kısa olan içerik ve tasarım maliyeti için bir amortisman seçmek daha uygun olabilecektir (Alagöz, 2007: 20).

Tüm bunların yanı sıra EITF’nin, internet sitesi maliyetlerine ilişkin görüşü de aşağıdaki Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. İnternet Sitesi Maliyetlerine İlişkin EITF'nin Görüşü

İnternet Sitesi Maliyetleri	Önerilen Muhasebeleştirme Şekli
Planlama Maliyetleri	Dönem Gideri
Uygulama ve Altyapının Geliştirilmesi Maliyetleri	Aktifleştirme
Grafik Tasarımının Geliştirilmesi Maliyetleri	Aktifleştirme
İçeriğin Geliştirilmesi Maliyetleri	Dönem Gideri/Aktifleştirme
• İşletim Maliyetleri	Dönem Gideri
• İşlev Yükseltme Maliyetleri	Aktifleştirme

Kaynak: (EITF, 2000: 6–11).

Son tahlilde, konuya ilişkin yapılan çalışmalarda, internet sitesi maliyetlerinin finansal raporlamasında görüş birliğine doğru önemli bir yol alındığı görülmektedir. Buna göre; planlama ve işletim maliyetlerinin dönem gideri olarak dikkate alınması, diğer aşamalardaki maliyetlerin ise aktifleştirilmesi yönünde bir anlayış benimsenmiştir. İnternet sitesi oluştururken ortaya çıkan maliyetler, harcama ve gelecekteki ekonomik fayda arasındaki ilişkinin yeterli seviyede belli olduğu hallerde varlık olarak aktifleştirilmelidir. Öte yandan, internet sitesinin değeri, ekonomik ömrü ve sürdürülebilirliği konusunda genellikle ciddi bir belirsizlik bulunmaktadır. Aktifleştirilen internet sitesi maliyetleri için uygulanacak amortisman süresi ve yöntemi belirlenirken BİT'teki hızlı değişim ve gelişmeler dikkate alınmalıdır. Bu durumda internet sitelerinin ekonomik ömrünün görece kısa olacağını söylemek mümkündür.

Diğer taraftan, yukarıdaki bölümlerde açıklandığı üzere, edinilen internet sitesi için ödenen bedellerin varlık olarak mı yoksa gider olarak mı kaydedileceği, sitenin kullanım amacına göre değişmektedir. Vergi idaresinin yorumlarına göre internet siteleri sadece tanıtım amaçlı kurulmuşsa gider olarak muhasebeleştirilmeli, gelir yaratıcı bir işleve sahipse varlık olarak kayıt altına alınmalıdır (Yücel, 2013: 84). Bu açıdan bakıldığında, gelir yaratıcı bir işleve sahip bir internet sitesi içindeki ses, video kayıtları, görüntü gibi bileşenlerin demirbaştan ziyade, internet sitesinin bütünlüğü çerçevesinde gayri maddi hak olarak nitelendirilmesi ve buna ilişkin oranda amortisman ayrılması gerektiği düşünülmektedir. Sadece tanıtım amaçlı kurulan bir internet sitesi içindeki ses, video kayıtları, görüntü gibi bileşenler ise doğrudan giderleştirilebilecektir. İşletmenin kuruluş aşamasında yapılan söz konusu harcamaların ise, işletme tarafından aktifleştirilmesi veya giderleştirilmesi ihtiyari olup, faaliyet dönemi içerisinde yapılan harcamalar aktifleştirilecektir.

III.III. Gayri Maddi Varlıkların Finansal Raporlamasına İlişkin Sorunlara Türkiye Açısından Çözüm Önerileri

İnternet üzerinden program indirme, ses, video kayıtları, görüntü, e-kitap gibi dijital ürünlerden elde edilen kazançların ticari kazanç mı yoksa telif hakkı kazancı mı olduğu konusuna ilişkin birçok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan, OECD Model Vergi Anlaşması'nın 12'nci maddesine göre şu varlıklar sonucunda elde edilen gelirler ticari kazanç olarak değerlendirilmektedir:

- Dijital ürünlerin internet üzerinden indirilmesi,
- Dijital ürünlere güncelleme veya ekleme yapılması,
- Dijital ürünlerin geçici kullanımı,
- Tek kullanımlık yazılımların indirilmesi,
- İnternet sitesi üyeliği,
- Hosting uygulamaları,
- Teknik destek,
- Arama sonuçları,
- Reklam verme,
- Çevrimiçi danışmanlık hizmetleri,
- Veri teslim hizmetleri,
- Çevrimiçi ihaleler,

- Ses, müzik ve görüntünün internet ortamında yayınlanması.

Aynı Anlaşma'da yer aldığı üzere; eğer herhangi bir yazılım internet üzerinden indirilirse, bu ürünün satılması veya yeniden üretilmesi gibi üzerinden ticari kazanç elde edilebilecek olması halinde, bu işlemde elde edilen kazançlar royalti olarak addedilmektedir. Yine, gizli teknik hizmetlerin sunulması ve kullanımı veya satışından elde edilen gelirler, royalti kabul edilmektedir. Diğer taraftan, bu tip bir bilginin aktarılması için ödenen ücretler, bilginin birden çok kullanımını içermedikçe royalti olarak addedilmemektedir. Son olarak, internet sitesi sahiplerince telif ücreti karşılığı yayınlanabilen (makale, haber vb.) içeriklerden elde edilen gelirler royalti olarak değerlendirilmektedir (Altuntaş, 2011: 81-82).

Diğer taraftan, gayri maddi varlıkların mal veya hizmet olarak nitelendirilmesi konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bir düşünceye göre dijital ürünler, fiziki malların alım satımında izlenen yöntemle raporlanmalı iken, diğer bir düşünceye göre bu ürünler fiziksel olmadığı için hizmet satışı olarak raporlanmalıdır. Bu durum ise, KDV gibi bazı vergi türlerinde vergilendirmeyi, dolayısıyla finansal raporlamayı etkilemektedir. Buna paralel olarak dijital ürünlerin finansal raporlamasında hangi yolun izleneceğine dair de görüş birliği bulunmamaktadır. Dolayısıyla, günümüzde konuya ilişkin en optimal çözüm, dijital varlıkların mal veya hizmet olarak nitelendirilip nitelendirilmediğine bakılmaksızın vergilendirme amacına uygun şekilde hibrit bir niteliğe sahip olduğunun kabul edilmesi olacaktır. Bir diğer ifadeyle dijital varlıklar, mevzuatta yer alan düzenlemelere uygun şekilde, vergi türlerine göre gerektiğinde mal, gerektiğinde ise hizmet olarak nitelendirilebilecektir. Buna ilişkin finansal raporlamada "153 Ticari Mallar Hesabı" kullanılabilecek; hizmet olarak nitelendirilmesi durumunda ise alt hesap açılarak işlem detaylandırılabilir. Diğer bir çözüm yolu ise, ilgili mevzuatta düzenlemeler yapılarak, söz konusu işlemlerin net bir şekilde nitelendirilmesi ve buna göre finansal raporlanmasıdır.

Dijital varlıkların bazılarının belirli sürelerde satışlarının yapılamaması ya da yenilerinin çıkması nedeniyle modalarının geçmesi durumunda değer düşüklüğüne uğramaları gibi özellikler, ilgili işlemlere ilişkin değer düşüklüğü karşılığı ayrılmasını gerektirmemektedir. Zira, fiziki bir stokun bulunmaması nedeniyle, varlığın satışı anındaki değer, tek bir değerdir. Diğer bir ifadeyle, varlığın zaman içerisinde değerinin düşmesi halinde dahi satış anındaki değer dışında bir değer bulunmadığı için değer düşüklüğü karşılığı ayrılmayacaktır. Öte yandan, herhangi bir sebeple, varlığın gelir yaratıcı işlevini yitirmesi halinde (örneğin ilgili içeriğin ücretsiz sunulması halinde) mevzuatta gerekli düzenlemeler yapılarak (örneğin fevkalade amortisman benzeri bir uygulama ile) varlık iz bedeli ile takip edilebilecektir.

Bunlara ek olarak, internet sitesinin açılışına yönelik alınan bilgisayar programları harcamalarının, internet sitesi için ödenen bedel içerisinde yer aldığı kabul edilmelidir. Buna göre, gelir yaratıcı işleve sahip bir internet sitesinin açılışına ilişkin bilgisayar programının kuruluş ve örgütlenme gideri olarak nitelendirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla varlığa yapılan harcamaların aktifleştirilmesi veya giderleştirilmesi işletmenin ihtiyarında olup, vergi planlaması açısından geçmiş yıl zararlarının yalnızca beş yıl aktarılabilirdiği ve halihazırda gelir elde edilmediği göz önüne alındığında, söz konusu harcamaların aktifleştirilmesi, bu zararların daha uzun vadede kârla mahsubunu sağlayacağından, işletmenin lehine olacaktır. Sadece tanıtım amaçlı kurulan bir internet sitesinin açılışına ilişkin bilgisayar programı ise doğrudan giderleştirilebilecektir.

III.IV. Müşteri Listelerinin Finansal Raporlamasına İlişkin Sorunlara Türkiye Açısından Çözüm Önerileri

Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT)'ne göre maddi olmayan duran varlık kavramı; "herhangi bir fiziksel varlığı bulunmayan ve işletmenin belli bir şekilde yararlandığı veya yararlanmayı beklediği aktifleştirilen giderler ile belli koşullar altında hukuken himaye gören haklar ve şerefiyeleri" ifade etmektedir. Türkiye Muhasebe Standartları/Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TMS/TFRS) düzenlemelerinde ise maddi olmayan duran varlık, "fiziksel niteliği olmayan tanımlanabilir parasal olmayan varlık" şeklinde tanımlanmaktadır.

İşletmeler bilimsel ya da teknik bilgi, yeni işlemlerin veya sistemlerin tasarlanması ve uygulanması, lisanslar, fikri haklar, piyasa bilgisi ve markalar (marka adı ve unvanların yayımlanması

dâhil) gibi maddi olmayan kaynakların edinimi, geliştirilmesi, korunması ya da genişletilmesi ile ilgili olarak genellikle kaynaklarını kullanmakta ya da borçlara katlanmaktadır. Bu geniş kapsamlı başlıklar altındaki kalemlerin yaygın örnekleri; bilgisayar yazılımı, patentler, telif hakları, sinema filmleri, müşteri listeleri, ipotek hizmeti sunma hakları, balıkçılık lisansları, ithalat kotaları, isim hakları, müşteri ve tedarikçi ilişkileri, müşteri sadakati, pazar payı ve pazarlama haklarıdır. Belirtilen bütün kalemler, bir maddi olmayan duran varlık (örneğin belirlenebilirlik, bir kaynak üzerindeki kontrol ve gelecekteki ekonomik yararının varlığı gibi) tanımını karşılamamaktadır. Bu kapsam içinde değerlendirilen bir kalem maddi olmayan duran varlık tanımına uymamakta ise onu elde etmek ya da işletme içinde oluşturmak için katlanılacak harcamalar, oluştukları anda gider olarak muhasebeleştirilmelidir.

Bir varlığın maddi olmayan duran varlık olarak kabul edilebilmesi için aşağıdaki şartları sağlaması gerekmektedir.

- Varlık belirlenebilir olmalı,
- İşletme tarafından varlık üzerinde kontrol sağlanabilmeli,
- Varlık gelecekte işletmeye fayda sağlayabilmelidir.

Yukarıda belirtilen özellikleri taşıyan maddi olmayan varlık işletme kayıtlarına alınarak, raporlanabilir (Deran & Savaş, 2013: 77).

Bu özelliklere sahip müşteri listeleri, işletme tarafından bir bedel ödenmek üzere veya işletme faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Müşteri listelerinin aktifleştirilebilmesi için söz konusu varlıkların işletme içerisinde yaratılmamış olması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle bu varlıkların bir bedel karşılığında edinilmesi gerekmektedir. Zira, işletme içi yaratılan müşteri listeleri ile ilgili harcamalar, işin bir bütün olarak geliştirilmesine ilişkin maliyetlerden ayırt edilememektedir. Bu nedenle, anılan harcamalar maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirilmemektedir.

Tüm bu nedenlerden dolayı müşteri listelerinin işletme içinde yaratılması durumunda, buna yönelik harcamaların pazarlama, satış ve dağıtım giderleri olarak muhasebeleştirilmesi gerekmektedir. Bu listelerin dışarıdan satın alınması durumunda ise harcamaların aktifleştirilmesi gerekecektir. Müşteri listelerinin güncellenmesi durumunda da durum değişmeyecektir. Öte yandan, müşteri listelerinin uzun bir süre kullanılması sonucu kullanım ömrünün dolduğu göz önüne alındığında, bu varlıkların bir ekonomik ömre sahip olup olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, satın alınan müşteri listelerinin aktifleştirildikten sonra amortismanına tabi tutulması gerekmektedir. Söz konusu listelerin herhangi bir sebeple satılması durumunda ise elde edilen gelir, işletme içinde veya dışında elde edilmiş olmasına bakılmaksızın doğrudan gelir hesaplarına yansıtılarak raporlanmalıdır. Son olarak, müşteri listelerine ilişkin reklam çalışmalarının pazarlama, satış ve dağıtım gideri olarak raporlanmasının en doğru çözüm yolu olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

BİT alanında yaşanan önemli gelişmeler, hayatın birçok alanında olduğu gibi ticari ve ekonomik faaliyetlerin de dijitalleşmesine ve bu faaliyetlere ilişkin birçok işlemin dijital platformlar aracılığıyla gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Yaşanan bu gelişim ve değişimler, geleneksel ekonomiye ilişkin kavram ve kuralların günümüzdeki ihtiyaçlara cevap vermekte zorlanmasını beraberinde getirmiştir. Bu sebeple, yeni ekonomik düzene ilişkin kavram ve kuralların oluşturulması ve geliştirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Elektronik ticaret, çevrimiçi uygulama mağazaları, web tabanlı reklamcılık, bulut bilişim, üç boyutlu baskı, dijital para kullanımı gibi faaliyetleri de içeren bu yeni ekonomik sistem, “dijital ekonomi” terimi ile kavramsallaştırılmıştır.

Diğer taraftan mevcut finansal raporlama kurallarının dijital ekonomi faaliyetlerine ilişkin ihtiyaçları karşılayamadığı görülmektedir. Özellikle dijital ekonomi alanında ortaya çıkan yeni terimler, günümüzde ilgililer tarafından farklı algılanabilmekte; işletmelerin diğer birimlerinde olduğu gibi muhasebe birimlerinde de farklı yorumlara yol açabilmekte; bunun sonucunda da aynı olaya ilişkin farklı uygulamalarda bulunulabilmektedir. Dijital ekonomide finansal raporlamaya ilişkin sorunlar;

başta defter ve kayıt düzenine ilişkin olmak üzere, internet sitelerinin, gayri maddi varlıkların ve müşteri listelerinin finansal raporlamasında ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada söz konusu sorunlar ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve bu sorunlara Türkiye açısından çözüm önerileri getirilmiştir.

Sonuç olarak, günümüzde dijital ekonomi konusunun özgünlüğü, güncelliği ve konu hakkındaki akademik çalışmaların yetersiz olduğu hususları birlikte değerlendirildiğinde, konunun finansal raporlama yönünü ele alan bu çalışmanın, bilgi kullanıcıları açısından yararlı bir çalışma olarak literatürde yerini alması ve konu hakkında gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutması temenni edilmektedir.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulmuştur. Aksi bir durumun tespiti halinde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmadığını ve tüm sorumluluğun çalışmanın sorumlu yazarına ait olduğunu bildiririm. İlgili çalışmada kullanılan veriler 2017, 2018 ve 2019 yıllarında toplanmış ve analiz edilmiştir. Veriler 2020 yılı öncesi toplandığından etik kurul kararı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları : Dr. Yusuf ARTAR, çalışmanın tüm bölümlerinde ve veri toplama ve analiz aşamalarında katkı sağlamıştır. Doç. Dr. İlker KIYMETLİ ŞEN, çalışmanın tüm bölümlerinde analiz ve kontrol aşamalarında katkı sağlamıştır. Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür : Yayın sürecinde katkısı olan hakemler ile editör kuruluna teşekkür ederiz.

Ethics Statement : Ethical rules were followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, Ömer Halisdemir University Academic Review of Economics and Administrative Sciences has no responsibility and all responsibility belongs to the responsible author of the study. The data used in the study was collected and analyzed in 2017, 2018 and 2019. Since the data are collected before 2020, an ethical committee decision is not required.

Author Contributions : Dr. Yusuf ARTAR has contributed to all parts of the study and data collection and analysis stages. Doç. Dr. İlker KIYMETLİ ŞEN contributed to all parts of the study and analysis and control stages. The authors contributed equally to the study.

Conflict of Interest : There is no conflict of interest among the authors.

Acknowledgement : We would like to thank the referees and the editorial board who contributed to the publication process.

KAYNAKÇA

- Akkaş, J. (2000). Elektronik ticaret ve elektronik iş uygulamaları muhasebe ve finansal raporlamayı nasıl etkileyecek? *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, 2(14), 78–82.
- Antepli, A. (2017). E-ticaretin gelişimi ve muhasebe açısından değerlendirilmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 4(12), 1009–1016. Erişim adresi: http://www.jshsr.org/Makaleler/1086073414_35_ID.190_2017_JSHSR_4-5.Ali%20Antepli_1009-1016.pdf
- Alagöz, A. (2007). Web sitesi maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(18), 11–24. Erişim adresi: <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/download/435/417>
- Altuntaş, C. (2011). *Elektronik ticaretin muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesi sorunları, bir uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arık, H. İ. (2017). *İnternet reklamcılığı nedir? Türleri nelerdir?*. Erişim adresi: <http://www.bilgiustam.com/internet-reklamciligi-nedir/>
- Budak, T. (2018). *Dijital ekonominin vergilendirilmesi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Can, A. V., & Karabınar, S. (2005). E-satış işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde kullanılan hesapların eleştirisi. *Yaklaşım Dergisi*, 14(156), 482–512.
- Canbaz, S. (2006). *Türkiye’de elektronik ticaret uygulamasında karşılaşılan muhasebe sorunları*. (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

- Canpolat, Ö. (2001). E-ticaret ve Türkiye'deki gelişmeler. *T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Hukuk Müşavirliği*. Erişim adresi: <http://my.beykoz.edu.tr/serkang/files/2010/12/e-ticaret-ve-Turkiye1.pdf>
- Coşkun-Karadağ, N. (2006). *Elektronik ticaretin vergilendirilmesi konusunda Avrupa Birliği'nde yapılan düzenlemeler ve Türkiye'nin uyumu*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Demir V., & Bahadır, O. (2006). Kurumsal kaynak planlaması (ERP) sistemlerinin maliyetlere ve işletme performansına etkileri. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 8(3), 57–70. Erişim adresi: <http://www.denetimnet.net/UserFiles/Documents/Makaleler/Akademik%20Makaleler/ERP-KurumsalKaynakPlanlamasi.pdf>
- Deran, A., & Savaş, İ. (2013). Maddi olmayan duran varlıkların değerlendirme ve finansal tablolarda sunum esasları. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(2), 73–95. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/48499>
- Dulupçu, M. A., Yiyit, M., & Genç, A. G. (2017). Dijital ekonominin yükselen yüzü: Bitcoin'in değeri ile bilinirliği arasındaki ilişkinin analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22, Kayfor15 Özel Sayısı, 2241–2258. Erişim adresi: <https://iibfdergi.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/352/files/yil-2017-cilt-22-sayi-kayfor15-yazi44-30122017.pdf>
- EITF. (2000). *Accounting for web site development costs*, Issue No. 00-2. Retrieved from <http://www.fasb.org/cs/BlobServer?blobkey=id&blobwhere=1175820909864&blobheader=application%2Fpdf&blobcol=urldata&blobtable=MungoBlobs>
- Erbaşlar, G., & Dokur, Ş. (2012). *Elektronik ticaret*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Erdal, M. (2002). Elektronik ticarete web sitesi üretimi ve proje yönetim süreci. *Active Dergisi*, 5(25), 1–9. Erişim adresi: <https://docplayer.biz.tr/9890197-Elektronik-ticarete-web-sitesi-uretimi-ve-proje-yonetim-sureci.html>
- Eurostat. (2016). *Internet advertising of businesses-statistics on usage of ads*. Retrieved from <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/54450.pdf>
- Finansofisi. (2017). *Yeni finans, yüksek frekanslı finans işlemleri*. Erişim adresi: <http://www.finansofisi.com/yeni-finans-yuksek-frekansli-alim-satim-islemleri-hft/>
- Hasiloğlu, S. B. (1999). *Enformasyon toplumunda elektronik ticaret ve stratejileri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- İTO. (2010). *İnternet reklamcılığı, e-reklam*. Erişim adresi: http://docs.neu.edu.tr/staff/ahmet.arnavut/internet%20reklamc%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1_4.pdf
- Karagöl, B. (2015). 3D printing: What does it offer and for whom? *TEKPOL Working Paper Series, METU, STPS-WP-15/02*, Retrieved from http://stps.metu.edu.tr/sites/stps.metu.edu.tr/files/STPS-WP-15-02_0.pdf
- Kaval, H. (2005). *IFRS/IAS uygulama örnekleri ile muhasebe denetimi*. Ankara: Akademik Denetim Yayınları.
- Manyika, J., Chui, M., Bughin, J., Dobbs, R., Bisson, P., & Marrs, A. (2013). Disruptive technologies: Advances that will transform life, business and the global economy. *McKinsey Global Institute, McKinsey & Company*, Retrieved from https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Business%20Functions/McKinsey%20Digital/Our%20Insights/Disruptive%20technologies/MGI_Disruptive_technologies_Full_report_May2013.ashx
- Mastar-Özcan, P. (2016). Dijital ekonominin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlar: BEPS 1 no'lu eylem planı kapsamında bir değerlendirme. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 6(2), 73–82.
- Netinternet. (2017). *Bulut bilişim nedir?*. Erişim adresi: <https://www.netinternet.com.tr/bulut-bilisim-nedir>
- OECD. (1999). *Defining and measuring e-commerce: A status report*. Paris, Fransa: OECD Publishing. Retrieved from <http://www.oecd.org/dataoecd/12/55/2092477.pdf>
- OECD. (2015). *Addressing the tax challenges of the digital economy, Action 1, 2015 final report*. Paris, Fransa: OECD Publishing. Retrieved from <http://www.oecd.org/ctp/addressing-the-tax-challenges-of-the-digital-economy-action-1-2015-final-report-9789264241046-en.htm>
- Tayaksi, C., Ada, E., & Kazançoğlu Y. (2016). Bulut üretim: İşlemler yönetiminde yeni bir bulut bilişim modeli. *Ege Akademik Bakış*, 16(5), 71–84.
- Usul, H., & Özdemir, O. (2007). Türkiye muhasebe standartlarına göre internet sitesi maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(3), 121–132.
- Van Welsum, D. (2016). Digital dividends enabling digital entrepreneurs. *World Development Report*. Retrieved from <http://pubdocs.worldbank.org/en/354261452529895321/WDR16-BP-Enabling-digital-entrepreneurs-DWELSUM.pdf>
- WTO. (2017). *Electronic commerce*. Retrieved from https://www.wto.org/english/tratop_e/ecom_e/ecom_e.htm

Yaltı, B. (2003). *Elektronik Ticarete Vergilendirme*. İstanbul: Der Yayınları.

Yücel, S. (2013). *Zararlı vergi rekabeti kapsamında vergi matrahı aşındırması ve sınır ötesi kâr aktarımı uygulamalarının değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Zengin, B., & Güngördü, A. (2013). Elektronik ödeme sistemlerinin olası etkileri üzerine bir inceleme. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(3), 129–150.

Resmi Kaynaklar

Elektronik Defter Genel Tebliği (1 s. n.). Resmi Gazete, 28141; 13 Aralık 2011.

Elektronik Defter Genel Tebliği (1 s. n.)’nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (3 s. n.). Resmi Gazete, 30923; 19 Ekim 2019.

Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu Genel Tebliği (45 s. n.). Resmi Gazete, 30046; 22 Nisan 2017.

Vergi Usul Kanunu (213 s. K.). Resmi Gazete, 10703-10705; 10-12 Ocak 1961.

Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (397 s. n.). Resmi Gazete, 27512; 05 Mart 2010.

Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (416 s. n.). Resmi Gazete, 28337; 28 Haziran 2012.

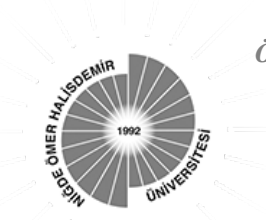
Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (421 s. n.). Resmi Gazete, 28497; 14 Aralık 2012.

Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (453 s. n.). Resmi Gazete, 29392; 20 Haziran 2015.

Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (454 s. n.). Resmi Gazete, 29392; 20 Haziran 2015.

Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (509 s. n.). Resmi Gazete, 30923; 19 Ekim 2019.

Vergi Usul Kanunu Sirküleri (67 s. n.). Gelir İdaresi Başkanlığı, 26 Kasım 2013.

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(3) ss: 446-461
Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(3) pp: 446-461
<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.656986

Geliş Tarihi / Received: 09.12.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 10.05.2020

KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE HİZMET HATASI TELAFİ STRATEJİLERİNİN KURUMSAL İTİBARA ETKİSİ

Erkan AKGÖZ¹
Darya KRASNİKOVA²

Öz

Bu araştırma insan gücüne dayalı ürün ve hizmet üreten işletmelerde gerçekleşen hizmet hatalarını, bunların telafisi ile ilgili ne gibi stratejilerin uygulandığını belirlemek için hazırlanmıştır. Araştırmanın bir diğer amacı da hizmet hatası stratejilerinin kurumsal itibara etkisini belirlemektir. Bunun için de turizm faaliyetine katılanlara yönelik bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma için gerekli veriler tek bir kişiye ya da alana bağlı kalınmadan, bireysel olarak 392 kişinin anket sorularına vermiş olduğu cevaplardan elde edilmiştir. Elde edilen verilere göre hataların büyük bir bölümü temizlik ve hijyen kaynaklı olduğu, bununla birlikte işletmelerde kullanılan araç ve gereçlerin arızalı, eksik veya kalitesiz olmasından kaynaklandığı saptanmıştır. Konaklama işletmelerinde karşılaşılan hataların çoğunlukla restoran, ön büro ve kat hizmetleri departmanlarında olduğu da belirlenmiştir. Hizmet hatası ile karşılaşanlar ise sorun veya şikâyetlerini sırasıyla hizmet sunan personele, işletme yetkilisine ve departman sorumlularına iletmektedirler. Turizm faaliyetine katılanlar işletmelerde karşılaştıkları olumsuzlukları ailesine, yakın arkadaşlarına veya çevresindeki insanlara anlatarak göstermektedirler. Araştırmada turizm faaliyetine katılanlar hizmet hatası ile karşılaştıkları işletmeye tekrar gitmek istemediklerini de belirtmektedirler.

Anahtar Kelimeler : Konaklama, Kurumsal İtibar, Hizmet Hatası.

Jel Sınıflandırılması : L83, L14.

¹ Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi/Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, eakgoz@selcuk.edu.tr, erkan.akgoz@manas.edu.kg, ORCID: <http://0000-0001-6723-0271>

² Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi., krada9517@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2982-7170.

THE IMPACT OF SERVICE FAILURE COMPENSATION STRATEGIES ON CORPORATE REPUTATION IN ACCOMMODATION BUSINESSES

Abstract

This research has been prepared to determine the service failures that occur in businesses producing manpower based products and services and what strategies are applied to compensate them. Another purpose of the study is to measure the impact of service failure strategies on corporate reputation. In order to determine this, a research has been carried out for those participating in tourism activities. The data required for the study were obtained from 392 individual answers to the questionnaire regardless of a single person or field. According to the data, most of the failures were caused by cleaning and hygiene, however, it was determined that the tools and equipment used in the businesses were defective, incomplete or of poor quality. The majority of the failures encountered in the accommodation businesses were determined in the restaurant, front office and housekeeping departments. Those who encounter a service failure convey their problems or complaints to the personnel who provides the services, the business manager and the department head respectively. Participants in tourism activities show their family, close friends or the people around them and show the negativity they encounter in the businesses. In the study, it was also determined that those who participate in tourism activities do not want to go to the business where they encounter service failure.

Keywords : Accommodation, Corporate Reputation, Service Failure.

Jel Classification : L83, L14.

GİRİŞ

İnsanların farklı ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan değiş-tokuş sistemi ilk çağlardan beri yürütülmektedir. Bundan dolayı da ürün ve hizmet üreten işletmeler arasında büyük bir rekabet yaşanmaktadır. İşletmeler bu ortamda faaliyetlerini sürdürülebilir hale getirebilmek için yoğun gayret göstermektedirler (Ekici & Yüce, 2007). Son yıllarda arz kapasitesinin artması ve tüketicilerin bilinçlenmesiyle birlikte sektörler ve işletmeler arasındaki rekabet daha da artmıştır. Bu durum pazarlama faaliyetlerinde de bir takım değişikliğin oluşmasına neden olmuştur. Müşteri odaklı olan, müşteri isteklerini ve memnuniyetini dikkate alan pazarlama yaklaşımı daha fazla önemsenmeye başlamıştır. Mevcut ve potansiyel tüketicilerinin ihtiyaç duyduğu ürün ve hizmetleri rakip işletmelerden daha uygun ortam ve sürede karşılayan işletmeler hem kârlılıklarını hem de örgütsel amaçlarını daha kolay gerçekleştirmektedirler (Torlak, Altunışık, & Özdemir, 2014). Çünkü günümüz şartlarında faaliyet gösteren her işletme, hangi sektörde faaliyet gösterirse göstereceği temel amacı müşterilerinin beklentilerini en etkin şekilde karşılamaktır. Ancak müşteri istekleri karşılanırken bazen bilerek bazen de bilmeyerek bir takım olumsuzluklar yaşanmaktadır. Bu olumsuzluklar hem kurumsal itibarın zarar görmesine hem de işletmenin hedeflerinden uzaklaşmasına neden olmaktadır. İlgili literatüre göre bu tür olumsuzluklar genel olarak hizmet hatası olarak tanımlanmaktadır. Hizmet hatası kavramı sadece ürün ve hizmetlerin üretim veya sunumundaki eksiklikler ya da yanlışlıkları değil, müşteri beklentilerinin karşılanmadığı durumları ifade etmek için de kullanılmaktadır.

Hazırlanan bu çalışmada öncelikle itibar ve hizmet hatası kavramları ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Hizmet hataları sınıflandırıldıktan sonra özellikle insan gücüne dayalı ürün ve hizmet üreten turizm işletmelerinde, hizmet hatalarının telafisi için ne gibi stratejilerin uygulandığı araştırılmıştır. Çünkü hizmet hatalarının telafi edilmesi, işletmelerin kurumsal itibarını olumlu yönde etkilemektedir. Güçlü bir kurumsal itibar ise işletmelerin hem ekonomik hem de sosyal hedeflerine ulaşmasında önemli bir rekabet aracı olarak kabul edilmektedir.

I. İTİBAR VE KURUMSAL İTİBAR

I.I. İtibar Kavramı

İtibar, herhangi bir kişi veya kuruma çevresinin göstermiş olduğu saygı ve değer olarak tanımlanmaktadır (Kadıbeşegil, 2006). Olumlu izlenim olarak da ifade edilen itibar; kişi veya kurumların hem iç hem de dış çevresiyle gerçekleştirmiş olduğu etkileşim süreci sonucu oluşmaktadır (Karaköse, 2007: 54). İtibarın oluşması tüm paydaşlarıyla tutarlı ve ilkeli ilişkiler ile gerçekleşmektedir. Zor elde edilen ancak çabuk zarar gören itibar, piyasa şartlarına göre süreç içerisinde gelişip değişmektedir.

İtibar, bir kurumun ya da endüstrinin genel değerler dizisine dayanan güvenilirliği, güvene layık oluşu, sorumluluğu ve yeterliliği (gücü) hakkında çok sayıda kişisel ve ortak yargılardan oluşmuş bir bütün olarak tanımlanmaktadır (Okay & Okay, 2005). Çoğunlukla dış çevrenin olumlu tutum ve davranışları ile oluşan itibar, kişi veya kurumların kendi kendisini övmesi veya olumlu mesajlar vermesi asla tek başına yeterli olmaz (Kadıbeşegil, 2006). Çünkü itibar bireysel değerler ile toplumsal değerlerin etkileşim sonucu oluşur (Karaköse, 2007).

Zaman içerisinde güç şartlarda oluşan itibar kişi veya kurumlara faaliyet gösterdiği her alanda önemli avantajlar sağlar. Ancak itibar kaybı veya zarar görmesi durumunda da işletmelere veya kişilere birçok dezavantajlar oluşturur. Soyut bir kavram olan itibar, hedeflere ulaşma konusunda hem iç hem de dış çevre üzerinde oluşan olumlu izlenimlerin toplamı olarak da kabul edilmektedir.

I.II. Kurumsal İtibar Kavramı

Bireysel itibar ile benzer özelliklere sahip olan kurumsal itibar, işletmelerin tüm paydaşları ile olan faaliyetleri sonucu oluşmaktadır. Kurumsal itibar işletmelerin ürün tedarik ettiği veya hizmet sunduğu kişi, kurum ve kuruluşlar nezdinde edindiği statü ve olumlu izlenimlerdir (Aydemir, 2008: 28). Günümüz piyasa şartları dikkate alındığında etkin bir kurumsal itibarın oluşturulması, işletmelere birçok kolaylık sağlayacağı herkes tarafından kabul edilmektedir. Bundan dolayı profesyonel yönetilen işletmeler klasik yönetimden uzaklaşıp, kurumsal itibarı olumlu yönde etkileyecek özel departmanlar kurmakta, uzmanlar istihdam etmekte yada profesyonel destek almaktadırlar (Karakılıç, 2005: 185). Yönetim anlayışı, organizasyon yapısı veya mali gücü böyle bir yapılaşmaya müsait olmayan kurumlar ise itibar yönetimi konusunu halkla ilişkiler departmanı aracılığı ile gidermeye çalışmaktadırlar. Bunun haricinde de reklam ve tanıtım etkinliklerine ağırlık vermektedirler.

İtibarı önemseyen kurumlar sadece tüketicileri ile değil, çalışanları, iş ortakları ve yatırımcılarıyla ilişkilerine de önem vermektedirler. Özellikle dış hedef kitle olarak kabul edilen kesimle gerçekleştirilen olumlu etkileşimler, işletmelere önemli avantajlar kazdırmaktadır. Bu üstünlükler aşağıdaki gibi özetlenmektedir:

- ✓ Kalifiye personel istihdamı kolaylaşır.
- ✓ Ürün ve hizmetlerin satışı artar.
- ✓ Her türlü faaliyet esnasında oluşabilecek olumsuzluklar daha kolay tolare edilir.
- ✓ Tedarikçiler nezdinde kredibilitesi yükselir.
- ✓ Kriz yönetimini kolaylaştırır.
- ✓ Yerli ve yabancı ortaklarla iş yapma şansını artırır.
- ✓ Kuruma maddi değer katar.
- ✓ Kurumun güvenilirliğini artırır (Rose & Thomsen, 2004; Kadıbeşegil, 2006; Karaköse, 2007; Munyoro & Magada, 2016).

Kurumsal itibarı etkileyen unsurlar işletmenin büyüklüğü, geçmiş dönemlerdeki performansı, risk profili, medyanın kullanımı, sosyal sorumluluk faaliyetleri ve hukuki düzenlemelere karşı tavrı şeklinde sıralanmaktadır (Williams, Schnake, & Fredenberger, 2005). Bu gibi unsurlar ile birlikte iç

ve dış paydaşlarla gerçekleşen etkileşim sonucundaki görüş ve algılar da kurumsal itibarın oluşmasında etkili olmaktadır. Çalışanlar ile yatırımcılar kurumların iç paydaşları olurken, işletmenin ürün ve hizmet üretimi için gerekli olan hammaddeyi sağlayan tedarikçiler, pazarlamacılar, ürün ve hizmetleri satın alan müşteriler de dış paydaşları ifade etmektedir (Saylı & Uğurlu, 2007). Paydaşların farklı özellikleri ve beklentileri olduğundan, kurumsal itibar da hem iç hem de dış paydaşlar tarafından farklı algılanabilir (Akgöz & Solmaz 2010: 26). Kurumsal itibarın kim tarafından nasıl algılandığını bilmek önemlidir. Çünkü bunları doğru analiz etmek ve yorumlamak, kurumsal itibarın etkin yönetilmesini kolaylaştırmaktadır.

II. HİZMET HATASI VE TELAFİ STRATEJİLERİ

Son dönemlerde ekonomik yatırımların büyük bir bölümü hizmet sektörüne yapılmaktadır. Bu sektörde insan ihtiyaçları genel olarak emek yoğun olarak karşılanmaktadır. Makinalaşmaya gitmek ve standart bir kalitede üretim gerçekleştirmek oldukça zordur. Bundan dolayı hizmet hatalarının sınıflandırılması, hatalar sonucu oluşan tepkiler, bunların telafi edilmesi gibi konular açıklanması büyük önem arz etmektedir.

II.1. Hizmet Hatası Kavramı ve Sınıflandırılması

Hizmet hatası, hizmet temini sürecinin herhangi bir aşamasında ortaya çıkan eksiklik veya başarısızlıklardan dolayı tüketici beklentilerinin karşılanamaması olarak tanımlanmaktadır (Olçay & Özekici, 2015: 1254). Hizmet hatası ürün ve hizmet sağlayan kurumların çalışma şartlarından, personelinden veya diğer müşterilerden kaynaklanan memnuniyetsizliği de ifade etmektedir (Bateson & Hoffman, 2011). İlgili alan yazın incelendiğinde hizmet hatası ile ilgili tanımlamaların büyük çoğunluğu müşteri beklentisine göre yapılmaktadır. Dolayısıyla hizmet hatasının önlenmesi konusunda genellikle hizmet üreten kurumlar dikkate alınmakta, hizmeti sunan personel ile bunlardan yararlanan tüketiciler bu sürece pek fazla dahil edilmemektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi hizmet hataları üretim, sunum ve tüketim aşamalarına göre çeşitlilik göstermektedir. Hizmet sektöründe faaliyet gösteren turizm işletmelerinde hizmet hataları dört (4) ana başlık altında sınıflandırılmaktadır. Buna göre (Hoffman, 2006; Olçay & Özekici, 2015; Hodgetts, 1997; Hodge, Anthony, & Gales, 2002);

1. *Servis Sisteminden Kaynaklanan Hatalar*: Bu hatalar doğrudan ürün veya hizmetin hazırlanma sürecinde kalitesiz malzemelerin kullanılması, üretimde yanlış yöntemlerin tercih edilmesi ve zamana kavramının dikkate alınmaması sonucu oluşan hatalardır.

2. *Müşteri İsteklerinin Karşılanmamasından Kaynaklanan Hatalar*: Herkes özel olduğunu hissetmek ister. Bundan dolayı müşteriye özel ürün ve hizmetlerin sunulmaması, taleplerinin uygun şartlarda karşılanmaması sonucunda oluşan hatalardır. Ayrıca görgü kurallarına uymayan ve diğer müşterileri rahatsız eden, art niyetli kişilerin neden olduğu hatalar da bu grupta değerlendirilmektedir.

3. *Personel Davranışlarından Kaynaklanan Hatalar*: İşletmede çalışan personel, kurumları başarıya ulaştıran ve hataları minimize eden kişilerdir. Personelin müşteri taleplerini yanlış veya eksik alması, ürün ve hizmetleri hatalı fiyatlandırması, temizlik ve hijyen kurallarına dikkat etmemesi gibi faktörlerden kaynaklanan hatalardır.

4. *Kurumun Organizasyon Yapısından Kaynaklanan Hatalar*: İşletmelerin organizasyon yapıları, departmanlar ve işgörenlerin sorumluluklarını, iş bölümünü ve etkinliğini belirleyen en önemli unsurlardandır. Organizasyon yapısı, işletmenin amaçlarına ulaşmasına yardımcı olacak stratejik kararların alınmasını, uygulanmasını ve denetimini de kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla yönetim kademesinde yer alan bireylerin yetersizlikleri veya kurumsal yapıdaki belirsizlikler de özellikle faaliyet aşamasında işletmelerde birçok hatanın meydana gelmesine neden olabilir.

Ayrıca kurumsal ortamdan kaynaklanan hatalar da bulunmaktadır. Bunlar ısıtma-soğutma sisteminin elverişli olmaması, müzik yayınında ses düzeyinin iyi ayarlanmaması, havalandırmanın yetersiz olması, temizlik ve hijyen kurallarına uyulmaması gibi unsurlarda hizmet hatası olarak değerlendirilmektedir. Bu tür hatalar büyük bir olumsuzluktur ve kurumsal itibara önemli zararlar vermektedir. Dolayısıyla hizmet hatalarının sınıflandırılması, hataların tanımlanması ve gerekli önlemlerin alınmasını kolaylaştırmaktadır. Sınıflandırılan ve zamanında önlem alınan hatalar, müşteri memnuniyetinin artmasına, kurumsal itibarın yükselmesine önemli katkılar yapmaktadır.

II. II. Hizmet Hatası Telafi Stratejileri

Hizmet hatası telafi stratejileri kurumların, ürün ve hizmet sunarken müşteri beklentilerini karşılayamadığında, onların memnuniyetini kazanmak için planlanan süreç olarak tanımlanmaktadır (Krishna, Lazarus, Sharma, & Dangayach, 2012). Hizmet hatası telafisi, hizmet sağlayıcısının müşteri şikâyetine neden olan olumsuzluklar karşısında verilen tepki olarak da tanımlanmaktadır (Grönroos, 1988). Hizmet hata telafisinin amacı, tatminsizlik yaşayan müşteriyi tatmin aşamasına getirmek olarak açıklanmaktadır. Hizmet telafisi, hizmet hatalarına karşı işletmelerin müşteriyi ilişkisini sürdürmek için yaptığı eylemlerdir (Schweikhart, 1993). Çünkü müşteriyi ilişkisini sürdürmek öncelikle müşteri tatmini, sonrasında ise sadakatini sağlamaktadır (Bearden & Teel, 1983).

Kurum yöneticileri şikâyet olmadan problemlerin varlığından haberdar olmayabilir ve müşteri memnuniyetini sağlayamayabilir. Bundan dolayı hizmet telafisi, hizmet hatalarını gösterme işlemi ile ilgilidir. Hizmet telafisi, şikâyetleri üretken bir şekilde karşılamak ve müşterinin kurumla olan problemini çözmek için uygulanan tüm eylemler olarak görülebilir (Schoefer & Ennew, 2003).

Hizmet sağlayan kurumun, oluşan hizmet hatalarına karşı sergilediği davranışların ve eylemlerin tamamı, hizmet telafi stratejilerini oluşturmaktadır. Bu stratejilerin içeriği kuruma, müşteriye ve hataya göre hiçbir şey yapmamakla, gereken her şeyi yapmak arasında geniş bir yelpazede yer alabilir. Telafi stratejilerinin amacı, memnuniyetsizlik yaşayan müşterinin işletme ile ilgili olumsuz algılarının değiştirilmesi ve tatmini sağlanarak tekrar kazanma ihtimalini arttırmaktır. Müşterinin gelecek davranışları hatadan ziyade hataya karşı işletmenin reaksiyonuna göre belirlenmektedir. Verilecek bu ilk tepki ile birlikte hizmet telafi stratejileri tek ya da beraber kullanılabilen değişik şekillerde gerçekleşmektedir. Bunlar; oluşan hatayı kabul edip özür dilemek, hatanın çözümü veya müşterinin bu hatadan etkilenmemesi için yardımcı olmak ve hatadan kaynaklanan zararın giderilmesidir (Abdullah, Manaf, Yusuf, Ahsan, & Azam, 2014).

Müşteriler gerçekleşen hata karşısında işletmenin müşteri beklentisini ve bu beklentinin karşılanıp karşılanmadığını anlayıp özür dilemesi beklenmektedir. Samimi bir özür, müşteriler için genellikle işletmenin konuyla ve müşteriyi ilgili duyarlı olduğu anlamını taşır. Ancak özür dilemek sadece küçük ölçekli hataların telafisini giderebilir. Büyük hataların telafisi için ise sadece ilk adımı oluşturabilir (Blodgett, Hill, & Tax, 1997).

Etkili bir hizmet telafisi için 4 davranıştan söz edilmektedir. Bunlar; (1) hatanın ne olduğunu anlamak, (2) hatanın sebebini açıklamak, (3) uygun zamanda ve şekilde özür dilemek, (4) birtakım ikramlarda bulunmak veya belli oranda indirim yapmaktır (Bitner, Booms, & Tetreault, 1990). Müşterinin hatayla ilgili bilgilendirmesini ve şikâyetini “dinleme”, hataya neyin sebep olduğunu “açıklama” ve hizmet hatası karşısında işletmenin üzgün olduğunu ifade edecek şekilde “özür dileme” hatanın telafisi için gerekli unsurlardandır (Swanson & Scott, 2001). Hizmet hata telafi stratejileri; (1) tepki; hatayı kabullenip empati kurarak olumlu bir tepki vermek, (2) bilgi; müşteriyi dinleyerek hatanın tekrarlanmamasına dair garanti vermek ve müşteriyi hataya dair bilgilendirmek, (3) eylem; hatanın telafisi konusunda bir faaliyet yürüterek hatanın giderilmesini sağlamak (4) tazminat; sembolik bir tazminat, hediye veya ücret iadesi yapmak şeklinde sınıflandırılmaktadır (Bowen & Johnson, 1999).

Telafiler, müşterilerin memnuniyetini hizmet hatasının hiç yaşanmadığı bir durumdan daha yüksek seviyeye çıkarabilir. Bu durum “telafi paradoksu” olarak adlandırılmaktadır. Diğer yandan gerçekleştirilen telafi müşterilerin memnuniyetsizliklerini de artırabilir. Bu duruma ise “çifte sapma”

şeklinde ifade edilmektedir (Ok, Back, & Shanklin, 2006). Bundan dolayı gerçekleştirilen telafi uygulamasından sonra müşterinin memnuniyet duyması büyük önem taşımaktadır.

II. III. Konaklama İşletmelerinde Hizmet Hatası ve Telafi Stratejileri

Turizm işletmelerinde hizmetin ve ürünün üretilmesi ile tüketilmesi genellikle eş zamanlı olduğundan hizmet hatasının oluşma ihtimali oldukça yüksektir (Çalışkan, 2013). Ayrıca turizm işletmelerinde hizmet genellikle bölünmez yapıdadır; yani hizmeti sağlayan tek bir kişi veya departman yoktur. Bu durum hizmetin müşteriye ulaştırılma sürecinde kontrolü zorlaştırmakta, alınabilecek önlemlerde koordinasyon zafiyetine yol açmaktadır (Çanakgöz, 2008:17). Turizm işletmelerinde ürün ve hizmetler stoklanamadığından hizmet hatalarının daha sık yaşanmasına neden olmaktadır. Turizm sektörünün emek yoğun olması, birçok faktörün kontrol edilebilirliğinin kısıtlı olması gibi etmenler de hizmet hatalarının daha kolay ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Kambur, 2018).

Hizmet hatalarının sık gerçekleşmesi, soyut ürün ve hizmet üreten konaklama işletmelerinin kurumsal itibarının zedelenmesine, maddi ve manevi kayıplara neden olabilir. Ayrıca en küçük bir hatadan dolayı kaybedilecek müşteri, uğraşılması gereken yasal prosedürler, kurum hakkındaki olumsuz eleştiriler de kurumun hedeflerine ulaşmasına engel teşkil edebilir. Bundan dolayı etkin hizmet hatası telafi stratejileri mevcut müşteriyi kaybetmemek, yeni müşteriler kazanmak, gelecekte oluşabilecek hataları önlemek, kurumsal imajın zedelenmesini engellemek gibi birçok avantaj oluşturabilir. Çünkü hatanın telafi edilmesiyle memnuniyeti sağlanan müşterinin sadakati artar, yapacağı olumlu eleştiriler, yeni müşterilerin kazanılmasına da katkı sağlayabilir.

Oluşan hizmet hatasından müşterinin en az düzeyde etkilenmesi veya hiç etkilenmemesi için hızlı bir şekilde müşteriye yardımcı olmak maliyeti en az ve en etkili telafi yöntemidir. Müşteri memnuniyetsizliğinin, yani hatanın sebebini anlayıp hızlı bir şekilde çözüm üretmek, müşteri memnuniyetini tekrar sağlayacaktır. Örneğin tatil veya başka bir amaçla konaklama işletmesine gelen konuğa zamanında oda tahsisinin yapılmaması mağduriyetine neden olabilir. Bu durumda hataya maruz kalan kişiyi geçici olarak benzer veya üst seviyede başka bir odada ağırlamak, mağduriyetin giderilmesine ve işletme ile arasında olumlu bir etkileşimin oluşmasına vesile olabilir. Bu gibi ürün ve hizmet değiştirme, indirim yapma veya ücret almama gibi maddi çözümler, telafi stratejileri içinde tazminat olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde servis edilen ürünü beğenmeyen birisinin ürünü yeni ile değiştirmek, kaldığı odada teknik aksaklıklarla karşılaşan müşteriye ücretsiz konaklama hediye etmek, indirim yapmak veya hediye vermek de benzer stratejilerindedir. Ancak bu durum tam tersi bir sonuçta oluşturabilir. Art niyetli müşteriler bu yönetime başvurarak haksız kazanç da elde edebilirler.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Konaklama işletmelerinde uygulanan hizmet hatası telafi stratejilerinin kurumsal itibara etkisini ölçmek için hazırlana bu çalışma aşağıdaki sürece göre gerçekleştirilmiştir.

III. I. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İnsan gücüne dayalı ürün ve hizmet sağlayan işletmeler, bu süreç içerisinde bir takım aksaklıklar yaşamaktadır. Bu aksaklıklar ürünün alıcısında ya da hizmetin sağlandığı kişilerde memnuniyetsizliğe neden olabilmektedir. Bu tür hizmetlerin sağlandığı aşamaların herhangi bir etabında karşılaşılan eksiklikler veya beklentilerin tam olarak karşılanamaması sonucu ortaya çıkan sorun, hizmet hatası olarak tanımlanmaktadır. Konaklama işletmelerinde oluşan hizmet hatalarının giderilmesi ve tüketici beklentilerinin karşılanması, işletmelerin hedeflerine ulaşmasını ve itibarını

sürdürülebilir hale getirmektedir. Bundan dolayı bu çalışma hizmet hatası telafi stratejilerinin kurumsal itibara etkisini incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca turizm odaklı seyahatlerde bulunanların işletmeleri neden tercih ettiği ve karşılaştıkları sorunların nasıl giderildiği de incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular sadece konaklama işletmeleri için değil, ilgili diğer sektör ve işletmelere de katkı sağlaması beklenilmektedir.

III. II. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni olarak sıklıkla seyahat eden ve farklı niteliklere sahip konaklama işletmelerinden yararlanan turistler oluşturmaktadır. Araştırma kolayda örneklem yöntemiyle 400 kişiye ulaşılmıştır. Elde edilen verilerin bir kısmı eksik bilgi içerdiğinden değerlendirmeye alınmamış, sadece 392 kişinin vermiş olduğu cevaplar araştırmada kullanılmıştır. Evren büyüklüğü 10 000 olan araştırmalarda \pm % 5 payı ile 384 kişiye ulaşılması gerekmektedir (Ural & Kılıç, 2013). Dolayısıyla 392 kişiden elde edilen veriler örneklem için yeterli olarak kabul edilmektedir.

III. III. Veri Toplama Aracı

Araştırma verileri anket yöntemiyle toplanmıştır. İlgili yazın incelenmiş Hoffman ve Bateson (2010); Keller (1998); Davidow (2014); Black & Kelley (2009); Maher & Sobh (2014) tarafından yapılan araştırmalardan yararlanılarak anket soru formu oluşturulmuştur. Anket soru formunda katılımcıların demografik özellikleri, konaklama işletmelerinde karşılaştıkları hizmet hataları, bu hataların telafi stratejileri işletmelerin itibarlarıyla ilgili olmak üzere toplam 32 soru yer almaktadır. Anket soru formu kullanılarak araştırma için gerekli olan veriler Mart-Nisan 2019 tarihinde konaklama işletmelerinin ürün ve hizmetlerinden yararlanan turistlerden elde edilmiştir.

III. IV. Araştırmanın Sınırlılıkları

Her araştırmada olduğu gibi bu çalışmada da bir takım eksiklik ve sınırlılıkların olması doğaldır. Konaklama işletmelerinde gerçekleşen hizmet hatası ile ilgili telafi stratejilerinin kurumsal itibara etkisini ölçmek için hazırlanan bu çalışmanın sınırlılıkları aşağıda özetlenmektedir:

- ✓ Bu araştırma konaklama işletmelerinde tatil tecrübesi yaşayan kişiler ile sınırlıdır.
- ✓ Bu araştırmanın sonuçları, çalışma kapsamında yer alan kişilerin vermiş olduğu cevaplar ile sınırlıdır.
- ✓ Araştırmanın güvenilirliği, yapılan analizler ve yorumlar ile sınırlıdır.

III. V. Araştırmanın Hipotezleri

Konaklama işletmelerinde uygulanan hizmet hatası telafi stratejilerinin kurumsal itibara etkisini belirlemek için hazırlanan bu çalışma için belirlenen hipotezler şu şekilde belirlenmiştir:

H_1 : Hizmet hatası telafi strateji ile ilgili düşünceler, cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterir.

H_2 : Kurumsal itibar hakkındaki düşünceler, cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterir.

H_3 : Katılımcıların yaşları ile hizmet hatası telafi stratejileri ve kurumsal itibar ile ilgili düşüncelerinde anlamlı farklılık vardır.

H_4 : Katılımcıların eğitim durumları ile hizmet hatası telafi stratejileri ve kurumsal itibar hakkındaki düşüncelerinde anlamlı farklılık vardır.

H_5 : Katılımcıların gelir durumlarıyla hizmet hatası telafi stratejileri ve kurumsal itibar hakkındaki düşüncelerinde anlamlı farklılık vardır.

H_6 : Hizmet hatası telafi stratejileri ile kurumsal itibar arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_7 : Hizmet hatası telafi stratejilerinin kurumsal itibara olumlu etkisi bulunmaktadır.

III. VI. Araştırmanın Güvenilirlik Analizi

Araştırma verilerinin güvenilirliğini ölçmek için Cronbach's Alpha Katsayısı tercih edilmiştir. Ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0,00-0,40 aralığında ise güvenilir değil, 0,40-0,60 aralığında olduğunda düşük güvenilirlikte, 0,60-0,80 arasında oldukça güvenilir, 0,80-1,00 aralığında olduğunda ise yüksek derecede güvenilir olarak değerlendirilmektedir (Kılıç, 2016: 46). Hizmet hatası ile ilgili ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0,787 olduğundan oldukça güvenilir olduğu anlaşılmaktadır. Kurumsal itibar ile ilgili ölçeğin Cronbach's Alpha değeri de 0,849 olarak hesaplanmış ve ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğu görülmektedir.

IV. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

IV. I. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Bu araştırma kapsamında yer alan kişilerin demografik özelliklerini belirlemek için *Tablo-1* hazırlanmıştır. Buna göre katılımcıların % 51 erkek, % 49'u da kadınlardan oluşmaktadır. Turizm amaçlı seyahate katılanların yarıdan fazlası (% 54,8) 25 ve daha küçük yaştaki kişilerdir. Ayrıca araştırma kapsamında yer alanların büyük bir çoğunluğu lisans veya lisansüstü eğitim seviyesine sahiptir. Bu sonuca göre turizm eğitilmiş ve kültürlü kişilerin tercih ettiği bir faaliyet olduğu söylenebilir. Katılımcıların % 12,0'si (47 kişi) ortalama aylık gelir ile ilgili soruya cevap vermemiştir. Gelir durumu ile ilgili diğer bilgiler ise aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 1: Demografik Özellikler

		N	%
Cinsiyet	Erkek	200	51,0
	Kadın	192	49,0
Yaş	25 ve altı	215	54,8
	26-35	98	25,0
	36-45	37	9,4
	46 ve üstü	40	10,3
	Cevapsız	2	0,5
Eğitim durumu	Lise ve alt düzey	71	18,1
	Lisans	203	51,8
	Lisansüstü	118	30,1
Ortalama gelir	150 Dolardan az	32	8,2
	151-250	71	18,1
	251-350	60	15,3
	351-450	59	15,1
	451-550	42	10,7
	551 Dolar ve üstü	81	20,7
Cevapsız	47	12,0	

IV. II. Hizmet Hatasına İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların hizmet hatası ile ilgili düşünceleri değerlendirilmiştir. Buna göre hizmet hatası en fazla restoran, kat hizmetleri ve resepsiyon işlemlerinde gerçekleşmektedir. Araştırmaya kapsamında yer alan kişilerin sadece % 5,1'i konaklama işletmelerinde hiç hizmet hatası ile karşılaşmadığını belirtmişlerdir. Katılımcıların büyük bir bölüm en az 2 kez hizmet hatasına maruz kaldıkları görülmektedir. Konaklama işletmelerinde hizmet hatası genel olarak temizlik ve hijyen kurallarına dikkat edilmemesi, kullanılan araç ve gereçlerin kalitesiz olması veya arızalı olmasından kaynaklanmaktadır. Hizmet hatası ile karşılaşanlar tepkisini ilk olarak departman yetkilisine veya işletme yöneticisine iletmişlerdir.

Katılımcıların % 62'si hizmet hatası ile karşılaştıkları işletmeye tekrar gitmeyeceğini ifade ederken, % 25,8'i de aynı işletmeye tekrar gitme konusunda kararsız olduklarını belirtmektedirler.

Tablo 2: Hizmet Hatası ile İlgili Bulgular

		N	%
Hizmet hatasını hangi departmanda yaşadınız*	Resepsiyon	125	31,9
	Restoran	138	35,2
	Bar	65	16,6
	Kat Hizmetleri	125	31,9
	Diğer	6	1,5
Kaç kez hizmet hatası ile karşılaştınız	1 Kez	98	25,0
	2 Kez	132	33,7
	3 Kez	59	15,1
	4 Kez	8	2,0
	5 Kez ve daha fazla	75	19,1
	Hiç karşılaşmadım	20	5,1
Ne gibi hizmet hatası ile karşılaştınız*	İşletmede kullanılan araç gereçler kalitesiz, eksiz veya arızalıydı	131	33,4
	İşletmede temizlik ve hijyen sorunu vardı	162	41,3
	Çalışanlar saygısız ve nazik değillerdi	97	24,7
	İşletmede genel güvenlik sorunu vardı	22	5,6
	Ürün ve hizmetleri yüksek fiyattan satmaya çalıştılar	40	10,2
	Hatalı sipariş aldılar	72	18,4
Hizmet hatası kimden kaynaklandı	İşletme yetkisinden	107	27,3
	Departman müdürlerinden	85	21,7
	Hizmet sunan personelden	157	40,1
	Diğer müşterilerden	29	7,4
	Kendimden	13	3,3
	Diğer	1	0,3
Hizmet hatasına nasıl tepki gösterdiniz*	Departman yetkilisine şikâyet ettim	151	38,5
	İşletme yetkisine şikâyet ettim	125	31,9
	Durumu sosyal medyadan paylaştım	13	3,3
	Yasal yollara başvurdum	21	5,4
	Aileme, yakın arkadaşlarıma ve çevremdeki insanlara bahsettim	138	35,2
	Hiç bir şey yapmadım	34	8,7
Hizmet hatası olan tesise tekrar gider misiniz?	Evet	48	12,2
	Hayır	243	62,0
	Kararsızım	101	25,8

*Bu sorularda katılımcılar birden fazla seçeneği işaretlemişlerdir

IV. III. Araştırma ile İlgili T Testi Analizi

Araştırmada katılımcıların cinsiyetleriyle hizmet hatası hakkındaki düşüncelerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığı da araştırılmıştır. Bunun için bağımsız örneklem t-testi yapılmış ve Tablo-3 hazırlanmıştır. Buna göre katılımcıların hizmet hatası ile ilgili sadece “*Şikâyette bulunacağım yere veya kişiye kolayca ulaştım*” ($p=0,004$) ve “*Şikâyette bulunduğum kişi sorunumu istekli bir şekilde dinledi*” ($p=0,001$) ifadelerinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiş, diğerlerinde ise herhangi bir farklılık görülmemektedir. Yapılan bu analiz sonucunda araştırmanın H_1 numaralı hipotezinin kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Cinsiyet Değişkeni ile Hizmet Hatası Telafi Stratejileri Hakkındaki Düşünceler

İfadeler	Cinsiyet	N	Ort.	SS.	SD	P
Şikâyette bulunacağım yere veya kişiye kolayca ulaştım	Erkek	200	2,225	0,921	390	0,004
	Kadın	192	2,521	1,083		
İşletme yönetimi şikâyetim ile ilgili hemen ilgilendiler	Erkek	200	2,535	1,093	390	0,443
	Kadın	192	2,448	1,152		
Şikâyette bulunduğum kişi beni anlayışla karşıladı ve saygılı davrandı	Erkek	200	2,620	1,154	390	0,143
	Kadın	192	2,453	1,092		
	Erkek	200	2,690	1,077	390	0,001

Şikâyetinde bulunduğum kişi sorunumu istekli bir şekilde dinledi	Kadın	192	2,344	1,052		
Sorunun kaynağı ile ilgili tatmin edici açıklama yapıldı	Erkek	200	2,945	1,191	390	0,079
	Kadın	192	2,740	1,114		
Yaşadığım sorun karşısında eş değerde çözüm sunuldu	Erkek	200	2,785	1,107	390	0,306
	Kadın	192	2,672	1,079		
Yaşadığım sorun işletmeden hizmet aldığım süre içerisinde çözüldü	Erkek	200	3,005	1,246	390	0,755
	Kadın	192	2,969	1,038		
İşletme karşılaştığım sorunla ilgili yetkili kişilerin yaklaşımı bana güven verdi	Erkek	200	2,810	1,082	390	0,218
	Kadın	192	2,672	1,136		

Katılımcıların cinsiyetleri ile turizm deneyimi yaşadıkları konaklama tesislerinin kurumsal itibarı hakkındaki düşüncelerinde anlamlı bir farklılığın olup olmadığını araştırmak için de *Tablo-4* hazırlanmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre katılımcılar “İşletmede müşteri kayıtları ve hesapları doğru yapılıdır” ($p=0,032$), “Personelin hizmet sunarken ismim ile hitap etmesi beni mutlu eder” ($p=0,009$) ve “İşletme toplumsal olaylara karşı duyarlıdır” ($p=0,040$) ifadeleri ile ilgili düşünceleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Bu üç ifade de erkek katılımcılar, kadınlara göre kurumsal itibar ile ilgili daha olumlu düşünceye sahip olduğu görülmektedir. Diğer ifadeler de ise herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir. Aşağıdaki tablo incelendiğinde araştırmanın H_2 numaralı hipotezinin kabul edildiği görülmektedir.

Tablo 4: Cinsiyet ile Kurumsal İtibar Hakkındaki Düşünceler

İfadeler	Cinsiyet	N	Ort.	SS.	SD	P
Hizmet aldığım işletme çok kaliteliydi	Erkek	200	2,790	1,082	390	0,238
	Kadın	192	2,656	1,156		
Hizmet aldığım işletmede çalışan personel alanında uzman kişilerdir	Erkek	200	3,155	1,089	390	0,183
	Kadın	192	3,010	1,053		
İşletmede herkese standart kalitede hizmet sunulur	Erkek	200	3,115	1,157	390	0,341
	Kadın	192	3,005	1,123		
İşletmede müşteri kayıtları ve hesapları doğru yapılıdır	Erkek	200	2,500	1,027	390	0,032
	Kadın	192	2,281	0,989		
İşletmede kullanılan makine ve tüm teçhizatlar sorunsuz çalışır	Erkek	200	2,925	1,070	390	0,466
	Kadın	192	2,844	1,133		
Tüm kademedeki personel müşterilere yardımcı olmak için isteklidirler	Erkek	200	2,775	1,072	390	0,956
	Kadın	192	2,781	1,191		
Personelin hizmet sunarken ismim ile hitap etmesi beni mutlu eder	Erkek	200	2,555	1,355	390	0,009
	Kadın	192	2,229	1,097		
İşletme her konuda güvenilir bir tesistir.	Erkek	200	2,665	1,038	390	0,685
	Kadın	192	2,708	1,072		
İşletme toplumsal olaylara karşı duyarlıdır	Erkek	200	2,805	1,016	390	0,040
	Kadın	192	2,599	0,966		
Hizmet aldığım işletme sektörde lider konumundadır	Erkek	200	3,070	1,054	390	0,978
	Kadın	192	3,073	1,026		
İşletme halk arasında ve sosyal medyada olumlu bir izlenime sahiptir	Erkek	200	2,765	1,032	390	0,503
	Kadın	192	2,698	0,945		
Hizmet aldığım işletme yeniliğe ve değişime açıktır	Erkek	200	2,790	1,068	390	0,231
	Kadın	192	2,661	1,051		
Hizmet aldığım işletme verdiği sözleri ve hizmetleri sorunsuz yerine getirir	Erkek	200	2,755	1,005	390	0,376
	Kadın	192	2,667	0,967		
Tesisin işletme belgesinde, tanıtımında ve reklamlarında abartı yoktur	Erkek	200	2,895	1,171	390	0,398
	Kadın	192	2,990	1,033		

IV. IV. Araştırma ile İlgili Anova Test Sonuçları

Araştırmanın bu bölümünde ikiden fazla bağımsız grubun bağımlı bir değişken ile arasındaki değişkene göre ortalamaları karşılaştırılmış ve değişkenler arasındaki farkın belirli bir güven düzeyinde anlamlı olup olmadığı araştırılmıştır. Bunun için de Anova testi kullanılmıştır.

Katılımcıların yaş grupları ile hizmet hatası ve kurumsal itibar ile ilgili düşüncelerinde anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek için Anova Post-hoc testi yapılmıştır. Bu test sonucunda hazırlanan *Tablo-5*'e göre katılımcıların yaşları ile hizmet hatası hakkındaki düşüncelerinde herhangi anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Katılımcıların kurumsal itibar hakkındaki düşüncelerinde ise anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Farklılık ise 36-45 yaş grubu ile 46 ve üstü yaş grubunda yer alanlar arasında görülmüştür. Bu sonuca göre araştırma için belirlenen H_3 numaralı hipotezin *kabul* edildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Yaş ile Hizmet Hatası ve Kurumsal İtibar Hakkındaki Düşünceler

		Yaşlar	N	Ort.	SS.	F	P	Farklılık
Hizmet Hatası	A	25 ve altı	215	2,617	0,743	1,809	,145	----
	B	26-35	98	2,736	0,679			
	C	36-45	37	2,797	0,446			
	D	46 ve üstü	40	2,500	0,702			
Kurumsal İtibar	A	25 ve altı	215	2,751	0,606	2,723	0,044	C>D
	B	26-35	98	2,835	0,653			
	C	36-45	37	2,969	0,550			
	D	46 ve üstü	40	2,595	0,702			

Araştırma kapsamında yer alanlar farklı düzeyde eğitime durumuna sahiptirler. Bu farklılığın hizmet hatası ve kurumsal itibar ile ilgili düşüncelerde farklılık oluşturup oluşturmadığını anlamak için de *Tablo-6* hazırlanmıştır. Aşağıda yer alan tablo incelendiğinde, katılımcılar farklı düzeyde eğitime sahip olsalar dahi hem hizmet hatası hem de kurumsal itibar ile ilgili düşüncelerinde anlamlı bir farklılık oluşmamaktadır. Bu sonuç araştırmanın H_4 numaralı hipotezinin *ret* edildiğini göstermektedir.

Tablo 6: Eğitim Durumu ile Hizmet Hatası ve Kurumsal İtibar Hakkındaki Düşünceler

		Eğitim	N	Ort.	SS.	F	P	Farklılık
Hizmet Hatası	A	Lise	71	2,585	0,721	0,583	0,559	Yok
	B	Lisans	203	2,651	0,682			
	C	Lisans Üstü	118	2,698	0,722			
Kurumsal İtibar	A	Lise	71	2,667	0,547	1,424	0,242	Yok
	B	Lisans	203	2,794	0,616			
	C	Lisans Üstü	118	2,818	0,684			

Farklı gelir grubunda yer alan kişilerin hem hizmet hatası hem de kurumsal itibar ile ilgili düşüncelerinde anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek için aşağıdaki tablo hazırlanmıştır. Hazırlanan *Tablo-7*'ye göre değişik düzeyde gelir elde eden kişilerin hizmet hatası ile ilgili düşüncelerinde anlamlı bir farklılığın olduğu belirlenmiş ve H_5 numaralı hipotezin *kabul* edildiği doğrulanmıştır. Ancak değişik düzeyde gelire sahip olanların kurumsal itibar ile ilgili düşüncelerinde ise her hangi anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir.

Tablo 7: Gelir Seviyesi ile Hizmet Hatası ve Kurumsal İtibar Hakkındaki Düşünceler

		Gelir Düzeyi	N	Ort.	SS.	F	P	Farklılık
Hizmet Hatası	A	150 ve daha az	32	2,406	0,710	2,743	0,019	E>A
	B	151-250	71	2,694	0,877			
	C	251-350	60	2,740	0,603			
	D	351-450	59	2,561	0,585			
	E	451-550	42	2,908	0,512			
	F	551 ve daha fazla	81	2,793	0,700			
Kurumsal İtibar	A	150 ve daha az	32	2,710	0,648	1,276	0,274	Yok
	B	151-250	71	2,796	0,676			
	C	251-350	60	2,880	0,577			
	D	351-450	59	2,723	0,532			
	E	451-550	42	2,971	0,479			
	F	551 ve daha fazla	81	2,884	0,700			

IV. V. Hizmet Hatası Telafi Stratejileri ile Kurumsal İtibar Arasındaki İlişki Analizi

Konaklama tesislerinde karşılaşılan hizmet hatası telafi stratejileri ile kurumsal itibar arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla korelasyon analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda *Tablo-8* incelendiğinde, konaklama işletmelerinde hizmet hatası telafi stratejileri ile kurumsal itibar arasında doğru yönlü anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p < 0,001$). Değişkenler arasındaki ilişkinin derecesi ise ($r=530$) orta düzeydedir (Kul, 2019). Yani hizmet hatası telafi stratejileri uygulandıkça işletmelerin kurumsal itibarı da artmaktadır. Bu sonuç araştırmanın H_6 numaralı hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir.

Tablo 8: Hizmet Hatası Telafi Stratejileri ile Kurumsal İtibar Arasındaki İlişki

		Hizmet Hatası Telafi S.	Kurumsal İtibar
Hizmet Hatası Telafi S.	Pearson K.	1	,530**
	P		,000
	N	392	392
Kurumsal İtibar	Pearson K.	,530**	1
	P	,000	
	N	392	392

** Anlamlılık 0.01

IV. VI. Hizmet Hatası Telafi Stratejileri ile Kurumsal İtibara Etkisi

Konaklama işletmelerinde uygulanan hizmet hatası telafi stratejilerinin kurumsal itibara olan etkisini belirlemek amacıyla regreasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda hazırlanan *Tablo-9*'a göre hizmet hatası telafi stratejilerinin kurumsal itibara pozitif ve anlamlı düzeyde etkisinin olduğu belirlenmiştir. Elde edilen verilere göre hizmet hatası telafi stratejilerinde bir (1) birimlik artışın kurumsal itibar üzerinde 0,530 artışa neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuca göre araştırmanın H_7 numaralı hipotezinin kabul edildiği görülmektedir.

Tablo 9: Hizmet Hatası Telafi Stratejilerinin Kurumsal İtibara Etkisi

Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t Değeri	Anlam Düzeyi
	B	Std. Hata	Beta		
(Sabit)	1,006	0,137		7,350	0,000
Kurumsal İtibar	0,593	0,048	0,530	12,342	0,000

SONUÇ VE ÖNERİLER

Konaklama işletmeleri insan gücüne dayalı ürün ve hizmet üretmektedir. Bu süreçte bir takım olumsuzlukların yaşanma ihtimali oldukça yüksektir. Olumsuzluklara karşı her kişi ve kurumun farklı tepkileri olmaktadır. Karşılaşılan hizmet hatalarını telafi etmeye yönelik uygulanan stratejiler, işletmeler için bir takım avantajlar oluşturabileceği gibi dezavantajlara da neden olabilir. Bundan dolayı bu çalışma, turizm sektöründe faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde oluşabilecek hizmet hatalarının kurumsal itibar üzerinde bırakacağı etkileri belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada hizmet hatalarının konaklama işletmelerinin her departmanında olabileceği sonucu elde edilmiştir. En fazla hatanın ise restoran, resepsiyon ve barda olabileceği belirlenmiştir. Konaklama işletmelerinde hizmet hatalarının genel olarak temizlik ve hijyen ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Hizmet hatalarının yaşanmasına en fazla neden olan unsurun ise hizmeti sunan personelin olduğu görülmektedir. Hizmet hataları ile karşılaşanların büyük bir bölümü tepkilerini departman yetkililerine ileterek göstermektedirler. Hizmet hatası ile karşılaşanların bu olumsuz durumu çevresindekilerine anlatıp işletmenin itibarını olumsuz yönde etkileyenlerin sayısı da azımsanamayacak düzeydedir. Ayrıca araştırmada hizmet hatası ile karşılaşan kişilerin, ilgili işletmeyi tekrar tercih etmeyecekleri de belirlenmiştir.

Hizmet hatası telafi uygulamalarının kişiler üzerinde bırakacağı etki bireylerin yaş ve cinsiyetine göre farklılık göstermektedir. Çünkü orta yaş grubunda yer alan kişilerin hizmet beklentileri oldukça yüksek seviyededir (Duffy, Miller, & Bexley, 2006). Hizmet hatası telafi stratejilerinde farklı uygulamaların olduğu ve bunun bireyler üzerinde değişik etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Erkekler için en etkili telafi stratejinin tazminat, kadınlar için ise bunun yeterli olmadığı görülmektedir (Mattila, Cho, & Ro, 2009). Bu durum araştırma sonucunda da doğrulanmıştır. Kişilerin hizmet hatası hakkındaki düşünceleri yaş ve cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

Hizmet hatası telafi stratejileri, müşterilere kurumun kaliteli ve garantili hizmet verdiği izlenimi oluşturur (Çanakgöz, 2008). Araştırma verileri sonucunda hizmet hatası telafi stratejilerinin kurumsal itibar ile pozitif yönlü bir ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca hizmet hatası ile karşılaşan konuklar için belirlenen telafi stratejileri, kurumsal itibarın artmasına da yardım etmektedir.

Hizmet hatası telafi stratejileri müşteri memnuniyeti ve bağlılığının % 88 artmasına neden olmaktadır (Tsai & Su, 2009). Turizm işletmelerinde üretim ile tüketim genellikle aynı anda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla her an bir takım olumsuzlukların yaşanması muhtemeldir. Bundan dolayı etkin bir telafi stratejisinin belirlenmesi, konuk memnuniyeti için önemli avantajlar sağlayabilir.

Konaklama işletmelerinde en etkili telafi stratejisi olarak tazminat, özür dileme, açıklama vb. uygulamaların olduğu belirtilmektedir (Fu, Wu, Huang, Song, & Gong, 2015). Hizmet hatası ile karşılaşan konuk ile hemen iletişim kurmak, bir takım ikramlarda veya indirimlerde bulunmak sadece hata ile karşılaşan konukları değil, diğer konukların işletmeye karşı düşüncelerini de olumlu etkileyebilir. Bunun sonucunda artan kurumsal itibar, işletmelerin yoğun rekabet ortamında pazar payını artırmasına ve hedeflerine ulaşmasına önemli katkılar sağlayabilir.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar olarak beyan ederiz. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmadığını ve tüm sorumluluğun çalışmanın yazarlarına ait olduğunu bildiririz. İlgili çalışmada kullanılan veriler 2019 yılında toplanmış ve analiz edilmiştir. Veriler 2020 yılı öncesi toplandığından etik kurul kararı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları : Doç. Dr. Erkan AKGÖZ, çalışmada I, II, III ve IV bölümlerinde ve (verilerin analiz vs. gibi) aşamalarında katkı sağlamıştır. Darya KRASNIKOVA, çalışmada I ve IV bölümlerinde ve (veri toplama, analiz vs. gibi) aşamalarında katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %60, 2. yazarın katkı oranı: %40.

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement : Authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, ÖHÜİBF Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study. The data used in the relevant study were collected in 2019 and the data were analyzed. Since the data were collected before 2020, there is no need for an ethical board decision.

Author Contributions : Assoc. Dr. Erkan AKGÖZ contributed in the sections I, II, III and IV and in the stages (such as analysis of data etc.). Darya KRASNIKOVA contributed to the sections I and IV and in the stages (such as data collection, analysis etc.). Contribution rate of the 1st author: 60%, Contribution rate of the 2nd author: 40%

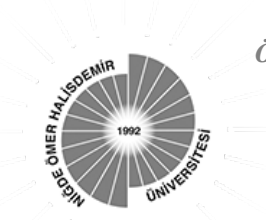
Conflict of Interest : There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Abdullah, M. A., Manaf, N. H., Yusuf, M.-B. O., Ahsan, K., & Azam, M. F. (2014). Determinants of customer satisfaction in retail banks in New Zealand: an empirical analysis using structural equation modeling. *Global Economy and Finance Journal*, 7(1), 63–82. doi:10.21102/gefj.2014.03.71.04
- Akgöz, E., & Solmaz, B. (2010). Turizm işletmelerinde itibar yönetimi. *S.Ü. İİBF. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 23–41. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/289156>
- Aydemir, B. A. (2008). İşletmelerin yeni rekabet aracı olarak kurumsal itibar. *“İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(2), 28. Erişim adresi: <http://www.repman.com.tr/tr/wp-content/uploads/2017/04/isletmelerin-yeni-rekabet-araci-olarak-itibar.pdf>
- Bateson, J. E., & Hoffman, K. D. (2011). *Services marketing*. New York: South-Western Cengage Learning.
- Bearden, W. O., & Teel, J. E. (1983). Selected determinants of consumer satisfaction and complaint reports. *Journal of Marketing Research*, 20(1), 21–28. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/pdf/3151408.pdf>
- Bitner, M., Booms, B. H., & Terreault, M. S. (1990). The service encounter: diagnosing favorable and unfavorable incidents. *The Journal of Marketing*, , 71–84. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/pdf/1252174.pdf>
- Black, H., & Kelley, S. W. (2009). A storytelling perspective on online customer reviews reporting service failure and recovery. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 26(2), 169-179. doi:10.1080/10548400902864768
- Blodgett, J. G., Hill, D. J., & Tax, S. S. (1997). The effects of distributive, procedural, and interactional justice on postcomplaint behavior. *Journal of Retailing*, 73(2), 185–210. doi: 10.1016/S0022-4359(97)90003-8
- Bowen, D., & Johnson, R. (1999). Internal service recovery : developing a new construct. *International Journal of Service Industry Management*, 10(2), 118–131. doi:10.1108/09564239910264307
- Çalışkan, O. (2013). Restoran işletmelerinde hizmet hataları ve hizmet telafi stratejileri ve müşteri memnuniyeti ilişkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 65–83. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117438>

- Çanakgöz, G. (2008). *Hizmet telafisinin müşteri memnuniyeti üzerine etkileri: Türk bankacılık sektörü uygulaması*. (Yüksek Lisan Tezi) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Davidow, M. (2014). The a-craft model of organizational responses to customer complaints and their impact on post-complaint customer behavior. *Journal of Customer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*, 27. Retrieved from <https://jcsdcb.com/index.php/JCSDCB/article/view/132>
- Duffy, J. A., Miller, J. M., & Bexley, J. B. (2006). "Banking customers" varied reactions to service recovery strategies. *International Journal of Bank Marketing*, 24(2), 112-132. doi:10.1108/02652320610649923
- Ekici, K., & Yüce, A. (2007). *CRM müşteri ilişkileri yönetimi*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Fu, H., Wu, D. C., Huang, S. S., Song, H., & Gong, J. (2015). Monetary or nonmonetary compensation for service failure? a study of customer preferences under various loci of causality. *International Journal of Hospitality Management*, 46, 55-64. doi:10.1016/j.ijhm.2015.01.006
- Grönroos, C. (1988). New competition in the service economy: the five rules of service. *International Journal of Operations & Production Management*, 8(3), 9-19. doi:10.1108/eb054821.
- Hodge, B. J., Anthony, W. P., & Gales, L. M. (200). *Organization theory: a Strategic approach*. 6th. Edition, Prentice Hall, New Jersey.
- Hodgetts, R. M. (1997). *Yönetim: teori, süreç ve uygulama*. (Çev., C.Çetin ve E. C. Mutlu) İstanbul: Der Yayınevi
- Hoffman, K., & Bateson, J. E. (2010). *Service marketing: concepts, strategies and cases* (4 bs). South-Western College Pub.
- Kadıbeşegil, S. (2006). *İtibar yönetimi*. İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Kambur, E. (2018). Müşterilerin hizmet hatası ve hizmet telafisine yönelik algılarının demografik özellikler doğrultusunda tespit edilmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, (69), 49-68. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/568436>
- Karakılıç, N. Y. (2005). Kurumsal itibarın müşteri tercihleri üzerine etkileri: Afyon'da perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmeler üzerine bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 7(2), 181-196. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/19075>
- Karaköse, T. (2007). *Kurumların DNA'sı itibar ve yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Keller, K. L. (1998). *Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity*. Prentice-Hall International.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, 47-46. doi: 10.5455/jmood.20160307122823
- Krishna, A., Lazarus, D., Sharma, S., & Dangayach, G. S. (2012). Service recovery system gaps. *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research (IJSBAR)*, 6(1), 48-57 Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/6237/06c583a8a972555713c814509602d29ff785.pdf>
- Kul, S. (2019). *Korelasyon Analizi*. [Web log post]. Retrieved from <http://www.p005.net/analiz/korelasyon-analizi>
- Maher, A. A., & Sobh, R. (2014). The role of collective angst during and after a service failure. *Journal of Services Marketing*, 28(3), 223-232. doi:10.1108/JSM-10-2012-0203
- Mattila, A. S., Cho, W., & Ro, H. (2009). The joint effects of service failure mode, recovery effort, and gender on customers' post-recovery satisfaction. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 26(2), 120-128. doi:10.1080/10548400902862002
- Munyoro, G., & Magada, E. (2016). The significance of corporate reputation management in the public sector: a case study of national social security authority (NASSA). *Researchjournali's Journal of Management*, 4(4), 1-20. Retrieved from <http://www.researchjournali.com/view.php?id=2637>
- Ok, C., Back, K.-J., & Shanklin, C. W. (2006). Service recovery paradox: implications from an experimental study in restaurant setting. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 21. doi: 10.1300/J150v14n03_03
- Okay, A., & Okay, A. (2005). *Halkla ilişkiler, kavram, strateji ve uygulamaları*. İstanbul: Der Yayınları.
- Olçay, A., & Özekici, Y. K. (2015). Yiyecek-içecek işletmelerinde hizmet hataları, telafi yöntemleri ve müşteri memnuniyeti ilişkisi (Gaziantep örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1254-1268. Erişim adresi: http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt8/sayi41_pdf/6ikisat_kamu_isletme/olcay_atinc_yakupkemalozekici.pdf

- Rose, C., & Thomsen, S. (2004). The impact of corporate reputation on performance: some Danish evidence. *European Management Journal*, 22(2), 201–210. doi:10.1016/j.emj.2004.01.012
- Saylı, H., & Uğurlu, Ö. Y. (2007). Kurumsal itibar ve yönetsel etik ilişkisinin analizine yönelik bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(3), 75–96. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/194789>
- Schoefer, K., & Ennew, C. (2004). Customer evaluations of tour operators' responses to their complaints. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 17(1), 83–92. doi:10.1300/J073v17n01_06
- Schweikhart, S. B., Strasser, S., & Kennedy, M. R. (1993). Service recovery in health service organizations. *Hospital & health services administration*, 38(1), 3–21. Retrieved from <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/10127293/>
- Swanson, S.R., & Kelley, S. W. (2001). Service recovery attributions and word-of-mouth intentions. *European Journal of Marketing*, 35(1/2), 194–211. doi: 10.1108/03090560110363463
- Torlak, Ö., Altunışık, R., & Özdemir, Ş. (2014). *Pazarlama ilkeleri ve yönetimi*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Tsai, C.-T., & Su, C.-S. (2009). Service failures and recovery strategies of Chain restaurants in Taiwan. *The Service Industries Journal*, 29(12), 1779–1796. doi:10.1080/02642060902793599
- Ural, A., & Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi* (4. bs). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Williams, R. J., Schnake, M., & Fredenberger, W. (2005). The impact of corporate strategy on a firm's reputation. *Corporate Reputation Review*, 8(3), 187–197. doi:10.1057/palgrave.crr.1540249.

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(3) ss: 462-476
Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(3) pp: 462-476
<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.658605

Geliş Tarihi / Received: 12.12.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 10.05.2020

TÜRKİYE'DE A TİPİ YATIRIM FONLARININ PERFORMANS ANALİZİ (01/2013-12/2017)

Nuh Ali İPEKTEN¹
Gölgen İPEKTEN²
Bekir ELMAS³

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren Ocak 2013 ile Aralık 2017 arasında 60 aylık dönemde 30 adet A tipi yatırım fonlarının performanslarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Uygulamada, Ocak 2013 ile Aralık 2017 dönemleri arasındaki sürekli faaliyet gösteren, başka bir fonla birleştirilmemiş, tasfiye edilmemiş ve kesintisiz verilere sahip olan toplam 30 adet A tipi yatırım fonunun tümü hakkında aylık veriler kullanılmıştır. Ayrıca, A tipi yatırım fonları, 10 adet değişken fon, 10 adet altın fon ve 10 adet hisse senedi fonu olmak üzere toplam üç ayrı grup olarak sınıflandırılmıştır. Yatırım fonlarının değerlendirilmesinde öncelikle yatırım fonlarının riskleri ve daha sonra ilgili ayın son gün fiyatlarının günlük getirileri hesaplanmaktadır. Daha sonra, her fon için regresyon analizi Sharpe, Treynor ve Jensen performans endeksleri ile analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Yatırım fonları, sharpe, treynor, jensen, risk, getiri

Jel Sınıflandırılması : C33, G15, G23, F31.

¹ Dr., Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F., Muhasebe Finansman Bölümü, alimardomkhah@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-2485-2729.

² Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Muhasebe Finansman Bölümü, golgen.gok48@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0101-073X.

³ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F., Muhasebe Finansman Bölümü, belmas@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2094-2180.

PERFORMANCE ANALYSIS OF TYPE A MUTUAL FUNDS IN TURKEY (01/2013-12/2017)

Abstract

In this study aims to evaluate the performances of 30 type-A mutual funds of the 60-month period between January 2013 and December 2017 operating in Turkey. In practice, the study used monthly data regarding a whole of 30 type-A mutual funds that were permanently active in the period between January 2013 and December 2017, weren't merged with another fund and liquidated, and have uninterrupted data. In addition, type-A mutual funds, 10 variable funds, 10 gold funds and 10 stock funds are classified totally into three groups in practice. In the evaluation of the mutual funds, firstly the risks of the mutual funds and then the daily return of the last day prices of the relevant month are calculated. Then, the regression analysis for each fund was made and analysed by Sharpe, Treynor and Jensen performance indices.

Keywords : Mutual funds, sharpe, treynor, Jensen, risk, return

Jel Classification : C33, G15, G23, F31.

GİRİŞ

Finansal piyasalarda yatırım yaparak birikimlerini yönetmek belirli bir bilgi birikimi ve tecrübe gerektirir. Günümüz dünyasında küreselleşmenin bir sonucu bilgi akışı çok hızlanmıştır. Böylesi hızlı bir bilgi akışının olduğu bir dünya bireysel yatırımcıların işini zorlaştırmaktadır. Sermaye piyasalarında önemli bir yere sahip olan yatırım fonları, işleyişinden kaynaklı birtakım avantajları nedeniyle bireysel yatırımcılar tarafından çoklukla tercih edilen bir yatırım alternatifi konumundadır.

Yatırım fonları ülkelerin büyüme ve kalkınmalarında azımsanamayacak bir öneme sahiptir. Yatırımlardan arzu edilen düzeyde verim almanın yolu, yatırım yapılacak portföyün doğru olarak analiz edilmesine ve iyi bir çeşitlendirilmeye bağlıdır. Bunun yanında yatırımın son aşaması olarak sayabileceğimiz yatırım fonlarının performans değerlemeleri de dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biridir.

Çalışma kapsamında yatırım fonu piyasasında en çok işlem gören fonlardan A tipi fon kategorisinde; değişken fonlar, altın fonları ve hisse senedi fonları analiz kapsamına alınmıştır. Çalışma kapsamında incelenen üç ayrı fon türündeki toplam 30 fon için 01.01.2013- 31.12.2017 döneminde günlük kapanış fiyatlarından oluşan 5 yılı kapsayan bir dönemde günlük veri seti kullanılmıştır.

I. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE YATIRIM FONLARININ GELİŞİMİ

I.I. Dünyada Yatırım Fonlarının Gelişimi

Dünyada bilinen ilk yatırım fonu 1850 yılında İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Daha sonra yapılan düzenlemeler ile yasal hale getirilmeye çalışılan yatırım fonları, ilk hukuki yapısına 1862 yılında kavuşmuştur. Uygulamada ortaya çıkan aksaklıkların 1867 yılında yapılan yeni düzenlemeyle aşılması, yatırım fonlarının gelişimi açısından önemli yapı taşlarındandır. İlk kez İngiltere’de ortaya çıkan ve o tarihlerde “unit trust” olarak adlandırılan yatırım fonları, piyasadaki satın aldıkları hisse senetlerini ve tahvilleri verim düzeylerine göre gruplandırarak, unit denilen küçük hisseler haline getirmekteydiler. Bu hisseler yatırım yapan tasarruf sahipleri sadece oluşan gelirlerden yararlanmakta, fakat ortaklık haklarına sahip olamamaktadır.

ABD’de ilk yatırım fonu olan “The International Securities Trust of America”, 1921 yılında kurulmuştur (Hutson, 2005: 440). Birçok yatırımcı tarafından ilk yatırım fonu olarak kabul edilen The Massachusetts Investors Trust 1924 yılının mart ayında faaliyete başlamıştır. Yatırım fonlarının,

yeniden gelişmeye başlaması, 1960’lı yılların sonlarını bulmuştur. 1980 sonrası yatırım fonları para piyasası Amerika’da çok gelişmiş ve bu sebeple bankalar çok zor durumda kalmıştır. Ancak, 1982’de bankalara para piyasası mevduat hesapları açma yetkisinin verilmesi ile bankalar tekrar tasarrufları kendilerine çekebilme imkânı bulabilmiştir. Günümüzde ise yatırım fonları, finansal piyasalarında oldukça önemli bir yere sahiptir (Çetin, 2010: 21-23).

Aşağıdaki Tablo 1’de 2000’li yıllardaki gelişmeleri incelediğimiz zaman, yatırım fonları açısından büyümenin sadece Amerika’da değil, Dünyadaki diğer ülkelerde de büyük oranda geçerli olduğu görülmektedir.

2015 yılına bakıldığında, Dünya çapındaki yatırım fonlarının toplam varlıklarının yaklaşık 37,2 trilyon dolara ulaştığı görülmektedir. Tablo 1’de, dünya çapındaki yatırım fonlarının toplam net varlıkları Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa, Asya-Pasifik, diğer Amerika kıtası ülkeleri ve Afrika Ülkeleri şeklinde gruplandırılmıştır. ABD’nin tek başına gösterilmesinin tabloyu daha anlamlı hale getireceği düşünülmüştür. Çünkü bu ülke tek başına net varlık büyüklüğü bakımından dünya yatırım fonu sektörünün lideridir ve oransal olarak 2015 yılı itibarıyla sektörün yaklaşık %48’lik bölümünü elinde bulundurmaktadır.

Tablo 1: Dünya Ülkelerindeki Yatırım Fonlarının 2008-2015 Yılları Arasındaki Toplam Net Varlıkları (Milyon \$)

Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Dünya Ülkeleri Toplamı	18.918.982	22.945.327	24.709.854	23.795.808	26.835.850	30.049.934	37.072.351	37.190.528
Amerika Birleşik Devletleri	10.151.295	11.889.750	12.825.352	12.680.481	14.393.789	16.725.436	17.849.645	17.752.399
Diğer Amerika Ülkeleri	978.339	1.465.623	1.766.193	1.902.765	2.094.777	2.138.728	2.159.859	1.804.929
Avrupa Ülkeleri	6.215.712	7.526.108	7.903.389	7.220.298	8.230.059	9.374.830	12.858.573	12.772.328
Asya-Pasifik Ülkeleri	2.037.536	2.715.233	3.067.323	2.921.276	3.322.198	3.375.828	4.057.800	4.738.804
Afrika Ülkeleri	69.417	106.261	141.615	124.976	145.150	142.868	146.474	122.068

Kaynak: Investment Company FactBook, Investment Company Institute, 2016: 236- 237

Aşağıdaki Tablo 2’de 2008-2015 yılları arasında dünya piyasalarında işlem gören toplam yatırım fonu sayısını göstermektedir. Buna göre 2015 yılı itibarıyla dünyada en fazla yatırım fonu Avrupa Ülkelerinde bulunmaktadır. Avrupa Ülkeleri, sırasıyla Amerika ülkeleri, Asya Pasifik Ülkeleri, ABD ve Afrika Ülkeleri (Yalnızca Güney Afrika’daki yatırım fonlarının toplamından oluşmaktadır) takip etmektedir.

Tablo 2: 2008-2015 Yılları Arasında Dünya Yatırım Fonu Sektöründeki Yatırım Fonu Sayıları

Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Dünya Toplamı (adet)	76.519	75.293	77.836	81.429	82.410	88.747	98.832	100.494
Amerika Birleşik Devletleri	8.768	8.463	8.478	8.722	8.784	9.009	9.339	9.710
Diğer Amerika Ülkeleri	8.437	9.269	10.438	12.162	13.507	14.313	15.039	15.520
Avrupa Ülkeleri	45.321	41.862	42.712	43.400	42.449	43.092	49.335	47.427
Asya-Pasifik Ülkeleri	14.909	14.795	15.265	16.198	16.703	21.271	23.948	26.510
Afrika Ülkeleri	884	904	943	947	967	1.062	1.171	1.327

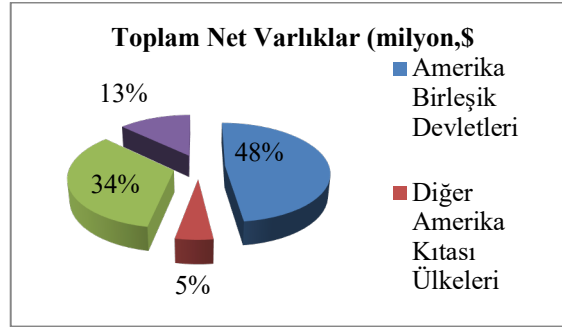
Kaynak: Investment Company FactBook, Investment Company Institute, 2016: 238-239

Aşağıdaki Şekil 1 ve Tablo 2 birlikte incelendiğinde, örneğin 2015 yılında, Dünya genelindeki yatırım fonlarının sahip oldukları toplam net varlıkların, % 48’lik bölümüne tek başına ABD’nin sahip olduğu görülmektedir. Yatırım fonu sayısı açısından incelendiğinde ise, Dünya genelindeki 100.494 yatırım fonunun 9.710 tanesi yani yaklaşık genel toplamın % 10’luk payını temsil eden

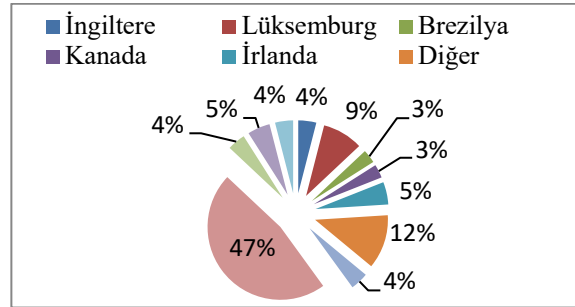
kısmı Amerika Birleşik Devletleri’ne aittir. Dolayısıyla, fon sayısı ile fonun net varlık toplamı arasında doğru orantılı bir ilişki olduğundan söz etmek mümkün değildir.

Tablo 3: 2015 Yılı Dünya Yatırım Fonu Piyasasında İşlem Gören Fon Sayılarının Ülkelere Göre Yüzde Dağılımı

Ülkeler	(%)
Amerika Birleşik Devletleri ABD	%10
Diğer Amerika Kıtası Ülkeleri	%15
Avrupa Ülkeleri	%47
Afrika ve Asya-Pasifik Ülkeleri	%28

Şekil 1: 2015 Yılı Dünya Yatırım Fonu Piyasasında İşlem Gören Fon Sayılarının ve Toplam Net Varlıkların Ülkelere Göre Yüzde Dağılımı

Şekil 2. 2016 Yılı 3. Çeyreğinde Dünya Ülkeleri Genelinde Yatırım Fonlarının Toplam Varlık Büyüklüklerine Göre Yüzde Dağılımı

Kaynak: (Efama International Statistical Release (2016:Q3))

I.II. Türkiye’de Yatırım Fonlarının Gelişimi

Yatırım fonlarının gelişiminin yavaş olmasının sebebi, sermaye piyasalarının teknik ve yasal düzenlemelerinin alt yapısının yoksun olması söz konusudur. Türkiye ‘de birçok ülke ekonomisi gibi tasarruf yetersizliği ile karşılaşmaktadır ve çok önemli bir sorun teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu sorunun giderilmesi için 1960’lardan itibaren yatırım fonlarının kurulması gündeme gelmiştir (Şimşek, 2015: 38).

Yatırım fonlarına ilişkin yasal düzenlemeler, 1981 yılında yürürlüğe giren Sermaye Piyasası Kanunu ile, “Türkiye’de yardımcı kuruluş olarak Menkul Kıymetler Yatırım Fonlarının kurulmasına ilişkin maddeler ile yapılmıştır”. “Daha sonra Sermaye Piyasası Kurulu, 1986 yılında yayınladığı bir Tebliğ ile Menkul Kıymetler Yatırım Fonu Belgelerinin ihracına ve Halka Arzına Dair Esasları” belirlemiştir. Böylece fonların kurulması ve çalışması için yasal ortam hazırlanmıştır (Yalçınkaya, 2006:17).

Türkiye’de 2016 yılı Ekim ayı itibariyle aktif halde bulunan 418 adet menkul kıymet yatırım fonu, 254 adet ise emeklilik yatırım fonu bulunmaktadır. Toplam yatırım fonu sayısı açısından incelendiğinde, emeklilik yatırım fonları toplamın yaklaşık %44’lük kısmını oluşturmaktadır. Net varlık büyüklüğü açısından bakıldığında ise, Türkiye’deki yaklaşık 105 milyar TL’lik sektör büyüklüğünün yaklaşık %60’ı emeklilik yatırım fonlarına aittir. Türkiye’de bulunan yatırım fonlarının 2011-2016 yılları arasında sayıları ve toplam net varlıkları Tablo 4’ te gösterilmiştir.

Tablo 4: 2011-2016 Yılları Arasında Türkiye’deki Yatırım Fonu Sayısı ve Yatırım Fonlarının Portföy Büyüklükleri

Yıllar	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Fon Sayıları						
Menkul Kıymet Yatırım Fonları	466	455	446	414	397	418
Emeklilik Yatırım Fonları	165	175	233	245	249	254
Toplam	631	630	679	659	646	672
Toplam Net Varlıklar (Milyon TL)						
Menkul Kıymet Yatırım Fonları	30.300	30.454	31.190	36.119	38.887	44.872
Emeklilik Yatırım Fonları	14.308	20.343	26.364	38.030	48.211	60.814
Toplam	44.608	50.897	57.554	74.149	87.098	105.686

Kaynak: Türkiye Sermaye Piyasası Raporu, 2017: 32.

Yatırım fonlarının yatırım yapmayı tercih ettikleri araçlar ise Tablo 5’te gösterilmektedir. Tabloya göre ülkemizde yatırım fonlarının yatırım yaptıkları araçlar arasında özel sektör tahvilleri ilk sırada yer almaktadır. Özel sektör tahvilleri bilindiği gibi sabit getirili menkul kıymetlerdir ve kamu sektörü tahvillerine göre taşıdıkları geri ödenmeme riski yüksek olduğu için, sağladıkları getirileri de yüksektir.

Tablo 5: 2011-2016 Yılları Arasında Türkiye’deki Yatırım Fonlarının Yatırım Yaptıkları Araçlar ve Bu Araçların Toplam Varlıklar İçindeki % Dağılımı

Yıllar	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Hisse Senedi	3,6	4,9	5,3	5,1	4,7	5,4
Borçlanma Senedi	34,4	43,3	49,6	52,1	62,1	59,8
Ters Repo	46,7	38,3	29,3	19,9	16,3	6,2
Takasbank Para Piyasası	9,1	7,7	11,2	12,1	5,1	12,8
Diğer	6,2	5,9	4,7	10,8	11,8	15,8
Toplam	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Türkiye Sermaye Piyasası Raporu, 2017: 33.

Aşağıdaki tablo ülkemizde işlem gören fon türlerine göre yatırım fonlarının toplam net varlıklarını göstermektedir. Tablo 6’da yatırım fonlarının yatırım yapmayı en fazla tercih ettikleri araç borçlanma senetleri olup, en fazla toplam net varlık büyüklüğüne sahip olan fon türünün de borçlanma araçları fonu olması kaçınılmaz bir sonuçtur.

Tablo 6’da 2016 yılı sonu itibarıyla Türkiye’deki yatırım fonu endüstrisinin yaklaşık 23 milyar TL’lik payını borçlanma araçları fonunun oluşturduğu görülmektedir. Bu tutar tüm endüstrinin yaklaşık %50’lik payını oluşturmaktadır. Borçlanma araçları fonlarını sırasıyla para piyasası fonları ve değişken fonlar takip etmektedir.

Tablo 6: Türkiye’de 2011-2016 Yılları Arasında İşlem Gören Türlerine Göre Yatırım Fonlarının Toplam Net Varlıkları (Milyon TL)

Yıllar	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Borçlanma Araçları Fonu	1.269	6.849	13.774	15.838	18.874	22.716
Para Piyasası Fonu	20.555	17.036	11.005	12.622	11.961	12.635
Değişken Fon	1.548	2.587	2.763	3.840	3.368	3.221
Serbest Yatırım Fonu	162	244	580	935	2.138	3.174
Pay Senedi Fonu	652	374	820	769	1.371	1.394
Karma Fonu	356	419	53	468	418	451
Altın ve Diğer Kıymetli Madenler Fonu	1.346	839	515	367	221	321

Fon Sepeti Fonu	20	14	24	49	160	379
Koruma Amaçlı Fonu	2.846	923	460	162	158	282
Borsa Yatırım Fonu	287	626	181	193	125	139
Katılım Fonu	1	1	5	13	95	158
Yabancı Menkul Kıymet Fonu	101	101	132	151	7	-
Özel Fon	384	465	467	690	1	-
Garanti Fon	772	77	411	22	-	-
Toplam	30.300	30.554	31.191	36.119	38.887	44.870

Kaynak: Türkiye Sermaye Piyasası Raporu, 2017: 32.

II. YATIRIM FONLARININ PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ

Yatırım fonlarının performansının değerlendirilmesinin altında yatan temel amaç, yatırımcıların katlandıkları riske karşılık elde ettikleri getirinin değerlendirilmesi, yatırımın alternatifleriyle karşılaştırılması ve fon yöneticisinin başarısının tespit edilmesidir (Sadeghzadeh & Elmas, 2018: 163).

Bir yatırım fonunun performans değerlendirmesi, yatırım fonunun dönemler arası performanslarının karşılaştırılması veya aynı dönemde farklı yatırım fonlarının performanslarının karşılaştırılması sureti ile gerçekleştirilir (Korkmaz & Uygurtürk, 2007: 44).

Hem bireysel hem de kurumsal yatırımcılar açısından, yatırım fonlarının performansı oldukça önemlidir. Tüm yatırımcılar emek, zaman ve para harcayarak bir yatırım portföyü oluşturmaktan ziyade, profesyonelce yönetilen bir fondan pay aldıklarında bu hizmet için katlandıkları masraftan daha yüksek bir getiri ve maksimum kâr elde etmek isterler (Kahraman, 2006: 58).

II.I. Sharpe Performans Ölçütü

Portföy performans ölçütü olarak bilinen, Willam F. Sharpe 1968 yılında geliştirilmiştir. Sharpe, bu endekste pazar ile menkul kıymetler arasında doğrusal bir ilişkinin mevcudiyetini ve bu ilişkinin de basit doğrusal bir regresyon doğrusu ile ifade edilebileceğini savunmuştur (Demirtaş & Güngör, 2004: 106). "*Sharpe, portföy performanslarının ortaya konması amacıyla artık (extra) getiri ve bu getiri için üstlenilen ve standart sapma ile ölçülen toplam riskin kıyaslanmasına dayanan bu ölçütü geliştirmiştir*". Sharpe performans ölçütü aşağıdaki gibi formüle edilmektedir (Sharpe, 1966: 119-138):

$$\text{Sharpe Endeksi} = \frac{R_a - R_f}{\sigma_a}$$

Yukarıdaki formülde,

R_a = a portföyünün ortalama getiri oranını ifade etmektedir,

R_f = risksiz faiz oranını göstermektedir,

σ_a = portföyünün ortalama getirisinin standart sapmasını göstermektedir.

Portföy sahipleri için hesaplanan Sharpe ölçütü piyasa portföyünün Sharpe ölçütü ile karşılaştırılır. Eğer portföy için hesaplanan Sharpe ölçütü piyasa portföyünden yüksekse, portföyün piyasaya kıyasla daha olumlu performans gösterdiği söz konusu olabilir. Aksine, Sharpe ölçütü piyasa portföyünden daha düşükse, portföyün piyasaya göre daha olumsuz bir performansa sahip olduğu kabul edilebilir (Bayramoğlu & Yayalar, 2017: 5).

II. II. Treynor Performans Ölçütü

Yatırım fonları, çeşitlendirilebilmesi ve farklı risk gruplarına göre oluşturulabilmesinden ötürü sistematik olmayan riskin elimine edilmesi gibi bir avantaja sahiptir. Bu yüzden teorik açıdan yatırım fonları için sadece beta (β) ile ifade edilen sistematik risk söz konusu olmaktadır (Uysal & Adalı, 2018: 58). Treynor endeksi, Portföylerin iyi çeşitlendirilmiş olduğunu kabul etmekte ve portföy

performans endeksinin hesaplanmasında portföyün toplam riski ile portföyün risk primini gösteren standart sapma yerine portföyün sistematik riskini ifade eden beta katsayısı kullanılmaktadır (Baştürk, 2004: 84).

Treynor endeksinin formülü aşağıdaki gibi verilmektedir (Treynor, 1965: 63-75):

$$\text{Treynor Ölçütü} = \frac{R_a - R_f}{\beta_a}$$

Yukarıdaki denklemde,

R_a = a portföyüne ilgili ortalama getiri oranını ve

R_f = risksiz faiz oranını ve

β_a = a portföyünün sistematik riskini ifade etmektedir.

Treynor ölçütünün yüksek değere sahip olması portföyün getirisinin yüksek performans göstergesidir. Bu yüzden hesaplanan endeksin, piyasanın endeks değerinden yüksek olması durumunda portföyün piyasanın üzerinde getiri sağlaması kabul edilmektedir (Uysal & Adalı, 2018: 59).

II. III. Jensen Performans Ölçütü

Sharpe ve Treynor ’ın endeks modellerinde, portföy riskleri nispi bir performans sıralamasına imkan sağlamaktadır. Ama Michael C. Jensen endeks modelinde, risk dikkate alınarak nispi bir performans ölçüsü yerine mutlak bir performans ölçüsü savunulmuştur. Diğer bir ifadeyle, portföy performansı için birçok standartlar ortaya koymuştur. Jensen performans ölçütü aşağıdaki denklemle hesaplanmaktadır (Jensen, 1968: 390-393):

$$r_{jt} - r_{ft} = a_j + (r_{mt} - r_{ft})b_j$$

Denklemde;

r_{jt} = j portföyün t dönemdeki ortalama getirisini ve

r_{ft} = t döneminde risksiz faiz oranını ve

a_j = sabit katsayıyı ifade edip modele göre ortaya çıkan doğrunun x eksenini kestiği noktayı ve

r_{mt} = t döneminde piyasa portföyünün ortalama getirisini

b_j = ise sistematik riski ifade etmektedir.

Jensen performans ölçütünde, a_j portföy yöneticisinin tahmin kabiliyetini ölçmektedir. Eğer $a_j < 0$ büyükse, başarısız portföy yönetimi olduğu söylenebilir ve portföy piyasasının gerisinde kalmış anlamına gelmektedir. Eğer $a_j > 0$ büyük ise, bu riskin üstünde bir getiri olduğunu gösterir ve portföy yönetiminin yüksek başarısını göstermektedir. Son olarak $a_j = 0$ eşit ise, portföy yönetiminin profesyonel bir biçimde yönetilmeyen portföyler kadar başarılı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bir başka ifade ile, portföy (+) Jensen endeksine sahipse, Finansal Varlık Piyasa Doğrusunun üzerinde, portföy (-) Jensen endeksine sahipse, Finansal Varlık Piyasa Doğrusunun altında demektir. Finansal Varlık Piyasa Doğrusunun üzerinde yer alan portföylerin performansı, altında yer alanlardan daha yüksek olmaktadır.

Yatırım performanslarının değerlendirilmelerinde faydalanılan Jensen ölçütü birkaç yıl sonra 1969 yılında Smith ve Tito tarafından düzeltilmiştir ve bu yeni düzeltilmiş ölçüte alfa adını vermişlerdir. Bu durum da aktif performanslarını daha iyi bir şekilde sıralayabileceği ortaya koymuştur.

$$\text{Düzeltilmiş Alfa} = \frac{a_p}{b_p}$$

Bu ölçütte b_p ortalama piyasa riskini ve a_p terimi seçme yeteneğini vermektedir. İstatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif a_p portföy yöneticinin menkul kıymet seçimindeki başarılı olduğu kararı verdiği zaman, negatif a_p portföy yöneticinin başarısız olduğuna vurgulamaktadır (Arslan, 2005: 2).

III. ANALİZ VE BULGULAR

III. I. Araştırmanın Amacı

Sermaye piyasalarının derinlik kazanmasında ve gelişmesinde, küçük yatırımcıların sahip oldukları atıl fonların değerlendirilmesi önemli bir yere sahiptir.

Yatırımcıların yatırımlarını en uygun yöntemlerle değerlendirmesi, mevcut sermayenin maksimum getiriye getiren menkul kıymete yatırması için çoğu analiz teknikler geliştirilmiştir.

Dünyada ve Türkiye’de, menkul kıymet yatırım fonları hızla gelişen ve büyüyen finansal kurumların başında gelmektedir. Bu yüzden kurumsal ve bireysel yatırımcıların yeni yatırım kararlarının yönlendirilmesinde, yatırım fonlarının performans değerlendirilmesi ve ölçümü büyük önem taşımaktadır. Bu durumda finansal piyasalar ile ilgili en bariz ve önemli problem; farklı portföy yöneticileri aracılığıyla oluşturulan veya çeşitli metotlarla yönetilen portföylerin hangilerinin en yüksek performans gösterdiğidir.

Yeni enstrümanların sermaye piyasalarına dahil olması, gelecekle ilgili birtakım belirsizliklere ve yatırımcıların portföylerini daha profesyonel bir şekilde yönetmeye yönlendirmiştir. Küçük tasarruf sahiplerinin kendilerine ait olanaklarıyla uygun bir portföy oluşturmaları ise, gerek finansal gerekse bilgi gerekse açıdan oldukça zordur. Yatırım fonları, uzmanlık gerektiren bu konularda daha da önemli hale gelmektedir.

Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de faaliyet gösteren A tipi yatırım fonlarının 2013/1- 2017/12 dönemleri arasında, kesintisiz, devamlılık gösteren ve herhangi bir başka fonla birleşmeyen (Hisse senedi, Değişken ve Altın fonları) yatırım fonlarının performanslarının değerlendirilmesi ve birbirleriyle karşılaştırılmasıdır.

III. II. Araştırmanın Veri Seti ve Yöntemi

Bu çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren 10’ar adet A tipi (değişken fon, hisse senedi fon ve altın fonları) olmak üzere toplam 30 adet yatırım fonunun 2013/1- 2017/12 dönemleri arasında, performansları incelenmiştir. Çalışmada A tipi fonlar, kendi içerisinde kendi türlerine göre karşılaştırılmaktadır. Çalışmaya ve analize konu olan fonlar seçilirken, analiz dönemlerine ait başka bir fonla birleşmeyen ve kesintisiz verilere sahip olmalarına dikkat edilmiştir. Tüm bu unsurları göz önüne bulundurarak, ulaşılan sonuçların anlamlı ve karşılaştırılabilir olabilmesi için A tipi için toplam 30 firma ve her fon türü için de eşit biçimde 10 adet fona yer verilmektedir.

Yatırım fonlarının getiri analizinde, veriler aylık olarak uygulamaya dahil edilmiştir. Aylık getirilerini elde etmek için yatırım fonlarının ay sonu birim fiyatları dikkate alınmıştır. Yatırım fonlarının aylık getirileri aşağıdaki denklemde verilmiştir.

$$R_{pt} = \frac{V_t - V_{t-1}}{V_{t-1}}$$

Formülde belirtilen;

R_{pt} : Yatırım fonuna ait t dönemindeki aylık getirisini,

V_t : Yatırım fonunun t dönemindeki dönem sonu değerini ve

V_{t-1} : Yatırım fonunun cari dönemden, bir önceki dönem sonu değerini vermektedir.

Analizde, Toplam 30 adet yatırım fonu 60 aylık getiri oranları veri olarak alınmıştır. Analizde yer alan yatırım fonlarının aylık fiyat hareketleri, SPK’nın Web sitesinden alınmıştır. Piyasa portföyü

olarak, fon yöneticilerinin yatırım yapabilecekleri tüm hisse senetlerini kapsayan Borsa İstanbul (BIST) Ulusal-100 endeksinden yararlanılmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz veriler, BIST’in ve TCMB’nin web sitesindeki günlük ve aylık bültenlerden ele alınmıştır ve Risksiz faiz oranı da, TÜİK’den alınan iç borçlanma faiz oranları kullanılmıştır.

Risksiz faiz oranı için TÜİK’den alınan ortalama bileşik faiz oranları, aylık faiz oranına, aşağıdaki formül yardımıyla çevrilmiştir.

$$r = (rt + 1)^{1/12} - 1$$

r: Aylık faiz oranını,

rt: Ay bazında ortalama faiz oranını ifade etmektedir.

Yukarıdaki formüllerden faydalanılarak çalışmada kullanılacak olan veri seti oluşturulmuştur. Çalışmanın diğer bölümünde, Treynor, Sharpe ve Jensen performans ölçüm metotları ile, 30 adet yatırım fonu için performans ölçümleri yapılmıştır.

Genel olarak risksiz faiz oranı olarak, 3 aylık (91 günlük) Hazine Bonosu faizlerinin kullanılması kabul görmektedir. Ancak analiz dönemi içerisindeki bazı aylarda Hazine Müsteşarlığı tarafından ihale düzenlenmediği bazı aylarda ise birden fazla, 91 günlük ihale düzenlendiği görülmektedir. Risksiz faiz oranı, ihalenin yapılmadığı aylarda en yakındaki hazine bonusu faizlerini dikkate alarak, 91 günlük Hazine Bonosu faizlerini kullanarak hesaplamıştır.

Piyasa endeksleri olarak BIST 100 Endeksi ile Ocak 2013 yılından itibaren Kurumsal Yatırımcılar Derneği (KYD) tarafından hesaplanan, A Tipi KYD Endeksi ve B Tipi KYD Endeksi belirlenmiştir. Yatırım fonları performans analizi yapılırken fonlar ile hangi endeks arasında daha güçlü kolerasyon varsa, o endeks gösterge endeks olarak seçilmiştir.

Araştırmaya konu olan, 2013 Ocak ve 2017 Aralık ayları arasındaki 60 aylık dönem içinde A Tipi yatırım fonlarından Değişken, Altın ve Hisse Fonlarına ait getiri ve risk ile ilgili veriler aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 7’de görüldüğü gibi, Ocak 2013- Aralık 2017 döneminde, en düşük ortalama risk 0,47812 ile Değişken Fonlarda gerçekleşmiş, bu grupta Beta katsayısı 0,1639 ile ING2’de en düşük, 0,8114 ile OYAK1’ de en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Aynı tabloda görüldüğü gibi, aynı dönemde Altın Fonların ortalama riski, -0,18818 olurken, bu grupta Ak Fonu -0,1955 ile en düşük riske, Bizim Fon -0,1671 ile en yüksek riske sahip Altın fon olmuştur.

A tipi fonlarda en yüksek ortalama Beta değeri, Hisse senedi fonlarda gerçekleşmiştir. Bu grupta Ak Yabancı yatırım, hem hisse senedi fonlarında hem de tüm fonlar içerisinde -0,0887 seviyesindeki Beta değeri ile en düşük riske sahip olmuştur. Halk fonu ise, hem Hisse senedi Fonları içinde, hem de tüm fonlar arasında 1,0136 ile en yüksek Beta değerine ulaşan fon olmuştur.

Tablo 7 ve 8’de görüldüğü gibi, fon türlerine göre risk ve getiri ortalamalarına bakıldığı zaman, aynı dönemde Altın Fonların tüm fon türleri içinde en düşük Beta değerine (-0,188118) sahip olduğu, ayrıca yine tüm fon türleri içinde ikinci yüksek getiri 0,0078 sağladığı görülmektedir.

Tablo 7 ve 8’de görüldüğü gibi, Değişken Fonlar, ortalama 0,47812 Beta değeri ile tüm fonlar içinde ikinci yüksek risk derecesine ve en düşük getiriyi 0,0071 düzeyine sahiptir.

Tablo 7 ve 8’de görüldüğü gibi, Hisse Senedi Fonlarına baktığımız zaman, tüm kategoriler içerisinde en yüksek Beta değerine 0,71429 ve en yüksek getiri seviyesine 0,0101 ulaşmıştır.

Ortaya çıkan bu durumlar, yüksek kazanç elde etmek için, risk üstlenmek gerektiği sonucunu doğrulamaktadır.

Tablo 7: Fon Türlerinin Risk (Beta) Değerleri

A Tipi Değişken Fonların Beta Değerleri		A Tipi Altın Fonların Beta Değerleri		A Tipi Hisse Fonların Beta Değerleri	
Oyak 1.	0,8114	AK	-0,1955	AK.YBCI	-0,0887
FOKS1.	0,3761	BİZİM	-0,1671	BİZİM	0,4799
DEN.4.	0,6058	DENİZ	-0,1990	DENİZ	0,9353
MEKS1	0,4097	FİBA	-0,1925	FOKUS	0,7667
TACİR	0,3571	GARANTİ	-0,1934	GARANTİ	0,9472
VAKIF.1.	0,6920	HSBC	-0,1936	GLOBAL.MD	0,8538
HSBC	0,5546	ING	-0,1809	HALK	1,0136
ING 1.	0,4155	İŞ	-0,1761	İSTN	0,4009
ING 2.	0,1639	TEB	-0,1965	İŞ	0,8618
İST 2.	0,3951	YAPI KREDİ	-0,1872	TEB	0,9724
	0,47812		-0,18818		0,71429

Tablo 8: Fon Türlerine Göre Risk ve Getiri Ortalamaları

Fon Türleri	Getiri	Beta
A Tipi Değişken Fonlar	0,0071	0,47812
A Tipi Altın Fonları	0,0078	-0,18818
A Tipi Hisse Fonları	0,0101	0,71429

Tablo 9: Fon Türlerinin Yıllara Ait Ortalama Getirileri

A Tipi Değişken Fonların Yıllık Getiri Ortalaması				
2013	2014	2015	2016	2017
-0,00377	0,01535	-0,00153	0,007225	0,018069
A Tipi Altın Fonların Yıllık Getiri Ortalaması				
2013	2014	2015	2016	2017
-0,01118	0,0053	0,009247	0,0209	0,014915
A Tipi Hisse Fonların Yıllık Getiri Ortalaması				
2013	2014	2015	2016	2017
-0,00129	0,016808	-0,0038	0,013987	0,025803

III. III. Temel Bulgular

Bu çalışmada, fon türlerinin 60 aylık fiyat ve getirileri üzerinde regresyon analizi yapılmış ve teker teker her bir fon türü (Değişken, Altın fonu, Hisse senedi) için Alfa, Beta, Düzeltilmiş \bar{R} , Durbin Watson istatistik, F İstatistik, Prop F istatistiği ayrı ayrı aşağıdaki tablolardaki gibi hesaplanmıştır.

Aşağıdaki Tablo 10, 11 ve 12’de, ikinci sütunda fonlara ilişkin Alfa değerleri, üçüncü sütunda ise Beta değerleri verilmektedir. Tabloların Altında bulunan parantez içi değerler ise $\alpha_j=0$ hipotezini sıyanan ve t istatistiğine karşılık gelen p olasılık değerleridir. Modelde Alfa değeri, portföy yöneticisinin tahmin yeteneğini ölçmektedir. Burada eğer $\alpha_j>0$ ise, riskin üstünde bir getiri olduğunu ve portföy yönetiminin başarısını göstermektedir. $\alpha_j=0$ olduğu durumda, portföy yönetiminin profesyonel olarak yönetilmeyen portföyler kadar başarılı olduğu sonucuna varılmaktadır. $\alpha_j<0$ ise, başarısız bir portföy yönetimi olduğu sonucuna ulaşılır. Parantez içinde yer alan Alfa katsayılarına ait olasılık değerleri şayet 0,05 değerinden küçük ise, Alfa’nın istatistik bakımdan sıfırdan farklı olduğu yani Pazar portföyünden farklı olarak hareket ettiği yorumu yapılabilir. Eğer Alfa katsayılarına ait olasılık değeri 0,05 değerinden büyük ise, Alfa değerinin sıfırdan farklı olmadığı ve portföyün piyasa getirisinden farklı bir getiri elde edemediği şeklinde yorumlanmaktadır.

Yukarıdaki tabloda Alfa değerlerine baktığımızda, A tipi Değişken Fonlar içinde OYAK1, FOKS1, MEKSA1 ve HSBC fonlarının sıfırdan büyük olduğu, diğerlerinin ise sıfırdan küçük değerler aldığı görülmektedir. A tipi Altın Fonlar içinde yalnızca Deniz ve FİBA fonları sıfırdan küçük, diğerleri büyüktür. A tipi hisse fonları içinde ise, sadece İSTN sıfırdan küçük, diğerleri büyüktür.

Ancak hesaplanan pozitif Alfa değerleri içinde sadece hisse senedi fonlarında İSTN fonu dışında diğer fonlarının hepsi sıfırdan büyüktür, Ayrıca hisse senedi fonlarında yalnızca AK YBCI ve TEB’ in Alfa katsayısı $p(\alpha_j)<0,05$ olup, istatistiki bakımdan anlamlıdır.

Altın ve Değişken fonlar arasında negatif alfa değerleri için p değeri 0,05’ten küçük değer yoktur. Hisse fonlar içinde ise sadece AK YBCI ve TEB fondur. Bu fonların piyasa performansı kadar bir performans sergiledikleri söylenebilir.

Beta katsayılarına baktığımız zaman, Değişken fonların hepsi sıfırdan büyük, Altın fonlarına bakıldığında hepsi sıfırdan küçüktür, Hisse fonlardan AK YBCI fonun dışında hepsi sıfırdan büyüktür ve genel olarak beta katsayılarına bakıldığında fonların hepsinde beklendiği gibi Beta katsayısı, artı değerli ve istatistik açıdan sıfırdan farklı yani anlamlıdır. Buna rağmen, tüm beta katsayıları birden küçüktür. Bu durum tüm fonlarda, Pazar Portföyünün sahip olduğu sistematik riskten daha düşük bir etkilene seviyesine sahip olduğunu açıklamaktadır.

Sermaye Pazarı Doğrusu tahminlerine baktığımızda, \bar{R}^2 değerinin, Pazar Portföyünün aşırı getirisinin, fonun aşırı getirisini hangi boyutta açıkladığını göstermektedir. Tüm fonları dikkate aldığımızda, \bar{R}^2 değerlerinin genel olarak Altın Fonlarda BİZİM fon (0,0181) dışında diğerleri yaklaşık yüzde 3 civarında, Değişken fonlarında FOKUS1 (0,3712), ING2 (0,4372) ve TACİR (0,5419) dışında diğer fonlar ortalama yüzde 80’lerde ve Hisse Fonlarında ise AK (-0,0034) ve BİZİM (0,3215) olmak üzere diğer fonlar ortalama yüzde 80’lerde olduğu görülmektedir. Ayrıca tüm F değerlerine ait P değerlerinin tümünün 0,05’ten küçük olması da fonların piyasadan anlamlı bir biçimde etkilendiğini gösterir.

Tablo 10: A Tipi Değişken Yatırım Fonlarına İlişkin Bulunan Risk (Beta) Değerleri

Fon Adı	α_j	β_p	\bar{R}^2	D W	F	Sistemik Risk	Sistemik Olmayan Risk
OYAK 1.	0,001 (0,6735)	0,8114 (0,0000)	0,8623	1,9285	370,64 (0,0000)	0,8114	0,0183
FOKUS1.	0,0011 (0,7523)	0,3761 (0,0000)	0,3712	2,0539	35,8298 (0,0000)	0,0376	0,0273
DEN.4.	-0,0026 (0,2134)	0,6058 (0,0000)	0,8151	1,9448	261,0963 (0,0000)	0,6058	0,0163
MEKS1	0,0048 (0,1291)	0,4094 (0,0000)	0,7735	2,2563	54,067 (0,0000)	0,4094	0,0242
TACİR	-0,0008 (0,7629)	0,3571 (0,0000)	0,5419	2,2377	70,803 (0,0000)	0,3571	0,0184
VAKIF.1.	-0,0032 (0,1282)	0,6920 (0,0000)	0,8523	2,0763	341,5260 (0,0000)	0,6920	0,0163
HSBC	0,0013 (0,4499)	0,5546 (0,0000)	0,8479	1,82	330,028 (0,0000)	0,5546	0,0133
ING 1.	-0,0005 (0,6992)	0,4155 (0,0000)	0,8395	2,2978	309,6027 (0,0000)	0,4155	0,0103
ING 2.	-0,0016 (0,2295)	0,1639 (0,0000)	0,4372	2,393	46,8315 (0,0000)	0,1639	0,0104
İST 2.	-0,0008 (0,6694)	0,3951 (0,0000)	0,7052	2,0643	142,1548 (0,0000)	0,3951	0,0144

*Parantez içindeki sayılar katsayılarla ilişkin P değerlerini gösterir.

Tablo 11: A Tipi Altın Yatırım Fonlarına İlişkin Bulunan Risk (Beta) Değerleri

Fon Adı	α_j	β_p	\bar{R}^2	D W	F	Sistemik Risk	Sistemik Olmayan Risk
AK	0,0003 (0,9610)	-0,1955 (0,0947)	0,0309	2,0644	2,8869 (0,0947)	-0,1955	0,05
BİZİM	0,00009 (0,8927)	-0,1671 (0,1537)	0,0181	2,0884	2,0893 (0,1537)	-0,1671	0,0502
DENİZ	-0,0001 (0,9866)	-0,1990 (0,0866)	0,0334	2,0665	3,0396 (0,0865)	-0,1990	0,0496
FİBA	-2,822 (0,9964)	-0,1925 (0,0906)	0,0322	2,0507	2,962 (0,0906)	-0,1925	0,0486
GARANTİ	1,599 (0,9980)	-0,1934 (0,0975)	0,0302	2,0665	2,8373 (0,0975)	-0,1934	0,05
HSBC	0,0003 (0,9555)	-0,1936 (0,0939)	0,0312	2,0702	2,9 (0,0939)	-0,1936	0,0494
ING	0,0002 (0,9772)	-0,1809 (0,1010)	0,0292	2,0713	2,7772 (0,1010)	-0,1809	0,0472

İŞ	0,0002 (0,9787)	-0,1761 (0,1158)	0,0256	2,0622	2,5492 (0,1158)	-0,1761	0,0479
TEB	0,0002 (0,9805)	-0,1965 (0,0965)	0,0304	2,069	2,8536 (0,0965)	-0,1965	0,0506
YAPI KREDİ	1,2333 (0,9998)	-0,1872 (0,1043)	0,0284	2,065	2,7236 (0,1043)	-0,1872	0,0493

*Parantez içindeki sayılar katsayılarla ilişkin *P* değerlerini gösterir.

Tablo 12: A Tipi Hisse Senedi Yatırım Fonlarına İlişkin Bulunan Risk (Beta) Değerleri

Fon Adı	α_j	β_p	\bar{R}^2	D W	F	Sistemik Risk	Sistemik Olmayan Risk
AK. YBCI	0,0113 (0,0468)	-0,0887 (0,3763)	-0,0034	2,0051	0,7948 (0,0000)	-0,0887	0,0432
BİZİM	0,0028 (0,5833)	0,4799 (0,0001)	0,3215	2,1237	28,953 (0,0000)	0,4799	0,0388
DENİZ	0,0019 (0,4730)	0,9353 (0,0000)	0,8715	1,8799	401,2621 (0,0000)	0,9354	0,0203
FOKUS	0,0052 (0,1163)	0,7667 (0,0000)	0,7473	1,8289	175,4762 (0,0000)	0,7667	0,0252
GARANTİ	0,0032 (0,1926)	0,9472 (0,0000)	0,8890	1,978	473,702 (0,0000)	0,9472	0,0189
GLOBAL. MD	0,0009 (0,6710)	0,8538 (0,0000)	0,8905	1,4994	481,016 (0,0000)	0,8538	0,0169
HALK	0,0022 (0,4162)	1,0136 (0,0000)	0,8809	2,0723	437,576 (0,0000)	1,0136	0,0211
İSTN	-0,0016 (0,4843)	0,4009 (0,0000)	0,6213	2,1268	97,7977	0,4009	0,0176
İŞ	0,0017 (0,4393)	0,8618 (0,0000)	0,8887	1,7929	471,764 (0,0000)	0,8618	0,0172
TEB	0,0030 (0,0023)	0,9724 (0,0000)	0,8943	2,1742	500,05 (0,0000)	0,9724	0,0189

*Parantez içindeki sayılar katsayılarla ilişkin *P* değerlerini gösterir.

Tablo 13’te Fon türlerinin performanslarının karşılaştırılması için kullanılan Sharp, Treynor ve Jensen Endekslerinin değerleri aşağıda yer almaktadır.

Araştırmada kullanılan endeksler açısından bakıldığında, Sharpe ve Treynor endeksleri, portföy performanslarında yüksek endeks değerlerine sahip olanları başarılı olarak, düşük endeks değerlerine sahip olanları ise başarısız olarak değerlendirmektedir.

Ayrıca, Jensen endeksi portföy performanslarını yüksek endeks değerlerine sahip olanlar için başarılı, düşük endeks değerlerine sahip olanları da başarısız olarak değerlendirmektedir.

Tablodaki Sharpe endeksinde, Altın fonlar -1,79 endeks değeri ile en başarılı fon seçilirken, -4,36 endeks değeri ile Değişken fonlar en başarısız fon grubu olmaktadır. Treynor endeksi ile, hisse fonları -0,12 ile en başarılı, Altın fonlar ise -6,54 ile en başarısız yönetilen fonlar olmaktadır.

Yukarıda da değinildiği gibi Jensen, Alfa katsayılarını ve nispi değerleri ile değil mutlak değerleri ölçü olarak kullandığından her bir kategoride sıralama yapmak mümkün olmaktadır. Başarılılar içinde en yüksek Alfa değeri, Altın fonlarında 1,23 ile Yapı Kredi Fonunda, başarısızlar içinde en düşük Alfa değeri ise Altın fonlarında -2,82 ile FİBA fonunda gerçekleşmiştir.

Tablo 13: Sharpe, Treynor ve Jensen Endeks Değerleri

Model	Değişken	Altın Fonu	Hisse Senedi
Sharpe	-4,3561	-1,79302	-1,94329
Treynor	-0,2779595	-6,5424448	-0,1213942
Jensen	En Yüksek	Meks I 0,0048	Yapı kredi 1,2333
	En Düşük	Vakıfbank -0,0032	Fiba -2,822
			Ak. Ybcı 0,0113
			İstn -0,0016

SONUÇ

Çalışmanın amacı, yatırımcıları bilgilendirmek ve portföy yöneticilerinin yetenek ve başarısını ortaya koymak için genel kabul görmüş performans değerlendirme yöntemlerinden Treynor, Sharpe ve Jensen performans endeksleri ile teorik olarak açıklanmış ve uygulaması yapılmıştır. Türkiye’de A tipi yatırım fonları içinde, 2013/01-2017/12 yıllarına ilişkin kesintisiz ve herhangi bir fonla birleşmeyen verilere sahip fonlardan tesadüfi olarak seçilmiştir ve bu fonlar, portföy yapılarına göre dahil oldukları fon grubu içerisinde kendi aralarında kıyaslanmış ve değerlendirilmiştir. Yatırımcıların önemli bilgi kaynaklarından biri yatırım fonlarının performans değerlendirilmesidir. Fonların geçmişte sergilemiş oldukları performans, yatırımcılara gelecek dönemler hakkında fikir ve bilgi vermesi için fonların geçmişte sergilemiş oldukları performans endeksleri büyük önem taşımaktadır. Yatırım sürecinin başarısı Performans ölçütü ile ölçülmektedir ve yatırım fonunun amaçlarına ulaşip ulaşmadığı elde edilen sonuçları değerlendirilir. Bireysel yatırımcılar açısından, Portföy performansının ölçümü alternatif kurumsal yatırımcılar ve alternatif yatırım amaçları arasında yapılan tercihlerde yardımcı olmaktadır.

Performans endeksinde getiri ve riskin her ikisinin de dikkate alınmasında fayda vardır. Böylece risk düzeyine göre düzeltilmiş getirilerle değerlendirmeler yapılabilir. Bu çalışmaya konu olan, 10 adet A tipi hisse senedi, 10 adet A tipi değişken ve 10 adet A tipi altın fonun aylık verileri kullanılarak, performans endeks yöntemlerinden Treynor, Jensen ve Sharpe ölçütlerine göre Ocak 2013- Aralık 2017 tarihleri arasındaki performansları değerlendirmeye alınmıştır.

Genel olarak ortalama getiri açısından bakıldığında, 60 aylık A tipi değişken, Altın fon ve hisse senedi fonlar arasında en yüksek A tipi hisse senedi, ikinci olarak Altın fonları ve üçüncü olarak değişken fonlardır. Fonların risklerine bakıldığında, en düşük riske sahip olan altın fonlar ve en yüksek riske sahip olan hisse senedi fonlardır. Bilindiği üzere A tipi fonlar diğer fon tipine göre daha risklidir ve sonuçlara bakıldığında yüksek risk içermelerine karşılık, daha yüksek getiri sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın alfa değerini incelediğimiz zaman MEKSA1 ve HSBC fonlarının sıfırdan büyük, diğer fonların ise sıfırdan küçük olduğu görülmektedir. A tipi altın fonlar arasında sadece DENİZ ve FİBA fonları sıfırdan küçük değerde, diğer fonlar ise sıfırdan büyük değerdedir. A tipi hisse senedi fonları içinde ise, yalnız İSTN fonu sıfırdan küçük, diğerleri büyüktür. Hesaplanan pozitif alfa değeri içinde ise hisse senedi fonların yalnızca İSTN fonu dışında, kalan fonların hepsi sıfırdan büyük çıkmıştır. Ayrıca hisse senedi fonlarında yalnızca AK YABANCI ve TEB fonların alfa katsayısı 0,05’ten küçük olup, istatistik bakımından sıfırdan büyüktür. Negatif alfa değeri içinde, Altın ve Değişken fonların p değerinde 0,05’ten küçük değer bulunmamaktadır. Hisse senedi fonlarında ise, sadece AK YABANCI ve TEB fonlarının p değeri 0,05’ten küçük değerdir.

Yapılan çalışmada yatırım fonlarının Beta katsayılarını incelediğimizde, Değişken fonların tümü sıfırdan büyük, Altın fonların ise tümü sıfırdan küçüktür. Hisse senedi fonlarında ise, AK YBCI fonun dışındaki fonların tümü sıfırdan büyüktür. Beta katsayılarını genel olarak incelediğimizde, fonların hepsinde beklendiği gibi artı değerli ve istatistik bakımından sıfırdan farklı, yani anlamlı çıkmıştır. Ancak tüm beta katsayıları birden küçük çıkmıştır ki bu durum, fonların Pazar portföyünün sahip olduğu sistematik riskten daha düşük etkilenme düzeyine sahip olduğunu göstermektedir.

F değerine ait tüm prob (p) değerleri 0,05’ten küçüktür, buda fonların piyasadan anlamlı etkilendiğini gösterir.

Endeksler açısından değerlendirildiğinde, Sharpe ve Treynor endeksleri portföy performansında, yüksek endeks değerine sahip olanlar için başarılı, düşük endeks değerlerine sahip olanları ise başarısız olarak tanımlamıştır. Jensen endeksi için portföy performansları yüksek ise başarılı, düşük değere sahip ise başarısız olarak göstermektedir.

Sonuç olarak Sharpe endeksi için Altın fonları en başarılı fon olurken, Değişken fonlar ise en başarısız fonları oluşturmaktadır. Treynor endeksi için hisse senedi fonları en başarılı, Altın fonlar ise en başarısız yönetilen fon grubunu oluşturmaktadır. Jensen endeksinde, başarılılar içinde en

yüksek alfa değeri Altın fonlarında Yapı Kredi fonu ve başarısızlar içinde en düşük alfa değerine sahip olan Altın fonlarında FİBA fonunda gerçekleşmiştir.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar olarak beyan ederiz. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmadığını ve tüm sorumluluğun çalışmanın yazarlarına ait olduğunu bildiririz.

Yazar Katkıları : Türkiye’de A Tipi Yatırım Fonlarının Performans Analizi (01/2013-12/2017) isimli çalışmada, Nuh Ali İPEKTEN literatür taraması, veri toplama, analiz ve yorum aşamalarında katkı sağlamıştır. Katkı oranı: %40. Gölgen İPEKTEN çalışmada veri toplama, analiz ve yorum aşamalarında katkı sağlamıştır. Katkı oranı: %30. Bekir ELMAS çalışmada analiz ve yorum, son değerlendirme aşamalarında katkı sağlamıştır. Katkı oranı: %30.

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür : Çalışmanın yayınlanma süreci boyunca editörlerimize verdiğimiz zahmetten dolayı teşekkürü bir borç biliriz.

Ethics Statement : Authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, ÖHÜİBF Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

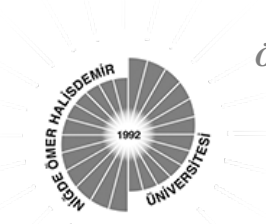
Author Contributions : In study “Performance Analysis of Type- A Mutual Funds in Turkey (01/2013-12/2017), Nuh Ali İPEKTEN contributed to the literature review, data collection, analysis, and interpretation stages in the study. Contribution rate: 40%. Gölgen İPEKTEN contributed to the data collection, analysis, and interpretation stages of the study. Contribution rate: 30%. Bekir ELMAS contributed to the analysis and interpretation in the study at the final evaluation stages. Contribution rate: 30%.

Conflict of Interest : There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Alexander, G. J., Sharp, W., & Bailey, J. V. (1993). *Fundamentals of investment*. New Jersey: Prentice Hall.
- Arslan, M. (2005). A tipi yatırım fonlarında yöneticilerin zamanlama kabiliyeti ve performans ilişkisi analizi: 2002-2005 dönemi bir uygulama. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 0 — 11.
- Bayramoğlu, M. F., & Yayalar, N. (2017). Portföy seçiminde toplam riski temel alan portföy performans ölçütlerinin değerlendirilmesi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 1—28.
- Çetin, A. (2010). *Türkiye’de İşlem Gören Yatırım Fonlarının Risk Odaklı Performans Ölçümü*. (Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Demirtaş, Ö., & Güngör, Z. (2004). Portföy yönetimi ve portföy seçimine yönelik uygulama. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, 1(4), 103—109.
- Efama. (2016). *European fund and asset management association*. International Statistical Release.
- Hutson, E. (2005). The early managed fund industry: investments trusts in 19th century Britain. *International Review of Financial Analysis*, 14, 439—454.
- Jensen, M. C. (1968). The performance of mutual fund in the period 1945-1964. *The Journal of Finance*, 23(2), 389—416.
- Kahraman, D. (2006). *Türk a tipi menkul kıymet yatırım fonlarında sona erme analizi ve tahmini*. (Doktora Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karatepe, Y., & Gökgöz, F. (2007). A tipi yatırım fonu performansının değerlendirilmesi ve performans devamlılık analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(2), 75—109.
- Kılıç, S. (2002). *Türkiye’deki yatırım fonlarının performanslarının değerlendirilmesi*. Ankara: Mart Matbaacılık.
- Korkmaz, T., & Uygurtürk, H. (2007). Türk emeklilik fonlarının performans ölçümünde regresyon analizinin kullanılması. *Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 37—52.
- Sadeghzadeh, K., & Elmas, B. (2018). Makroekonomik faktörlerin hisse senedi getirilerine etkilerinin BIST’de araştırılması. *The Journal of Academic Social Science*, 70(6), 162—182.

- İpekten, N. A., İpekten, G., & Elmas, B. (2020). Türkiye’de a tipi yatırım fonlarının performans analizi (01/2023-12/2017). *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 462–476.
- Setenay, D. (2008). *Türkiye’de menkul kıymet yatırım fonları ve Avrupa Birliği’ne entegrasyonu*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.
- Sharpe W. F. (1966). Mutual fund performance. *The Journal of Business*, 39(1), 119—138.
- SPK. (2012). 6362 Sayılı Sermaye Piyasası Kanunu. Erişim Adresi: <http://www.spk.gov.tr/Sayfa/AltSayfa/253>.
- Şimşek, Z. (2015). *Türkiye’de yatırım fonlarının gelişimi*. (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Treynor, J. L. (1965). How to rate management of investment fund. *Harvard Business Review*, 43(1), 63—75.
- Tural, A. O. (2011). *Türkiye’deki a ve b tipi yatırım fonlarının 2004 – 2010 yılları arasındaki performans değerlendirmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Atılım Üniversitesi.
- Türkiye Sermaye Piyasası Raporu. (2017). *Türkiye sermaye piyasası raporu*.
- Uysal, M., & Adalı, Z. (2018). Türkiye’deki emeklilik yatırım fonlarının performans ölçümü: İslami emeklilik yatırım fonları ile geleneksel emeklilik yatırım fonlarının performans karşılaştırması. *Fiscaoeconomia*, 2(2), 50—73.
- Vural, G. (1997). *Hukuki açıdan sermaye piyasası hareketleri İstanbul Menkul Kıymetler Borsası*. İstanbul: Akademik Yayınlar.
- Yalçınkaya, P. (2006). *Türkiye’de a tipi yatırım fonları ve performanslarının değerlendirilmesi (1998-2000)*. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi.

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(3) ss: 477-491
Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(3) pp: 477-491
<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.658987

Geliş Tarihi / Received: 13.12.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 08.05.2020

BİLGİ YOĞUN HİZMETLER ALT SEKTÖRLERİNDE ÖĞRENME EĞRİLERİ

Gürkan ÇALMAŞUR¹
Hüseyin DAŞTAN²
Zeynep KARACA³

Öz

Öğrenme eğrisi, firmanın kümülatif toplam üretimi arttıkça ortalama maliyetlerindeki düşüşü göstermektedir. Tek değişkenli ve çok değişkenli olmak üzere farklı öğrenme eğrisi modelleri vardır. Geleneksel tek değişkenli öğrenme eğrisi, üretim maliyeti gibi bir bağımlı değişkeni kümülatif üretim miktarı vb. Bağımsız değişkenler açısından açıklamaya çalışmaktadır. Tek değişkenli modeller arasında Log-Lineer model, S-eğrisi, Stanford-B modeli, DeJong'un öğrenme formülü, Levy'nin adaptasyon fonksiyonu, Glover'ın öğrenme formülü, Pegel'in üstel fonksiyonu, Knecht'in yükselme modeli, Yelle'nin ürün modeli sayılabilir. Söz konusu modeller içinde S-eğrisi veya kübik öğrenme modeli, öğrenme seviyesinin zaman içinde değiştiğini varsaymaktadır. Öğrenme eğrileri geleneksel olarak sanayi ve hizmet sektörlerinde kullanılmaktadır. Hizmetler sektörü, nihai ürünlerden ziyade hizmetin üretildiği bir endüstri koludur. Bu çalışmanın ana amacı, 2003-2017 dönemi için Türk Bilgi Yoğun Hizmetler alt sektörlerine ait öğrenme eğrilerini detaylı bir biçimde analiz etmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için kübik öğrenme modeli, 2003 ve 2017 yılları arasında Bilgi Yoğun Hizmetler alt sektörleri için öğrenme (ilerleme) oranı değerleri tahmin edilmiş ve hesaplanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, Bilgi Yoğun Hizmetler sektörlerinde her bir alt sektördeki öğrenme eğrisinin dış bükey, içbükey, negatif ve pozitif eğimli olmak üzere dört farklı şekle sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler : Öğrenme Eğrisi, Öğrenme (İlerleme) Oranı, Bilgi Yoğun Hizmetler, Türkiye.

Jel Sınıflandırılması : D83, L80.

¹ Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, gurkan.calmasur@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8515-5719

² Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, hdaстан@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8016-7145

³ Dr Öğr. Üyesi., Erzurum Teknik Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, zeynep.karaca@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8046-7222

LEARNING CURVES IN THE KNOWLEDGE INTENSIVE SERVICES SUB-SECTORS

Abstract

The learning curve illustrates the decrease in average cost as the cumulative total output of the firm increases. There are different learning curve models including univariate and multivariate. The traditional univariate learning curve symbolizes a dependent variable such as production cost in terms of independent variables (cumulative output, etc.). The univariate models are the log-linear model, the S-curve, the Stanford-B model, DeJong's learning formula, Levy's adaptation function, Glover's learning formula, Pegel's exponential function, Knecht's upturn model, and Yelle's product model. Among these models, the S-curve or cubic learning model assumes that the level of learning varies over time. The learning curves have traditionally been used for industry and service sectors. Service sector is the branch of industry in which the service is produced rather than the final goods. The main aim of this study is to make a detailed analysis the learning curves in the Turkish Knowledge Intensive Services sub-sectors for 2003-2017 period. In order to satisfy this aim, the cubic learning model has been estimated and calculated the learning (progress) ratio values Knowledge Intensive Services sub-sectors from 2003 to 2017. According to the findings obtained from the study, it was observed that the learning curve in the Knowledge Intensive Services sectors in each sub-sector has four different shapes, convex, concave, negative and positive slope.

Keywords : Learning Curve; Learning (Progress) Ratio, Knowledge Intensive Services, Turkey.

Jel Classification: D83, L80.

GİRİŞ

Bilgi yoğun hizmetler sektörü, gerek sağladığı istihdam ve gerekse ihracata yönelik katkıları sebebiyle Türkiye ekonomisinde ekonomik kalkınma ve yenilikçilik faaliyetlerinin gerçekleştiği önemli bir konumda yer almaktadır. Sektör, kendi içerisinde birçok alt sektöre ayrıldığı için homojen bir yapıya sahip değildir. Dolayısıyla ilgili alt sektörlerde yaşanan değişim ve gelişimlerin ayrı ayrı incelenmesi ve yorumlanması gerekmektedir. Bu bağlamda, bilgi yoğun hizmetler alt sektörlerinde yaşanan ekonomik, teknolojik vb. gelişim ve değişimlerin bilinmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Bilgi yoğun hizmetler alt sektörlerinin teknolojik öğrenme seviyelerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Firmalar zaman içerisinde daha fazla mal veya hizmet ürettiklerinde, birim üretim maliyeti genellikle azalan oranda bir seyir izlemektedir. Bu olgu, öğrenme eğrisi veya deneyim eğrisini ifade etmektedir (Argote & Epple, 1990: 920). Öğrenme eğrisi, İkinci Dünya Savaşı sırasında yetkililer tarafından savaşı yürütmek için kullanılacak gemi ve uçakların inşaat maliyetleri ve zaman gereksinimlerini tahmin etmek amacıyla kullanılarak dikkat çekmeye başlamıştır (Yelle, 1979: 303). Yapılan analizler neticesinde, üretilen kümülatif uçak sayısı arttıkça uçak başına isabet eden işgücü girdisinin kayda değer bir biçimde düzenli olarak azaldığı keşfedilmiştir (Krajewski, Malhotra, & Ritzman, 2019: I-2). 1925 yılında askeri bir fabrikada gözlemlenen bu öğrenme olgusu 1936 yılında ampirik bir teori olarak şekillenmiştir. 1936 yılında Wright, öğrenme eğrisi üzerindeki ampirik bulgularını açıklamıştır. Wright'ın bulgularına göre, uçak üretiminin her iki katına çıkmasıyla birlikte işgücü girdi gereksinimi yaklaşık olarak %20 oranında azalmaktadır (Asgari & Yen, 2009: 77).

Uçak üretim alanında keşfedilen kümülatif üretim miktarının artmasıyla birlikte işgücü maliyetinde gerçekleşen %20 civarındaki bu azalışın birinci nedeni, işçilerin aynı işi devamlı olarak yapmaları sonucunda, söz konusu işi daha az zamanda yapmayı başarmalarıdır. İkinci neden ise, yine aynı işi sürekli olarak gerçekleştiren personelin daha etkin yöntemler geliştirmesidir. Tecrübe ile birlikte sağlanan bu maliyet azalışı zamanla daha da yaygınlaşmıştır (Dinler, 2019: 229).

Öğrenme veya deneyim eğrileri, uçak, beyaz eşya, gemi, bilgisayar çipleri, rafine petrol ürünleri vb. malların üretim faaliyetini gerçekleştiren imalat ve hizmet sanayilerinde yaygın bir

biçimde uygulanmıştır. Ayrıca, söz konusu eğriler işgücü, malzeme ile hammadde ihtiyacını tespit etmek, üretim sürecini planlamak amacıyla da kullanılmaktadır. Son olarak, mal veya hizmetlerin satılacağı fiyatı tespit etmek ve hatta tedarikçilerin fiyat tekliflerini değerlendirmek için bile öğrenme eğrilerinden faydalanılmaktadır (Salvatore, 2003: 251-252).

Tek değişkenli ve çok değişkenli olmak üzere farklı öğrenme eğrisi modelleri vardır. Geleneksel tek değişkenli öğrenme eğrisi, bazı bağımsız değişkenler (kümülatif üretim miktarı, vb.) ile bağımlı bir değişkeni (üretim maliyeti) açıklamaya çalışmaktadır. Log-lineer model, S-eğrisi, Stanford-B modeli, DeJong modeli, Levy modeli, Glover modeli, Pegel modeli, Knecht modeli, Yelle modeli ve Çarpımsal güç modeli tek değişkenli modeller arasında yer almaktadır (Badiru, 1992: 176).

Bu çalışmanın ana amacı, NACE Rev.2 (İkili Düzey) ekonomik faaliyet sınıflandırması altında 2003-2017 dönemi için Türkiye özelinde Bilgi Yoğun Hizmetler alt sektörlerinde gerçekleşen öğrenme düzeyini analiz etmektir. Bu bağlamda, Bilgi Yoğun Hizmetler alt sektörlerindeki ilerleme (öğrenme) oranlarının tahmin edilmesinde kübik öğrenme modeli kullanılmıştır. Literatürde, Türkiye özelinde Bilgi yoğun hizmetler alt sektörleri için öğrenme eğrisini analiz eden herhangi bir çalışmaya pek rastlanamamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın ilgili alt sektörler için ilk defa gerçekleştirilecek olmasının, çalışmayı özgün kıldığı düşünülmektedir. Çalışma beş ana bölüme ayrılmıştır. İkinci bölümde, konu ile ilgili literatür taraması sunulmaktadır. Üçüncü bölümde makalenin veri ve metodolojisi açıklanmaktadır. Dördüncü bölümde, imalat sanayi alt sektörlerinin teknolojik öğrenme düzeylerine tespitinde elde edilen ampirik bulgular özetlenmiş ve yorumlanmıştır. Beşinci ve son bölümde ise çalışmanın sonuçlarına yer verilmiştir.

II. LİTERATÜR ÖZETİ

Literatürde öğrenme eğrisi modellerini analiz eden yerli ve yabancı birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Söz konusu çalışmalarda genel olarak kümülatif üretim miktarının artışıyla birlikte üretim maliyetlerinin zaman içerisinde azaldığı tespit edilmiştir. Tablo 1’de, öğrenme eğrisi modelini analiz eden yerli ve yabancı çalışmalardan bazıları kronolojik olarak ifade edilmektedir.

Tablo 1: Öğrenme Eğrisini Analiz Eden Bazı Çalışmalar

Yıl	Yazar	Sektör	Yıl	Yazar	Sektör
1936	Wright, T. P.	Uçak	2000	Sinclair, G. vd.	Kimyasal
1965	Hartley, K.	Uçak	2000	Tan, W. & Elias, Y.	İnşaat
1973	Boston Consulting Group	Yarı İletken	2002	Pramongkit, P. vd.	İmalat
1971	Baloff, N.	Otomobil, tekstil ve büyük müzik aletleri	2001	Chung, S.	Yarı İletken
1972	Dudley, L.	Metal	2003	Franceschini, F. & Galetto, M.	İmalat
1974	Sultan, R.	Buhar türbini	2004	Goldemberg J. vd.	Etanol
1984	Lieberman, M. B.	Kimyasal	2005	Karaoz, M. & Albeni, M.	İmalat
1990	Argote, L. & Epple, D.	Uçak	2009	Asgari, B. & Yen, L. W.	İmalat, Hizmet
1990	Argote L. vd.	Gemi	2010	Nadeau, M. C. vd.	Hidroforming
1991	Dick, A. R.	Yarı İletken	2012	Asgari, B. & Gonzalez-Cortez, J. L.	İmalat
1994	Jarmin, R. S.	Suni ipek	2018	Aduba, J. J. & Izawa, H.	İmalat –İmalat dışı

Wright, 1936 yılında öğrenme eğrisi modelini ampirik olarak analiz eden ilk araştırmacıdır. Wright (1936), uçak endüstrisindeki üretim maliyetini araştırmıştır. Wright, uçak üretimindeki birim işçilik maliyetlerinin kümülatif üretim artışı ile beraber düştüğünü tespit etmiştir. Wright'ın yapmış

olduğu çalışmadan günümüze kadar, öğrenme eğrisi modelleri tablo 1'den de görüldüğü üzere farklı sektör ve alanlarda yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.

Öğrenme eğrisi teorisi, Boston Consulting Group (1970) tarafından değiştirilmiş ve deneyim eğrisi kavramı ortaya çıkmıştır. Orijinal öğrenme eğrisi yaklaşımı, üretim sürecindeki sadece tek bir girdiyi göz önünde bulundururken, deneyim eğrisi kavramı, öğrenmenin sadece bir üretim faktörünü değil aksine üretim sürecindeki tüm üretim faktörlerini içermesi gerektiğini ifade etmektedir. Boston Consulting Group, öğrenme analizinin tek bir fabrika ortamından endüstriyel seviyeye genişletilmesine de olanak sağlamıştır (Karaöz & Albeni, 2005: 870). Spence (1981) ile Kalish (1983) gibi araştırmacılar ise fiyat ve üretim miktarının belirlenmesinde öğrenme eğrisinin nasıl kullanılabileceğini göstererek yüksek teknolojik öğrenme seviyesine sahip bir firmanın herhangi bir sektördeki diğer firmalardan daha fazla üretmesi gerektiğini tespit etmişlerdir (Majd & Pindyck, 1989: 331). Anzanello & Fogliatto (2011), öğrenme eğrisi modelleriyle ilgili kapsamlı bir literatür taraması sunmaktadır.

Günümüzde, özellikle iş dünyasının da içinde yer aldığı çeşitli alanlarda birçok öğrenme eğrisi modeli değerlendirilmekte ve öğrenme eğrisi modelleri içerisinde ise log-doğrusal model yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda Türkiye'de Bilgi Yoğun Hizmetler alt sektörlerinin teknolojik öğrenme düzeylerini ve bu sayede öğrenme eğrilerini tespit etmek için log-doğrusal model içerisinde değerlendirilen kübik öğrenme eğrisi modeli kullanılmıştır.

III. METODOLOJİ

Bilgi yoğun hizmetler alt sektörlerine ilişkin veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nden elde edilmiştir. Veri seti, 2003-2017 dönemine ilişkin yıllık veri setini kapsamaktadır. Çalışmada, üretim miktarını temsil etmek için üretim değeri ve işgücünü ifade etmek için ise personel maliyeti değişkenleri kullanılmıştır. Söz konusu veriler parasal verilerdir. İlgili değişkenleri reel hale getirmek yani fiyat etkisinden arındırmak için TÜİK tarafından yayımlanan Tüketici Fiyat İndeksi (TÜFE 2003=100) ile deflate edilmiştir.

Eurostat bilgi yoğun hizmetler üreten alt sektörleri, Tablo 2'de gösterildiği gibi altı grupta sınıflandırmıştır. Söz konusu sınıflandırmada yer alan alt sektörlerden bazılarına ilişkin veriler Türkiye özelinde bulunmadığı için analizlerde bazı alt sektörler yer almamaktadır. Örneğin, bilgi yoğun finansal hizmetler kategorisinde veri bulunmadığı için bu alt sektörlerle ilişkin herhangi bir analiz yapılamamıştır.

Tablo 2: Bilgi Yoğun Hizmetler Faaliyetlerinin Eurostat Sınıflandırması

Yüksek Teknoloji ve Finansal Hizmetleri İçeren Bilgi Yoğun Piyasa Hizmetleri	Diğer Bilgi Yoğun Hizmetler
Su yolu taşımacılığı (50) Hava yolu taşımacılığı (51) Hukuk ve muhasebe faaliyetleri (69) İdare merkezi faaliyetleri; idari danışmanlık faaliyetleri (70) Mimarlık ve mühendislik faaliyetleri; teknik muayene ve analiz (71) Reklamcılık ve piyasa araştırması (73) Diğer mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler (74) İstihdam faaliyetleri (78) Güvenlik ve soruşturma faaliyetleri (80)	Yayımcılık faaliyetleri (58) Veterinerlik hizmetleri (75) Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik (84) Eğitim (85) İnsan sağlığı hizmetleri (86) Yatılı bakım faaliyetleri (87) Barınacak yer sağlanmaksızın verilen sosyal hizmetler (88) Yaratıcı sanatlar, gösteri sanatları ve eğlence faaliyetleri (90) Kütüphaneler, arşivler, müzeler ve diğer kültürel faaliyetler (91) Kumar ve müşterek bahis faaliyetleri (92) Spor faaliyetleri, eğlence ve dinlence faaliyetleri (93)
Daha Az Bilgi Yoğun Piyasa Hizmetleri	Bilgi Yoğun Finansal Hizmetler
Motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin toptan ve perakende ticareti ile onarımı (45) Toptan ticaret (Motorlu kara taşıtları ve	Finansal hizmet faaliyetleri (Sigorta ve emeklilik fonları hariç) (64) Sigorta, reasürans ve emeklilik fonları (Zorunlu sosyal güvenlik hariç) (65)

motosikletler hariç) (46) Perakende ticaret (Motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç) (47) Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı (49) Taşımacılık için depolama ve destekleyici faaliyetler (52) Konaklama (55) Yiyecek ve içecek hizmeti faaliyetleri (56) Gayrimenkul faaliyetleri (68) Kiralama ve leasing faaliyetleri (77) Seyahat acentesi, tur operatörü ve diğer rezervasyon hizmetleri ve ilgili faaliyetler (79) Binalar ile ilgili hizmetler ve çevre düzenlemesi faaliyetleri (81) Büro yönetimi, büro destek ve iş destek faaliyetleri (82) Bilgisayarların, kişisel eşyaların ve ev eşyalarının onarımı (95)	Finansal hizmetler ile sigorta faaliyetleri için yardımcı faaliyetler (66)
	Yüksek Teknoloji Bilgi Yoğun Hizmetler
	Sinema filmi, video ve televizyon programları çekim sonrası faaliyetleri (59) Programcılık ve yayıncılık faaliyetleri (60) Telekomünikasyon (61) Bilgisayar programlama, danışmanlık ve ilgili faaliyetler (62) Bilgi hizmet faaliyetleri (63) Bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetleri (72)
	Diğer Daha Az Bilgi Yoğun Hizmetler
	Posta ve kurye faaliyetleri (53) Üye olunan kuruluşların faaliyetleri (94) Diğer hizmet faaliyetleri (96) Ev içi çalışan personelin işverenleri olarak hanehalklarının faaliyetleri (97) Hanehalkları tarafından kendi kullarımlarına yönelik olarak üretilen ayırım yapılmamış mal ve hizmetler (98) Uluslararası örgütler ve temsilciliklerinin faaliyetleri (99)

Kaynak: www.ec.europa.eu

Firma herhangi bir mal veya hizmetin üretim sürecinde deneyim kazandıkça, ortalama üretim maliyeti düzenli olarak azalır. Başka bir deyişle, söz konusu bir yıldaki belirli bir üretim seviyesi için, toplam üretim miktarının zamanla kümülatif olarak artması, genellikle firmanın ortalama maliyetinde önemli ölçüde azalmaya sebep olacaktır. Öğrenme veya deneyim eğrisi, firmanın kümülatif toplam üretim miktarı arttıkça ortalama maliyetteki düşüşü göstermektedir (Salvatore, 2003: 251).

Öğrenme eğrisi çeşitli fonksiyonel biçimlere sahiptir. Bu modeller Log-lineer model, Plato modeli, Stanford modeli, Dejong modeli, S modeli vb.dir. Söz konusu modeller içerisinde, Wright tarafından geliştirilen log-lineer öğrenme eğrisi modeli şimdiye kadar yaygın bir biçimde kullanılmıştır (Yelle, 1979: 304). Log-lineer model, geleneksel lineer öğrenme eğrisi varsayımı altında teknolojik ilerleme oranını tahmin etmek için kullanılmaktadır. Wright'ın geleneksel öğrenme eğrisi modelini şöyle ifade etmek mümkündür (Anzanello & Fogliatto, 2011: 574).

$$C_t = C_1 X_t^{-a} \quad (1)$$

C_t : t zamanındaki üretim düzeyi başına işgücü girdisini, C_1 : ilk üretim düzeyini elde etmek için gerekli olan işgücü girdisini, X_t : t zamanına kadar olan kümülatif üretim miktarını ve $-a$ ise öğrenme esnekliğini temsil eder. 1 no.lu denklemin logaritmik biçimi 2 no.lu denklemle aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Karaöz & Albeni, 2005: 870):

$$\ln C_t = \ln C_1 + a \ln X_t \quad (2)$$

Denklem 2'de yer alan C_t yani t zamanındaki birim üretim maliyeti, kümülatif üretim seviyesini temsil eden X_t ve üretim sürecinde ilk birimin üretim maliyetini gösteren C_1 'in bir fonksiyonudur. Ayrıca, öğrenme etkisi ise a 'nın değeri ile ölçülmektedir. a 'nın değeri ne kadar büyük olursa, öğrenme etkileri de o kadar önemlidir. İlerleme oranı (d) ise öğrenme esnekliğini temsil eden a ile türetilmektedir. İlerleme oranı, kümülatif üretim seviyesi veya deneyim ikiye katlandığında birim başına maliyetin hangi oranda azaldığını göstermektedir. İlerleme veya öğrenme oranı, $d = 2^{-a}$ formülü ile hesaplanmaktadır (Pramongkit, Shawyun, & Sirinaovakul, 2000: 190).

Herhangi bir firma veya endüstride öğrenme söz konusu ise, ilerleme oranı değerlerinin sıfır ile bir arasında olması beklenir. İlerleme oranı değeri sıfıra yaklaştıkça daha iyi öğrenme olmaktadır. Bununla birlikte, bire yakın ilerleme oranı değeri düşük öğrenme oranını göstermektedir. Birden büyük bir ilerleme oranı ise öğrenme yerine unutmaya yaşandığını ifade eder. Yani, toplam üretim miktarı arttıkça birim üretim maliyetlerinde bir artış veya verimlilikte bir azalma gerçekleşmektedir.

Ayrıca, ilerleme oranının değeri 1'e eşit olduğunda ne öğrenme ne de unutmaya söz konusudur (Karaöz & Albeni, 2005: 871).

Öğrenme eğrisi etkisini hesaplamak için 3 no.lu denklemde verilen geleneksel Neo-klasik üretim fonksiyonundan faydalanabiliriz.

$$Q_t = A_t L_t^\alpha K_t^\beta \quad (3)$$

Q_t ; t yılındaki üretim düzeyini, L_t ; t yılındaki işgücü seviyesini, K_t ; t yılındaki sermaye düzeyini ve A_t , t yılındaki teknoloji seviyesini göstermektedir. α ve β sırasıyla üretimin işgücü ve sermaye esnekliğidir. α ve β parametrelerinin toplamı, ölççeğe göre getiriyi ifade etmektedir. $\alpha + \beta > 1$ ise ölççeğe göre artan ve $\alpha + \beta < 1$ ise ölççeğe göre azalan getiri vardır. $\alpha + \beta = 1$ olduğu durumda ölççeğe göre sabit getiri söz konusudur (Salvatore, 2003: 221).

3 no.lu denklemin logaritmik biçimi 4 no.lu denklemdeki gibi gösterilebilir.

$$\ln Q_t = \ln A_t + \alpha \ln L_t + \beta \ln K_t \quad (4)$$

A_t ile X_t arasında 5 no.lu denklemde ifade edilen fonksiyonel ilişki bulunmaktadır.

$$A_t = H X_t^a \quad (5)$$

Bu denklemde yer alan H bir sabittir ve X_t^a , daha önce 1 no.lu denklemde 1 ($X_t^a = C_1/C_t$) ile ifade edilen X_t^{-a} 'nın tersidir. Denklem 5'in doğal logaritmik biçimi ise şu şekildedir:

$$\ln A_t = \ln H + a \ln X_t \quad (6)$$

$X_t^a = C_1/C_t$ ilişkisini kullanarak, 5 no.lu denklemi 7 no.lu denklemdeki gibi yazabiliriz.

$$A_t = H \frac{C_1}{C_t} \quad (7)$$

7 no.lu denklemin logaritmik biçimi 8 no.lu denklemdeki gibidir.

$$\ln A_t = \ln H + \ln \left(\frac{C_1}{C_t} \right) \quad (8)$$

Kübik öğrenme modelinde öğrenme seviyesinin zaman içinde değiştiği varsayılmaktadır. Carlson (1973), kübik öğrenme oranlarını tahmin etmek için S-eğrisi fonksiyonunun kullanılması gerektiğini göstermiştir. S-eğrisi fonksiyonu, t zamanında birim başına üretim maliyetinin, üçüncü dereceden polinomal bir kümülatif üretim fonksiyonu olduğunu ifade eder (Karaöz & Albeni, 2005: 872). Bu çalışmada, öğrenme düzeyini tespit etmek için kübik öğrenme modeli kullanılmıştır. Kübik öğrenme modeli 9 no.lu denklemdeki gibi gösterilebilir.

$$\ln C_t = \ln C_1 + B \ln X_t + C (\ln X_t)^2 + D (\ln X_t)^3 \quad (9)$$

9 no.lu eşitlikte t yılındaki üretimin birim başına maliyeti kümülatif üretim seviyesinin bir fonksiyonudur. Öğrenme esnekliği, 9 no.lu denklemin birinci dereceden türevi ile belirlenmektedir.

$$-a = \frac{d \ln C_t}{d \ln X_t} = B + 2C \ln X_t + 3D (\ln X_t)^2 \quad (10)$$

11 no.lu denklem, 9 no.lu denklemden aşağıdaki gibi elde edilebilir:

$$\ln \left(\frac{C_1}{C_t} \right) = -[B \ln X_t + C (\ln X_t)^2 + D (\ln X_t)^3] \quad (11)$$

8 no.lu denklemde yer alan $\ln \left(\frac{C_1}{C_t} \right)$ ifadesi yerine 11 no.lu denklemdeki eşitliğini ilave edersek 12 no.lu denklemi elde ederiz.

$$\ln A_t = \ln H - B \ln X_t - C (\ln X_t)^2 - D (\ln X_t)^3 \quad (12)$$

12 no.lu denklemi, 4 no.lu denkleme eklediğimizde ise 13 no.lu denklem bulunur.

$$\ln Q_t = \ln H - B \ln X_t - C (\ln X_t)^2 - D (\ln X_t)^3 + \alpha \ln L_t + \beta \ln K_t \quad (13)$$

13 no.lu denklemde, sermaye ve emek arasındaki ilişkinin şöyle olduğu varsayılmaktadır:

$$K_t = \mu L_t^\lambda \quad (14)$$

μ ve λ sabittir. Bu denklemin logaritmik biçimi 13 no.lu denkleme eklenerek 15 no.lu denkleme ulaşabiliriz.

$$\ln Q_t = \ln H - B \ln X_t - C (\ln X_t)^2 - D (\ln X_t)^3 + \alpha \ln L_t + \beta (\ln \mu + \lambda \ln L_t) \quad (15)$$

15 no.lu denklemin her iki tarafına $\ln L_t$ eklendikten sonra 16 no.lu denklem elde edilir.

$$\ln \left(\frac{L}{Q} \right)_t = -\ln H - \beta \ln \mu + B \ln X_t + C (\ln X_t)^2 + D (\ln X_t)^3 + (1 - \beta \lambda - \alpha) \ln L_t \quad (16)$$

16 no.lu denklemi daha kolay bir biçimde ifade edebilmek için $\theta_1 = -(\ln H + \beta \ln \mu)$, $\theta_2 = (1 - \beta \lambda - \alpha) \ln L_t$ ve $\ln C_t = \ln \left(\frac{L}{Q} \right)_t$ olduğunu varsayarsak 17 no.lu denkleme ulaşabiliriz (Karaöz & Albeni, 2005: 875).

$$\ln C_t = \theta_1 + B \ln X_t + C (\ln X_t)^2 + D (\ln X_t)^3 + \theta_2 \ln L_t \quad (17)$$

17 no.lu denklemin birinci dereceden türevi 18 no.lu denklemle gösterilen öğrenme esnekliğini vermektedir.

$$-a = \frac{\partial C_t}{\partial X_t} \frac{X_t}{C_t} = B + 2C \ln X_t + 3D (\ln X_t)^2 \quad (18)$$

IV. AMPİRİK BULGULAR

17 no.lu denklemde yer alan θ_1 , θ_2 , B, C ve D parametrelerini tahmin etmek için En Küçük Kareler yöntemi kullanılmıştır. İlgili parametreler aracılığıyla öğrenme esnekliğini ifade eden a değeri hesaplanmış ve ilerleme veya öğrenme oranını tespit etmek için ise $d = 2^{-a}$ formülünden yararlanılmıştır.

Tablo 3: Kübik Modelden Elde Edilen Tahmin Sonuçları

	Kod	θ_1	θ_2	B	C	D	F değeri	R ²
Yüksek Teknoloji ve Finansal Hizmetleri İçeren Bilgi Yoğun Piyasa Hizmetleri	50	1079,357 (2,22)***	0,211 (0,58)	-170,421 (-2,19)***	8,908 (2,15)***	-0,155 (-2,13)***	3,36***	0,573
	51	256,926 (1,10)	1,345 (4,57)*	-46,859 (-1,31)	2,622 (1,42)	-0,049 (-1,55)	11,16*	0,817
	69	-537,465 (-2,88)**	-0,371 (-0,70)	89,253 (2,90)**	-4,903 (-2,94)**	0,090 (2,97)**	6,27*	0,715
	70	361,483 (0,59)	1,244 (1,95)***	-49,088 (-0,61)	2,089 (0,59)	-0,030 (-0,59)	3,25***	0,565
	71	-168,290 (-1,64)	0,667 (1,86)***	26,264 (1,60)	-1,445 (-1,64)	0,026 (1,66)	4,72**	0,654
	73	937,330 (4,39)*	-0,382 (-1,12)	-146,575 (-4,36)*	7,630 (4,31)*	-0,132 (-4,26)*	25,18*	0,910
	74	-43,319 (-0,23)	-0,118 (-0,60)	9,856 (0,30)	-0,715 (-0,36)	0,017 (0,43)	4,58**	0,650
	78	-35,746 (-0,31)	0,184 (0,98)	5,098 (0,24)	-0,260 (-0,21)	0,004 (0,18)	2,65***	0,515
Diğer Bilgi Yoğun Hizmetler	80	34,310 (2,27)**	0,083 (0,72)	-6,483 (-2,55)**	0,387 (2,58)**	-0,008 (-2,64)**	67,13*	0,964
	58	26,068 (0,33)	0,940 (3,05)**	-5,672 (-0,43)	0,249 (0,33)	-0,004 (-0,25)	81,30*	0,970
	75	-462,314 (-1,93)***	0,936 (3,14)**	86,742 (1,89)***	-5,537 (-1,88)***	0,117 (1,86)***	9,17*	0,786

	85	184,589 (3,11)**	0,342 (1,52)	-31,203 (-3,22)*	1,700 (3,25)*	-0,031 (-3,28)*	15,03*	0,857
	86	-136,81 (-1,82)**	0,919 (2,78)**	19,706 (1,71)	-1,052 (-1,70)	0,018 (1,69)	84,66*	0,971
	87	190,123 (3,80)*	0,384 (3,58)*	-40,436 (-3,94)*	2,777 (3,96)*	-0,063 (-3,99)*	26,47*	0,914
	88	-90,795 (-4,30)*	0,429 (3,65)*	16,465 (4,21)*	-1,058 (-4,30)*	0,022 (4,36)*	31,75*	0,927
	90	-756,332 (-2,15)***	1,877 (2,43)**	138,794 (2,13)***	-8,701 (-2,14)***	0,180 (2,15)***	3,21***	0,422
	91	-75,242 (-2,03)***	1,623 (3,14)**	16,748 (1,94)***	-1,470 (-2,02)***	0,040 (2,04)***	7,31*	0,745
	92	-464,729 (-5,79)*	1,859 (6,47)*	76,905 (5,54)*	-4,439 (-5,56)*	0,084 (5,51)*	97,34*	0,975
	93	-170,023 (-2,34)**	0,523 (2,32)**	28,086 (2,18)***	-1,614 (-2,12)***	0,031 (2,04)***	22,21*	0,899
Yüksek Teknoloji Bilgi Yoğun Hizmetler	59	1080,304 (4,89)*	-0,331 (-1,43)	-183,284 (-4,84)*	10,322 (4,77)*	-0,193 (-4,69)*	31,07*	0,926
	61	507,172 (1,96)***	1,616 (5,48)*	-79,404 (-2,06)***	3,915 (2,06)***	-0,064 (-2,05)***	21,81*	0,897
	62	-120,833 (-2,05)***	0,685 (2,44)**	17,929 (1,88)***	-0,959 (-1,83)***	0,017 (1,75)	4,10**	0,621
	63	-694,168 (-3,11)**	-0,813 (-3,15)**	131,615 (3,21)*	-8,195 (-3,29)*	0,170 (3,38)*	11,61*	0,823
	72	89,101 (1,80)	-0,333 (1,78)	-18,727 (-1,85)***	1,239 (1,76)	-0,027 (-1,72)	7,70*	0,755
Daha Az Bilgi Yoğun Piyasa Hizmetleri	46	664,718 (2,71)**	0,635 (2,13)***	-96,870 (-2,73)**	4,611 (2,74)**	-0,073 (-2,75)**	17,68*	0,876
	47	267,691 (1,69)	0,304 (1,73)	-39,304 (-1,69)	1,866 (1,65)	-0,029 (-1,60)	180,21*	0,986
	49	343,942 (1,75)	-0,436 (-1,47)	-36,106 (-1,54)	1,272 (1,37)	-0,015 (-1,20)	13,07*	0,839
	52	302,570 (2,50)**	-0,860 (-1,47)	-45,195 (-2,37)**	2,321 (2,35)**	-0,039 (-2,29)**	6,64*	0,726
	55	-412,328 (-2,18)***	0,320 (1,19)	63,914 (2,19)***	-3,348 (-2,22)***	-0,058 (2,24)**	6,66*	0,727
	56	-171,099 (-1,73)	-0,023 (-0,11)	27,054 (1,74)	-1,438 (-1,79)	0,026 (1,83)***	40,50*	0,942
	68	-296,696 (-5,06)*	0,263 (2,12)***	48,861 (5,12)*	-2,716 (-5,25)*	0,050 (5,35)*	34,04*	0,932
	77	-197,695 (-3,24)*	0,180 (0,96)	33,076 (3,14)**	-1,880 (-3,09)**	0,035 (3,04)**	3,43***	0,578
	81	136,143 (6,90)*	0,307 (3,51)*	-23,372 (-7,28)*	1,285 (7,34)*	-0,024 (-7,45)*	107,14*	0,977
	82	-202,844 (-2,59)**	1,289 (6,07)*	30,961 (2,38)**	-1,712 (-2,35)**	0,031 (2,28)**	16,12*	0,866
95	-769,231 (-4,76)*	0,109 (0,53)	131,135 (4,73)*	-7,476 (-4,74)*	0,142 (4,74)*	16,47*	0,868	
Diğer Daha Az Bilgi Yoğun Hizmetler	53	-473,221 (-3,73)*	-1,027 (-6,41)*	82,418 (3,95)*	-4,623 (-4,01)*	0,086 (4,08)*	71,49*	0,966
	96	-140,283 (-2,19)***	0,409 (4,10)*	24,834 (2,25)**	-1,532 (-2,41)**	0,031 (2,55)**	89,00*	0,973

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlılığı temsil etmektedir.

Tablo 3'te, 2002-2017 dönemi itibarıyla Bilgi Yoğun Hizmetler alt sektörleri için kübik öğrenme modeli kullanılarak tahmin edilen katsayılar görülmektedir. Tablo 3'te yer alan tüm modeller, ilgili önem düzeyinde (F değerleri) bir bütün olarak istatistiksel olarak anlamlıdır. Modellerin R² değerleri %42,2 ile %98,6 arasında değişim göstermektedir. Parametreler için hesaplanan t değerleri alt sektörlerin birçoğu için ilgili katsayının istatistiki açıdan seçilen önem düzeyinde (%1, %5 ve %10) anlamlı olduğunu belirtmektedir.

Bilgi Yoğun Hizmetler alt sektörleri için öğrenme seviyesi (ilerleme oranı) değerleri, Tablo 4'te sunulmaktadır. Bu değerler, $d = 2^{-a}$ formülünden hareketle hesaplanmıştır. Tablo 4'te yer alan öğrenme seviyesi değerleri incelendiğinde, 1 değerinin altındaki bir öğrenme seviyesi, öğrenmenin hala devam ettiğini gösterirken, 1 değerinin üzerindeki öğrenme seviyesi ise unutmayı ifade etmektedir. Şayet öğrenme seviyesi değeri 1'e eşit ise verimliliğin değişmemekte ve bir gelişme veya kötüleşme bulunmamaktadır. Gölgeleştirilmiş hücreler 1 değerinin üzerindeki teknolojik öğrenme seviyesini yani, unutkanlık durumunu ifade ederken, gölgesiz hücreler ise ilgili alt sektör tarafından üretim sürecinde yaşanan verimlilik kazancını veya öğrenme durumunu göstermektedir.

Tablo 4: 2003-2017 Dönemi İtibariyle Bilgi Yoğun Hizmetler Alt Sektörlerinde Yıllık Öğrenme Seviyesi

Yıl Kod	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Ort.
46	0,742	0,965	1,030	1,031	1,008	0,978	0,947	0,912	0,875	0,838	0,800	0,763	0,727	0,692	0,656	0,864
47	0,907	1,048	1,104	1,126	1,136	1,136	1,133	1,127	1,119	1,110	1,099	1,088	1,076	1,063	1,050	1,088
49	0,713	0,894	1,038	1,145	1,220	1,276	1,314	1,350	1,385	1,417	1,445	1,470	1,492	1,513	1,531	1,280
50	0,470	1,013	1,174	1,213	1,207	1,172	1,144	1,107	1,063	1,018	0,976	0,933	0,892	0,855	0,813	1,003
51	0,905	0,891	0,838	0,778	0,723	0,671	0,623	0,578	0,531	0,487	0,447	0,407	0,373	0,346	0,295	0,593
52	0,991	1,317	1,450	1,488	1,504	1,505	1,496	1,478	1,454	1,426	1,394	1,360	1,325	1,292	1,254	1,382
53	1,242	0,934	0,892	0,878	0,876	0,885	0,917	0,964	1,023	1,093	1,172	1,255	1,345	1,440	1,536	1,097
55	1,210	0,980	0,903	0,882	0,883	0,898	0,921	0,952	0,992	1,034	1,083	1,136	1,190	1,229	1,278	1,038
56	1,071	1,019	1,023	1,039	1,060	1,086	1,116	1,150	1,186	1,225	1,265	1,306	1,349	1,392	1,437	1,182
58	0,768	0,843	0,883	0,908	0,925	0,927	0,952	0,963	0,973	0,982	0,989	0,995	1,000	1,005	1,010	0,953
59	0,347	1,666	1,952	2,034	2,040	2,016	1,946	1,842	1,716	1,577	1,438	1,301	1,171	1,061	0,955	1,538
61	0,765	0,978	1,037	1,056	1,053	1,041	1,022	1,001	0,978	0,954	0,930	0,907	0,885	0,862	0,840	0,954
62	1,008	0,861	0,802	0,766	0,746	0,731	0,720	0,714	0,712	0,711	0,713	0,716	0,720	0,726	0,732	0,759
63	1,596	1,029	0,943	1,016	1,281	1,620	1,787	1,991	2,236	2,490	2,758	3,084	3,509	4,012	4,627	2,265
68	1,081	0,824	0,760	0,743	0,748	0,762	0,808	0,860	0,922	0,994	1,072	1,154	1,233	1,312	1,396	0,978
69	1,491	1,082	1,024	1,012	1,043	1,096	1,179	1,274	1,379	1,493	1,614	1,744	1,885	2,036	2,182	1,436
70	0,490	0,604	0,656	0,678	0,678	0,654	0,633	0,621	0,607	0,592	0,577	0,560	0,541	0,522	0,501	0,594
71	0,922	0,802	0,755	0,727	0,721	0,724	0,735	0,750	0,769	0,789	0,811	0,835	0,861	0,887	0,917	0,800
72	0,474	0,644	0,760	0,946	0,982	0,986	0,982	0,963	0,935	0,904	0,865	0,827	0,800	0,767	0,735	0,838
73	0,525	1,372	1,582	1,629	1,632	1,600	1,548	1,477	1,399	1,320	1,241	1,167	1,096	1,030	0,968	1,306
74	0,820	0,892	0,949	1,039	1,112	1,174	1,204	1,241	1,280	1,325	1,379	1,444	1,510	1,578	1,650	1,240
75	1,784	1,083	0,852	0,703	0,636	0,614	0,591	0,588	0,602	0,628	0,661	0,704	0,756	0,817	0,891	0,794
77	1,349	1,087	0,961	0,907	0,881	0,868	0,860	0,863	0,875	0,894	0,919	0,951	0,988	1,028	1,075	0,967
78	0,928	0,889	0,863	0,844	0,837	0,830	0,824	0,818	0,812	0,807	0,802	0,797	0,792	0,789	0,784	0,828
80	0,958	1,005	1,022	1,028	1,027	1,021	1,013	1,004	0,994	0,983	0,972	0,960	0,948	0,936	0,924	0,986
81	0,805	0,926	0,974	0,984	0,980	0,969	0,952	0,933	0,912	0,889	0,864	0,839	0,813	0,786	0,760	0,892
82	0,906	0,703	0,629	0,588	0,571	0,559	0,553	0,557	0,564	0,573	0,583	0,595	0,609	0,623	0,611	
85	0,857	0,962	0,992	0,993	0,983	0,968	0,950	0,929	0,908	0,886	0,861	0,836	0,811	0,786	0,763	0,899
86	0,888	0,796	0,763	0,750	0,746	0,747	0,752	0,758	0,766	0,775	0,785	0,795	0,806	0,817	0,827	0,785
87	0,655	0,943	1,033	1,052	1,050	1,038	1,015	0,981	0,937	0,891	0,839	0,792	0,743	0,691	0,636	0,886
88	1,009	0,881	0,839	0,825	0,823	0,831	0,847	0,867	0,888	0,913	0,939	0,963	0,988	1,016	1,044	0,912
90	1,681	0,770	0,550	0,439	0,393	0,392	0,416	0,465	0,534	0,621	0,739	0,893	1,074	1,131	1,366	0,764
91	0,782	0,557	0,428	0,379	0,368	0,370	0,390	0,417	0,452	0,506	0,576	0,648	0,727	0,769	0,855	0,548
92	1,521	0,801	0,603	0,495	0,454	0,436	0,434	0,479	0,542	0,620	0,706	0,800	0,896	0,995	1,097	0,725
93	1,244	0,996	0,914	0,865	0,837	0,822	0,811	0,808	0,810	0,816	0,825	0,837	0,851	0,866	0,883	0,879
95	1,779	1,138	0,968	0,912	0,906	0,923	0,970	1,035	1,121	1,213	1,301	1,389	1,492	1,603	1,726	1,232
96	0,906	0,850	0,854	0,875	0,905	0,937	0,981	1,031	1,081	1,129	1,173	1,214	1,258	1,301	1,346	1,056

Tablo 4'teki yıllık öğrenme seviyesi değerleri, ilgili alt sektör için kümülatif üretimin iki katına çıkması durumunda birim üretim maliyetlerinde yaşanan düşüş veya artışları göstermektedir. Yıllık öğrenme seviyelerinin bir yıldan diğerine değişmesi, teknolojik öğrenme seviyesinin her yıl için farklılık sergilediğini ifade etmektedir. Örneğin, 46 kodlu Toptan ticaret (Motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç) alt sektörü için 2003, 2004 ve 2005 yıllarında, yıllık teknolojik öğrenme seviyeleri sırasıyla 0.742, 0,965 ve 1.030'dur. Bu sayılar, belirli bir yıl için elde edilen veya kaçırılan birim başına maliyet verimliliğini gösterir. Örneğin, 2003 ve 2004'te, Toptan ticaret (Motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç) alt sektörü üretimi için birim üretim maliyetleri, üretim düzeyinin her iki katına çıkması ile birlikte %25,8 ve %3,5 oranında azalırken, 2005 yılında birim üretim maliyeti %3 oranında artmıştır. Bu sayı (1.030), ilgili alt sektör için 2005 yılında unutmamanın gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Tablo 5, 2003-2017 dönemi itibariyle Bilgi Yoğun Hizmetler alt sektörleri için Tablo 4'teki her bir alt sektörün öğrenme seviyesini belirten rakamlardan türetilen öğrenme eğrilerini göstermektedir. Söz konusu alt sektörler, öğrenme eğrilerinin şekillerinin benzerliğine bağlı olarak dört kategoride toplanmıştır. Bu kategoriler; bir minimum noktaya sahip olan dışbükey öğrenme

eğrisi, bir maksimum noktaya sahip olan içbükey öğrenme eğrisi, bir minimum noktası olmayan negatif eğimli öğrenme eğrisi ve bir maksimum noktası olmayan pozitif eğimli öğrenme eğrisi şeklindedir. Alt kategoriler ise ilgili alt sektörde unutmamanın yaşanıp yaşanmamasına bağlı olarak iki sınıfa ayrılmıştır.

Tablo 5: 2003-2017 Dönemi İtibariyle Bilgi Yoğun Hizmetler Alt Sektörleri Öğrenme Eğrileri

Öğrenme Eğrisinin Şekli	Unutma	Alt Sektör
Bir Minimum Noktasına Sahip Dışbükey Öğrenme Eğrisi	Bazı Yıllarda Unutma	Posta ve kurye faaliyetleri, Konaklama, Yiyecek ve içecek hizmeti faaliyetleri, Bilgisayar programlama, danışmanlık ve ilgili faaliyetler, Bilgi hizmet faaliyetleri, Gayrimenkul faaliyetleri, Hukuk ve muhasebe faaliyetleri, Veterinerlik hizmetleri, Kiralama ve leasing faaliyetleri, Barınacak yer sağlanmaksızın verilen sosyal hizmetler, Yaratıcı sanatlar, gösteri sanatları ve eğlence faaliyetleri, Kumar ve müşterek bahis faaliyetleri, Spor faaliyetleri, eğlence ve dinlence faaliyetleri, Bilgisayarların, kişisel eşyaların ve ev eşyalarının onarımı, Diğer hizmet faaliyetleri
	Hiçbir Yılda Unutmama	Mimarlık ve mühendislik faaliyetleri; teknik muayene ve analiz, Büro yönetimi, büro destek ve iş destek faaliyetleri, İnsan sağlığı hizmetleri, Kütüphaneler, arşivler, müzeler ve diğer kültürel faaliyetler
Bir Maksimum Noktasına Sahip İçbükey Öğrenme Eğrisi	Bazı Yıllarda Unutma	Toptan ticaret (Motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç), Perakende ticaret (Motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç), Su yolu taşımacılığı, Taşımacılık için depolama ve destekleyici faaliyetler, Sinema filmi, video ve televizyon programları çekim sonrası faaliyetleri, Telekomünikasyon, Reklamcılık ve piyasa araştırması, Güvenlik ve soruşturma faaliyetleri, Yatılı bakım faaliyetleri
	Hiçbir Yılda Unutmama	İdare merkezi faaliyetleri; idari danışmanlık faaliyetleri, Bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetleri, Binalar ile ilgili hizmetler ve çevre düzenlemesi faaliyetleri, Eğitim
Bir Minimum Noktası Olmayan Negatif Eğimli Öğrenme Eğrisi	Bazı Yıllarda Unutma	-
	Hiçbir Yılda Unutmama	Hava yolu taşımacılığı, İstihdam faaliyetleri,
Bir Maksimum Noktası Olmayan Pozitif Eğimli Öğrenme Eğrisi	Bazı Yıllarda Unutma	Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı, Yayımcılık faaliyetleri, Diğer mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler
	Hiçbir Yılda Unutmama	-

Tablo 5'te yer alan ilk kategoride, dışbükey öğrenme eğrilerine sahip olan alt sektörler yer almaktadır. Bu şekle sahip olan alt sektörlerde öğrenme seviyesi değerleri belirli bir yıla kadar sürekli bir biçimde azalmakta ve söz konusu yıldan sonra ise ilgili değerlerde artış gözlenmektedir.

Bu kategorinin ilk sınıfında, 15 yıllık zaman dilimi içerisinde bazı yıllarda unutmamanın gerçekleştiği yani öğrenme seviyesi değerinin 1'den büyük olduğu alt sektörler bulunmaktadır. Bu alt sektörler: Posta ve kurye faaliyetleri, Konaklama, Yiyecek ve içecek hizmeti faaliyetleri, Bilgisayar programlama, danışmanlık ve ilgili faaliyetler, Bilgi hizmet faaliyetleri, Gayrimenkul

faaliyetleri, Hukuk ve muhasebe faaliyetleri, Veterinerlik hizmetleri, Kiralama ve leasing faaliyetleri, Barınacak yer sağlanmaksızın verilen sosyal hizmetler, Yaratıcı sanatlar, gösteri sanatları ve eğlence faaliyetleri, Kumar ve müşterek bahis faaliyetleri, Spor faaliyetleri, eğlence ve dinlence faaliyetleri, Bilgisayarların, kişisel eşyaların ve ev eşyalarının onarımı ile Diğer hizmet faaliyetleri alt sektörleridir. Söz konusu kategorinin ikinci sınıfında ise 2003-2017 dönemi itibariyle hiçbir yılda unutmamanın olmadığı veya her yıl için öğrenmenin gözlemlendiği alt sektörler ifade edilmiştir. Bu sınıfın alt sektörleri: Mimarlık ve mühendislik faaliyetleri; teknik muayene ve analiz, Büro yönetimi, büro destek ve iş destek faaliyetleri, İnsan sağlığı hizmetleri, Kütüphaneler, arşivler ile müzeler ve diğer kültürel faaliyetler alt sektörleridir.

Benzer şekilde, ikinci kategoride, öğrenme eğrisinin içbükey şeklinde olduğu alt sektörler sıralanmıştır. Bu alt sektörlerde öğrenme seviyesi değerleri belirli bir yıla kadar sürekli artmakta ve daha sonra ise ilgili değerler azalmaktadır. Bu kategorinin ilk sınıfında, ilgili dönemde öğrenme seviyesi değerinin 1'den büyük olduğu alt sektörler bulunmaktadır. Bu alt sektörler: Toptan ticaret (Motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç), Perakende ticaret (Motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç), Su yolu taşımacılığı, Taşımacılık için depolama ve destekleyici faaliyetler, Sinema filmi, video ve televizyon programları çekim sonrası faaliyetleri, Telekomünikasyon, Reklamcılık ve piyasa araştırması, Güvenlik ve soruşturma faaliyetleri ile Yatılı bakım faaliyetleri alt sektörleridir. Kategorinin ikinci sınıfında ise hiçbir yılda unutmamanın olmadığı alt sektörler bulunmaktadır. Bu sınıfın alt sektörleri: İdare merkezi faaliyetleri; idari danışmanlık faaliyetleri, Bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetleri, Binalar ile ilgili hizmetler ve çevre düzenlemesi faaliyetleri ile Eğitim alt sektörleridir.

Ayrıca, üçüncü kategori, negatif eğimli öğrenme eğrilerine sahip olan alt sektörleri göstermektedir. Bu alt sektörlerde öğrenme seviyesi değerleri ilgili dönem itibariyle daima azalmaktadır. Bu kategoride hiçbir yılda unutmamanın olmadığı Hava yolu taşımacılığı ile İstihdam faaliyetleri alt sektörleri yer almaktadır.

Son olarak, dördüncü kategori, öğrenme eğrisinin pozitif eğimli olduğu yani öğrenme seviyesi değerlerinin 2003-2017 zaman diliminde sürekli olarak arttığı alt sektörleri kapsamaktadır. İlgili kategori, bazı yıllarda unutmamanın yaşandığı Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı, Yayımcılık faaliyetleri ile Diğer mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler alt sektörleri'nden oluşmaktadır.

Yüksek teknoloji ve finansal hizmetleri içeren bilgi yoğun piyasa hizmetleri kategorisinde yer alan alt sektörlerin öğrenme eğrilerinin şekilleri farklılıklar arz etmektedir. Su yolu taşımacılığı İdare merkezi faaliyetleri; idari danışmanlık faaliyetleri, Reklamcılık ve piyasa araştırması ile Güvenlik ve soruşturma faaliyetleri alt sektörlerinin öğrenme eğrilerinin şekli içbükeydir. Hava yolu taşımacılığı ile istihdam faaliyetleri alt sektörlerinin öğrenme eğrilerinin eğimi negatif iken Diğer mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler alt sektörünün öğrenme eğrisinin eğimi pozitifdir. Ayrıca, Hukuk ve muhasebe faaliyetleri ile Mimarlık ve mühendislik faaliyetleri; teknik muayene ve analiz alt sektörlerinin öğrenme eğrileri ise dışbükeydir. 51 kodlu Hava yolu taşımacılığı, 70 kodlu İdare merkezi faaliyetleri; idari danışmanlık faaliyetleri, 71 kodlu Mimarlık ve mühendislik faaliyetleri; teknik muayene ve analiz ile 78 kodlu İstihdam faaliyetleri alt sektörlerinde 2003-2017 döneminde her yıl öğrenme yaşanmışken 69 kodlu Hukuk ve muhasebe faaliyetleri alt sektöründe ise tüm yıllarda unutmama gözlenmiştir. Yüksek teknoloji ve finansal hizmetleri içeren bilgi yoğun piyasa hizmetleri kategorisinde yer alan alt sektörlerin 2003-2017 dönemi itibariyle ortalama öğrenme oranları incelendiğinde, en yüksek öğrenme düzeyinin 0,593 ile Hava yolu taşımacılığı alt sektöründe gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Diğer bilgi yoğun hizmetler kategorisinde bulunan alt sektörlerden Eğitim, Yatılı bakım faaliyetleri ile Yayımcılık faaliyetleri haricinde geriye kalan tüm alt sektörlerin öğrenme eğrileri dışbükey bir biçime sahiptir. Yani, genel anlamda ilgili kategoride yer alan alt sektörler belirli bir yıla kadar öğrenme yaşanmışken söz konusu yıldan sonra unutmama durumu gerçekleşmiştir. 2003-2017 döneminde ortalama öğrenme düzeyleri incelendiğinde, diğer bilgi yoğun hizmetler kategorisinde yer alan tüm alt sektörlerde öğrenme yaşandığı görülmektedir. En büyük öğrenme düzeyinin ise 0,548 ile Kütüphaneler, arşivler, müzeler ve diğer kültürel faaliyetler alt sektöründe olduğu belirlenmiştir.

Daha az bilgi yoğun piyasa hizmetleri kategorisinde değerlendirilen alt sektörlerin de öğrenme eğrilerinin biçimleri birbirinden farklıdır. Toptan ticaret (Motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç), Perakende ticaret (Motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç), Taşımacılık için depolama ve destekleyici faaliyetler ile Binalar ile ilgili hizmetler ve çevre düzenlemesi faaliyetleri alt sektörlerinin öğrenme eğrileri içbükeydir. Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı alt sektörünün öğrenme eğrisinin şekli pozitif eğimli iken geriye kalan Konaklama, Yiyecek ve içecek hizmeti faaliyetleri, Gayrimenkul faaliyetleri, Kiralama ve leasing faaliyetleri, Büro yönetimi, büro destek ve iş destek faaliyetleri ile Bilgisayarların, kişisel eşyaların ve ev eşyalarının onarımı alt sektörlerinin öğrenme eğrileri ise dışbükeydir. Daha az bilgi yoğun piyasa hizmetleri kategorisinde yer alan alt sektörlerin ilgili dönemde ortalama öğrenme oranları incelendiğinde, en yüksek öğrenme düzeyinin 0,611 ile Büro yönetimi, büro destek ve iş destek faaliyetleri alt sektöründe gerçekleştiği görülmektedir.

Yüksek teknoloji bilgi yoğun hizmetler kategorisinde yer alan alt sektörlerin öğrenme eğrileri Bilgisayar programlama, danışmanlık ve ilgili faaliyetler ile Bilgi hizmet faaliyetleri alt sektörleri haricinde içbükeydir. Yüksek teknoloji bilgi yoğun hizmetler kategorisinde yer alan alt sektörlerin 2003-2017 dönemi itibarıyla ortalama öğrenme oranları incelendiğinde, en yüksek öğrenme düzeyinin 0,759 ile Bilgisayar programlama, danışmanlık ve ilgili faaliyetler alt sektöründe gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Diğer daha az bilgi yoğun hizmetler kategorisinde bulunan alt sektörlerin öğrenme eğrileri dışbükey bir biçime sahiptir. Bu kategoride yer alan Posta ve kurye faaliyetleri ile Diğer hizmet faaliyetleri alt sektörlerinde analiz döneminde ortalama öğrenme düzeyleri (1,097 ve 1,056) 1 değerinden büyük olduğu için ilgili alt sektörlerde unutmaya yaşanmıştır.

SONUÇ

Hizmet sanayi, ülkelerin kalkınması ve büyümesinde önemli roller üstlenen bir sektör konumundadır. Günümüzde, bu sektörün gelişimi ve rekabetçi yapısının güçlendirilmesi, teknolojik değişim ve dönüşüm hızına bağlıdır. Bu durum ise teknolojik öğrenme seviyesi ile yakından ilgilidir. Öğrenme eğrisi, herhangi bir sektörün teknolojik öğrenme düzeyini belirlemek için geçmişten günümüze kadar yaşanan süreç içerisinde sıklıkla kullanılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, 2003-2017 dönemi Türkiye’de Bilgi Yoğun Hizmetler alt sektörleri için öğrenme eğrilerinin şekillerini, kübik öğrenme modeli ile analiz etmektir. Kübik öğrenme modelinden elde edilen tahmin sonuçları, ilgili alt sektörlerde öğrenme veya ilerleme oranının zaman içinde değiştiğini göstermiştir. 2003-2017 yılları arasında, Bilgi Yoğun Hizmetler alt sektörlerinde ortalama öğrenme seviyeleri dikkate alındığında 37 alt sektörden 23’ünde öğrenme ve geriye kalan 14 alt sektörde ise unutmaya yaşanmıştır. Bu bağlamda, Bilgi Yoğun Hizmetler alt sektörlerinin genel anlamda iyi bir performans gösterdiklerini söylemek mümkündür. İlgili alt sektörler içerisinde 91 kodlu Kütüphaneler, arşivler, müzeler ve diğer kültürel faaliyetler alt sektörü söz konusu dönem için en yüksek ortalama öğrenme seviyesine sahiptir (0,548). Yani, 2003-2017 yılları arasında Kütüphaneler, arşivler, müzeler ve diğer kültürel faaliyetler alt sektörünün üretimi için birim üretim maliyetleri, üretim düzeyinin her iki katına çıkması ile birlikte %45,2 oranında azalmıştır.

Bu çalışmada, farklı alt sektörlerin farklı öğrenme oranlarına ve dolayısıyla farklı öğrenme eğrilerine sahip oldukları görülmüştür. Bilgi yoğun hizmetler alt sektörlerin bazılarında başlangıç döneminden sonra daha iyi öğrenme gözlemlenirken, diğerlerinde bazı başlangıç ve bitiş dönemlerinde daha iyi öğrenme potansiyeli görülmüştür. Ayrıca, bazı alt sektörlerde ise her yıl için öğrenme yaşanmıştır. Öğrenme eğrisinin olumlu etkileri daha iyi anlaşıldıkça daha düşük maliyetle daha iyi üretim ve teknolojik kararlar alınabilir. Sektörler arasındaki teknolojik farklılıklar, Ar-Ge harcamaları seviyesindeki farklılıklar ve üretim sürecindeki farklılıklar vb. her bir alt sektörün öğrenme eğrisinin şeklinin farklı olmasına neden olmaktadır. Ayrıca, firma ve sektöre özgü faktörler de öğrenme eğrisinin nasıl bir eğim göstereceğini belirlemektedir. Hükümetler, teknolojik öğrenmeyi

veya ilgili alt sektörün unutkanlığını göz önünde bulundurarak yeniden düzenlenmesi gereken herhangi bir alt sektöre müdahale etmelidir.

Sonuç olarak, herhangi bir sektörde gerçekleşen öğrenme düzeyi, dönemden döneme, ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye değişebilmektedir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, inceleme döneminde elde edilebilen veriler, kullanılan değişkenler ve analiz yöntemi ile sınırlıdır. Farklı dönem, değişken veya yöntemlerin kullanılması analiz sonuçlarının değişmesine yol açabilir.

Bilgi yoğun hizmetler alt sektörlerindeki öğrenme seviyeleri bu çalışmada mikro-ekonomik değişkenler göz önüne alınarak analiz edilmiştir. Teknolojik öğrenme seviyelerini etkileyebilecek makro-ekonomik değişkenler de analiz konusu olabilir. Bu çalışmanın sonuçlarının öğrenme eğrisi ile ilgili gelecekte yapılacak diğer çalışmalara ışık tutması beklenmektedir.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar olarak beyan ederiz. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. İlgili çalışmada kullanılan veriler 2019 yılında toplanmış ve analiz edilmiştir. Veriler 2020 yılı öncesi toplandığından etik kurul kararı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları : Çalmaşur, çalışmada Giriş, Metodoloji, Ampirik Bulgular bölümlerinde ve (veri toplama, analiz vs. gibi) aşamalarında katkı sağlamıştır. Daştan, çalışmada Literatür Özeti, Metodoloji, Sonuç bölümlerinde ve (veri toplama, analiz vs. gibi) aşamalarında katkı sağlamıştır. Karaca, çalışmada Literatür Özeti, Metodoloji, Ampirik Bulgular bölümlerinde ve (veri toplama, analiz vs. gibi) aşamalarında katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %40, 2. yazarın katkı oranı: %30, 3. yazarın katkı oranı: %30.

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür : Yayın sürecinde katkısı olan hakemlere ve editöre teşekkür ederiz.

Ethics Statement : The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, ÖHÜİBF Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study. The data used in this study were collected in 2019 and the data were analyzed. Since the data are collected before 2020, an ethical committee decision is not required.

Author Contributions : Çalmaşur contributed in the Introduction, Methodology, Empirical Findings sections and stages (such as data collection, analysis etc.). Daştan made a contribution in the Literature Summary, Methodology, Conclusion sections and stages (such as data collection, analysis etc.). Karaca contributed to the Literature Summary, Methodology, Empirical Findings sections and stages (such as data collection, analysis etc.) in the study. Contribution rate of 1st the author: 40%, Contribution rate of the 2nd author: 30%, Contribution rate of the 3rd author: 30%.

Conflict of Interest : There is no conflict of interest among the authors.

Acknowledgement : We thank the referees and editor who contributed to the publication process.

KAYNAKÇA

- Aduba, J. J., & Izawa, H. (2018). Industry (economic)-wide learning: a comparative study of manufacturing and non-manufacturing sector in Japan. *Asian Journal of Economics, Business and Accounting*, 9(4), 1–14. <https://doi.org/10.9734/AJEBA/2018/46859>
- Anzanello, M. J., & Fogliatto, F. S. (2011). Learning curve models and applications: literature review and research directions. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 41(5), 573–583. <https://doi.org/10.1016/j.ergon.2011.05.001>
- Argote, L., Beckman, S. L., & Epple, D. (1990). The persistence and transfer of learning in industrial settings. *Management Science*, 36(2), 140–154. <https://www.jstor.org/stable/2661452>
- Argote, L., & Epple, D. (1990). Learning curves in manufacturing. *Science*, 247(4945), 920–924. <https://www.jstor.org/stable/2873885>
- Asgari, B., & Gonzalez-Cortez, J. L. (2012). Measurement of technological progress through analysis of learning rates; the case of the manufacturing industries in Mexico. *Ritsumeikan Journal of Asian Pacific Studies*, 31, 101–119. http://en.apu.ac.jp/rcaps/uploads/fckeditor/publications/journal/RJAPS_V31.pdf

- Asgari, B., & Yen, L. W. (2009). Accumulated knowledge and technical progress in terms of learning rate; a comparative analysis on the manufacturing industry and service industry in Malaysia. *Asian Journal of Technological Innovation*, 17(2), 71–99. <https://doi.org/10.1080/19761597.2009.9668674>
- Asher, H. (1956). *Cost-quantity relationships in the airframe industry*. Report No. 291, RAND Corporation.
- Badiru, B. A. (1992). Computational survey univariate and multivariate learning curve models. *IEEE Transaction on Engineering Management*, 39(2), 176–188. <https://doi.org/10.1109/17.141275>
- Baloff, N. (1971). Extension of the learning curve-some empirical results. *Operational Research Quarterly*, 22(4), 329–340. <https://doi.org/10.2307/3008186>
- Boston Consulting Group. (1970). *Perspectives on experience*. Boston: Boston Consulting Group.
- Boston Consulting Group. (1973). *The experience curve-reviewed II: history, perspectives*. Boston: Boston Consulting Group.
- Carlson, J. G. (1973). Cubic learning curves: precision tool for labor estimating. *Manufacturing Engineering and Management*, 71(5), 22–25.
- Chung, S. (2001). The learning curve and the yield factor: the case of Korea's semiconductor industry. *Applied Economics*, 33(4), 473–483. <https://doi.org/10.1080/00036840122474>
- Church, J., & Ware, R. (2000). *Industrial organization: a strategic approach*. Boston: McGraw Hill.
- De Jong, J. R. (1957). The effects of increasing skill on cycle time and its consequences for time standards. *Ergonomics*, 1(1), 51–60. <https://doi.org/10.1080/00140135708964571>
- Dick, A. R. (1991). Learning by doing and dumping in the semiconductor industry. *Journal of Law and Economics*, 34(1), 133–159. <https://www.jstor.org/stable/725416>
- Dinler, Z. (2019). *Mikro ekonomi*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Dudley, L. (1972). Learning and productivity change in metal products. *The American Economic Review*, 62(4), 662–669. <https://www.jstor.org/stable/1806108>
- Franceschini, F., & Galetto, M. (2002). Asymptotic defectiveness of manufacturing plants: an estimate based on process learning. *International Journal of Production Research*, 40(3), 537–545. <https://doi.org/10.1080/00207540110090948>
- Goldemberg, J., Coelho, S. T., Nastari, P. M., & Lucon, O. (2004). Ethanol learning curve-the Brazilian experience. *Biomass and Bioenergy*, 26(3), 301–304. [https://doi.org/10.1016/S0961-9534\(03\)00125-9](https://doi.org/10.1016/S0961-9534(03)00125-9)
- Hartley, K. (1965). The learning curve and its application to the aircraft industry. *The Journal of Industrial Economics*, 13(2), 122–128. <http://www.jstor.com/stable/2097667>
- Jarmin, R. S. (1994). Learning by doing and competition in the early rayon industry. *The RAND Journal of Economics*, 25(3), 441–454. <http://www.jstor.com/stable/2555771>
- Kalish, S. (1983). Monopolist pricing with dynamic demand and production cost. *Marketing Science*, 2(2), 135–159. <http://www.jstor.org/stable/184114>
- Karaöz, M., & Albeni, M. (2005). Dynamic technological learning trends in Turkish manufacturing industries. *Technological Forecasting and Social Change*, 72(7), 866–885. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2004.09.005>
- Knecht, G. R. (1974). Costing technological growth and generalized learning curves. *Operations Research Quarterly*, 25(3), 487–491. <https://doi.org/10.1057/jors.1974.82>
- Krajewski, L. J., Malhotra, M. K., & Ritzman, L. (2015). *Operations management: processes and supply chains*. Essex: Pearson Education.
- Levy, F. K. (1965). Adaptation in the production process. *Management Science*, 11(6), 136–154. <https://doi.org/10.1287/mnsc.11.6.B136>
- Lieberman, M. B. (1984). The learning curve and pricing in the chemical processing industries. *The RAND Journal of Economics*, 15(2), 213–228. <https://doi.org/10.2307/2555676>
- Majd, S., & Pindyck, R. S. (1989). The learning curve and optimal production under uncertainty. *The RAND Journal of Economics*, 20(3), 331–343. <https://doi.org/10.2307/2555574>
- Nadeau, M., Kar, A., Roth, R., & Kirchain, R. (2010). A dynamic process-based cost modeling approach to understand learning effects in manufacturing. *International Journal of Production Economics*, 128(1), 223–234. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2010.07.016>
- Petrakis, E., Rasmusen, E., & Roy, S. (1997). The learning curve in a competitive industry. *The RAND Journal of Economics*, 28(2), 248–268. <https://doi.org/10.2307/2555804>
- Pramongkit, P., Shawyun, T., & Sirinaovakul, B. (2002). Productivity growth and learning potentials of Thai industry. *Technological Forecasting and Social Change*, 69(1), 89–101. [https://doi.org/10.1016/S0040-1625\(99\)00088-8](https://doi.org/10.1016/S0040-1625(99)00088-8)
- Salvatore, D. (2003). *Microeconomics: theory and applications*. New York: Oxford University Press.
- Sinclair, G., Klepper, S., & Cohen, W. (2000). What's experience got to do with it? sources of cost reduction in a large specialty chemicals producer. *Management Science*, 46(1), 28–45. <https://doi.org/10.1287/mnsc.46.1.28.15133>

- Spence, A. M. (1981). The learning curve and competition. *Bell Journal of Economics*, 12(1), 49-70. <https://doi.org/10.2307/3003508>
- Sultan, R. (1974). *Pricing in the electrical oligopoly*. Boston: Harvard University Press.
- Tan, W., & Elias, Y. (2000). Learning by doing in Singapore construction. *Journal of Construction Research*, 4(2), 151–158. <https://doi.org/10.1142/S1609945103000431>
- Waldman, D. E., & Jensen, E. J. (2013). *Industrial organization: theory and practice*. Boston: Pearson Education.
- Wright, T. P. (1936). Factors affecting the cost of airplanes. *Journal of the Aeronautical Sciences*, 3, 122–128. <https://doi.org/10.2514/8.155>
- Yelle, L. E. (1979). The learning curve: historical review and comprehensive survey. *Decision Science*, 10(2), 302–328. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5915.1979.tb00026.x>

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(3) ss: 492-511
Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(3) pp: 492-511
<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.667720

Geliş Tarihi / Received: 30.12.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 30.06.2020

BORSA İSTANBUL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNDE SÜREKLİ OLARAK YER ALAN ŞİRKETLERİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK FAALİYETLERİNİN ANALİZİ*

Erdinç KARADENİZ¹

Buket Dilan UZPAK²

Öz

Bu araştırmanın amacı Küresel Raporlama Girişimi ilkeleri çerçevesinde Borsa İstanbul (BIST) Sürdürülebilirlik Endeksinde sürekli olarak yer alan şirketlerin sürdürülebilirlik faaliyetleri ile bu faaliyetleri raporlama düzeylerini analiz etmek ve söz konusu şirketlerinin eksikliklerinin veya varsa üstün taraflarının neler olduğunu saptamaktır. Bu amaçla BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde 2014 yılından bu yana her yıl yer alan 7 şirketin kurumsal web siteleri ile 2018 yılına ait faaliyet raporları, Küresel Raporlama Girişimi ilkeleri olan ekonomik, çevresel ve sosyal faktörler çerçevesinde içerik analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin ekonomik, çevresel ve sosyal bağlamda duyarlı oldukları, gerçekleştirdikleri faaliyetleri ve duyarlılıklarını belgeler, sertifikalar, politikalar ile destekledikleri ortaya konmuştur. Buna karşın şirketlerin sürdürülebilirlik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin raporlanması bağlamında hem bütünsel hem de ekonomik performanslarının kurumsal web siteleri ve faaliyet raporları açısından ayrıştığı ve paylaşılan bilgi düzeylerinin farklılık gösterdiği saptanmıştır. Ayrıca şirketlerin kurumsal web siteleri ile faaliyet raporlarında çevresel bağlamda en az yer verdikleri unsurların biyolojik çeşitlilik ve çevresel şikâyet mekanizması olduğu gözlemlenmiştir. Sosyal bağlamda ise şirketlerin kurumsal web siteleri ile faaliyet raporlarında en az verdikleri unsurların toplumsal bağlamda şikâyet mekanizması ile yerli halkın hakları olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler :Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilirlik Raporlaması, Küresel Raporlama Girişimi, Borsa İstanbul.

Jel Sınıflandırılması :Q56, Q01.

* Bu çalışma, 2019 yılının Temmuz ayında Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği A.B.D. bünyesinde tamamlanan "Halka Açık Konaklama Şirketlerinde Sürdürülebilirlik Uygulamaları: Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi'nde Yer Alan Şirketler İle Karşılaştırmalı Bir Analiz" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi, ekaradeniz@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2658-8490

²Yüksek Lisans Mezunlu, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, buketdln@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9382-6383

ANALYSIS OF SUSTAINABILITY ACTIVITIES OF COMPANIES CONTINUALLY IN THE BORSA ISTANBUL SUSTAINABILITY INDEX

Abstract

The purpose of this research is to analyze the sustainability activities and the reporting levels of the companies that are included in the Borsa İstanbul (BIST) Sustainability Index within the framework of the Global Reporting Initiative principles and to determine the deficiencies or superiorities of these companies. For this purpose, the corporate websites of 7 companies that have been included in the BIST Sustainability Index every year since 2014 and the annual reports of 2018 were analyzed with content analysis within the framework of the economic, environmental and social factors, which are the principles of the Global Reporting Initiative. As a result of the analysis, it was revealed that the companies included in the BIST Sustainability Index are sensitive in economic, environmental and social context, and support their activities and sensitivities with documents, certificates and policies. On the other hand, in terms of sustainability activities and reporting of these activities, it was found that both their holistic and economic performances differ in terms of corporate websites and annual reports, and shared knowledge levels differ. In addition, biodiversity and environmental grievance mechanism were observed to be the least included in corporate websites and annual reports in the environmental context. In the social context, it is determined that the elements that the companies include at least in corporate websites and annual reports are the rights of the local people with the social complaint mechanism.

Keywords : Sustainability, Sustainability Reporting, Global Reporting Initiative, Borsa İstanbul.

Jel Classification : Q56, Q01.

GİRİŞ

Sürdürülebilirlik, yaşamımızı devam ettirebilmemiz için gerekli olan tüm kaynakları, doğal dengede tahribatlara neden olmadan, gelecek nesillerin haklarına zarar vermeden ve onların da faydalanabileceği şekilde kullanabileceğimiz gerçeğine dayanmaktadır. Sürdürülebilir yaşamak, insanın doğa ve çevre ile uyumlu yaşaması ve bu yaşam tarzının kendisinden başka bir canlının yaşamına olumsuz hiçbir etkisinin olmaması anlamına gelmektedir (<http://www.yesiloji.com>). Dünya kapalı bir sistem olarak ele alınırsa, bu sistemin devamlılığını sağlayabilmek amacıyla insanların sahip oldukları kaynakları sürdürülebilir şekilde kullanması zorunluluk haline gelmektedir (Pelit, Baytok, & Oybalı, 2015: 40).

Sürdürülebilirlik ile ilgili gelişmelerin geçmişi uzun yıllara dayanmamaktadır. Tarihsel süreçte sürdürülebilirlik kavramının ortaya çıkışı, 1970'li yılların başından itibaren çevreyle ilgili sorunların şiddetlenmesine dayanmaktadır. 1972 yılında Birleşmiş Milletler Stockholm Zirve'sinde sürdürülebilirlik, gelişmiş ve az gelişmiş olan ülkelerin ekonomik büyümelerinde bir zorunluluk olarak belirlenmiştir (BIST Sürdürülebilirlik Rehberi, 2014: 13). Yakın tarihimize baktığımız zaman ise; 2015 yılında gerçekleştirilen Paris İklim Zirvesi ön plana çıkmaktadır. Paris İklim Zirvesi, günümüze kadar iklim ile ilgili imzalanan en kapsamlı anlaşma olma özelliğini taşımaktadır (www.bbc.com). Çünkü 1997 Kyoto Protokolü'nden bu yana iklim değişikliği ve sürdürülebilir yaşam gibi konularda dünya genelinde ortak bir çatı altında toplanacak bir anlaşmanın zemini oluşturulamamıştır. 2009 yılında da Kopenhag Zirvesi'nin olumsuz sonuçlanması ile 2015 yılında Paris'te gerçekleştirilen İklim Zirvesi ön plana çıkmıştır. Türkiye'nin de arasında bulunduğu 200'e yakın ülkenin katılımı ile gerçekleşen zirve, iklim değişikliği ve sera gazı salınımı ile ilgili konularda alınan kararlar doğrultusunda oldukça önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir (Karakaya, 2016: 3).

Sürdürülebilirlik çerçevesinde elde edilen kaynaklar incelendiğinde; genel itibariyle çevre ile ilgili konulara değinildiği gözlemlenmektedir. Ancak, bu kavramı çevre ile sınırlandırmak doğru

bir yaklaşım değildir. Sürdürülebilirlik; çevresel etki, ekonomik göstergeler ve sosyal refah gibi unsurları içerisinde barındıran bir kavramdır (Finkbeiner, Schau, Lehmann, & Traverso, 2010: 2). İklim değişikliği de bu unsurlar içerisinde önemli bir yere sahiptir. 2013 yılında Birleşmiş Milletler Devletler Arası İklim Değişikliği Panelinde (IPCC) yayımlanan “*İklim Değişikliği 2014: Etkiler, Uyum ve Etkilenebilirlik*” Raporu (IPCC WG2 AR5), gözlenen iklim değişikliğinin insan kaynaklı olduğunu geçmiş yıllardaki raporlardan daha net bir kesinlikle ortaya koymuştur. 2007 yılında yayımlanan raporu takiben ve son olarak 1 Nisan 2014’te yayımlanan Birleşmiş Milletler Devletler Arası İklim Değişikliği Paneli Raporu, iklim değişikliğinin doğal çevre, insan ve dolayısıyla da sürdürülebilir ekosistem üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Etkisi kanıtlanan iklim değişikliği faktörünün; insan sağlığı, gıda güvenliği, ekonomi ve sürdürülebilirlik açısından büyük bir risk faktörü olarak karşımıza çıktığı raporda vurgulanmıştır (REC, 2014: 1).

Dünya üzerinde hızla artan insan nüfusu da çevresel dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda ekosistemde sürdürülebilirliği sağlamak, özellikle günümüzde bu etkilerin şiddetini artırmasından dolayı oldukça önem kazanmaktadır. Dünyanın birçok yerinde bilim insanları, bu doğrultuda sürdürülebilirliğin ölçülmesi ve sürekliliğinin sağlanması için çeşitli politikalar oluşturmaktadır (Chapin, Torn, & Tateno, 1996: 1). Ancak günümüzde insanların ve devletlerin olduğu kadar şirketlerin de sürdürülebilirliğe önem vermeleri ve bu doğrultuda faaliyet göstermeleri gerekmektedir. Bazı şirket grupları, sürdürülebilirlik faaliyetlerini, kurumsal kimliğin oluşum aşamasında önemli bir faktör olan sosyal sorumluluğun yapı taşlarından biri olarak görmekte ve faaliyetlerinde sürdürülebilirliğe önem vermektedirler. Bir diğer şirket grubu da sürdürülebilirliğe gereken önemin verilmesini maddi kaygılara dayandırmaktadır. Bu maddi kaygıların temelinde, şirketlerin birçoğunun nihai olarak gördükleri kâr elde etme ve firma değerini maksimize etme amacına odaklanmaları ve bunun sürekliliğini sağlama isteği yatmaktadır (Kuşat, 2012: 228).

Kurumsal sürdürülebilirlik kavramı, şirketlerin sosyal, çevresel ve ekonomik etkenlerin kurumsal yönetim ilkelerine bağlı olarak uzun vadede değer yaratma amacı ile şirketlerin faaliyetlerine ve karar düzeneğine uyarlanabilmesi ve bu konular ile ilgili meydana gelebilecek olası risk ve tehlikelerin yönetilmesini ifade etmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de Borsa İstanbul’da (BIST) pay senetleri işlem gören ve aynı zamanda sürdürülebilirlik faaliyetleri üst seviyelerde olan şirketlerin bulunduğu BIST Sürdürülebilirlik Endeksi oluşturulmuştur. Bu endeksin nihai amacı, Türkiye’de özellikle BIST’te işlem gören şirketler arasında sürdürülebilirlik çatısı altında aynı anlayış, bilgi ve konu ile ilgili uygulamaların artmasının sağlanmasıdır. Bu nihai amaç doğrultusunda, BIST ile Ethical Investment Research Services Limited (EIRIS) arasında şirketlerin yayınlamış oldukları çevresel, kurumsal yönetim ve sosyal konulardaki performansları üzerinden BIST Sürdürülebilirlik Endeksi değerlendirmesi ve hesaplaması için iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayı takiben de 4 Kasım 2014 tarihinden itibaren XUSR kodu ile fiyat ve getiri olarak hesaplanması yapılmaya ve bu hesapların yayınlanmasına başlanmıştır (<http://www.borsaistanbul.com>).

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de BIST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde sürekli olarak işlem gören şirketlerin sürdürülebilirlik faaliyetlerini inceleyerek bu faaliyetlerin raporlanma düzeylerini ortaya koymak ve küresel raporlama ilkelerine göre şirketlerin eksiklik veya güçlü yönlerinin belirlenmesidir. Bu amaçla BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde 2014 yılından itibaren yer alan 7 adet şirketin kurumsal web siteleri ile 2018 yılındaki sürdürülebilirlik faaliyetleri ve raporlamaları içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Belirlenen amaç doğrultusunda araştırma beş bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde konuyla ilgili sürdürülebilirlik, kurumsal sürdürülebilirlik, sürdürülebilirlik raporlaması ve küresel raporlama ilkeleriyle ilgili kurumsal kavram ve bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde konuyla ilgili literatür taramasının sonuçları paylaşılmıştır. Üçüncü bölümde araştırmanın verileri ve analiz yöntemi açıklanmıştır. Dördüncü bölümde analiz sonucunda elde edilen bulgular sunulmuştur. Son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılmış ve öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

I.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I.I. Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilirlik, günümüzü ve aynı zamanda geleceği de içinde barındıran bir kavram olarak ifade edilebilmektedir (Karabıçak & Özdemir, 2015: 44). Sürdürülebilirlik kavramının literatürdeki genel tanımlarına bakıldığında, tanımların 1987 yılında yayınlanan Brundtland Raporu'nda yer alan tanım çerçevesinde şekillendiği görülmektedir (World Commission on Environment & Development, 1987). “Ortak Geleceğimiz” adlı raporda sürdürülebilirlik kavramı, “bugünün ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflerken, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamalarını göz ardı etmeyen faaliyetler bütünü” olarak tanımlanmıştır (Anand & Sen, 2000: 2034). Bu açıdan bakıldığında sürdürülebilirlik; biyolojik, etik, sosyolojik ve ekonomi gibi alanlarda farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Biyolojik çerçevede bakıldığında sürdürülebilirlik; çeşitliliğin korunması ve devam ettirilmesinin sağlanması olarak ele alınırken; sosyolojik açıdan sürdürülebilirlik, sosyal düzenin ve adaletin sağlanması, adil bir yaşam, güvenlik, sağlık, yoksullukla mücadele kavramları ile karşımıza çıkmaktadır. Etik anlamda sürdürülebilirlik ise doğada bulunan kaynakların korumacı bir yaklaşım ile kullanılmasını ve devamlılığına dikkat edilmesini ifade etmektedir. En sık karşılaşılan yaklaşım olan ekonomik açıdan sürdürülebilirlik ise doğada var olan her türlü kaynağın, üretim ve tüketim faaliyetlerinde çevresel faktörleri de göz önünde bulundurarak uzun vadeli analizlerin gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir (Bayraktutan & Uçak, 2011: 19). Örneğin, yeşil alanların artırılması, doğa ile ilgili bir sürdürülebilir faaliyetir. Ayrıca sürdürülebilir kentler, sürdürülebilir tarım, sürdürülebilir turizm ve sürdürülebilir mimari gibi ifadeler de bu alanda karşımıza çıkabilmektedir (Yavuz, 2010: 65).

BİST Sürdürülebilirlik Endeksi Araştırma Metodolojisinde (2015:2), sürdürülebilirlik kavramının; doğal kaynakların kullanımı, enerji kullanımı, iklim değişikliği, biyoçeşitlilik, yenilenebilir enerji kaynaklarına daha çok önem verilmesi ve geri dönüşüm gibi çevre ile ilgili faktörlerin yanı sıra; şirketlerde yönetim kurulu yapısı, rüşvetle mücadele, insan hakları, üretim sürecinde malların tedarik zinciri, çalışanların sağlık ve güvenliğinin sağlanması gibi sosyal ve kurumsal yönetim ile ilgili faktörleri de kapsadığı ifade edilmektedir.

Sürdürülebilirliğin sağlanması, sürdürülebilir bir kalkınma politikası ile mümkündür. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyümenin yanında çevresel duyarlılığı da kapsamaktadır (Bayraktutan & Uçak, 2011: 18). Sürdürülebilir kalkınma, en genel anlamı ile gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılama olanaklarını tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılamak olarak tanımlanmaktadır (BİST Sürdürülebilirlik Rehberi, 2014: 5). Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlerin ayrılmaz bir bütün olarak bir arada ele alınması ile mümkündür. Toplum ile ilgili insan hakları, işçi sağlığı, güvenlik, rüşvetle mücadele gibi konular çözüme kavuşturulduğunda ve bu durumlar istikrarlı bir hal aldığında, şirketlerin çevre ve doğaya karşı yaklaşımı da sürdürülebilir bir hal almaktadır (Gürlük, 2010: 87).

Kurumsal sürdürülebilirlik, sürdürülebilirlik kavramının şirketler düzeyinde ifadesi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda kurumsal sürdürülebilirliğin tanımı sürdürülebilirlik tanımından çokta farklı değildir. Kurumsal sürdürülebilirlik kavramı; şirketlerde uzun süreli değer yaratma amacı ile ekonomik, sosyal ve çevre ile ilgili faktörlerin kurumsal yönetim ilkeleri bazında şirketin faaliyetlerinde ve karar aşamasında dikkate alınması ve bu faktörlerin bağlı olduğu risk gruplarının etkin bir şekilde yönetilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bir şirket, sürdürülebilirlik ile ilgili somut adımlarını, kurumsal yönetimin temel ilkeleri olarak kabul görülen; şeffaflık, adillik, hesap verilebilirlik ve sorumluluk ilkelerine bağlılığı ile hayata geçirebilmektedir. Şirketlerin etkin bir kurumsal sürdürülebilirlik stratejisini geliştirilebilmesi için, sürdürülebilirliğin ekonomik boyutunun yanı sıra çevresel ve sosyal boyutlarının zincir halinde bir arada ele alınıp bu doğrultuda stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir (BİST Sürdürülebilirlik Rehberi, 2014: 4-6).

I.II. Sürdürülebilirlik Raporlaması

Kurumsal yönetim ilkelerine göre şirketler tüm paydaşlarına finansal bilgilerini sunmak zorundadır. Bununla beraber şirketlerin finansal olmayan bilgilerini daha çok gönüllülük esasına bağlı olarak sunmaları, şirketlerin prestijleri açısından oldukça önemlidir (Pamukçu, 2011: 134). Sosyal sorumluluk veya sürdürülebilirlik raporları olarak da ifade edilebilen bu raporlarda, şirkete ait çevresel, ekonomik ve sosyal faaliyetler yer almaktadır. Raporlarda yer alan bilgilerin daha çok topluma fayda temeli üzerine sunulması ön plandadır (Başar & Başar, 2006: 215).

Sürdürülebilirlik faaliyetlerinin raporlanması, şirket faaliyetlerinin ekonomik, çevresel ve sosyal etkilerini içeren bilgilerin belirli bir sistematikte sunulmasıdır. Bu raporlar, sadece şirket açısından değil, paydaşlar açısından da son derece önem arz etmektedir (Yükçü & Kaplanoğlu, 2016: 70). Günümüzde bazı şirketler faaliyet veya sürdürülebilirlik raporlarında sürdürülebilirlik ile ilgili yaptıkları çalışmalara yer verirken, bazıları bu bilgileri kurumsal web siteleri aracılığı ile duyurmaktadır. Şirketlerin bu bilgileri paylaşmaları, paydaşlar açısından büyük önem arz etmektedir, hem de şeffaflık ilkesinin birçok alanda kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Ancak şirketlerin sağlıklı bir raporlama yapabilmeleri için sürdürülebilirlik konusunda danışmanlık hizmetleri sunan kuruluşlara yönelmeleri gerekmektedir. Raporların temelinde, şirketlerin finansal ve finansal olmayan verileri arasındaki bağlantının kurulması bulunmaktadır. Raporlama yapılırken şirketler uzun vadede hedefler belirlemekte ve bu doğrultuda yönetim ile ilgili stratejiler, sürdürülebilirlik stratejileri ve şirket faaliyetlerine en uygun iş planlarını geliştirmektedirler. Bu şekilde, şirketlerin karşılaşabilecekleri muhtemel kriz ve fırsat durumları önceden görülebilmektedir. Kriz ve fırsatları oluşmadan önce görebilen şirketler yoğun rekabet ortamında diğer şirketlerden bir adım önde olmakta ve bu avantajı kullanarak olası kriz durumlarını proaktif bir yaklaşımla fırsata çevirebilmektedirler (BIST Sürdürülebilirlik Rehberi, 2014: 33).

I.III. Küresel Raporlama Girişimi

Sürdürülebilirlik raporlamalarında yol gösterici konumda olan ve en önemlisi kalkınma planlarına uyumlu ilkeler geliştiren çeşitli kurumlar ve inisiyatifler bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en önemli olanı ise 1997 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ve CERES tarafından, kurulan Küresel Raporlama Girişimidir (Global Reporting Initiative- GRI). Küresel Raporlama Girişimi'nin temel amacı; büyüklüğü ve faaliyet alanı ne olursa olsun tüm şirketlerin sürdürülebilirlik raporlamalarında faydalanabilecekleri bir çerçeve oluşturmaktır (Sürdürülebilirlik Raporlaması Ulusal İnceleme Raporu, 2016: 19).

GRI Raporlama Çerçevesinde yer alan protokoller, raporun hazırlanmasına yardımcı olmak amacı ile şirkete ait performansın doğru ve tutarlı bir şekilde yorumlanmasını sağlayacak bilgileri içermektedir. GRI son olarak 2013 yılında yayınlanan G4 kılavuzunda dikkat edilmesi gereken unsurları belirtmiştir. Bu bağlamda sürdürülebilirlik faaliyetleri ekonomik, çevresel ve sosyal olmak üzere üç ana kategoriye ayrılmıştır. Söz konusu unsurlar ve alt kategorileri Tablo 1.'de gösterilmiştir.

G4 kılavuzunda yer alan ekonomik kategoride, şirkete ait sermayenin tüm paydaşlar arasında dağılımı gösterilmektedir. Aynı zamanda bu kılavuzda şirketin genel ekonomik durumuna da yer verilmektedir (GRI G4, 2013: 48). Ekonomik boyutun yanı sıra sürdürülebilirliğin çevresel açıdan değerlendirilmesinde, şirketin faaliyette bulunurken hava, su, toprak, ekosistem üzerindeki etkisi dikkate alınır. GRI kılavuzunda yer alan çevresel kategoride su, enerji, atıklar, biyolojik çeşitlilik, ürün ve hizmetler, tedarik zinciri gibi unsurlar değerlendirilmektedir. Sürdürülebilirlik faaliyetlerinin sosyal etkileri ise şirketin faaliyette bulunduğu sosyal sistemlere olan etkisi ile ilgilidir. Tabloda yer alan sosyal kategorisinin alt kategorileri; işgücü uygulamaları ve insana yaraşır iş, toplum, insan hakları uygulamaları, ürün sorumluluğundan oluşmaktadır. Bu ana kategori başlığı altında, iş ve işçi hakları, insan hakları, istihdam kalitesi, ayrımcılık, zorla çalıştırma, rüşvet gibi durumlar ile ilgili gereklilikler, yaptırımlar ve şirket faaliyetleri yer almaktadır (GRI G4, 2013: 76-77).

Tablo 1. GRI Kılavuzunda Yer Alan Kategori ve Unsurlar

KATEGORİ	Ekonomik	Çevresel		
Unsurlar	<ul style="list-style-type: none">Ekonomik performansPiyasa varlığıDolaylı ekonomik etkilerSatın alma uygulamaları	<ul style="list-style-type: none">MalzemelerEnerjiSuBiyolojik çeşitlilikEmisyonlarAtık sular ve atıklarÜrün ve hizmetlerUyumNakliyeGenelTedarikçinin çevresel bakımdan değerlendirilmesiÇevresel şikâyet mekanizmaları		
KATEGORİ	Sosyal			
Alt Kategoriler	İşgücü Uygulamaları ve İnsana Yararlı İş	İnsan Hakları	Toplum	Ürün Sorumluluğu
Unsurlar	<ul style="list-style-type: none">İstihdamİşgücü/Yönetim ilişkileriİş sağlığı ve güvenliğiEğitim ve öğretimÇeşitlilik ve fırsat eşitliğiKadın ve erkek için eşit ücretTedarikçinin işgücü uygulamaları bakımından değerlendirilmesiİşgücü uygulamalarıŞikâyet mekanizması	<ul style="list-style-type: none">YatırımAyrımcılığın önlenmesiÖrgütlenme ve toplu sözleşme hakkıÇocuk işçilerZorla veya cebren çalıştırmaGüvenlik uygulamalarıYerli halkların haklarıDeğerlendirmeTedarikçilerin insan hakları bakımından değerlendirilmesiİnsan hakları şikâyet mekanizması	<ul style="list-style-type: none">Yerel toplumlarYolsuzlukla mücadeleKamu politikasıRekabete aykırı davranışUyumTedarikçilerin, toplum üzerindeki etkileri bakımından değerlendirilmesiToplum üzerindeki etkilere ilişkin şikâyet mekanizması	<ul style="list-style-type: none">Müşteri sağlığı ve güvenliğiÜrün ve hizmet etiketlemesiPazarlama iletişimiMüşteri gizliliğiUyum

Kaynak: (GRI G4 PartOne, 2013: 44)

Şirketin, hazırlanmış olduğu sürdürülebilirlik raporunun GRI ilkelerine uygun olup olmadığını gösterebilmesi için, “GRI Uygulama Seviyelerini” kullanarak, raporlarının hangi seviyede olduğunu belirtmesi gerekmektedir. Sistem içerisinde her kesimi kapsamı amacı ile üç seviye bulunmaktadır. Bunlar C, B ve A seviyeleridir. Eğer rapor hazırlanırken dış denetimden faydalanılmış ise bu harflerin yanında + işareti eklenmektedir. Şirketler, sürdürülebilirlik faaliyetlerini GRI standartlarına göre değerlendirmek istediklerinde, bilgilerini belirli bir sistem içerisinde açıklamak durumundadırlar. Bu doğrultuda, GRI C Seviyesi Rapor Şablonu içerisinde yer alan ilgili alanların şirketlerce doldurulması gerekmektedir. Sürdürülebilirlik raporlamasında öncü olarak kabul edilen GRI standartları 1997 yılından bu yana birçok sektörde ve dünyanın birçok ülkesinde şirketler tarafından tercih edilmektedir.

II. LİTERATÜR

Sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirliğin raporlanması konuları altında yapılan literatür taraması neticesinde dünya genelinde ve Türkiye’de konu ile ilgili araştırmaların özellikle son yıllarda artmaya başladığı gözlemlenmiştir. Gerçekleştirilen araştırmalar incelendiğinde genellikle sürdürülebilirliğin üç ana unsuru olan çevre, sosyal ve ekonomik faktörlerinden çevreye ağırlık verildiği ve sürdürülebilirliğin çevre ile ilişkilendirildiği gözlemlenmiştir. Bununla beraber, kurumsal sürdürülebilirlik ile sürdürülebilirlik kavramlarının üzerine teorik olarak gerçekleştirilen çalışmalara da sıklıkla rastlanmıştır. Ayrıca literatürde finansal olmayan raporların tutulması gerekliliğine değinen araştırmalarında son yıllarda arttığı saptanmıştır. Aşağıda söz konusu araştırmalardan konuyla ilgili olduğu ve fazlaca atıf alması bağlamında tarafımızca önemli bulunanları kronolojik olarak özetlenmektedir.

Yavuz (2010), sürdürülebilirlik kavramı ve bu kavramın şirketlerin üretim stratejilerine etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma gerçekleştirmiştir. Günümüzde sürdürülebilirlik kavramına daha sık değinildiği ve bu konuda farkındalık yaratıldığı vurgulanan çalışmada, sürdürülebilirlik kavramı çevre faktörü bağlamında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda teorik kavramlar üzerine gerçekleştirilen çalışmada; doğa, çevre, temiz üretim, yeşil üretim ve son olarak yeşil ve yalın üretim yaklaşımı ve bu yaklaşımların tanımları üzerinde durulmuştur. Çalışmada sürdürülebilir üretim bağlamında yalın ve yeşil üretim yaklaşımının daha ön planda olduğu ortaya konmuştur. Şirketlere yalınlaşma sürecinde çevreci yaklaşım kazandırılmasının, üretimin ve dolayısıyla sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli bir unsur olduğu çalışmanın sonuçları arasında yer almaktadır.

Finkbeiner, Schau, Lehmann, & Traverso (2010), araştırmalarında sürdürülebilirliğin özellikle son yıllarda önemli bir olgu olduğuna değinerek, bunun ölçülmesine odaklanmışlardır. Araştırmada, literatür taraması yapılarak, ilgili literatürde sürdürülebilirlik kavramının çevresel, ekonomik ve sosyal göstergeler kapsamında değerlendirildiği vurgulanmıştır. Araştırma sonucunda sürdürülebilirlik ile ilgili etkenler içerisinde çevre ve yaşam döngüsünün birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu ortaya konmuştur.

Huang & Wan (2010), Çin’de bulunan 116 şirketin sürdürülebilirlik raporlarının başlıklarını ve içeriklerini araştırmışlar ve çevresel, sosyal, hayırseverlik, kırsal sorunlar, işgücü uygulamaları, ekonomik konular ve kurumsal yönetim gibi farklı yönlerden karşılaştırmışlardır. Araştırmada incelenen sürdürülebilirlik raporlarında ekonomik, çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim konularından sıkça bahsedildiği saptanmıştır.

Çalışkan (2012), sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanmasının şirketler ve paydaşlar açısından önemini ve ifade ettiği anlamı ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu bağlamda çalışmada, belirli bir şirket veya sektör ayrımı olmaksızın genel anlamı ile sürdürülebilirlik kavramı, kavramın tarihi süreci ve gelişimi ile şirketler açısından ne ifade ettiğine teorik olarak değinilmiştir. Çalışma sonucunda; sürdürülebilirlik raporlarının keyfi olarak hazırlanmasındansa, zorunluluk haline getirilmesi önerilmiştir.

Yanık & Türker (2012), sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk raporlamalarının tarihsel süreçte ne gibi gelişim gösterdiğini inceledikleri çalışmalarında, sürdürülebilirlik ile ilgili kavramsal bir çerçeve sunmuşlardır. Teorik olarak gerçekleştirilen çalışmada, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilirlik raporlaması tek bir çatı altında birleştirilerek anlam birliği oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çaymaz, Soran, & Erenel (2013), uzun yıllar üzerine durulan kurumsal sürdürülebilirliğin 2000 yılında yayınlanan Küresel İlkeler Sözleşmesi’ne uyumlu olup olmadığını incelemişlerdir. Bu bağlamda araştırmanın örneklemini Türkiye’de farklı üç sektörde kurumsal sosyal sorumluluk adı altında sürdürülebilirlik bilincinde olan, Küresel İlkeler Sözleşmesi’ni imzalayan ve her yıl bu bağlamda ilerleme raporlarını yayınlayan şirketler oluşturmuştur. Şirketlere ait bilgiler, doküman

analizi ve söylem analizi kullanılarak incelenmiştir. Araştırmadan kurumsal ilkeler sözleşmesini imzalayan şirketlerin sosyal ve çevresel konulara da daha duyarlı oldukları sonucu elde edilmiştir.

Önce, Onay, & Yesilcebe (2015), kurumsal sürdürülebilirlik raporlamasının Türkiye'deki genel durumunu ortaya koymaya yönelik bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. 2014 yılının baz alındığı araştırmada, belirlenen yıl içerisinde 72 adet şirketin sürdürülebilirlik ile ilgili rapor yayınladığı saptanmıştır. Bu şirketlere ait 181 adet rapor değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Raporların 130'unun Küresel Raporlama Girişimi (GRI) standartlarına göre hazırlandığı gözlemlenmiştir. Araştırma kapsamında sürdürülebilirlik raporlamasında GRI'nin daha fazla tercih edilme sebebi olarak, büyük şirketlerin yanı sıra KOBİ'lerin de rahatlıkla uygulayabileceği açıklıkta ve kolaylıkta olması, birçok dile tercüme edilmiş olması gibi nedenler dikkat çekmiştir. Analiz sonucunda yine en fazla imalat sektörüne ait şirketlerin sürdürülebilirlik raporu yayınladığı gözlemlenmiştir.

Aydın (2015), şirketlerin kurumsal raporlarının hazırlanması ve yayınlanmasının önemine değindiği ve teorik açıdan bilgiler sunduğu çalışmada, şirketlerin hazırlamaları gereken raporları finansal ve finansal olmayan raporlar olarak iki gruba ayırmıştır. Finansal raporlar şirketin mali durumu ile ilgili bilgiler sunarken; finansal olmayan raporlar genellikle sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik, çevresel duyarlılık gibi konularda bilgiler sunmaktadır. Çalışmada, sermayeye odaklanan Entegre Raporlama'nın yanı sıra çevresel, sosyal ve aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin de yer aldığı sürdürülebilirlik raporlamasının yapılmasının şirket yöneticileri, paydaşlar ve yatırımcılar açısından son derece gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Medrado & Jackson (2015), turizm şirketlerinin kurumsal sosyal sorumluluk açısından sürdürülebilirlik boyutlarının incelenmesini yaptıkları çalışmada, öncelikle, şirketler tarafından yapılan raporlamada kılavuz olarak GRI ilkelerinin kullanıldığı saptanmıştır. Araştırma bağlamında otel, yiyecek içecek ve cruise gemileri olmak üzere 3 kategoriden 14 şirket ele alınmıştır. Bu şirketlere ait incelenen raporlarda genel olarak şirketlerin su tüketimi, enerji tasarrufu ve atık yönetimi gibi konulara ağırlık verdikleri, en az yer verilen konuların ise ücretler, tazminat ve iş-yaşam dengesi olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca, cruise ve yiyecek içecek şirketlerinin sürdürülebilirliğin sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarından en fazla çevre ile ilgili olan kısmına ağırlık verdikleri saptanmıştır.

Yükçü & Kaplanoğlu (2016), araştırmalarında şirketlerin kısa vadeli kalkınma stratejilerine ağırlık vermelerinin sürdürülebilir kalkınma açısından yanlış bir tutum olduğuna değinmişlerdir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, finansal olmayan raporlama olan sürdürülebilirlik raporlamalarının önemine örnek şirketler üzerinden vurgu yaparak, dünya genelinde yaygın kullanılan raporlama ilkeleri ve göstergeleri çerçevesinde açıklık getirmektir. Araştırma kapsamında, dünya genelinde yaygın bir şekilde kullanılan finansal olmayan raporlamalara bazı şirketler bazında 2010-2014 yılları arasındaki verileri incelenerek örnekler verilmiştir. Bu şirketler; JP Morgan Chase & Co., BNP Paribas, Anadarko, BP ve Glaxo Smith Kline'dir. Şirketlere ait bilgiler incelendiğinde ilk bakışta sürdürülebilirlik ile ilgili faaliyetlerinde performanslarını olumsuz yönde etkileyen olayları açıklamada istekli olmadıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca şirketlerin finansal ve finansal olmayan verilerinin yer aldığı sürdürülebilirlik raporlarının aslında gönüllülük esasına dayanılarak hazırlandığı, ancak gönüllülüğten ziyade paydaşlar ve yatırımcıların geleceği görebilmesi açısından zorunluluk haline getirilmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

Aracı & Yüksel (2016), 2013 yılını baz alarak BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan 15 şirketin sürdürülebilirlik raporlarını, GRI Raporlama İlkeleri doğrultusunda incelemişlerdir. Yayınlanan raporların incelenmesi sonucu analiz kapsamına alınan 15 şirketin 8 tanesinin GRI G4 ilkelerine uyumlu olduğu saptanmıştır. Bu 8 şirketin değerlendirilmesi sonucunda toplam sürdürülebilirlik açıklama skorunun %75 olduğu ve şirket sıralaması yapıldığında ilk sırada aynı skor ile Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş. ve Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.'nin yer aldığı gözlemlenmiştir. Araştırmada ayrıca, BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin hazırladıkları raporları GRI raporlama ilkelerine uyumlu yapmalarının, karşılaştırma yapma ve daha güvenilir olması adına kolaylık sağlayacağı vurgulanmıştır.

Ertan (2018), 2005-2017 yılları arasında Türkiye’de sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanmasında en yaygın olarak kullanılan rehberin, %75,77 oranla Küresel Raporlama Girişimi tarafından oluşturulmuş GRI raporlama ilkeleri olduğunu ortaya koymuştur. Sürdürülebilirlik raporları, sektör bazında incelendiğinde ise raporların birçoğunun imalat sektöründe faaliyette bulunan şirketler tarafından hazırlandığı, imalat sektörünü mali kuruluşların takip ettiği belirlenmiştir.

Duran (2018), BIST’te işlem gören ve belli süreçlerde Sürdürülebilirlik Endeksi’nde bulunan şirketlerin yayınlamış oldukları sürdürülebilirlik raporlarını incelemiştir. Bu bağlamda araştırmada, BIST’te işlem gören ve enerji sektöründe yer alan 3 şirket ile gıda sektöründe yer alan 3 şirket olmak üzere toplam 6 şirketin 2014-2015-2016 yıllarına ait sürdürülebilirlik raporları ile birlikte kurumsal web siteleri incelenmiştir. İncelenen veriler doğrultusunda sürdürülebilirlik kavramının sosyal, çevresel ve ekonomik etkiler doğrultusunda önemli bir yerinin olduğu bilincinde olan şirketlerde, gelişmelerinin ve sürekliliklerinin sağlanmasında sürdürülebilirliğin büyük rol oynadığını, sürdürülebilirliği sadece kar elde etmek amacı ile değil de, ileride oluşabilecek herhangi çevresel ve sosyal tehditlere karşı strateji olarak da gördükleri saptanmıştır.

Nunez & Nunez (2018), çalışmalarında küçük firmaların ekonomik, çevresel ve sosyal etkilerini büyük şirketlerden farklı olarak ortaya koyup koymadığını belirlemek için GRI Raporlama ilkeleri uygulama seviyelerini kullanmışlardır. Araştırmaya toplam 750 şirket dâhil edilmiş bu şirketler çalışan sayısına göre sınıflandırılmış, en çok ve en az çalışanı bir arada olmasını sağlayan 122 şirket seçilmiştir. Araştırma sonucunda kurumsal sosyal sorumluluğun en yüksek düzeyinde, büyük ölçekli şirketlerin daha fazla raporlamaya yatkın olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca araştırmacılar şirketin boyutları ile GRI raporlamasının uygulanması ve gayrimenkul ölçümü arasında farklılıklar olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu farklılığın nedeninin ise yönetsel ve erişilebilir kaynağın farklılığından kaynaklandığını ifade etmişlerdir.

Ringham & Miles (2018), çalışmalarında kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) raporlamasının sınırlarını incelemiştir. Bu bağlamda çalışmada 15 kurumsal sosyal sorumluluk raporlama kılavuzuna içerik analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda toplam 3 tema (itibar yönetimi, mülkiyet ve kontrol ve hesap verilebilirlik) altında 40 maddeye ulaşılmıştır. 35 havayolu şirketinin raporlarının içeriği bu yapıya göre, konu bazlı (ilgili küresel raporlama girişimleri [GRI] göstergeleri kullanılarak) kodlanmıştır. Yapılan analize göre şirketler, sınırlarını belirlerken çok dar ve seçici davranırsa paydaşlarıyla paylaşımı o kadar sınırlı olacaktır sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca GRI raporlamasına uyduğunu iddia eden şirketlerin ortalama olarak iddiasız olanlara kıyasla daha dar sınırlar seçtiği bulgular arasında yer almıştır.

Tarquinio, Raucci, & Benedetti (2018), üç farklı ülkede (İtalya, İspanya ve Yunanistan) bulunan şirketler tarafından yayınlanan Küresel Raporlama Girişimi (GRI) bazlı sürdürülebilirlik raporlarında açıklanan performans göstergelerini içerik analizi yöntemi ile incelemiştir. 134 şirket üzerine gerçekleştirilen araştırmanın sonucunda İspanyol şirketlerinin ortalama olarak en fazla sayıda göstergelyi ortaya koyduğu, iş gücü ile ilgili sosyal göstergelerde tüm ülkelerin sıkça bilgiler verdiği gözlemlenmiştir. Araştırma sonucunda ayrıca en az rapor edilen sosyal göstergenin insan hakları olduğu belirlenmiştir.

Şahin & Çankaya (2018), Türkiye’de 2017 yılına kadar sürdürülebilirlik raporu hazırlayan 42 işletmenin sürdürülebilirlik raporlarını inceleyerek raporda yer alan strateji, profil, yönetim yaklaşımı ve performans göstergeleri açıklamalarına ait 121 unsuru içerik analizine tabi tutmuşlardır. Toplam 100 adet sürdürülebilirlik raporuna uygulanan içerik analizi sonucunda strateji ve profile, yönetim yaklaşımı ve performans göstergelerinden daha sık yer verildiği saptanmıştır.

Karadeniz & Uzpak (2019), 2017 yılında dünyada en yüksek marka değerine sahip otel zincirlerinin göstermiş olduğu faaliyetlerin sürdürülebilirlik bağlamında değerlendirdikleri çalışmalarında, şirketlerin web siteleri, faaliyet ve sürdürülebilirlik raporlarını incelemişler ve sürdürülebilirlik raporlarını Küresel Raporlama Girişimi (GRI) ilkeleri çerçevesinde analiz etmişlerdir. İçerik analizi ile gerçekleştirilen çalışma sonucunda otel zincirlerinin

sürdürülebilirliğin üç ana kolu olan ekonomik, çevresel ve sosyal faktörlerden ekonomik ve sosyal kategoriye ağırlık verdiği, çevre ile ilgili faaliyetlerini raporlamada yetersiz kaldığı görülmüştür.

III. VERİ VE YÖNTEM

Bu araştırmanın temel amacı; hesaplanmaya başlandığı 2014 yılından itibaren BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan bankacılık ve finans sektörü ile holdingler dışında kalan şirketlerin sürdürülebilirlik bağlamında ne gibi faaliyetlerde buldukları ve bu faaliyetleri kurumsal web sitelerinde ve yıllık raporlarında nasıl sunduklarını karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Bununla beraber GRI (Küresel Raporlama Girişimi) standartları çerçevesinde şirketlerin gerçekleştirdiği sürdürülebilirlik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin raporlanmasıyla ilgili eksikliklerinin veya varsa üstün taraflarının neler olduğu saptanmaya çalışılmıştır.

Sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirliğin raporlanması konuları altında yapılan literatür taramasından dünya genelinde ve Türkiye'de konu ile ilgili uygulamalı olarak niceliksel yeterli araştırma bulunmadığı gözlemlenmiştir. Sürdürülebilirlik konusu ile ilgili yapılan araştırmaların birçoğunda genelde teorik çerçeve üzerine durulmuştur. Sürdürülebilirliğin genel ve kabul görmüş tanımı üzerine yoğunlaşan araştırmalarda dikkat çeken bir diğer unsur da sadece çevre faktörüne değinilmiş olduğudur. Bu açıdan araştırmanın sürdürülebilirlik faaliyetlerinde ve raporlanmasında GRI standartlarında yer alan ve dikkat edilmesi gereken unsurları göz önünde bulundurup, BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin sürdürülebilirlik faaliyetlerinin neler olduğu ve bu faaliyetlerin nasıl raporlandığının ve eksikliklerinin ortaya konması açısından önem arz ettiği söylenebilir. Bununla beraber araştırma bulgularının şirket yöneticilerine, yatırımcılara ve karar alıcılara da katkı sağlaması bağlamında önemli olacağı düşünülmektedir.

Belirlenen amaçlar doğrultusunda araştırmanın örneklemini; BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde 2014 yılından bu yana yer alan 15 şirketten bankacılık ve finans sektörü ile holdingler dışında kalan 7 şirket oluşturmaktadır. Bankacılık ve finans alanındaki şirketlerin yayınlamış oldukları raporlar ve değerlendirme kriterleri farklı olduğundan değerlendirme dışı kalmıştır. Yine aynı şekilde holdingler, bünyesinde birçok şirketi barındırdığından dolayı değerlendirilecek şirketler bağlamında değerlendirme dışında kalmıştır. Tablo 2.'de incelemeye tabii tutulan şirketlerin isimleri ve sektörleri verilmektedir.

Tablo 2. Araştırmanın Örneklemini Oluşturan Şirketler

Şirket Adı	Sektör
1.Arçelik A.Ş.	İmalat sanayii, Metal Eşya, Makine Gereç
2.Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	Teknoloji, Savunma
3.Migros Ticaret A.Ş.	Toptan ve Perakende
4.Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	İmalat sanayii, Metal Eşya, Makine Gereç
5.Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.	Ulaştırma ve Haberleşme
6.Tüpraş- Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.	Kimya, Petrol ve Kauçuk
7.Türk Telekomünikasyon A.Ş.	Ulaştırma ve Haberleşme

Analiz kapsamındaki şirketlerin sürdürülebilirlik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin raporlanması, GRI standartları çerçevesinde ekonomik, sosyal ve çevresel faaliyetleri bağlamında değerlendirilmiştir. Değerlendirme bağlamında ihtiyaç duyulan veriler; şirketlerin kurumsal web sitelerinden ve 2018 yılına ait faaliyet raporlarından doküman incelemesi yöntemi ile elde edilmiştir.

Yazılı ve görsel kaynaklar geçmiş ile ilgili araştırmacılara birçok bilgi sunmaktadır. Araştırma dahilinde bazı durumlarda gözlem ve görüşme olanaksız olabilmekte veya araştırmaya daha somut kaynaklar sunmak gerekebilmektedir. Bu gibi durumlarda, araştırmanın kapsamı dahilinde görsel materyal ve malzemeler araştırmaya dahil edilerek doküman analizi gerçekleştirilir. Doküman incelemesi tek başına bir araştırma yöntemi olduğu gibi, diğer araştırma yöntemlerinin kullanılmasına yardımcı niteliğinde de gerçekleştirilebilmektedir. Doküman incelemesi, araştırma kapsamına giren konular ile ilgili bilgilerin yer aldığı yazılı kaynakların değerlendirilmesini kapsamaktadır. Doküman incelemesi beş aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar; dokümanlara ulaşma, orijinal olup olmadığının kontrol edilmesi, dokümanların anlaşılması, verinin incelenmesi ve son olarak verinin kullanılmasıdır (Şimşek & Yıldırım, 2000: 140-146).

Araştırmada belirlenen hedefler doğrultusunda; şirketlere ait raporlar ve kurumsal web siteleri üzerinde içerik analizi uygulanmıştır. Gerçekleştirilen içerik analizi kapsamında 46 kod ve 3 uygun tema (ekonomik, çevresel ve sosyal) oluşturulmuştur. Araştırmada gerçekleştirilen içerik analizi yani bir diğer deyiş ile sıklık analizi; sözel ve sözel olmayan materyallerin iletmek istediği mesaj, anlam ve dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik bir şekilde sınıflandırılmasını, sayılara dönüştürülmesini sağlayarak, bu bilgilerden çıkarımlarda bulunulmasını sağlayan bir yaklaşımdır (Tavşancıl & Aslan, 2001: 22).

IV. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, öncelikle inceleme dâhilinde olan 7 şirketin sürdürülebilirlik faaliyetlerinin kurumsal web sitelerinde sunulma şeklinin analizi neticesinde elde edilen bulgular sunulmaktadır. Daha sonra, araştırmaya konu olan şirketlerin 2018 yılına ait yayınlanmış olan raporları GRI ilkeleri bağlamında incelenerek analiz bulguları açıklanmıştır.

IV.I. Şirketlerin Kurumsal Web Sitelerinin Analiz Bulguları

BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin kurumsal web sitelerinin analizi sonucu elde edilen bulgular aşağıda ekonomik, çevresel ve sosyal unsurlar bağlamında tablolar halinde sunulmuştur. İlk olarak Tablo 3.'de endekste yer alan ve değerlendirme kapsamında olan şirketlerin kurumsal web sitelerinde tarafımızca saptanan ekonomik unsurlara yer verme düzeyleri belirtilmiştir.

Tablo 3. Şirketlerin Kurumsal Web Sitelerinde Ekonomik Unsurlara Yer Verme Düzeyleri

Şirketler	Ekonomik Unsurlar				Σ	%
	A	B	C	D		
1.Arçelik	✓	✓	✓	✓	4	100
2.Aselsan	✓	✓	✓	-	3	75
3.Migros	✓	✓	✓	-	3	75
4.Tofaş	✓	✓	✓	✓	4	100
5.Turkcell	✓	-	✓	-	2	50
6.Tüpraş	✓	✓	✓	✓	4	100
7.Türk Telekom	✓	✓	✓	✓	4	100

Tablo içerisinde, A: Ekonomik performansı, B: Piyasa varlığını, C: Dolaylı ekonomik etkileri ve D: Satın alma uygulamalarını ifade etmektedir.

BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin kurumsal web siteleri incelendiğinde, Arçelik A.Ş., Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş., Tüpraşve Türk Telekomünikasyon A.Ş.'nin unsurların tamamını karşılayacak bilgiye yer verdiği gözlemlenmiştir. Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş. ile Migros Ticaret A.Ş.'nin satın alma uygulamaları dışında üç unsur ile ilgili bilgi paylaştığı; Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.'nin ise sadece ekonomik performans ve dolaylı ekonomik etkileri kapsayan iki unsurla ilgili bilgi paylaştığı saptanmıştır. Şirketlerin tamamının, ekonomik performans verileri ile dolaylı ekonomik etkenler unsurlarına yer verdikleri, buna karşın en az yer verdikleri unsurun satın alma uygulamaları olduğu saptanmıştır.

Şirketlerin çevresel bağlamda gerçekleştirilen analiz bulguları ise Tablo 4.'de belirtilmiştir.

Tablo 4.Şirketlerin Kurumsal Web Sitelerinde Çevresel Unsurlara Yer Verme Düzeyleri

Şirketler	Çevresel Unsurlar												Σ	%
	E	F	G	H	I	İ	J	K	L	M	N	O		
1.Arçelik	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	10	83
2.Aselsan	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	-	-	✓	-	-	6	50
3.Migros	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	10	83
4.Tofaş	-	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	9	75
5.Turkcell	-	✓	-	-	✓	✓	✓	-	-	✓	-	-	5	42
6.Tüpraş	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	10	83
7.Türk Telekom	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	-	9	75

Tabloda kodlanarak belirtilen unsurlar; E: Malzemeler, F: Enerji, G: Su, H: Biyolojik Çeşitlilik, I: Emisyonlar, İ: Atık sular ve atıklar, J: Ürün ve hizmetler, K: Uyum, L:Nakliye, M:Genel, N:Tedarikçinin çevresel bakımdan değerlendirilmesi ve O:Çevresel şikâyet mekanizması şeklinde ifade edilmeye çalışılmıştır.

Şirketlerin kurumsal web siteleri çevresel bağlamda incelendiğinde, toplam on iki unsur olduğu görülmektedir. Bu bağlamda analiz edildiğinde Arçelik A.Ş., Migros Ticaret A.Ş.ve Tüpraş- Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş. on iki unsurun onunu, yani %83'ünü karşılayarak ilk sırada yer almışlardır. On iki unsur içerisinde dokuz unsura karşılık bilgi paylaşımı gerçekleştiren Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş. ve Türk Telekomünikasyon A.Ş. bu şirketleri takip etmektedir. Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş. tüm unsurlar içerisinde altı unsura karşılık bilgi paylaştığından dolayı%50 skoru ile altıncı sırada yer almaktadır. Çevresel bağlamda web sitesinde yer vermiş olduğu bilgiler bağlamında son sırada ise beş unsura karşılık %42 ile Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş. yer almaktadır. Çevresel bağlamda en fazla yer verilen unsurlar emisyonlar, atık sular ve atıklar, ürün ve hizmetler ile genel olurken; en az yer verilen unsurlar, biyolojik çeşitlilik, çevresel şikâyet mekanizması ve nakliye olmuştur.

Şirketlerin sosyal bağlamda gerçekleştirilen analiz bulguları ise Tablo 5.'de belirtilmiştir. BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan analiz kapsamındaki şirketlerin kurumsal web siteleri sosyal kategori altında incelendiğinde; iş gücü uygulamaları ve insana yaraşır iş, insan hakları, toplum ve ürün sorumluluğu olmak üzere dört alt kategorinin yer aldığı görülmektedir. Ayrıca bu alt kategorilerin altında toplam otuz unsur bulunmaktadır. BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin kurumsal web siteleri sürdürülebilirliğin sosyal kategorisi dahilinde incelendiğinde 30 unsur içerisinde 29 unsura yer veren Migros Ticaret A.Ş. ilk sırada yer almıştır. 26 unsur ile Tüpraş- Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş. ikinci sırada yer alırken, 25 unsur ile Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş. üçüncü sırada yer almıştır. Daha sonra sırası ile 23 unsurla Arçelik A.Ş., 20 unsur ile Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş. ve 19 unsurla Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş. ve Türk Telekomünikasyon A.Ş. gelmektedir. Sosyal kategori bağlamında en fazla yer verilen unsurlar ise istihdam, iş sağlığı ve güvenliği, eğitim ve öğretim, çeşitlilik ve fırsat eşitliği, kadın erkek eşit ücret, ayrımcılığın önlenmesi, zorla ve cebren çalıştırma, güvenlik uygulamaları, yolsuzlukla mücadele, ürün ve hizmet etiketlemesi ile müşteri gizliliği olmuştur. Şirketlerin tamamı bu unsurlar ile ilgili bilgi paylaşmışlardır. En az yer verilen unsur ise sadece Migros Ticaret A.Ş.'nin yer verdiği yerli halkın hakları unsurudur.

Tablo 5. Şirketlerin Kurumsal Web Sitelerinde Sosyal Unsurlara Yer Verme Düzeyleri

	Sosyal Unsurlar																															
	İş Gücü Uygulamaları ve İnsana Yaraşır İş								İnsan Hakları								Toplum						Ürün Sorumluluğu						Σ	%		
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	İ	J	K	L	M	N	O	Ö	P	R	S	Ş	T	U	Ü	V	Y	Z	A ₁			B ₁	C ₁
1.Arçelik	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	✓	✓	23	77
2.Aselsan	✓	-	✓	✓	✓	✓	-	✓	-	✓	-	✓	✓	✓	-	✓	-	✓	-	✓	-	-	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	20	67	
3.Migros	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	29	97	
4.Tofaş	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	25	83	
5.Turkcell	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	-	-	✓	✓	-	-	-	✓	-	✓	✓	✓	✓	-	✓	-	✓	✓	✓	19	63	
6.Tüpraş	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	✓	26	87
7.Türk Telekom	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	-	-	-	-	✓	-	✓	-	19	63

Tablo 5. içerisinde kodlanan unsurlar; A: İstihdam, B: İşgücü /Yönetim İlişkileri, C: İş Sağlığı ve güvenliği, D: Eğitim ve öğretim, E: Çeşitlilik ve fırsat eşitliği, F: Kadın erkek için eşit ücret G: Tedarikçinin işgücü uygulamaları bakımından değerlendirilmesi ve H: İş gücü uygulamaları şikayet mekanizması, I: Yatırım, İ: Ayrımcılığın önlenmesi, J: Örgütlenme ve toplu sözleşme hakkı, K: Çocuk işçiler, L: Zorla veya cebren çalıştırma, M: Güvenlik uygulamaları, N: Yerli halkların hakları, O:Değerlendirme, Ö:Tedarikçilerin insan hakları bakımından değerlendirilmesi, P: İnsan hakları şikayet mekanizması, R:Yerel Toplumlar, S:Yolsuzlukla mücadele, Ş:Kamu Politikası, T:Rekabete aykırı davranış, U:Uyum, Ü:Tedarikçilerin toplum üzerindeki etkileri bakımından değerlendirilmesi, V:Toplum üzerindeki etkilere ilişkin şikayet mekanizması, Y:Müşteri sağlığı ve güvenliği, Z:Ürün ve hizmet etiketlemesi, A₁: Pazarlama iletişimi, B₁: Müşteri gizliliği ve C₁: Uyum şeklinde ifade edilmeye çalışılmıştır.

IV. II. Şirketlerin 2018 Yılı Faaliyet Raporlarının Analiz Bulguları

BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin 2018 yılında yayınlamış oldukları faaliyet raporlarının incelenmesi sonucu elde edilen bulgular aşağıda ekonomik, çevresel ve sosyal unsurlar bağlamında her yıl için ayrı ayrı tablolar halinde sunulmuştur. İlk olarak Tablo 6'da endekste yer alan ve değerlendirme kapsamında olan şirketlerin sürdürülebilirlik raporlarında ekonomik unsurlara yer verme düzeyleri belirtilmiştir. BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin 2018 yılı faaliyet raporları incelendiğinde şirketlerin ekonomik unsurların tamamına yer verdiği görülmüştür.

Tablo 6. Şirketlerin 2018 Yılı Faaliyet Raporlarında Ekonomik Unsurlara Yer Verme Düzeyleri

Şirketler	Ekonomik Unsurlar				Σ	%
	A	B	C	D		
1.Arçelik	✓	✓	✓	✓	4	100
2.Aselsan	✓	✓	✓	✓	4	100
3.Migros	✓	✓	✓	✓	4	100
4.Tofaş	✓	✓	✓	✓	4	100
5.Turkcell	✓	✓	✓	✓	4	100
6.Tüpraş	✓	✓	✓	✓	4	100
7.Türk Telekom	✓	✓	✓	✓	4	100

Tablo 6.'da yer alan kodlamalar; A: Ekonomik performans, B: Piyasa varlığı, C: Dolaylı ekonomik etkiler ve D: Satın alma uygulamaları şeklindedir.

Analiz kapsamındaki şirketlerin 2018 yılı faaliyet raporları çevresel bağlamda incelendiğinde elde edilen bulgular ise Tablo 7'de belirtilmiştir. Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin 2018 yılı faaliyet raporları çevresel bağlamda incelendiğinde, %92 oran ve toplam 12 unsurdan 11'ine yer vererek ilk sırada yer alan şirketler Arçelik A.Ş., Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş. ve Tüpraş- Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş. olmuştur. Son sırada ise faaliyet raporunda 6 unsura yer veren Aselsan'ın yer aldığı görülmektedir. Şirketlerin çevresel faktörler içerisinde tamamının yer verdiği unsurlar; malzemeler, enerji, ürün ve hizmetler, uyum ve genel ifadeler olmuştur. Biyolojik çeşitlilik ve çevresel şikâyet mekanizmaları ise en düşük yer verilen unsurlar olmuştur.

Tablo 7. Şirketlerin 2018 Yılı Faaliyet Raporlarında Çevresel Unsurlara Yer Verme Düzeyleri

Şirketler	Çevresel Unsurlar											Σ	%	
	E	F	G	H	I	İ	J	K	L	M	N			O
1.Arçelik	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	11	92
2.Aselsan	✓	✓	-	-	✓	-	✓	✓	-	✓	-	-	6	50
3.Migros	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	-	9	75
4.Tofaş	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	11	92
5.Turkcell	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	-	8	67
6.Tüpraş	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	11	92
7.Türk Telekom	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	-	9	75

Tabloda gerçekleştirilen kodlamalar; E: Malzemeler, F: Enerji, G: Su, H: Biyolojik Çeşitlilik, I: Emisyonlar, İ: Atık sular ve atıklar, J: Ürün ve hizmetler, K: Uyum, L: Nakliye, M: Genel, N: Tedarikçinin çevresel bakımdan değerlendirilmesi ve O: Çevresel şikâyet mekanizması şeklindedir.

BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin 2018 yılı faaliyet raporları sürdürülebilirliğin sosyal faktörleri bağlamında incelendiğinde elde edilen analiz bulguları Tablo 8'de yer almaktadır. Şirketlerin sosyal faktörlere raporlarında yer verme durumu incelendiğinde ilk sırada yer alan şirketin %93 oran ve 30 unsurdan 28'ini karşılaması ile Migros Ticaret A.Ş. olduğu görülmektedir. 26 unsur ile ikinci sırada Arçelik A.Ş. yer alırken, son sırada 20 unsura raporunda yer veren Aselsan yer almıştır. Şirketlerin tamamının sosyal faktörler içerisinde yer verdikleri unsurlar istihdam, işgücü ve yönetim, iş sağlığı ve güvenliği, eğitim ve öğretim, fırsat eşitliği, ayrımcılık, güvenlik uygulamaları ve insan hakları ile ilgili değerlendirme ile ürün sorumluluğunu bağlamında ürün ve hizmet etiketlemesi, pazarlama iletişimi, müşteri gizliliği ve uyum olmuştur. Toplumsal bağlamda şikâyet mekanizması ise tüm şirketler içerisinde en az yer verilen unsur olmuştur. Bu unsura sadece Arçelik A.Ş. ve Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş. yer vermiştir.

Tablo 8. 2018 Yılı Faaliyet Raporlarında Sosyal Unsurlara Yer Verme Düzeyleri

Şirketler	Sosyal Unsurlar																														
	İş Gücü Uygulamaları ve İnsana Yaraşır İş								İnsan Hakları								Toplum						Ürün Sorumluluğu				Σ	%			
A	B	C	D	E	F	G	H	I	İ	J	K	L	M	N	O	Ö	P	R	S	Ş	T	U	Ü	V	Y	Z			A ₁	B ₁	C ₁
1.Arçelik	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	-	-	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	26	87
2.Aselsan	✓	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	-	✓	✓	-	-	✓	-	✓	-	✓	-	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	✓	20	67
3.Migros	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	-	✓	-	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	24	80	
4.Tofaş	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	25	83	
5.Turkcell	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	24	80	
6.Tüpraş	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	25	83	
7.Türk Telekom	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	28	93	

Tabloda sosyal kategorisi altında yer alan unsurlar; A: İstihdam, B: İşgücü /Yönetim İlişkileri, C: İş Sağlığı ve güvenliği, D: Eğitim ve öğretim, E: Çeşitlilik ve fırsat eşitliği, F: Kadın erkek için eşit ücret G: Tedarikçinin işgücü uygulamaları bakımından değerlendirilmesi ve H: İş gücü uygulamaları şikayet mekanizması, I: Yatırım, İ: Ayrımcılığın önlenmesi, J: Örgütlenme ve toplu sözleşme hakkı, K: Çocuk işçiler, L: Zorla veya cebren çalıştırma, M: Güvenlik uygulamaları, N: Yerli halkların hakları, O:Değerlendirme, Ö:Tedarikçilerin insan hakları bakımından değerlendirilmesi, P: İnsan hakları şikayet mekanizması, R:Yerel Toplumlar, S:Yolsuzlukla mücadele, Ş:Kamu Politikası, T:Rekabete aykırı davranış, U:Uyum, Ü:Tedarikçilerin Toplum üzerindeki etkiler bakımından değerlendirilmesi, V:Toplum üzerindeki etkilere ilişkin şikayet mekanizması, Y:Müşteri sağlığı ve güvenliği, Z:Ürün ve hizmet etiketlemesi, A1: Pazarlama iletişimi, B1: Müşteri gizliliği ve C1: Uyum şeklinde kodlanmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünya nüfusunun hızla artması, kentleşme ve sanayinin gelişmesi ile birlikte dünya üzerinde var olan doğal kaynaklar bilinçsiz kullanım sonucunda insan ihtiyaçlarının karşılanmasında yetersiz kalarak hızla tükenmeye başlamıştır. Kaynakların sadece günümüz için değil gelecek nesillerin de faydalanabileceği şekilde tüketilmesi ve sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir. Bu durum günümüzde sürdürülebilirlik kavramının ön plana çıkmasına ortam sağlamıştır. Son yıllarda şirketler gerek faaliyet raporlarında gerekse sürdürülebilirlik raporlarında göstermiş oldukları çevresel, ekonomik ve sosyal faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde paydaşları ile paylaşmaya başlamış, bu da sürdürülebilirliğe verdikleri önemin ölçülenmesine olanak sağlamıştır.

Bu araştırmada BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde 2014 yılından bu yana yer alan bankacılık, finans ve holdingler dışında kalan 7 şirketin sürdürülebilirlik bağlamında göstermiş oldukları faaliyetlerin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda tüm şirketlerin kurumsal web siteleri ile 2018 yılında yayınlamış oldukları faaliyet raporlarında yer alan bilgilerin GRI ilkeleri çerçevesinde ekonomik, sosyal ve çevresel faktörler bağlamında incelenmesi ve karşılaştırılması gerçekleştirilerek, özellikle bu şirketlerin sürdürülebilirlik bağlamında gösterdiği faaliyetler ve yeterlilik düzeyleri içerik analizi ile karşılaştırmalı olarak saptanmaya çalışılmıştır. GRI ilkeleri doğrultusunda şirketlerin göstermiş oldukları faaliyetler, ekonomik, sosyal ve çevresel kırk altı unsur çerçevesinde analiz edilerek elde edilen bulgular ortaya konmaya çalışılmıştır.

BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin kurumsal web siteleri incelendiğinde sürdürülebilirlik bağlamında farklı düzeyde performans gösterdikleri görülmüştür. BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketler içerisinde en yüksek performansın Migros Ticaret A.Ş.'ye ait olduğu saptanmıştır. Migros Ticaret A.Ş.'nin gerek yayınlamış olduğu bilgiler gerekse sürdürülebilirlik açısından almış olduğu ödüller bağlamında değerlendirildiğinde sürdürülebilirliği oldukça ön planda tuttuğu ve tüm faaliyetlerine bu doğrultuda yön verdiği ortaya konmuştur. Bu kapsamda Migros Ticaret A.Ş., toplam kırk altı ekonomik, çevresel ve sosyal unsur içerisinde kırk iki unsura yer vermiştir. Buna karşın Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.'nin toplam kırk altı ekonomik, çevresel ve sosyal unsur içerisinde 26 unsura kurumsal web sitesinde yer verdiği ve bu bağlamda en düşük performansa sahip olan şirket olduğu belirlenmiştir. Şirketlerin tamamının kurumsal web sitelerinde, ekonomik performans verileri ile dolaylı ekonomik etkenler unsurlarına yer verdikleri, buna karşın en az yer verdikleri unsurun satın alma uygulamaları olduğu saptanmıştır. Çevresel bağlamda en fazla yer verilen unsurların emisyonlar, atık sular ve atıklar, ürün ve hizmetler ile genel olduğu buna karşın en az yer verilen unsurların biyolojik çeşitlilik, çevresel şikâyet mekanizması ve nakliye olduğu saptanmıştır. Sosyal kategori bağlamında en fazla yer verilen unsurların ise istihdam, iş sağlığı ve güvenliği, eğitim ve öğretim, çeşitlilik ve fırsat eşitliği, kadın erkek eşit ücret, ayrımcılığın önlenmesi, zorla ve cebren çalıştırma, güvenlik uygulamaları, yolsuzlukla mücadele, ürün ve hizmet etiketlemesi ile müşteri gizliliği olduğu saptanırken, en az yer verilen unsurun ise yerli halkın hakları unsuru olduğu gözlemlenmiştir.

BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin 2018 yılı faaliyet raporları sürdürülebilirlik bağlamında incelendiğinde toplam kırk altı unsurdan kırk birini sağlayan Arçelik A.Ş. ve Türk Telekomünikasyon A.Ş. en yüksek performans gösteren şirketler olmuştur. Bu şirketler, ekonomik unsurların tamamına raporlarında yer vermenin yanı sıra, çevresel ve sosyal bağlamda da oldukça duyarlı olmuş, bu duyarlılıklarını raporlarında belirtmişlerdir. BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin 2018 yılı performanslarını ve faaliyetlerini raporladıkları faaliyet raporları incelendiğinde sürdürülebilirlik bağlamında diğer şirketlere kıyasla en düşük performansı gösteren şirket GRI ilkeleri bağlamında ekonomik, çevresel ve sosyal kırk altı unsurdan otuzuna yer veren Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş. olmuştur. Ekonomik unsurların tamamına faaliyet raporunda yer veren şirket, çevresel ve sosyal unsurlar bakımından gerçekleştirilen faaliyetlerde diğer şirketlere kıyasla geri planda kalmıştır.

BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin 2018 yılı faaliyet raporları incelendiğinde şirketlerin ekonomik unsurların tamamına yer verdiği görülmüştür. Analiz

kapsamındaki şirketlerin 2018 yılı faaliyet raporları çevresel bağlamda incelendiğinde Şirketlerin çevresel faktörler içerisinde tamamının yer verdiği unsurların; malzemeler, enerji, ürün ve hizmetler, uyum ve genel ifadeler olduğu saptanırken, biyolojik çeşitlilik ve çevresel şikâyet mekanizmalarının ise en düşük yer verilen unsurlar olduğu gözlemlenmiştir. BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin 2018 yılı faaliyet raporları sürdürülebilirliğin sosyal açıdan incelendiğinde şirketlerin tamamının sosyal faktörler içerisinde yer verdikleri unsurların istihdam, işgücü ve yönetim, iş sağlığı ve güvenliği, eğitim ve öğretim, fırsat eşitliği, ayrımcılık, güvenlik uygulamaları ve insan hakları ile ilgili değerlendirme ile ürün ve hizmet etiketlemesi, pazarlama iletişimi, müşteri gizliliği ve uyum olduğu saptanmıştır. Toplumsal bağlamda şikâyet mekanizması ise tüm şirketler içerisinde en az yer verilen unsur olmuştur.

Analizler sonucunda şirketlerin sürdürülebilirlik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin raporlanması bağlamında performanslarının kurumsal web siteleri ve faaliyet raporları açısından farklılık gösterdiği söylenebilir. Kurumsal web siteleri ile faaliyet raporlarında gerçekleştirilen sürdürülebilirlik paylaşımları açısından en yüksek ve en düşük performans gösteren şirketlerde farklılıklar oluşmuştur. Bu bağlamda şirketlerin faaliyet raporları ile kurumsal web sitelerinde gerçekleştirdikleri sürdürülebilirlik faaliyetlerini aynı düzeyde paylaşmaları önerilebilir. Şirketlerin ekonomik unsurlarla ilgili gerçekleştirdikleri faaliyetlerin sunulmasıyla ilgili olarak kurumsal web sitelerinde sundukları bilgi düzeyinin, faaliyet raporlarında sunulan bilgiyle aynı olması önem arz etmektedir. Çevresel bağlamda ise BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin kurumsal web siteleri ile faaliyet raporlarında çevre politikalarını, ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi Belgesi ile ISO 18001 İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi belgeleri ile destekledikleri, sürdürülebilirlik bağlamında aldıkları ödüllere de kurumsal web siteleri ve faaliyet raporlarında yer verdikleri saptanmıştır. Buna karşın şirketlerin kurumsal web siteleri ile faaliyet raporlarında çevresel bağlamda en az verdikleri unsurların biyolojik çeşitlilik ve çevresel şikâyet mekanizması olduğu gözlemlenmiştir. Sosyal bağlamda ise şirketlerin kurumsal web siteleri ile faaliyet raporlarında en az verdikleri unsurların toplumsal bağlamda şikâyet mekanizması ile yerli halkın hakları unsurları olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda şirketlerin biyolojik çeşitlilik, çevresel şikâyet mekanizması, toplumsal bağlamda şikâyet mekanizması ve yerli halkın hakları unsurlarıyla ilgili faaliyetlerini arttırmaları gerektiği düşünülmektedir.

Gerçekleştirilen araştırmada elde edilen sonuçlar, BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde 2014 yılından bu yana yer alan bankacılık, finans ve holdingler dışında kalan 7 şirketin sürdürülebilirlik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin raporlanmasıyla ilgili dair bilgiler sunmaktadır. Bu açıdan gerçekleştirilen araştırmanın BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'ndeki şirketlerin eksikliklerini görmeleri ve bu bağlamda önlemler almaları açısından yararlı olabileceği düşünülmektedir. Özellikle analiz kapsamındaki şirketlerin sürdürülebilirlik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin raporlanması bağlamında performanslarının kurumsal web siteleri ve faaliyet raporları açısından farklılık gösterdiğinin saptanması bu araştırmanın en önemli bulgusudur. BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde kesintisiz olarak bulunan şirketlerin GRI İlkeleri bağlamında sürdürülebilirlik performansını hem kurumsal web sitelerinde hem de faaliyet raporlarında aynı düzeyde paydaşlarına sunması kurumsal yönetimin önemli bir ilkesi olan şeffaflık ilkesi gereğince önem arz etmektedir. Gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda, sürdürülebilirlik kavramının başlarda kavramsal çerçeveden ibaret olduğu, ancak son yıllarda şirketlerin de sürdürülebilirlik raporlarına ağırlık vermesi ile araştırmaların raporlamalar üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Genel itibari ile incelenen çalışmalarda, sürdürülebilirliği sağlamak adına önerilerde bulunulduğu, raporlama bazında ise büyük oranda GRI ilkelerinin kullanıldığı görülmüştür. Bu araştırmada, BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde 2014 yılından bu yana yer alan bankacılık & finans ve holdingler dışında kalan 7 şirketin sürdürülebilirlik bağlamında göstermiş oldukları faaliyetlerin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda tüm şirketlerin kurumsal web sitelerinde yayınlamış oldukları faaliyet ve sürdürülebilirlik raporlarında yer alan bilgilerin GRI ilkeleri çerçevesinde ekonomik, sosyal ve çevresel faktörler çerçevesinde incelenmesi ve karşılaştırılması gerçekleştirilmiştir. Literatürde özellikle BIST sürdürülebilirlik endeksinde sürekli olarak yer alan şirketlerin sürdürülebilirlik faaliyetlerinin ve raporlamalarının incelenerek güçlü ve zayıf yönlerini belirlemeye yönelik bir çalışmaya tarafımızca rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın

literatüre de katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilirken, analizin bir yılı kapsayan faaliyet raporları ile kurumsal web siteleri ile sınırlı olduğunun, ayrıca şirketlerin hepsinin sürdürülebilirlik raporlarını yayımlamadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Gelecekteki araştırmalarda BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin tamamını içerecek şekilde daha uzun bir süreyi kapsayacak analizler gerçekleştirilebileceği gibi, endekste yer alan şirketler ile uluslararası bağlamda sürdürülebilirlik endekslerinde yer alan şirketlerin karşılaştırması yapılabileceği düşünülmektedir.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar olarak beyan ederiz. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve tüm sorumluluğun çalışmanın yazarlarına ait olduğunu bildiririz. İlgili çalışmada kullanılan veriler 2019 yılında toplanmış ve analiz edilmiştir. Veriler 2020 yılı öncesi toplandığından etik kurul kararı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları : Erdiñ KARADENİZ, çalışmada Giriş, Literatür, Bulgular ve Sonuç bölümlerinde katkı sağlamıştır. Buket Dilan UZPAK, çalışmada Veri Toplama ve Analiz bölümlerinde katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %60, 2. yazarın katkı oranı: %40

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür : ÖHÜİBF Dergisi Editör Kuruluna ve saygı değer hakemlere teşekkür ederiz.

Ethics Statement : As the authors, we declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, we declare that ÖHÜİBF Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study. The data used in the relevant study was collected and analyzed in 2019. Since the data are collected before 2020, an ethical committee decision is not required.

Author Contributions : Erdiñ KARADENİZ made a contribution in the Introduction, Literature, Findings and Conclusion sections of the study. Buket Dilan UZPAK made a contribution in the Data Collection and Analysis sections of the study. Contribution rate of the 1st author: 60%, Contribution rate of the 2nd author: 40%

Conflict of Interest : There is no conflict of interest among the authors.

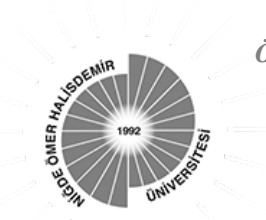
Acknowledgement : We thank the Editorial Board of the ÖHÜİBF Journal and the reviewers.

KAYNAKÇA

- Anand, S., & Sen, A. (2000). Human development and economic sustainability. *World Development*, 28(12), 2029–2049. [http://dx.doi.org/10.1016/S0305-750X\(00\)00071-1](http://dx.doi.org/10.1016/S0305-750X(00)00071-1).
- Aracı, H., & Yüksel, Ö. (2016). Şeffaflık ve hesap verilebilirliğin sağlanmasında sürdürülebilirlik raporları: BIST sürdürülebilirlik endeksindeki şirketlerin sürdürülebilirlik raporlarının incelenmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18, 103–131. Erişim adresi: <https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TWpBM09UYzJOZz09>.
- Aydın, S. (2015). Kurumsal raporlamanın evrilme sürecine ilişkin bir irdeleme. *Mali Çözüm Dergisi*, 25(130), 67–78. Erişim adresi: http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/130malicozum/004_Yrd.Do%C3%A7.Dr._Sevgi_AYDIN_.pdf.
- Başar, A.B., & Başar, M. (2006). Sosyal sorumluluk raporlaması ve Türkiye'deki durumu. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 213–230. Erişim adresi: <https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TmpBMk5UQXc=>
- Bayraktutan, Y., & Uçak, S. (2011). Ekolojik iktisat ve kalkınmanın sürdürülebilirliği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 3(4), 17–36. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/kilisiibfakademik/issue/19252/204515>
- Borsa İstanbul (2014). *BIST sürdürülebilirlik rehberi*. Erişim adresi: <https://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/surdurulebilirlik-rehberi.pdf>.

- Borsa İstanbul (2015). *Borsa İstanbul sürdürülebilirlik endeksi araştırma metodolojisi*. Erişim adresi: <https://www.borsaistanbul.com/endeksler/bist-pay-endeksleri/surdurulebilirlikendeksi>.
- Borsa İstanbul (2019). *Borsa İstanbul sürdürülebilirlik endeksi*. Erişim adresi: <http://www.borsaistanbul.com/endeksler/bist-pay-endeksleri/surdurulebilirlik-endeksi>.
- Caymaz, E., Soran, S., & Erenel, F. (2014). İşletmelerde kurumsal sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk ilişkisi: Küresel ilkeler sözleşmesi Türkiye örneği. *Journal of Management Marketing and Logistics*, 1(3), 208-217.
- Chapin I. F. S., Torn, M. S., & Tateno, M. (1996). Principles of ecosystem sustainability. *American Naturalist*, 148(6), 1016-1037. <http://dx.doi.org/10.1086/285969>.
- Çalışkan, A. Ö. (2012). Sürdürülebilirlik raporlaması. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 5(1), 41-60. Erişim adresi: <http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=85c8e675-a0a4-4243-b450-d2a296b53d62%40sessionmgr4006>
- Duran, B. (2018). *Sürdürülebilirlik kavramının önemi karşılaşılan sorunlar ve şirketlerin sürdürülebilirlik raporlarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ertan, Y. (2018). Türkiye’de sürdürülebilirlik raporlaması (2005-2017). *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(3), 463-478. <http://dx.doi.org/10.29067/muvu.410926>
- Finkbeiner, M., Schau, E. M., Lehmann, A., & Traverso, M. (2010). Towards life cycle sustainability assessment. *Sustainability*, 2(10), 3309-3322. <http://dx.doi.org/10.3390/su2103309>
- Gri-Global Reporting Initiative G4 (2013). *GRI G4 sustainability reporting guidelines report*. Retrieved from <https://www2.globalreporting.org/standards/g4/Pages/default.aspx>.
- Gürlük, S. (2010). Sürdürülebilir kalkınma gelişmekte olan ülkelerde uygulanabilir mi? *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 85-99. Erişim adresi: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423880316.pdf>
- Huang, T., & Wang, A. (2010). *Sustainability reports in China: Content analysis*. In *2010 International Conference On Future Information Technology and Management Engineering*, 2, 154-158. <http://dx.doi.org/10.1109/FITME.2010.5654711>
- Karabıçak, M., & Özdemir, M. B. (2015). Sürdürülebilir kalkınmanın kavramsal temelleri. *Vizyoner Dergisi*, 6(13), 44-49. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vizyoner/issue/23038/246278>.
- Karadeniz, E., & Uzpak, B. D. (2019). Dünyada en yüksek marka değerine sahip otel zincirlerinin sürdürülebilirlik faaliyetlerinin küresel raporlama girişimi ilkeleri bağlamında incelenmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(1), 6-20. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/667982>.
- Karakaya, E. (2016). Paris iklim anlaşması: İçeriği ve Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-12. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/adusobed/issue/17965/188842>.
- Kuşat, N. (2012). Sürdürülebilir işletmeler için kurumsal sürdürülebilirlik ve içsel unsurları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(2), 227-242. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akuiibfd/issue/1620/20307>.
- Medrado, L., & Jackson, L. A. (2016). Corporate non financial disclosures: an illuminating look at the corporate social responsibility and sustainability reporting practices of hospitality and tourism firms. *Tourism and Hospitality Research*, 16 (2), 116-132. <http://dx.doi.org/10.1177/1467358415600210>.
- Nuñez, R., & Nuñez, E. (2018). Comparison of CSR reporting using the GRI framework for small and large companies. *Proceedings Of The Northeast Business & Economics Association*, 233-238. Retrieved from <https://jbes.scholasticahq.com/article/10933.pdf>.
- Once, S., Onay, A., & Yesilcelebi, G. (2015). Corporate sustainability reporting and situation in Turkey. *Journal Of Economics Finance and Accounting*, 2(2), 230-252. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jefa/issue/32427/360580>.
- Pamukçu, F. (2011). Finansal raporlama ile kamuyu aydınlatma ve şeffaflıkta kurumsal yönetimin önemi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 50, 133-148. Erişim adresi: <http://journal.mufad.org.tr/attachments/article/485/7.pdf>
- BBC Türkçe Haberler (2016). *Paris iklim anlaşması*. Erişim tarihi: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/04/160422_paris_iklim_anlasmasi_imza.

- Pelit, E., Baytok, A., & Oybalı, H. H. (2015). Sürdürülebilir turizm mi? turizmde sürdürülebilirlik mi? kavramsal bir tartışma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 6(14), 39–58. Erişim adresi: <http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=d379e2bb-29bb-43e5-910e-531950565f51%40sessionmgr4008>
- Rec Raporu (2014). *Rec Raporu*. Erişim adresi: http://www.rec.org.tr/dyn_files/42/6203-WG2-Report.pdf.
- Ringham, K., & Miles, S. (2018). The boundary of corporate social responsibility reporting: the case of the airline industry. *Journal Of Sustainable Tourism*, 26(7), 1043–1062. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09669582.2017.1423317>
- Sürdürülebilirlik Nedir? (2016). *Sürdürülebilirlik nedir?* Erişim adresi: <http://www.yesiloji.com/yesilhaber/surdurulebilirlik-nedir/>
- Şahin, Z., & Çankaya, F. (2018). Türkiye'de gri rehberine göre hazırlanan sürdürülebilirlik raporlarının içerik analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 860–879. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/624019>
- Şimşek, H., & Yıldırım, A. (2000). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Tarquinio, L., Raucci, D., & Benedetti, R. (2018). An investigation of global reporting initiative performance indicators in corporate sustainability reports: Greek, Italian and Spanish Evidence. *Sustainability*, 10(4), 1–19. <https://doi.org/10.3390/su10040897>
- Tavşancıl, E., & Aslan, E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- World Commission on Environment & Development (1987). *Report of the world commission on environment and development-our common future*. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.
- Yanık, S., & Türker, İ. (2012). Sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk raporlamasındaki gelişmeler. (tümleşik raporlama). *Journal Of Faculty of Political Science*, 47, 291–308. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/5701>
- Yavuz, V. A. (2010). Sürdürülebilirlik kavramı ve şirketler açısından sürdürülebilir üretim stratejileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 63–86. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/183283>
- Yükçü, S., & Kaplanoğlu, E. (2016). Sürdürülebilir kalkınmada finansal olmayan raporlamanın önemi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18(1), 63–101. Erişim adresi: <https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TWpBM09UYzFOUT09>

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(3) ss: 512-530
Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(3) pp: 512-530
<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.682644

Geliş Tarihi / Received: 31.01.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 03.07.2020

KAMU HİZMETİ ANLAYIŞINDAKİ DEĞİŞİMİN TÜRK YÖNETİM GELENEĞİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Şadiye ARSLAN¹

Öz

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde kamu hizmeti sunumunda meydana gelen değişimler birçok araştırmanın konusu olmuştur. Daha önce geçerli olan yönetim araçlarının kökten değişimine yol açan bu süreç, çok geçmeden tüm dünyayı etkisi altına almayı başarmıştır. Artık kamu hizmeti anlayışı da iki farklı perspektifte yorumlanmaktadır. Bunlardan ilki klasik bağlamda devlet iktidarı veya kamu yararı adına hareket etmeye dayalı kamu hizmeti anlayışı, diğeri bir işletme tekniği olarak kamu hizmeti anlayışıdır. Bu çalışmanın amacı kamu hizmeti anlayışında yaşanan değişimin genel aşamalarına değinerek Türkiye'deki yönetim geleneği çerçevesinde incelenmesidir. Kamu hizmeti anlayışında yaşanan değişimi teorik zeminde ele alan çalışma, konuya ilişkin literatür taranarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda kamu hizmeti anlayışındaki değişim Robert B. Denhardt ve Janet V. Denhardt'ın üç aşamada ele aldığı gibi Klasik Kamu Yönetimi, Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yeni Kamu Hizmeti yaklaşımlarından yola çıkılarak incelenmiştir. Çalışmada söz konusu yaklaşımların Türk kamu hizmeti anlayışındaki değişimine olan katkısı yerleşik yönetim geleneği ve kültürü çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler : Kamu Hizmeti, Kamu Hizmeti Anlayışındaki Değişim, Türk Yönetim Geleneği.

Jel Sınıflandırılması : H70, H83.

¹ Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sdyngnr85@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3598-3209

EVALUATION OF THE CHANGE IN PUBLIC SERVICE APPROACH IN THE CONTEXT OF TURKISH MANAGEMENT TRADITION

Abstract

Changes in public service provision in the last quarter of the twentieth century have been the subject of many studies. This process, which led to the radical change of the prevailing management tools, was soon able to influence the whole world. The concept of public service is now interpreted in two different perspectives. The first is the understanding of public service in the classical context based on state power or acting on behalf of the public interest, and the other is the concept of public service as a business technique. The aim of this study referring to the general stage of the shift in public service management approach is to examine the framework of tradition in Turkey. The study, which deals with the change in the understanding of public service on the theoretical ground, has been evaluated by reviewing the literature on the subject. In this context, the change in the understanding of public service was examined based on Classical Public Administration, New Public Management and New Public Service approaches as discussed by Robert B. Denhardt and Janet V. Denhardt in three stages. In this study, the contribution of these approaches to the change in the understanding of Turkish public service is discussed within the framework of the established management tradition and culture.

Keywords : Public Service, Change in Public Service Approach, Turkish Management Tradition.

Jel Classification : H70, H83.

GİRİŞ

Toplumsal yaşamın idamesi için yürütülmesi zorunlu olan kamu hizmeti, bu özelliğiyle hem devletin hem de idarenin varlık sebebi olarak önemli bir konuma sahiptir. Bir kavram olarak on altıncı yüzyılda ortaya çıkan kamu hizmeti kavramı, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet faaliyetlerinin genişlemesi neticesinde gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Kamu hizmeti teorik açıdan gerçek içeriğine ise ancak yirminci yüzyılın başlarında Léon Duguit, Roger Bonnard ve Gaston Jeze tarafından kurulan Kamu Hizmetleri (Bordeaux) Okulu ile kavuşmuştur. Bu okul, kamu hizmetini tüm idare hukukunun ve hatta devletin açıklayıcı bir kavramı olarak kurgulamıştır. Böylece devlet ile kamu hizmeti arasında var olan organik bağ da oluşmuştur. II. Dünya Savaşından sonra devletin özel sektör gelişimi için bir takım iktisadi rol ve sorumlulukları yüklenmesi gerekliliği, kamu hizmeti kavramının kapsamını ekonomiyi de kapsayacak ölçüde genişletmiştir. Bu dönemde uygulanan sosyal refah devleti politikaları, devlete ekonomik yaşamdan sosyal yaşama kadar birçok alanda düzenleme yetkisi vermiştir (Avcı, 2014: 106–108).

Klasik kamu hizmeti kavramına gelişim süreciyle atfedilen bu rol, 1970’li yıllardaki küresel ekonomik krize kadar varlığını devam ettirmiştir. Nedeni devletin aşırı genişleyen yapısına bağlanan söz konusu kriz dönemi kamu yönetiminin daha etkin hizmet şartlarına sahip olmasına yönelik klasiklerden farklı yeni yaklaşımları gündeme getirmiştir. Bu yaklaşımlardan en önemlisi Yeni Kamu İşletmeciliği (YKİ) yaklaşımıdır. YKİ’nin yükselişe geçmesinde birçok faktör etkili olmuştur. Küreselleşme ve neo-liberalizmin yanı sıra artan kamusal harcamalar ve verimliliğe ilişkin beklentiler bu faktörlerden bazılarıdır. Bu kapsamda klasik yönetim yapısının katı hizmet şartları teorik açıdan dönüşüme uğramıştır. YKİ, önerdiği piyasa temelli kamu yönetimi anlayışı ile özel sektörün işletmecisi mantığını esas alan yeni bir kamu hizmeti anlayışını gündeme getirmiştir. Sunmuş olduğu standartlarla hizmet sunumunda ise sadece verimliliği esas alan ve kamu hizmetini girişimcilik kültürüyle ilişkilendiren bir yaklaşım ortaya koymuştur. Kamu hizmetini gerçek anlamından uzaklaştıran YKİ yaklaşımı, bu özelliği ile bir süre sonra eleştirilere maruz kalmıştır. Kamu yönetiminin dinamik yapısı gereği, 1990’lı yılların sonlarında bu sefer YKİ yaklaşımına alternatif olabilecek yeni yönetim teknikleri sunulmuştur. Bu yönetim tekniklerinden biri de Yeni Kamu Hizmeti (YKH) yaklaşımıdır. YKH yaklaşımı, klasik yaklaşımın bir takım ilkelerini tekrar

gündeme getirmiş ve yeni bir piyasacı yönetim önermiştir. Demokratik katılım ve vatandaşlığı kamu hizmetinin özü olarak kabul ederek devleti, vatandaşların hak ve çıkarlarını garanti eden bir düzeni sağlamak adına var olduğu düşüncesini tekrar ön plana çıkarmıştır.

Batılı toplumların sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde deneyimledikleri bu küresel değişimler, tüm ülkelerdeki kamu hizmeti şartlarını aynı doğrultuda değişime zorlamıştır. Özellikle 1980'li yıllardan sonra kamu yönetimi birçok ülkede büyük bir reform dalgası altına girmiştir. Türkiye'de de özellikle son yıllarda devlet ve kamu hizmeti anlayışı önemli ölçüde değişime uğramıştır. Söz konusu değişim süreci ise ülkenin tarihsel koşulları çerçevesinde oluşmuş yapıları dönüşüme zorlarken, mevcut yönetim geleneği kamu yönetimindeki gelişimin Batıdakinden farklı doğrultuda ilerlemesine neden olmuştur. Bu nedenle bir yandan kamu yönetimi reformize edilmeye çalışılırken, diğer yandan geleneksel yapılar sürekliliğini korumaya devam etmiştir.

Çalışmada, Türkiye'nin kamu yönetimindeki gelişim çizgisinin Batıdakiyle aynı doğrultuda ilerlemediği ve tarihsel koşulların etkisi altında şekillendiği, bunun sonucu olarak kamu hizmeti şartlarının ise mevcut devlet geleneği nedeniyle Batıdaki örneklerinden farklı yönde geliştiği hakkında genel bir inceleme yapılması öngörülmüştür. Bu kapsamda ise kamu hizmeti kavramının değişen yapısı Denhardt ve Denhardt'ın üç aşamada ele aldığı, yukarıda da anılan, yönetim yaklaşımlarıyla birlikte değerlendirildikten sonra kamu hizmeti anlayışındaki değişimin Türkiye'deki yansımalarına yönetim geleneği ve kültürel yapı bağlamında yer verilmiştir. Kamu hizmeti anlayışının değişiminde ise teknik hususlardan çok kuramsal temellere değinilmeye çalışılmıştır. Böylece Türkiye'de nasıl bir kamu hizmeti anlayışı olduğu sorusuna cevap aranırken, kamu yönetimine etki eden oryantalist yaklaşımların etkilerine kuramsal açıdan yer verilmeye çalışılmıştır. Kamu yönetiminde meydana gelen dönüşümün yönü ve kapsamı ile ilgili ortaya konulan küresel yaklaşımların Türkiye'deki kamu hizmeti anlayışında yaşanan değişimi açıklamakta yetersiz kalacağı düşüncesi çalışmanın tamamlayıcı içeriğini oluşturmaktadır.

I. KAMU HİZMETİ VE TÜRK YÖNETİM GELENEĞİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Devlet sürekli değişim ve etkileşim içinde olan adeta canlı bir varlıktır. Dolayısıyla dünyada meydana gelen yeniliklere, teknolojik ilerlemelere küreselleşmenin etkisiyle de ayak uydurmak zorundadır. Bu çabalar içerisinde yönetim anlayışında meydana gelen değişimler, devlete çeşitli görevler yüklemiştir. Kamu hizmeti kavramının da içerdiği anlam konjonktürel koşullara göre, kapsam ve sunumu da zamana göre değişkenlik göstermektedir. Bununla birlikte her değişim Türk kamu yönetimi geleneği çerçevesinde şekillenmekte ve anlam kazanmaktadır.

I.I. Kamu Hizmeti

20. yüzyıl, yönetim ile siyaset arasında katı ve kesin ayırımın benimsenmesi ile birlikte, kariyer sisteminin kabul edilmesiyle kamu kurumlarının yapısı ve fonksiyonlarının büyütülmesi ve kamu hizmetlerinin genişlemesi kamu yönetimi kavramından yaşanan değişimlerin etkisinden kaynaklanmaktadır (Eryılmaz, 2008: 233–234). Bugün kullandığımız anlamda kamu yönetimi kavramı Fransız Jean Bodin'in 1812 yılında yayınladığı "Kamu Yönetimin İlkeleri" isimli eserinde kullanılmış ve kamu yönetimi anlayışının temelleri atılmıştır (Eryılmaz, 2014: 34; Karasu, 2004: 227).

Kamu yönetimi, devletin işleyişinde görevlerini yerine getirmek amacıyla kamu otoritesinin örgütlenme biçimidir (Berkün, 2017: 640). Güner'e göre; "kamu sektöründe yer alan, mal ve hizmet üreten, kaynak aktarılan veya kaynak kullanan, hukuki nitelikleri ve piyasa için mal üretmeleri organik yanlarını etkilemeyen örgütlerin tümü yapısal anlamda kamu yönetimi kavramını oluşturmaktadır" (Güner, 2014: 67).

Geleneksel kamu yönetimi 1870-1970 yılları arasındaki kamu yönetimindeki düşünce yapısını kapsayan bir anlayış biçimi olarak 20. Yüzyılın son çeyreğine kadar fazla değişime uğramamıştır.

Max Weber'in bürokrasi modeline göre formüle edilen geleneksel kamu yönetimi modeli ayrıntılı kurallara ve biçimselliğine dayalı olmasının yanı sıra gayri şahsi, katı hiyerarşi ve merkeziyetçi nitelikler taşımaktadır (Korkut, Acar, & Tetik, 2015: 109).

Geleneksel kamu yönetimi anlayışının alt yapısını oluşturan üç temel isim bulunmaktadır. Bunlar; kamu yönetiminin siyaset biliminden ayrı bir alan olduğunu ortaya koyarak, kamu yönetiminin çerçevesini çizen Woodrow Wilson. Çerçevesi çizilen kamu yönteminin temel çekirdeği olan örgütlenme sistemi üzerinde durup "Bürokratik Örgütlenme Modelini" geliştiren Max Weber. Son olarak "Bilimsel Yönetimin İlkeleri" isimli eseriyle kötü yönetim sonucunda ülkenin yaşadığı olumsuzlukları konu alıp, bunlara çözüm önerileriyle geleneksel yönetim anlayışının gelişimine katkı sağlayan Frederik W. Taylor'dur (Akçakaya, 2017: 199).

Kamu yönetimi kapsam itibarıyla geniş bir alanı ifade ettiği için ve hepsine hitap edebilmek için diğer disiplinlerle iletişim içinde olmuştur. Hatta kamu yönetiminin tamamen ayrı bir disiplin olarak ifade edilmesi için yakın olduğu disiplinlerden farklı yönleri ön plana çıkartılıp, ayrıştırılmaya çalışılmıştır. Neticede siyaset bilimi ve idare hukukundan ayrıştırılırken kamu yönetimi kendisini işletme yönetiminin yanında bulmuştur (Saklı, 2011: 99). Zaten kamu yönetiminin hitap ve hizmet ettiği kesim itibarıyla yalın bir alanda kalması beklenemez. Bunun yanında kamu yönetimi kendi içinde de farklı kollarında faaliyet göstermektedir. Demir'e göre; bilim dalı, örgütlenme biçimi ve teknik destek birimi olan bu kolların irtibatlandırılması şu şekildedir. Devlet ve devlet personelinin davranışlarını ele aldığı kamu yönetiminin bilim yönünü görürüz; devletin hedeflerine ulaşması için düzenli şekilde kurumların oluşturulup, buradaki istihdamın sağlanmasında örgütlenme biçimini; devletin yürütme vasfıyla devlet faaliyetlerini gerçekleştirmesi, örgütleri bir çatı altında toplaması da teknik bir destek birimi olarak kamu yönetimini tarif etmektedir (Demir, 2014: 153).

Devlet, geleneksel yönetimde kamu kurumları vasıtasıyla hizmetleri doğrudan sunup (Ütük, 2015: 49), kontrolün tamamen kendisinde olması için tüm plan ve politikaların hem tasarlanmasını hem de uygulanmasını kendisi yapıyordu. Vatandaşların ve diğer aktörlerin devletin bu aktifliği karşısında kararlara katılım noktasında sessiz kalıp, pasifleştirildikleri bilinmektedir. Bu katılımdaki eksiklik yönetimde gizliliği ortaya çıkarmış böylece şeffaflık ve hesap verebilirlik geri planda kalmıştır (Kaya, 2017: 749). Ayrıca ağır bürokratik hiyerarşi içinde olan bu model, devamlılığın, istikrarın esas olduğu, kamu çıkarı ile motive edilmiş bir personel sistemi ile karakterize edilmiştir (Gökçe, & Turan, 2008: 178).

Ülkemiz açısından her kadar yönetim örgütlenme sistemimiz Osmanlı İmparatorluğuna dayansa da Türkiye'de modern manada kamu yönetimi disiplini inşası ve kurumsallaşması 1950'li yıllara tekabül etmektedir (Altunok, 2011: 233). Geleneksel kamu yönetimi anlayışı 2. Dünya Savaşı sonrasında istikrar bekleyen toplumların ihtiyaçlarını karşılarken, sosyal refah devlet anlayışı ile her alana müdahale eden, sosyal ve ekonomik alanda kendi eliyle bizzat faaliyet yürüten büyük ve bürokratik bir devlete bürünmüştür (Akçakaya, 2017: 190).

Türkiye'de yönetim yapısı idari, askeri, adli ve akademik olmak üzere dört alan üzerinde yükselmektedir. Yönetim yapısının genel ilkeleri 1982 Anayasasının 123. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre idare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir (Sayan, 2008). İdari alanda kendi içinde merkezi ve yerel olmak üzere iki seviyede örgütlenmektedir (Güner, 2014: 67). Merkezi yönetimle yerel yönetimler kamu hizmetlerini yerine getirirken yetki ve sorumlulukları paylaşmaktadırlar (Göküş, 2010: 194).

Kamu hizmetinin devletin açıklayıcı bir unsuru olarak kabulünde Leon Duguit önemli bir yere sahiptir. Duguit (1972, akt. Onar, 1996: 32) kamu hizmetini; niteliği gereği gerçekleştirilebilmesi sadece yönetici güç ile mümkün olan, bu nedenle sunumu da yönetenlerce sağlanan, düzenlenen ve denetlenen faaliyetler bütünü olarak tanımlamıştır. Yani toplumsal yaşam için gerekli tüm faaliyetlerin idare tarafından üstlenilmesi gerekliliğini ön plana çıkarmıştır.

Disipliner bir alan olarak kamu hizmeti idare hukukunun etkisi altında şekillenmiştir. Bu durumda, kavramın ortaya çıkış koşullarının yanı sıra merkezi idarenin ağırlıklı olduğu ülkelerde (Fransa ve Türkiye gibi) idare hukuku kapsamında kamu hizmetinin önem kazanan ve sorumluluk üstlenmeyi gerektiren değerli bir alan olarak görülmesi etkili olmuştur. Söz konusu ülkelerdeki

kavramsal tanımıyla kamu hizmeti: “Devletin veya diğer kamu tüzel kişilerin bunların gözetim ve denetimi altında genel, kolektif ihtiyaçları karşılamak ve kamu yararını sağlamak için kamuya sunulmuş sürekli ve düzenli faaliyetler” olarak tanımlanmıştır (Gözler, 2003: 219).

Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere merkezi idarenin ağırlıklı olduğu ülkelerde kamu hizmeti, devletin varlık nedeni olarak ortaya çıkmıştır. Tarihsel bağlamda Türkiye ve onun gibi kamu hizmeti sunumunda devletin uzun yıllardır tekel konuma sahip olduğu ülkeler, bu tanım gereği daha çok hizmet sunumunun daha güçlü bir devlet getireceği anlayışını benimsemişlerdir. Klasik kamu yönetimi ile örtüşen bu anlayış süreklilik, eşitlik, tarafsızlık ve bedelsizlik gibi temel özellikleri teorik olarak kamu hizmeti doktrinine atfetmiştir. Nitekim kamu hizmeti kamu yararı bulunan bir gereksinimin karşılanması amacıyla yöneldiğinden sürekli ve düzenli bir biçimde yürütülmesi vazgeçilemez bir gereksinim olarak kabul edilmiştir. Ayrıca kamu yararı kişisel çıkarların üstünde olduğundan idare bu hizmetleri yürütürken nesnel yani eşit ve tarafsız olma yükümlülüğü altına girmiştir. Dolayısıyla kişiler kamu hizmetlerinden yararlanma ve kamu hizmetlerine katılma yönünden eşit konumda sayılmışlardır. Bu durumla bağlantılı olarak ise idare, hizmet sunumunda hiçbir kişi veya grubu siyasi düşünce, etnik köken ve dinsel inanış gibi nedenlerle ayırmamaktadır. Yine idare söz konusu eşitliği sağlamak adına kamu hizmetinden yararlananlardan bir bedel de almamaktadır. Kamu hizmetlerini kar amacı gütmeyen vatandaşlara sunmaktadır. Bu kapsamda sadece belirli hizmetler, bedelinin söz konusu hizmetten hiç yararlanmayanlara yüklenmemesi için kanunun öngördüğü miktarlarda harç, resim vb. katılma paylarına tabi tutulmaktadır (Yalçın, 2011: 26).

Teknolojik gelişmeler karşısında popülerliğini yitiren geleneksel yönetim anlayışı, insan faktörünü dikkate almayan, katı kural ve usulleri olan ama özgürlükçü olmayan girişimden ve şeffaflıktan yoksun, yavaş, verimsiz, hantal, bürokratik, sorumluluk ve risk almaktan kaçınan bir yapıda olması gerekçeleriyle eleştirilere maruz kalmıştır. Bunların sonucunda da kamu yönetiminde bir paradigma arayışı başlamış, neticede kamunun küçültülmesi ile yeni bir kamu yönetimi anlayışına geçilme fikri gündeme gelmiştir (Korkut, Acar, & Tetik, 2015: 109–110; Gökçe & Turan, 2008: 177).

I.II. Türk Yönetim Geleneği

Ülkemizde modern idare hukukunun kurucusu olarak anılan S. Sami Onar’ın da kapsayıcı tanımıyla kamu hizmeti kısaca devlet ve diğer kamu tüzel kişileri ya da bunların kontrolleri altındaki özel teşebbüsler eliyle kamuya özgü genel ve kolektif birtakım ihtiyaçların karşılanması ve kamu yararının sağlanması amacıyla uygulanan sürekli ve düzenli faaliyetlerdir (Onar, 1996: 13). Bu tanım aynı zamanda Osmanlı’nın son dönemlerinden Cumhuriyete uzanan süreçte kamu örgütlerinin işleyiş yapısını değişen ve değişmeyen yönleriyle açıklayan nitelikleri bünyesinde barındırmaktadır. Tüm dünyada 19. yüzyılın sonlarında başlayıp, 20. yüzyılın büyük kısmında etkinliğini sürdüren geleneksel kamu yönetimine 1980’lerden itibaren reform adı altında bir dizi revizyon yapılırken, modernleşme süreciyle erken tanışan Türk bürokrasisinde de bir değişim sürecine girilmiş, fakat değişim Türk bürokrasisinde kendine özgü bir gelişim seyriyle yaşanmıştır. Bu çalışmada hayata geçen reformlardan ziyade, söz konusu reformların alışılmalı bir yönetim geleneği çerçevesinde kamu hizmet sunumuna etkileri tartışmaya açılmaktadır. Bu kapsamda kamu hizmetinin yanı sıra günümüzde de etkisini sürdüren yönetsel geleneğin kavramsal açıdan neyi ifade ettiğini ele almak gerekmektedir.

Bilindiği gibi kamu yönetiminde gerçekleştirilen reformlar yönetim biçimini oluştururken, bu reformların uygulanışındaki yöntem ve teknikler yönetme biçimini oluşturmaktadır (İlhan, 2015: 15). Söz konusu yöntem ve teknikler her dönemde farklı bir nitelik kazanmasa da Osmanlı devletinden itibaren süregelen modernleşme çabalarının etkisi yapı ve işleyişte her daim batının referans alınması sonucunu doğurmuştur (Şahin, 2007: 54–55). Bununla birlikte karşılaştırmalı kamu yönetiminde de kabul edilen temel görüş de referansın bire bir alınmasından çok ülkenin kendi sistemine adapte edilerek alınması, bunun için ön hazırlıklarının yapılması ve hitap ettiği kesimlerin değer ölçüleri ile uyuşması ile anlam kazanmaktadır (Doğan, 2000).

Yaklaşık yüz elli yıllık reform denemeleri sonucunda Türk kamu yönetiminin ise çoğunlukla doğrudan aktarmacı bir mantıkla reformları hayata geçirdiği ve tarihsel koşullar çerçevesinde şekillenen yapı üzerine doğrudan entegre edilen değişimin ise çoğunlukla Osmanlı'dan rücu eden tarihsel koşullarla tekrar yüzleşmesi sonucunu doğurduğunu göstermektedir. Heper söz konusu durumu özellikle kamu bürokrasisi yönünden açıklayarak, kamu hizmet sunumunda başat aktör olan bürokrasinin Batı toplumlarında kazanmış olduğu rolün anlaşılmasını sağlayan yaklaşımların Türkiye'yi açıklamakta yetersiz kaldığı öngörüsünde bulunmuştur (Heper, 1974: Önsöz). Çünkü modernleşme sürecinin genellikle dış dinamiklerin etkisiyle yönetilmiş olması değişimin de sürekli yönetici elit tarafından halka rağmen ve dolayısıyla halktan kopuk bir şekilde merkeziyetçi yaklaşımlarla gerçekleştirilmeye çalışılması sonucunu doğurmuştur (Görmez, & Bahçeci, 2014: 16). Bu durum yönetim geleneğinin küreselleşme ve sürekli değişim gibi sloganlarla yürütülen reformlar üzerindeki etkisinin küçümsenmeyecek kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir.

Bu bakımdan gelişim seyri kendine özgü olan Türkiye'de tarihsel açıdan sahip olunan yönetim geleneği Batıyla arasında olan farklılığın da temelini oluşturmaktadır. Toplumun Batıda olduğu gibi devletten özerkleşip kendi hak ve taleplerini dile getirebilen 'sivil' bir hüviyet kazanamayışı ile devletin üzerine inşa olduğu patrimonyal anlayışın sürekliliğini koruması, kendini her defasında yeniden üreten bir yapının müsebbibi olarak görülmektedir (Dinler, 2009: 17). Bu bağlamda tarihinin büyük bir bölümünde kurumsal modernleşmesini asker/sivil bürokrat seçkinler aracılığıyla sağlayan ülkede süreç, Batı tarafından üretilerek katı şekilde tanımlanmış idealler kümesinin doğrudan uygulanmaya çalışılmasıyla yürütülmüştür. Bu arada geçmişten miras kalan yapısal özelliklerin de sürekliliğini koruması hizmet sunumunda artan ölçüde vuku bulan küresel değişimlerden saplamalar yaşanmasına neden olmuştur (Kasaba, 2011: 33).

II. KAMU HİZMET SUNUMUNA YÖN VEREN TEMEL YAKLAŞIMLAR

Bir disiplin olarak kamu yönetimi tarihsel süreç içinde birçok akımın etkisi altında kalarak şekillenmiştir. Bununla birlikte yönetimin toplumla ilişkisini canlı kılan hizmet anlayışı devlet ile toplum arasındaki organik bağı devam ettirmiştir. Bu bağ doğrultusunda daha etkili bir kamu yönetimi nasıl uygulanabilir sorunsalı yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal değişimler ile birlikte cevaplanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda kamu hizmetinde meydana gelen değişim sürecini, toplumsal ihtiyaçların daha etkili ve verimli şekilde karşılanabilmesine yönelik getirilen öneriler doğrultusunda ele almak mümkündür. Söz konusu öneriler ise Batılı toplumların ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen evrensel nitelikli bir takım yönetim yaklaşımlardan ibarettir. Kamu hizmeti anlayışında yaşanan değişim sürecini söz konusu yönetim yaklaşımları çerçevesinde ele alan en temel çalışma da Denhardt ve Denhardt'a aittir. Kamu yönetimi literatürüne hâkim olan bu yönetim yaklaşımları devletin bir varlık sebebi olarak görüldüğü klasik kamu hizmeti anlayışından, müşteri tatminini sağlayan bir araç olarak kamu hizmeti ve ardından demokratik değerler üzerinde yükselen vatandaş odaklı kamu hizmeti anlayışına yaşanan geçiş yansıtmaktadır.

II.I. Klasik Kamu Yönetimi Yaklaşımı

Modern anlamda kamu yönetimi, "*kapitalist toplumda ulus devlet kabuğu içindeki yönetim olgusu*" (Güler, 2011: 79) olarak on altıncı yüzyılda ortaya çıkmıştır. Yani kamu yönetimi kapitalizmin güç ve iktidar ilişkileri bağlamında şekillenmiştir. Kamu yönetiminin bağımsız bir disiplin olması da işte bu dönemde oluşan ilişki yapılarının etkisiyle gerçekleşmiştir. Kapitalizmin gelişmesi için özel mülkiyetin korunması gerekliliği kamusal alanın özel alandan tamamen ayrılarak tanımlanmasını gerektirmiştir. Kamusal alanın ayrılmasına yönelik kullanılan en önemli argüman ise siyaset ve kamu yönetimi ayrılığı olmuştur. Woodrow Wilson'un 1887 yılında yayınlamış olduğu 'The Study of Administration' (İdarenin İncelenmesi) adlı makalesi bu bağlamda önemli bir dönüm noktasıdır. Bu makale ile idare ayrı bir iş alanı olarak kurgulanmış ve siyasal bağlamda tarafsızlık ilkesine dayalı, vatandaşlara ise eşit mesafede duran bir anlayış geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda bürokratlar, siyasal mekanizmalardan ve özel alandan ayrı şekilde konumlandırılmışlardır.

Böylece kamu yönetimi teorisine egemen olan ve Max Weber tarafından öngörülen yasal-rasyonel bir bürokrasi modeli geliştirilmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle, önceki dönemlerde var olan ve belli bir lidere, gruba, partiye olan bağlılığı esas alan patrimonyal yönetim anlayışının aşılması amaçlanmıştır (Ayhan, & Önder, 2017: 28–29).

Kamu hizmeti kavramı da kamusal alanın doğduğu kapitalist toplum koşullarında burjuva sınıfının kendi sermaye birikiminin sürekliliğini korumaya yönelik bir takım hizmetlere ihtiyaç duymasıyla kullanılmaya başlanmıştır. Egemen olanın devlet olarak kabulü bu dönemde hizmetlerin de devlet eliyle sağlanması gerekliliğini gündeme getirmiştir. Böylece devlet faaliyetleri kamu hizmetleri ile aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır (Karahanoğulları, 2004: 18). Klasik kamu yönetimi anlayışında kamu hizmetine egemen olan temel unsurlar süreklilik ve düzenlilik, değişkenlik (uyarlama), nesnellik ve eşitlik ile bedelsizlik çerçevesinde şekillenmiştir (Günday, 2011: 334–336). Modern kapitalist ülkelerde bürokratik örgütlenmenin söz konusu ilkeler çerçevesinde hizmet sunacağı varsayılmıştır. Bu yaklaşımın en temel unsuru ise bilimsellik nosyonu altında üretilen söz konusu ilkelerin etkin bir kamu yönetimi için sunulmuş en iyi yöntem olduğu düşüncesi olmuştur. Frederick W. Taylor'un 'Bilimsel Yönetim' teorisinden yola çıkılarak ileri sürülen bu ilkelerle, iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı standartlaşmış ve sınırları iyi tanımlanmış hiyerarşik bir örgüt yapısı ortaya konulmuştur. Bu noktada klasik kamu yönetimi yaklaşımı kamu hizmetinde merkezî iktidarın tartışmasız üstünlüğüne dayanan varlık sebebi ise kamu hizmetinin bizzat kendisi olan bir devlet yapılanması önermiştir. Kamu hizmeti de devletin en somut göstergesi ve çekirdek unsuru olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda klasik yaklaşımda devlet kamusal mal ve hizmetlerinin üreticisi ve dağıtıcısı misyonuna sahip olmuştur. Bürokrasinin bu işleyiş için en iyi sistem olduğu varsayılmıştır. Gizlilik, etkinlik ve rasyonellik bu yapıdaki en önemli değerlerdir (Denhardt, & Denhardt, 2000: 551–552). Gizlilik hizmet sunumu noktasında temel bir değer olduğu için katılım oldukça sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi diğer değerler genellikle arka plandadır.

Kamu yönetimindeki hâkimiyetini uzun yıllar koruyan klasik kamu hizmeti anlayışı, düşünsel yapıdaki baskınlığını daha sonra da devam ettirmiş ve gündeme gelen diğer yönetim yaklaşımları bu anlayışın eleştirisi üzerinden yükselmiştir. Söz konusu yönetim yaklaşımlarının klasik kamu hizmeti anlayışına alternatif olup olamayacakları hususu disiplinin kimlik tartışmaları bağlamında ele alınması gereken bir konudur. Bununla birlikte bu çalışmada sadece Batı kaynaklı kamu hizmeti anlayışının küresel ölçekteki yaygınlığına atıfla klasik yaklaşımın yönetim literatürüne katkısı ele alınmıştır.

II.II. Yeni Kamu İşletmeciliği Yaklaşımı (YKİ)

1970'li yılların sonlarına doğru gelişmiş ülkelerde kamu sektöründe oldukça kapsamlı bir değişim yaşanmış ve klasik yaklaşımlar önemini kaybetmeye başlamıştır. Ortaya çıkan bu yeni yaklaşımlar 'işletmecilik', 'yeni kamu işletmeciliği' ve 'piyasa temelli kamu yönetimi' gibi çeşitli kavramlarla ifade edilmiştir (Eryılmaz, 2008: 17). Klasik kamu yönetimi yaklaşımının eleştirisi üzerinden yükselen bu yeni yönetim yaklaşımı esnekliği, katılımcılığı, yerelleşmeyi, girişimciliği, etkinlik ve verimliliği ön plana çıkarmıştır. Temel prensibi özel sektör yönetim tekniklerini kamu kurumlarına uyarlamak olan söz konusu yaklaşım, kamuda daha önce var olan hizmet sunumu standartlarını da derinden sarsmış ve vatandaş (müşteri) beklentilerine odaklanmayı esas almıştır. Artık verimsiz işleyen bir yönetim anlayışı yerine, sonuç üreten ve beklentileri ise en üst düzeyde karşılayan yönetim anlayışı dile getirilmeye başlanmıştır (Sözen, 2005: 31). Klasik kamu yönetimi anlayışının bürokratik, verimsiz, hantal, kural ve usullere aşırı bağlı yapısı eleştirilerin temel noktasını oluşturmuş, girişimden yoksun ve sorumluluktan kaçınan bu yapının giderek gelişen teknolojik olanaklar karşısındaki yetersizliği vurgulanmıştır (Şimşek, 2002: 74).

YKİ, kamu hizmeti hususunda genel olarak şu temel noktalarda buluşmaktadır: "girdilerden çok çıktılarını önemli olması, müşteri odaklılık, performans yönetimi, kamu yönetiminde piyasa mekanizmalarının hâkim olması, yerellik, rekabet, sorumluluk ve hesap verebilirlik" (Ayhan, & Önder, 2017: 31). Bu yaklaşım teorik açıdan altyapısını ise büyük ölçüde 'işletmecilik' ve 'kamu tercihi' kuramlarından almıştır (Ömürgönülşen, 2003: 8). İşletmecilik, özel sektör tekniklerinin

kamu yönetimine aktarılması bağlamında savunulmaktadır. Kamu tercihi teorisi ise, piyasa ve müşteri odaklılık kapsamında insan davranışlarının genel olarak kendi çıkar ve hedeflerini gerçekleştirmeye odaklı olduğunu ifade etmektedir (Genç, 2010). Kamu hizmetinin sunumu noktasında ise özel sektörde olduğu gibi müşteri beklentilerinin tatminine yönelik hareket edilmesini salık vermektedir. Bu kapsamda devlete hizmet sunumunda daha az rol vererek devletin küçültülmesini özel sektörün ise ön plana çıkartılmasını önermiştir.

YKİ kamusal örgütleri; devletin toplumsal boyutunun küçültüldüğü, kamu hizmeti sınırlarının daraltıldığı ve ‘hizmetten yararlanan öder’ yaklaşımıyla kamu harcamalarının vatandaşlardan (müşteri) karşılandığı işletmeler haline dönüştürmeye çalışmıştır. Bu bağlamda kamu yönetimine hâkim olan kamusal ve kamu yararı gibi ilkeleri etkinlik ve verimlilik adı altında kârlılık ile ikame etmiştir. Dolayısıyla kamu yönetimini bir disiplin ve uygulama olarak var eden kamu hizmeti, kamu yararı ve kamusal gibi kavramları literatürden çıkarmış ve disiplinin alt yapısını boşaltmıştır (Tarhan, 2010: 16).

Söz konusu durum ise bir süreç dâhilinde gerçekleştirmiştir. Hâkim özellik ve eğilimleriyle birlikte bu süreci üç aşamada ele almak mümkündür. Birinci aşama, 1979 yılından başlayarak 1980’li yılların ortalarına kadar devam eden ve kamuda yasal-yapısal serbestleşmeyi, kamusal mal ve hizmetlerde sübvansiyonların kaldırılmasını ve diğer tasarruf önlemlerini içeren bir dönemi kapsamaktadır. İkinci aşama, 1985 yılından itibaren yoğunlaşan ve kamu iktisadi girişimlerinin özelleştirilmesini kapsayan 3-E (Economy-tutumluluk, Efficiency-verimlilik, Effectiveness-etkinlik) politikaları dönemidir. Bu aşamada artan oranda gerçekleşen sanayileşme, demokratikleşme, kentleşme, uluslararası ilişkiler ve liberal politikalar kamu hizmetlerini sunan devlet teşkilatlanmasında bir zihniyet değişimine neden olmuştur. Hizmet anlayışında meydana gelen bu değişim, ihtiyaçların da artmasına koşut olarak devletin gerçekleştirdiği faaliyetlerde her alana yetişememesi ve bu nedenle hizmet sunumunda özelleştirme yoluna gitmesi gerekliliğini kapsamaktadır (Avcı, 2014: 113). Üçüncü aşamayı ise 1990’lardan itibaren, kamu hizmetlerinde kalite, vatandaş odaklılık, yönetim, katılım, hesap verebilirlik, saydamlık ve performansa dayalı yönetim gibi ilke ve değerlerin öne çıktığı politikalar dönemi oluşturmuştur.

YKİ yaklaşımı özetle, kamu hizmet sunumunda dört yönlü bir değişime sebep olmuştur. Bunlar kamu hizmetlerinin; sunulma metotlarında, niteliğinde, kapsamında ve bizzat kamu hizmeti kavramındadır (Altın, 2013: 111). Dolayısıyla YKİ, klasik bürokratik yapıları parçalayarak hizmet sunumunda alternatif yöntemler geliştirme gayesi altında şekillenmiştir. Bu anlayış doğrultusunda devletin hizmetlerin yürütülmesiyle ilgili genel politika yapma işlevi dışında başka görevlerinin olmaması, kamu hizmetlerinin sunulması ile ilgili faaliyetlerin ise tamamen özel işletmelere ya da özerk kamu kuruluşlarına devredilmesi gerektiği ön plana çıkarılmıştır (Karcı, 2008: 46-47). Böylece klasik yaklaşımdaki varlık sebebi kamu hizmetlerinin bizzat kendisi tarafından sunumu olan devlet anlayışı dönüşüme uğramıştır.

II.III. Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımı (YKH)

Kamu yönetimi alanında yaşanan dönüşümün temeli, genel olarak devletin rolünün değişmesi ve kamusal hizmetlerin sunulmasında yeni yöntemlerin kullanılmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda yeni yöntemler sunan YKİ anlayışının ülkelere bir takım normatif ilkeler sunduğu görülmektedir. Söz konusu ilkeler doğrultusunda kamu hizmeti anlayışında önemli bir zihniyet değişimi yaratan YKİ, evrensel bir form kazanarak geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Bununla birlikte 2000’li yıllara gelindiğinde, YKİ doğrultusunda yapılan reformlarda ortaya çıkan aksaklıklar kamu yönetiminde alternatif yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu yaklaşımlardan biri de YKH yaklaşımıdır.

YKH Denhardt ve Denhardt tarafından gündeme getirilen yeni bir kamu yönetimi modelidir. Bu yazarlar 2000 yılında yayımlanmış oldukları ‘Public Administration Review’ (Kamu Yönetimi İncelemesi) adlı makaleleri ve ardından 2011 yılında yine aynı isimle çıkarmış oldukları kitaplarıyla kamu yönetimine dair yeni ‘ideal bir ilkeler seti’ önermişlerdir. Bu ilkeler özellikle demokratik kurallar ve bürokrasinin idaresindeki vatandaş katılımına vurgu yapmaktadır. Yazarlar söz konusu

eserle bir yandan YKİ'ye alternatif bir model önerirken, diğer yandan kamu hizmetlerinin özünü, yönetim içindeki yönetimin yeni rolünü, bürokratik değerler ile etkinlik, verimlilik, hesap verebilirlik gibi kavramları yeniden tanımlamışlardır (Genç, 2015: 137). Bu noktada sunmuş oldukları yeni ilkelerle bireylere vatandaşlık bilincini tekrar aşılama çabışıkları söylenebilir. Vatandaşları özellikle kendilerini ilgilendiren kamusal politika ve programlara katılımları hususunda teşvik etmişlerdir. YKİ'nin devletin etkinlik ve etkililiğini artırma noktasındaki katkısını inkâr etmemekle birlikte, devletin bu temel nitelikleri demokratik değer ve normlar çerçevesinde ele alması gerektiğini vurgulamışlardır. Böylece daha önce seyirci konumunda bulunan vatandaşlar ile diğer aktörleri yönetim sürecine dâhil etmeye çalışmışlardır (Kaya, 2017: 752).

Literatürde oldukça radikal kabul edilebilecek bazı sınıflandırmalarda kamu sektörünün değişiminde; klasik kamu yönetiminin bürokratik modeli, YKY ve yeni sözleşmecilik modeli olmak üzere üç temel ayırım yapılmaktadır. Oysa sözleşmecilik ortaya çıkışından bugüne, sürekli olarak YKY çerçevesinde dile getirilmiştir. Bürokrasi ve piyasa arasındaki en önemli fark emretme-tercih yapma çelişkinde görülmüş, yeni yönetim modeli de tercihi ön plâna çıkararak (Hughes, 1998: 71) sözleşmecilik uygulamalarının önünü açmıştır.

Aslında bu uygulama YKY'nin temel paradigmalardan birisi olarak kabul edilmektedir. Sözleşmecilik, kamu hizmetlerinin özel sektör sözleşmecileri tarafından yapılmasını öngörmektedir. Kamu kuruluşları bu yöntemle, daha uygun koşullar taşıyan ve uygun fiyat teklif edenler arasından seçim yapabilmektedirler. Uygulamada kamu hizmetinin bir defa bir kamu kuruluşunca verimsiz sağlandığına inanılırsa, bu hizmetin özel sektöre görülmesi için çaba harcanmaktadır.

Geleneksel kamu yönetiminin bürokratik yapısı, hizmet sunma biçimi artık tek en iyi yol olarak görülmemektedir. Post bürokratik örgütlerde üretimin tek bir modeli yoktur, farklı tercihlere imkân veren yeni paradigmlar vardır. Bu paradigmların esasını ise geleneksel hiyerarşik yapıların yerini desantralizasyonun alması, tercih, eşitlik gibi farklı değerlerin ön plana çıkması oluşturmaktadır (Boyle, 1995: 44). Geleneksel kamu yönetiminde kamu hizmetinin dayandığı etik, demokratik ve profesyonel değerlere (tarafsızlık, etkililik, etkinlik, hesap verebilirlik vb.) zaman içinde özel sektörde geliştirilen sorumluluk, hesapverebilirlik, ortaklık, yeniden yapılanma, eşitlik, yenilikçilik, takım çalışması, mükemmeliyetçilik, dürüstlük, kalite, açıklık gibi değerler de eklenmiştir (Kernaghan, 2000: 96). Bunlardan hesapverebilirlik, geleneksel kamu yönetiminde de önemli bir kavram olmasının yanında, bu dönüşüm sürecinde hem etik hem de demokratik bir değer olarak görülmeye başlamıştır. Ortaklık, kamu hizmetine özel sektör ve gönüllü örgütlerden katılımı, işbirliğini, takım çalışmasını, risk paylaşımını içermekte; yeniden yapılanma ise kamu kurumlarının örgütsel yapılanmasındaki değişimi ifade etmektedir. YKH, güçlü ve istikrarlı bir demokrasinin ancak devletin kendisini toplumun kalbine yerleştirdiğinde, vatandaşla işbirliği yaparak sosyal sorunları çözdüğünde, hizmetleri geliştirdiğinde, toplumun ihtiyaç ve değerleriyle uyumlu olduğunda ortaya çıkacağını iddia etmektedir.

YKH, demokratik katılımı ve vatandaşlığı kamu hizmetlerinin özü olarak kabul etmiştir. Bu yüzden söz konusu anlayışa göre devlet ve vatandaş arasındaki ilişkilerdeki geçerli olan ilke de devletin vatandaş hak ve çıkarlarını garanti eden bir düzen sağlamak için var olduğudur. Bu görüş, YKİ ve Kamu Tercihi Teorisiyle de tutarlılık içindedir. Bununla birlikte söz konusu yaklaşımlara vatandaş katılımcılığını eklemiştir. Böylece vatandaşların kendi çıkarlarının ötesinde kamusal işlerle ilgili bilgiyi gerektiren daha geniş ve uzun vadeli bir perspektiften kamu yararına yaklaşımları ve aidiyet duygusu kazanmaları amaçlanmıştır.

Perry (2007: 8) Denhardt ve Light'ın önermelerinden yola çıkarak, demokratik kamu hizmetini ortaya çıkarmak, hesapverebilirliği artırmak ve vatandaşları korumak için; profesyonel değişime ihtiyaç olduğunu, kurumsal reformlarla katılımın ve vatandaşlık kurumunun güçlendirilmesi gerektiğini, kamu görevlilerinin ücret düzeylerinin yeniden düzenlenmesi, demokrasi ve vatandaşlığı kültüre ve özellikle eğitim sistemi içine yeniden yerleştirmek gerektiğini iddia etmektedir.

Alexander ve Nank (2009), 10 yıl süren alan araştırmalarında YKH'nin bu iddialarının gerçek yaşamda geçerli olup olamayacağını, kamu-sivil toplum işbirliğinin devlet yönetimine katkılarını, eyalet yönetimi ile 7 mahalle üzerinde yürüttükleri çalışmalarında incelemişlerdir. Bu çalışmada araştırmacılar, toplumun devlete güvensizliğinin nedenlerini, güvenin ve etkili işbirliğinin nasıl

sağlanabileceğini incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, kamu kurumu ve toplum arasındaki işbirliği sayesinde hizmetlerin sunulduğu alan genişlemiş, işbirliği, hesap verebilirlik mekanizmaları oluşturularak kamu kurumunun yönetim kapasitesini artırılmış, ağır ve kural odaklı çalışan kamu kurumunun vatandaş ihtiyaçlarına daha duyarlı hale gelmesi sağlanmıştır. Bu anlamda Yeni Kamu Hizmeti yaklaşımı sunduğu çerçeve ile çalışılmaya ve uygulama boyutlarını araştırmaya değer bir konu olarak dikkat çekmektedir.

YKH anlayışı, merkezine kamu hizmetini koymuştur. Amaç kamu kesiminin küçültülmesine dair politikaların yanı sıra kamusal örgütlerin de geliştirilmesini sağlamaktır. Bu sebeple hükümetlerin daha küçük bir kamu yönetimine uygun yeni değerler, yapı ve süreçler, teknik ve uygulamalar ile donatılmasını sağlayacak yeni sistem arayışına yönelmiştir (Ömürgönülşen, 2003: 4). Dolayısıyla, YKH'nin başlıca şu üç noktaya işaret ettiği görülmektedir. Bunlar; demokratik bir vatandaşlık kültürü, kentsel değerler ile desteklenmiş sivil toplum ideali ve hümanist bir hizmet anlayışıdır (Denhardt, & Denhardt, 2000: 550).

III. KAMU HİZMETİ ANLAYIŞINDAKİ DEĞİŞİMİN TÜRK YÖNETİM GELENEĞİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Kamu yönetiminde meydana gelen değişim süreci son yılların en çok tartışılan konuları arasında gelmektedir. Dünya genelinde hissedilen bu sürece ayak uydurabilme kaygısı Türkiye'de de etkisini göstermiş ve kamu yönetimi alanında öne sürülen evrensel nitelikli yaklaşımlar yönetim pratiğine aktarılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kamu yönetimi, her ne kadar aktarma bir disiplin olsa da, ülkenin tarihsel koşullarıyla yoğrularak evrilmiştir. Dolayısıyla Batılı ülkelerde üretilen yönetim yaklaşımlarının yansımaları ülkenin tarih, değer, kültür ve alışkanlıklarıyla birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim üretilen her araç ve yöntem öncelikle o ülkenin daha önceki kurumsal yapısına yüklenerek uygulamaya konulmaktadır. Ve kurumsal yapının en temel belirleyicisi de şüphesiz kültürdür. Bu nedenle aktarılan yöntemlerin en nihayetinde kültürel yapı doğrultusunda şekillendikleri görülmektedir.

Son yıllarda yapılan araştırmaların da yönetsel süreçlerdeki kültürel farklılaşmanın önemine daha fazla vurgu yaptıkları görülmektedir. Özellikle modernleşme teorilerinin Batı dışı dünyadaki geçerliliğinin sorgulanmaya başlanması, her ülkenin aynı çizgide ilerleyerek gelişebileceği ve kamu yönetiminde ise tek bir yöntem olduğu anlayışını derinden sarsmıştır. Bu nedenle iyi bir yönetimin en somut göstergesi olan kamu hizmet sunumunda meydana gelen değişimi sadece batıdan kaynaklanan kural ve değerlerle birlikte ele almanın tutarlı bir yöntem olmayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda değişen kamu hizmeti anlayışının ülkenin yönetim geleneği çerçevesinde değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Literatürde konuya ilişkin çalışmalarında dikkat çeken birçok sosyal bilimci bulunmaktadır. Bununla birlikte farklı kuramsal yaklaşımlardan beslenerek konuya özgün fikirler sunan yerli kaynaklardan Metin Heper'e ve yabancı kaynaklardan ise ülkelerarası kültürel farklılıkları araştıran sosyal bilimcilerden Geert Hofstede'ye bu çalışma kapsamında değinilmesi uygun görülmüştür.

Türk yönetim yapısının gelişim sürecinde özellikle bürokrasinin oynadığı rol üzerinde odaklanan Metin Heper (2018) yönetim yapısını devlet geleneği kavramıyla tanımlayarak mevcut siyasal, toplumsal, kültürel ve tarihsel koşulları önemli bir değişken olarak değerlendirmiştir. Buna göre Türk kamu yönetimi sistemi, günümüzdeki yapısını Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki kurgulanış biçimine borçludur. Bu bağlamda değişen koşullara göre yeniden yapılandırılan kamu yönetimi söz konusu kurgu üzerine inşa olmaktadır.

Batılı toplumlarda sanayileşmenin bir ürünü olarak ortaya çıkan modern kamu yönetimi toplumsal alanda yaşanan yapısal/işlevsel farklılaşma, uzmanlaşma ve geleneksel değerlerden ayrışma ile kendini tamamlamıştır. Kapitalist toplumsal gelişmelerle birlikte ortaya çıkan bürokratik mekanizmalar ise kurumsallaşma sürecini verimlilik ölçütü altında sağlamıştır. Söz konusu koşullar aynı zamanda siyaset/yönetim ayrılığı ilişkisine bağlıdır. Bürokrasi ile siyaset arasındaki ilişkinin en temel nitelikleri: (1) Kişisel duygu ve kanaatler ile siyasal tercihlerden sıyrılmış olması (2)

Politikaların sadakatle uygulanması (3) Otoritenin kaynak ve kontrolünün bürokrasinin dışında olmasıdır (Şaylan, 1974: 34). Heper Türk yönetim sisteminin söz konusu koşullarda modern toplumlardaki anlamıyla verimlilik ölçütü çerçevesinde değerlendirilmeyeceğini ileri sürmektedir.

Nitekim Türk kamu yönetimi sistemi kurumsal gelişimini Osmanlı'nın son dönem reformları, Cumhuriyet döneminin köklü değişimleri ve bu dönemde örnek alınan Fransız yönetim yapısı ile tamamlamıştır (Karahanoğulları, 2004: 98). Bu bağlamda yönetim sistemi yüzyılların birikimiyle yerleşmiş merkezîyetçi, patrimonyal, nepotist, seçkinci ve aşkın bir bürokratik yapıya sahiptir. Kamu yönetiminde geleneksel ilişkiler sürekliliğini korumaya devam ettirmektedir. Bu durum kamu yönetimini hem yönetici sınıfın çıkarlarını desteklemeye hem de söz konusu sınıfa yakın kişilere çifte standart uygulamaya yöneltmiştir. Dolayısıyla hâkim yönetim geleneği, klasik yaklaşımın siyaset ve yönetimin ayrılığı ilkesinin uygulanamamasına neden olmuştur. Bununla birlikte, bürokrasi kamusal görevleri yerine getirmenin yanı sıra ülke içi gelişimi destekleyici politikaların da (sanayileşme ve modernleşme gibi) taşıyıcısı konumunda olmuştur. Böylece devletin kamu hizmetine yönelik sorumluluk alanı oldukça genişlemiş ve kamu hizmeti kamu yönetimiyle adeta özdeşleşmiştir (Gökçe, 2006: 7-8).

Bu durum, devletin kamu hizmeti anlayışına da yansımıştır. Hem kurumsal hem de kuramsal bağlamda bürokrasi kamusal yararı sağlamak adına toplumsal ihtiyaçları öncelik haline getirerek kamu hizmetlerini yerine getirmesi gerekirken, daha çok devletin arzu ve emirlerine duyarlı hale gelmiştir. Dolayısıyla sadakat toplumdan çok siyasete özgülenmiştir. Liyakat ise teknik veya yönetsel değil siyasal bağlamda gerçekleşmiştir (Nohutçu, 2005: 129). Bu nedenle klasik yaklaşım ülke bürokrasisine yasal-ussal bir örgütlenme yapısıyla değil neo-patrimonyal bir örgütlenme yapısıyla yansımıştır. Söz konusu koşullar çerçevesinde klasik yaklaşımın Türk yönetim yapısındaki genel görünümünün hiyerarşik, kurallara aşırı bağlı, elit, bürokratlar ile siyasetçilerin etkili olduğu bir yönetim biçimi sergilediği söylenebilir.

Literatürde ülkeleri kültürel boyutlarıyla inceleyen çalışmalarda adına sıklıkla atfı yapılan sosyal bilimcilerden Geert Hofstede'ye de kültürün yönetim anlayışı üzerindeki etkisine yapmış olduğu vurgu nedeniyle değinilmesi gerekmektedir. Özellikle 1970'lerden günümüze kültürün sosyolojik yansımalarını çeşitli yönlerden inceleyen Hofstede'nin çalışması, yönetim ve örgüt sisteminin ulusal değerler sisteminden ne ölçüde etkilendiğinin saptanması ve dolayısıyla Türk yönetim geleneğinin temel özelliklerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Hofstede ülkeleri birbirinden farklılaştıran ulusal değerler sistemini dört boyutta incelemiştir. Bunlar; güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, bireysellik/toplumculuk ve erkeklik/dışılıktır (AFS Intercultural Programs, 2012: 2-3)

1) *Güç Mesafesi*: Bir toplumun ast/üst ilişkisindeki ayırmda mevcut beklenti ve kabullenışı göstermektedir. Buna göre güç mesafesindeki ayırım büyük ise ast çalışanlar üstleriyle herhangi bir mücadeleye girmeyip, daima onlar tarafından yönlendirilme beklentisi içinde olmaktadır. Bu tür toplumlarda hiyerarşi ve sosyal eşitsizlik olağan karşılanmaktadır. Yönetime katılım ise oldukça düşük kalmaktadır. Latin Amerika, Afrika, Asya ve Doğu Avrupa bu göstergenin yüksek olduğu toplumlar olarak görülmektedir. Bu aralığın düşük olduğu toplumlarda ise toplumsal eşitlik üst düzeydedir ve katılım ise daha fazladır. İskandinavya, Yeni Zelanda ve Avustralya bu toplumlara örnek olarak gösterilebilir. Türkiye'de de çalışanların üstlerine ya da yönetilenlerin yönetenlere karşı kendi düşüncelerini ifade edebilme özgürlükleri oldukça sınırlıdır. Makam ve unvana verilen önem oldukça fazladır. Dolayısıyla katı, hiyerarşik ve otoriter bir yönetim tarzı hâkimdir. Bu sınıflandırmaya göre Türkiye güç mesafesi yüksek olan toplumlara örnektir.

2) *Belirsizlikten Kaçınma*: Belirsiz durumlar karşısındaki tolerans düzeyini ölçen bir göstergedir. Buna göre kimi toplumlarda belirsizlikten kaçınma arzusu yüksektir ve bu nedenle riskli durumlarda yüksek stres ve tedirginlik hali oluşur. Japonya, Yunanistan, Rusya ve Türkiye gibi ülkelerde bireysel tercihler bu nedenle daha tahmin ya da kontrol edilebilir düzeydedir. Kimi toplumlarda ise belirsizlikten kaçınma oranı düşüktür ve bu nedenle de kontrol edilmeyen durumlar karşısında daha toleranslı olma eğilimi mevcuttur. Jamaika ve Singapur gibi ülkeler ise belirsizliği benimsemeye daha yatkın olan ülkelere örnek olarak gösterilebilir.

3) *Bireysellik/Toplumculuk*: Bireyselliğin yüksek olduğu toplumlarda bireyler kendi kararlarını kendileri alma eğilimindedirler. Örneğin Amerika, Avustralya ve İngiltere'nin kültürel yapısı bireyselliğe daha uygun bir nitelik göstermektedir. Bununla birlikte toplumculuğun hâkim olduğu toplumlarda ise aile kavramı daha geniş kapsamlı olup, aile içi bağlar daha kuvvetlidir. Toplumcu yapıya sahip ülkelere örnek olarak ise Guatemala, Pakistan, Endonezya ve Türkiye gösterilebilir.

Bu endeks Türkiye'de kamu yönetimini şekillendiren en önemli kültürel niteliği içinde barındırmaktadır. Türk toplumunda hâkim olan yakın çevreyle birlikte yaşamak kaygısı bireyselliğin önüne geçmiş ve biz kültürünün oluşmasında etkili olmuştur (www.temelaksoy.com).

4) *Erkeklik/Dişilik*: Cinsiyetler arasındaki rol dağılımının nasıl gerçekleştiğini ölçen endekstir. Erkeksi toplumlarda motivasyon daha çok güç, rekabet ve başarı üzerinedir. Söz konusu toplumlar saldırgan, egemen ve baskıcı nitelikler taşımaktadır. Japonya, İtalya, Venezuela, İrlanda ve Meksika söz konusu toplum yapısına sahip ülkelerdendir. Dişi toplumlarda ise odak noktası herkesin iyi bir hayat seviyesine sahip olması üzerinedir. İnsani ilişkiler performanstan daha önemlidir. İsveç, Norveç, Danimarka, Hollanda ve Türkiye bu toplumlara örnek olarak gösterilebilir.

Toplumları kültürel açıdan sınıflandırmaya yönelik bu çalışma, kültürel özelliklerin şekillendirdiği eylemler bütünü olarak görülebilecek yönetim anlayışının Türkiye özelinde değerlendirilmesi açısından bir yol haritası sunmaktadır. Bu çalışma rehberliğinde Türk yönetim geleneğinin hiyerarşik, katılım düzeyi düşük, belirlenimci, toplumcu (akraba, hemşeri ilişkilerine bağlı) ve rekabetten çok insani ilişkileri ağır basan bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir. Bu durum Türk toplumunun kültürel açıdan Batı toplumlarından oldukça farklı bir yapıya sahip olduğunu da göstermektedir.

Türk kamu yönetiminin özellikle 1980'li yıllardan sonra yaşamış olduğu dönüşüm süreci açıklanabilir. Nitekim bu dönemde kamu yönetime hâkim olan neo-liberal politikalar; birey merkezli, girişimci, rekabet ve kar sağlama ortamını destekleyici bir yönetim yaklaşımını gündeme getirmiştir. Bu durum ise katı bürokratik koşullar ile aşırı hiyerarşik yapıyı önemli ölçüde etkilemiş ve işletmeciler yaklaşımını ön plana çıkarmıştır. Söz konusu koşullarda piyasalar en önemli yönetsel mekanizmalar olarak işlev görmüştür. Kamu sektörünün kapitalist ekonomideki kar oranlarını düşürme tehlikesi özelleştirmeleri gündeme getirmiştir. Özelleştirmeler ise kamu yönetiminin 'vatandaş'lara sunmuş olduğu hizmeti birer 'ürün' haline getirmiştir. Bunun sonucunda ise kamusal mal ve hizmetler, ekonomik mal ve hizmetler olarak işlem görmüştür (Zanetti, & Adams, 2000: 544; akt. Karıcı, 2008: 50).

YKİ anılan bu değerler çerçevesinde dahi Hofstede'nin sınıflandırmasında Türkiye'nin sahip olduğu kültürel özelliklerin dışında yer almaktadır. YKİ'nin en önemli özelliği ekonomik değerlerin ön plana çıkarılmasıdır. Bu durum geleneksel değerlerin ikinci plana atılması anlamına gelmektedir. Kişisel fayda ve tüketim kamu hizmeti anlayışının en temel belirleyicilerindedir. Kamusal mal ve hizmet sunumunda yaratılan müşteri kimliği ile yurttaş hizmet kalitesini seçme hakkına sahip bir birey olarak görülmektedir.

Dolayısıyla YKİ Batının bilimsel-analitik, teknik-rasyonel mirasının bir parçasıdır. Bu miras, tüm toplumsal konuların bir mühendislik bakış açısıyla algılanabileceği düşüncesine ve profesyonellik anlayışına yaslanmaktadır. Amerikan siyaset kültürünün en temel belirleyicisi olan klasik liberalizm, serbest piyasa ekonomisinin değerleriyle çelişmiş olmasından dolayı en başından siyasal değerleri kamusal alandan ayrı tutmuştur. YKİ ise özel alana siyasal değerler getirme fikrinin daha uç örneğini temsil etmektedir (Karıcı, 2008: 50-51).

Türkiye'ye yapısal uyum politikalarıyla yansıyan YKİ küresel politikalarla uyumlu şekilde kamusal alanı özelleştirmiş, ticarileştirmiş ve piyasalaştırmıştır. Söz konusu politikalar her ülkeye uyarlanabilir aynı temel felsefeyi aktarmaya yönelmiştir: 'Özel sektör yönetim tekniklerinin kamu yönetimine aktarılması.' Dolayısıyla ülke içinde uygulanan yapısal uyarlama politikalarıyla devletin küçültülmesi ve özel sektör işletmeciliğine ait değer, teknik ve uygulamaların kamuya aktarılması sağlanmaya çalışılmıştır (Ömürgönülşen, 2003: 6). Siyasal ve kurumsal değişim sürecini de beraberinde getiren bu teorik düşün, toplumun çeşitli kesimlerine sunulan sübvansiyonların

kaldırılması, sermaye yatırımları için uygun koşulların sağlanması, anti-enflasyonist para ve faiz politikası ile vergilerin azaltılması gibi tedbirlerin uygulamaya dökülmesini sağlamıştır (Şaylan, 2003: 584). Kamu hizmeti anlayışına ise özel sektördeki sorumluluk, hesap verebilirlik, takım çalışması, kalite, açıklık ve esneklik gibi değerler eklenerek değişen koşullara uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Kamu yönetimi ve kamu hizmeti anlayışının düşünsel değişimini mümkün kılan liberal akımların etkisi işte bu değerlerin kamu hizmeti anlayışına eklenmesiyle gerçekleşmiştir.

Liberal politikalar, devletin asgari düzeyde sunması gerekenler (adalet, savunma, güvenlik gibi) hariç tüm hizmetlerin kısmen ya da tamamen gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerine gördürülebileceği anlayışına yaslanmıştır. Kamu hizmetlerinin sunumu noktasında ise özelleştirme ve diğer alternatif usulleri daha etkin ve verimli yöntemler olarak kabul etmiştir (Avcı, 2014: 113). Bunun yanı sıra devletin tüm kurum ve kuruluşlarıyla yeniden inşa edilmesi; önceliklerin ve hizmet stratejilerinin yeniden belirlenmesi; yetersizliği anlaşılan bürokrasinin yerini daha esnek, âdemi merkezi, rekabetçi, katılımcı ve devletin düzenleme alanının sınırlandırıldığı bir yönetim biçimine terk etmesi gündeme gelmiştir (Ateş, 2001: 48).

Türkiye, 1980’li yıllardan itibaren yeni koşullara adapte olma ve özellikle de rekabet ile serbest piyasa mekanizmalarına yönelme hususunda yoğun bir çaba sarf etmiştir. 24 Ocak 1980’de alınan ‘Ekonomik İstikrar Kararları’yla, dışa açılma politikalarının uygulamaya konulması söz konusu çabanın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Böylece 1980 yılına kadar uygulanan dışa kapalı devletçi politikalarından vazgeçilerek dış pazarlara açık bir politika tercihi yapılmıştır. Sonuç olarak özel sektörün önü açılmış ve devletin ekonomideki payı küçültülmüştür. 1980 öncesinde üretim genellikle devlet eliyle (Kamu İktisadi Teşebbüsleri-KİT aracılığıyla) gerçekleştirilirken 1980 sonrası bu anlayış büyük oranda değişmiştir. Türkiye’de 1980–2000 döneminde KİT yatırımlarının tüm kamu yatırımları içindeki payı %40’larda iken 2000–2008 döneminde bu oran yaklaşık % 13’e gerilemiştir (Aydilek, & Kazkodu, 2016: 176–78). Böylece KİT’ler kamu işletmelerinin özelleştirilmesi kapsamında tasfiye edilmiş, kamu hizmetlerinde büyük bir daralma meydana gelmiş ve hizmet anlayışı dönüşüme uğramıştır.

Bununla birlikte, Türkiye’de kamu kuruluşlarının siyasal yapıdan özerk bir örgütlenme ve işleyiş yapısına sahip olmaması söz konusu yöntemlerin ülkeye aktarılması yönünde önemli engeller teşkil etmiştir. Uzun yıllar hüküm süren neo-patrimonyal devlet ve bürokrasi anlayışı bu dönemde de büyük ölçüde varlığını korumaya devam ettirmiştir. Her ne kadar yapısal bir takım düzenlemelere gidilmiş olsa da YKİ’nin gündemini oluşturan bürokrasiden kaçma, performans ölçümleri, işletme türü yönetim, yönetimde saydamlık, etkinlik ve etkililik (Güzelsarı, 2004: 90) gibi bir takım unsurlar somut gerçekliğe aktarılamamıştır. Devletin hizmet alanı daraltılırken kapasite ve gücü de eşzamanlı olarak azaltılmıştır. Dolayısıyla kamu kesiminin aşırı genişleyen yapısına karşı başlatılan ve devletin kamu hizmeti sunumundaki rolünün yeniden tanımlanmasını amaçlayan bu politikalar devletin rol ve yetki alanını daraltmayı amaçlarken etkinliğini büyük ölçüde azaltmıştır. Bu bağlamda YKİ’nin kamu yönetimi ve hizmet sunumuna ilişkin tartışmaların seyrini değiştirdiği genel olarak kabul edilse de reformların ülke içinde bir düşünce şekli haline geldiğini söylemek oldukça güçtür (Manning, 2001: 297).

Bunun en temel nedeni, Türkiye’de gerçekleştirilen düzenlemelere yönelik toplumsal dinamiklerin yetersizliği ve yönetim geleneğinin mevcut düzenlemelerle uyumsuzluğudur. Bu düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde çoğunlukla IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin yoğun baskısı hissedilmiştir. IMF stand-by anlaşmaları ile Dünya Bankası da sağladığı mali ve teknik desteklerle bir takım yapısal reformların gerçekleştirilmesi hususunda etkili olmuşlardır. Buna karşılık ülke içinde söz konusu reform girişimlerini destekleyecek bir iç talep bulunmadığı gibi kurumsal mekanizma yaratılamamıştır.

2000’li yılların başlarında kamu yönetiminde yeniden yapılanma süreci daha yoğun hissedilmiştir. 2002 yılında ‘Türkiye’de Saydamlığın Artırılması ve Kamuda Etkin Yönetimin Geliştirilmesi Eylem Planı’ uygulamaya konulmuş verimlilik, etkinlik, şeffaflık ve performansın artırılması gibi kavramlar bu çerçevede tekrar ele alınmıştır. Bu kapsamda, kamu hizmeti sunumunda performans standartlarının belirlenmesi, kamu kuruluşları, vakıfları ve dernekleri arasındaki ilişkinin yeniden düzenlenmesi, bilgi edinme hakkının geliştirilmesi, hesap verebilirliğin artırılması ve yerel

yönetimlerin güçlendirilmesi gibi birçok alanın düzenlemeye tabi tutulması öngörülmüştür (Coşkun, 2005: 39-40). Belirlenen bu eylem planı daha sonraki yıllarda yapılacak birçok yasal düzenlemenin de alt yapısını oluşturmuştur. Bunlardan en önemlisi kuşkusuz 2003 yılındaki 'Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun' olmuştur. Kamu yönetiminde yeniden yapılanmayı mümkün kılacak söz konusu kanun, kamu yönetiminin işleyişi için bir takım ilkeler ortaya koymuştur. Bu ilkeler ile merkezi yönetimin yeniden yapılandırılması ve yerel yönetimler ile arasındaki yetki, görev, sorumluluk paylaşımının düzenlenmesi amaçlanmıştır (Nohutçu & Coşkun, 2005: 28). Böylece kamu yönetiminde önemli bir zihniyet değişikliğinin yaratılması öngörülmüştür. Hizmetlerin özelleştirilmesine odaklı söz konusu kanunun üç temel özelliği ile ön plana çıktığı görülmektedir: Yerelleşme, özelleştirme ve yönetişim. Bu bağlamda kamu yönetimi sorunlarının en büyük nedeni olarak merkeziyetçi yapılanma gösterilmiş ve yerel yönetimlere daha fazla yetki, görev ve kaynak aktarımı sağlanması talep edilmiştir. Diğer yandan tasarı, çoğu bakanlığın icracı niteliğini elinden alarak taşra teşkilatlarının kaldırılmasını öngörmüş; onları sadece politika belirleyen ve politika standartları oluşturan bir kurum haline getirmeyi hedeflemiştir (Kartal, 2006: 61-62). Ayrıca kamu hizmetlerine ilişkin siyasa yapım sürecinde de kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve sivil toplum örgütlerinin görüş ve önerilerinden faydalanmayı gündeme getirmiştir. Böylece devlet işlevlerinin daha az olduğu fakat daha demokratik unsurlar etrafında şekillendiği bir anlayış geliştirmeyi önermiştir (Yıkılmaz, 2003: 3-4).

Söz konusu kanun ve bu kanunun ardından geliştirilen reform süreci kamu hizmetine kavramsal açıdan da yeni bir tanım getirmeye yönelmiştir. Kamu hizmeti, ülkenin kalkınması ve yurttaşların toplumsal fırsat eşitliği ortamına kavuşturulması amacıyla ziyade, piyasa sistemini düzenlemek ve güvence altına almak amacıyla evrilmiştir. Kamu yönetiminin varlığı, yurttaşlardan piyasa sistemi aktörlerine dayandırılmış ve 'sosyal devlet' yerine 'düzenleyici devlet' hedefi benimsenmiştir (Güler, 2004: 6).

Bununla birlikte uygulamada kamu sektöründe uygulanması öngörülen küresel reform reçeteleri, ülke içindeki piyasalar ile kamu sektörünün uyumlu şekilde işlenmesini sağlayacak kurumların eksikliği sorunuyla karşı karşıya kalınmasına neden olmuştur. Yönetim sisteminde merkeziyetçilik, egemenlik ve disiplin temelli yaklaşımların etkisini devam ettirmesi, piyasa mekanizması ile uyumsuz bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte yapısal uyum politikalarıyla devletin topluma ve ekonomiye müdahalesinin sadece biçim değiştirdiği, çoğulcu parlamentarizmin yerine kollamacı, popülist ve gayri resmi politikaların gündeme geldiği tartışmalar öne çıkmaktadır (Özkazanç, 1998: 22-35).

Son yıllarda Türkiye gibi diğer gelişmekte olan ülkelerde de yapısal uyum politikaları başarısızlıklarıyla gündeme gelmektedir. Bu noktada evrensel yönetim tekniklerinin tarihselliği tek bir sisteme indirgeyerek çeşitliliği yok saymalarından dolayı daha çok eleştirildikleri görülmektedir (Pollitt, & Bouckaert, 2011: 72). Çalışmada görüşlerine yer verdiğimiz Heper ve Hopstede kamu yönetimi reformlarının daha çok idari gelenekler ve kültürel yapı çerçevesinde şekillendiği vurgulamaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin de gelişim çizgisi Batıdakiyle aynı doğrultuda ilerlememektedir. Kamu hizmeti anlayışındaki küresel dönüşüm süreci ise Türk kamu hizmeti sunumunda yaşanan değişimi açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

SONUÇ

Devlet faaliyetlerini görünür kılan kamu hizmeti, bu yönüyle devlet ve vatandaş arasındaki ilişkinin alt yapısını oluşturmaktadır. Kamu hizmetleri vatandaş beklentilerini karşıladığı ölçüde devletin yeterliliği üzerinde uzlaşılır. Bu durum son yıllarda kamu hizmeti anlayışının değişiminde en önemli etken olmuştur. Batıda yaşanan sanayileşme süreci ve ardından gelişen kentleşme, çoğalan bilgi kaynakları ve teknolojik imkânlar devletin hizmet sunumunda yeni yöntemlere başvurmasını gerektiren önemli toplumsal gelişmelerdendir. Bunun yanı sıra dünya genelinde yaşanan ekonomik krizler ve bu krizlere karşı geliştirilen küresel reform girişimleri de kamu hizmeti anlayışında önemli bir değişim kriteri olarak görülebilir.

Bu bağlamda kamu yönetimi toplumsal değişimlerden en çok etkilenen disiplinlerden biridir. Tarihsel geçmişi, sürekli onu revize eden önemli krizler ve toplumsal gelişmelerden ibarettir. Ortaya çıkışı itibariyle belli toplumsal olayların (sanayileşme ve kapitalizm gibi) izlerini taşıyan kamu yönetimi, söz konusu toplumsal izlerin kodlarıyla diğer ülkelere aktarılmaktadır. Belli bir toplumsal formasyona ait kamu yönetimi bu şekilde aktarıldığı ülkenin öz nitelikleriyle yeni bir form kazanmaktadır. Uzun bir tarihsel süreç içinde kamu hizmetini, devlet ve kamu yönetiminin bir varlık sebebi olarak gösteren klasik kamu yönetimi anlayışı da Türk kamu yönetiminin tarihsel geçmişten gelen yönetim geleneği çerçevesinde yansıma bulmuştur. Patronaj sistemine dayalı bir yönetim geleneğine sahip olan Türkiye, mevcut yönetim geleneği üzerine rasyonel bir örgüt yapısı inşa etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte toplumda geleneksel ilişki ağlarının devam etmesi kamu yönetimindeki kurumsallaşmanın klasik yaklaşıma özgü yasal, rasyonel ve tarafsız şekilde işleyen bir bürokratik örgütlenmeden çok neo-patrimonyal bir örgütlenme yapısıyla biçimlenmesine neden olmuştur. Sonuç olarak, kamu yönetiminde yönetim ve siyaset ayrılığı uygulanamamış, kamu hizmeti anlayışında ise vatandaş odaklılıktan çok siyasal çıkar odaklılık üzerinde durulmuştur.

1970'li yıllardan sonra ise dünya genelinde yaşanan küresel ölçekteki gelişmeler neticesinde devletin klasik görev ve sorumlulukları büyük ölçüde dönüşüme uğramıştır. Bu süreçte kamu yönetiminin hantal, katı ve hiyerarşik yapısı üzerinden yükselen eleştiriler, neo-liberal ideolojiyi ve YKİ yaklaşımını ön plana çıkarmıştır. O zamana kadar devlet sorumluluğu altında olan ve vatandaşlar için devletin var oluş nedeni olarak algılanan kamu hizmeti bu süreçte devletin faaliyet alanı kapsamında değil, bilakis özel kesimin rekabet koşulları altında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Vatandaş kavramı müşteri kavramı ile özdeşleşmiş ve daha teknik bir kavramı kapsar hale gelmiştir. Türk kamu yönetiminde ise reformların odak noktası olan kamu kesiminin küçültülmesi arayışı, kamu hizmeti sunumu üzerindeki değişimi sağlayan en önemli faktör olmuştur. Uluslararası örgütlerin de etkisiyle radikal kararlar içeren reform paketleri uygulamaya konulmuş katı, hiyerarşik ve bürokratik kamu yönetimi mekanizmasına karşılık özel sektörün esneklik, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi yönetim kriterleri doğrultusunda hizmet sunumu sağlanmaya çalışılmıştır. Daha önceki reform çalışmaları, yürütme erkini güçlendirme ve yönetim kapasitesini arttırmaya yönelik iken, 1980'den sonra yapısal uyarılama adı altında atılan adımların ilgi odağı devletin küçültülmesi ve yürütme faaliyetlerinin azaltılması olmuştur (Aktel, & Memişoğlu, 2005: 29). Bu kapsamda kamu sektöründe yoğun şekilde özelleştirme faaliyetlerinin uygulanması ve devletin hizmet verme fonksiyonunu terk ederek bu hizmetleri özel teşebbüslere devretmesi gündeme gelmiştir. Söz konusu koşullarda vatandaş kavramı ise her anlamda ikinci plana atılarak tüketici ve müşteri üzerinde odaklanılmıştır.

Türkiye'de ise pratiğe aktarılan 1980 sonrasındaki reform dalgası şu gelişmeleri gündeme taşımıştır: 1979 yılından başlayarak 1980'li yılların ortalarına kadar süren yasal-yapısal serbestleşme ve sübvansiyonların kaldırılması gibi tasarruf önlemleri; 1985 yılından itibaren yoğunlaşan KİT'lerin özelleştirilmesi, verimlilik, etkinlik politikaları ve 1990'lı yıllardan itibaren kamu hizmetlerinde kalite, vatandaş odaklılık, yönetim, katılım, hesap verebilirlik, saydamlık ve performansa dayalı yönetim gibi ilke ve değerlerin ön plana çıkmasıdır (Eryılmaz, 2008: 21). Kamu sektöründe uygulanması öngörülen küresel reform reçetelerinden ibaret söz konusu politikalar, ülke içi değişim sürecinin karmaşık boyutu göz ardı edilerek uygulamaya aktarılmıştır.

Bu nedenle son yıllarda Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkelerde oluşan başarısız reform girişimleri, reform sürecinin ülke içi koşullarla uyum sağlaması gerektiği düşüncesini ön plana çıkarmıştır. Kamu sektörüne yönelik önerilen reformlarla hedeflenen sonuçlara ulaşılamaması, sürece daha ulusal ölçekte bakılması gerekliliğini gündeme taşımıştır. Hofstede ve diğer bazı düşünürlerce yapılan araştırmalar kültürler arası farklılaşmanın, yönetim ve örgütler üzerindeki etkisine dikkat çekmiş ve reformların siyasal, yönetsel, toplumsal ve ekonomik kültürden büyük ölçüde etkilendiğini göstermiştir. Küresel model ve tekniklerin mutlaka kültürel yapının süzgecinden geçirilmesi ve daha da önemlisi özgün modeller üretilmesi gerektiği fikri ön plana çıkmıştır.

Michael Woolcock ve Lant Pritchett (2002; akt. Fukuyama, 2012: 118–121) konuya yönelik olarak ülkelerde uygulanabilecek en sağlıklı çözümlerin oldukça büyük bir çeşitliliğe sahip ve karmaşık boyutlu olması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Dolayısıyla gerçekleştirilecek her reformun etnik, bölgesel veya yerel farklılıkları içinde barındıracak çeşitliliğe sahip olması gerekliliğine dikkat

çekmişlerdir. Bu durum dış kaynaklı modern tekniklerin yerel bilgi, kısıtlamalar, fırsat ve alışkanlıklarla bir araya getirilmesi ihtiyacını ön plana çıkarmıştır. Bu kapsamda küresel reform reçetelerinin göz ardı ettiği yerel faktörler, son yıllardaki reform girişimlerinde uğranılan başarısızlığın en önemli nedeni olarak kabul edilmektedir.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallarına uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmayla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Teşekkür : Bu çalışmanın hazırlık sürecinde yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi hakem ve editörlerine teşekkürlerimi sunarım.

Ethics Statement : This study is an original study; I act in accordance with scientific ethical principles and rules from all stages of the study, including preparation, data collection, analysis and presentation of information; that I cite and include these resources in the bibliography for all data and information not obtained under this study; I declare that I have not made any changes to the data used. At any time, in the event of a situation that is against this declaration about my work, I declare that I agree with all the moral and legal consequences that may arise.

Acknowledgement : I would like to express my gratitude to the referees and editors of Ömer Halisdemir University Faculty of Economics and Administrative Sciences, who shaped my work in the light of scientific foundations with guidance and information during the preparation process of this study.

KAYNAKÇA

- AFS Intercultural Programs (2012). *Hofstede'nin kültürel boyutları*. Erişim Adresi: <https://woca.afs.org/education/m/icl-for-afs--friends-/7664/download>
- Akçakaya, M. (2017). e-Devlet anlayışı ve Türk kamu yönetiminde e-Devlet uygulamaları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 8–31. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyuibfd/issue/35329/392223>
- Aktel, M., & Memişoğlu, D. (2005). Yerel yönetim reformlarının başarısızlık nedenleri. Hüseyin Özgür, Muhammet Kösecik (Ed.). *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar* kitabı içinde (s. 21–39), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Alexander J., & Nank R. (2009). Public–Nonprofit partnership realizing the new public service. *Administration & Society*, 41(3), 364–386. Retrieved form <https://doi.org/10.1177/0095399709332296>
- Altın, A. (2013). Kamu hizmeti anlayışında değişim. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 101–118. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon/issue/1834/22349>
- Altunok, M. (2011). Türkiye’de kamu yönetimi disiplininin temelleri üzerine. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 231–252. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduibfd/issue/20823/222914>
- Ateş, H. (2001). İşletmeci, girişimci ve verimli yeni bir kamu yönetimi ve devlet anlayışına doğru. *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, 25, 45–59. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuasiyasal/issue/609/6128#article_cite
- Avcı, M. (2014). İdarenin kamu hizmeti faaliyetlerinde daralma ve dönüşüm: Özelleştirme ve regülasyon. *TAAD*, 5(16), 105–139. Erişim Adresi: <https://docplayer.biz.tr/20001001-Idarenin-kamu-hizmeti-faaliyetlerinde-daralma-ve-donusum-ozellestirme-ve-regulasyon-doc-dr-mustafa-avci.html>
- Aydilek, E., & Kazkodu, B. Ş. (2016). Türkiye’de 1980 sonrası dönemde devlet aygıtının dönüşümü. *Akademik Bakış Dergisi*, 55, 173–194. Erişim Adresi: <https://arastirmax.com/en/publication/uluslararası-hakemli-akademik-sosyal-bilimler-dergisi/1/55/173-194-turkiyede-1980-sonrasi-donemde-devlet-aygitinin-donusumu/arid/f37eb6d9-6f47-47cc-a50b-85a30440ec78>

- Ayhan, E., & Önder, M. (2017). Yeni kamu hizmeti yaklaşımı: yönetişime açılan bir kapı. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 19-48. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/317584627_YENI_KAMU_HIZMETI_YAKLASIMI_YONETISIME_ACILAN_BIR_KAPI_NEW_PUBLIC_SERVICE_A_DOOR_TO_GOVERNANCE
- Berkün S. (2017). Kamu açısından yönetim. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(16), 638-664. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/hakisderg/issue/33300/346570>
- Boyle R. (1995). *Towards a new public service*. Dublin: Institute of Public Administration.
- Coşkun, B. (2005). Türkiye’de kamu yönetiminde yeniden yapılanma tarihsel geçmiş ve genel bir değerlendirme. *Türk İdare Dergisi*, 448, 13-47. Erişim Adresi: <http://e.ogrensen.com/dogru/1850/index.html>
- Demir, K. (2014). Klasik kamu yönetimi yapısından yerleşmeye geçiş: yönetişim kapsamında bir değerlendirme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 151-171. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/anemon/issue/1832/22320>
- Denhardt, B. R., & Denhardt, V. J. (2000). The new public service: serving rather than steering. *Public Administration Review*, 60(6), 549-559. DOI: 10.1111/0033-3352.00117
- Dinler, D. (2009). Türkiye’de güçlü devlet geleneği tezinin eleştirisi. *Praksis*, 9, 17-54. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/12298259/T%C3%BCrkiyede_G%C3%BC%C3%A7l%C3%BC_Devlet_Gelene%C4%9Fi_Tezi
- Doğan H. (2000). *Türkiye’de Reformlar ve Başarının Değerlendirilmesi, Türkiye’de Devlet Denetiminde Reformlar ve Başarılarının Değerlendirilmesi*. İstanbul: TESEV.
- Ekşi H. (2003). Kamu yönetiminde değişim ve yeni yönetim modelleri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 491-500. Erişim Adresi: <https://docplayer.biz.tr/26964515-Kamu-yonetiminde-degisim-ve-yeni-yonetim-modelleri.html>
- Eryılmaz, B. (2008). *Kamu yönetimi*. Ankara: Okutman Yayıncılık.
- Fukuyama, F. (2012). *Devlet inşası: Yirmi birinci yüzyılda yönetim ve dünya düzeni*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Genç, N. (2010). Yeni kamu hizmeti yaklaşımı. *Türk İdare Dergisi*, 145(466), 145-159. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/327395624_Yeni_Kamu_Hizmeti_Yaklasimi
- Genç, N. (2015). Yeni kamu hizmeti: Vatandaş ve kamu yararı temelinde kamu hizmetini yeniden düşünmek. Özer Köseoğlu, Mehmet Z. Sobacı (Ed.). *Kamu yönetiminde paradigma arayışları: yeni kamu işletmeciliği ve ötesi* içinde (s.129-149). Bursa: Dora Yayınevi.
- Gökçe O., & Turan E. (2008). Kamu yönetiminin dönüşümü ve dönüşümün temel unsurları. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(15), 175-200. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/susead/issue/28424/302714>
- Gökçe, G. (2006). Devlet sınıflandırmaları ve zayıf devletlerin karakteristik özellikleri. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(6), 343-359. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/susead/issue/28430/302845>
- Göküş M. (2010). Küreselleşme sürecinin kamu hizmetine yansımaları. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 193-218. Erişim Adresi: <http://dergipark.gov.tr/susead/issue/28415/302465>
- Görmez, K., & Bahçeci H. I (2014). Türkiye’de kamu yönetiminde değişim ya da değişmeyen kamu yönetimi. *12. Kamu Yönetimi Forumu Bildiriler* içinde (KAYFOR12). Fatma Neval Genç (Ed.), Aydın, 1-19.
- Gözler, K. (2003). *İdare hukuku*. Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Güler, A. B. (2004). Kamu yönetimi temel kanunu tasarısı üzerine. *Hukuk ve Adalet-Eleştirel Hukuk Dergisi*, 1(2). Erişim Adresi: https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=G%C3%BCler+Kamu+y%C3%B6netimi+temel+kanunu+tasar%C4%B1s%C4%B1++%C3%BCzerin&btnG=
- Güler, A. B. (2011). *Türkiye’nin yönetimi: Yapı*. Ankara: İmge Yayıncılık.
- Günday, M. (2011). *İdare hukuku*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Güner, H. (2014). Türkiye’de kamu yönetimi ve kamu yönetiminin denetimi. *Denetışim Dergisi*, 14, 65-72. Erişim Adresi: https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=T%C3%BCrkiye%E2%80%99de+Kamu+y%C3%B6netimi+ve+Kamu+y%C3%B6netiminin+Denetimi.+Deneti%C5%9Fim+&btnG=

- Güzelsarı, S. (2004). Kamu yönetimi disiplininde yeni kamu işletmeciliği ve yönetim yaklaşımları. Kemal M. Öktem, Uğur Ömürgönülşen (Ed.). *Kamu yönetimi gelişimi ve güncel sorunlar* içinde (s. 85–137). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Heper, M. (2018). *Türkiye’de devlet geleneği*. Ankara: Doğu Batı Yayıncılık.
- Hughes, O. (1998). *Public management & administration*. USA: ST. Martin’s Press.
- Karahanoğulları, O. (2004). *Kamu hizmeti (Kavramlar ve Hukuksal Rejim)*. Ankara: Turhan Yayıncılık.
- Karasu K. (2004). Kamu yönetimi disiplininin kökenine ilişkin bir not (II. Kamu Yönetimi Forumu). *Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları*, 225–242.
- Karcı, M. Ş. (2008). Yeni kamu işletmeciliği yaklaşımının temel değerleri üzerine bir inceleme. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 16, 40–64. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auibfd/issue/32318/359132>
- Kartal, A. (2006). *Yeni kamu yönetimi anlayışının Türkiye’ye yansımaları olarak kamu yönetimi temel kanunu tasarısı* (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Kaya, F. (2017). Kamu yönetimi yaklaşımlarının karşılaştırmalı analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(53), 747–755. Erişim Adresi: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175334163>
- Kernaghan, K. (2000). The post-bureaucratic organization and public service values. *International Review of Administrative Sciences*, 66, 91–104. DOI: 10.1177/0020852300661008
- Korkut, G., Acar, K. O., & Tetik, A. (2015). Yeni kamu yönetimi anlayışı ile değişen kamu hizmeti ve Türkiye İş Kurumu. *İş ve Hayat*, 1, 107–135. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/isvehayat/issue/29032/310461>
- Manning, N. (2001). The legacy of the new public management in developing countries. *International Review Of Administrative Science*, 67(2), 297–312. DOI: 10.1177/0020852301672009
- Nohutçu, A. & Coşkun, B. (2005). Türkiye’de kamu yönetiminde yeniden yapılanma: Kurumsal-tarihsel perspektif, genel değerlendirme ve saptamalar. Ahmet Nohutçu, Bayram Coşkun (Ed.). *Bilgi çağında Türk kamu yönetimi’nin yeniden yapılandırılması* içinde (s. 1–36). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Nohutçu, A. (2005). Türk yönetim geleneğinde değişim: “siyaset odaklı” bürokrasiden “kamu politikası odaklı” bürokrasiye. *Muhafazakâr Düşünce*, 1(4), 123–144. Erişim Adresi: <http://www.muhafazakar.com/makaleler/oku/58>
- Onar, S. S. (1996). *İdare hukukunun umumi esasları*. İstanbul: İsmail Akgün.
- Ömürgönülşen, U. (2003). Kamu sektörünün yönetimi sorununa yeni bir yaklaşım: Yeni kamu işletmeciliği. Muhittin Acar, Hüseyin Özgür (Ed.). *Çağdaş kamu yönetimi I* içinde (s. 3–43). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Özkazanç, A. (1998). Türkiye’de siyasi iktidar tarzının dönüşümü. *Mürekkep Dergisi*, 10(11), 14–48. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/17407999/T%C3%BCrkiyede_Siyasi_%C4%B0ktidar_Tarz%C4%B1n%C4%B1n_D%C3%B6nüşümü
- Perry, J. L. (2007). Democracy and the new public service. *The American Review of Public Administration*, 37(1), 3–16. DOI: 10.1177/0275074006296091
- Pollitt, C., & Bouckaert, A. G. (2011). *Public management reform: a comparative analysis-new public management, governance and the neo-weberian state*. United States: Oxford University. DOI: 10.1016/S0024-6301(00)00083-2
- Saklı A. R. (2011). Disiplinler arası bir disiplin olarak kamu yönetimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 97–120. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziuibfd/issue/28320/300949>
- Sayan, Ö. İ. (tarihsiz). *Türkiye’de idari sistem ve örgütlenme*. Erişim Adresi: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?Uuid=a4fd2244-a04a-0eaa9547-92e52e4fac36&groupId=252038.
- Sözen, S. (2005). *Teori ve uygulamada yeni kamu yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şahin A. (2007). Türk kamu yönetiminde reform çabaları ve uluslararası kurumsal çerçevenin etkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(14), 47–76. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead/issue/28425/302731>
- Şaylan, G. (1974). *Türkiye’de kapitalizm bürokrasi ve siyasal ideoloji*. Ankara: TODAİE.
- Şaylan, G. (2003). Kamu yönetimi disiplininde bunalım ve yeni açılımlar üzerine düşünceler. Burhan Aykaç, Şenol Durgun, Hüseyin Yayman (Ed.). *Türkiye’de kamu yönetimi* içinde (s. 573–593). Ankara: Yargı Yayıncılık.

- Şimşek, M. Ş. (2002). *Yönetim ve organizasyon*. Konya: Günay Ofset.
- Tarhan, B. A. (2010). *Türkiye’de postmodernizmle değişen siyasetin siyasal iktidara yansımaları* (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ütük U. (2015). Denhardt ve Denhardt’ın yeni kamu hizmeti kuramına bakış. *Sayıştay Dergisi*, 99, 47–70. Erişim Adresi: <https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/95906369/files/dergi/pdf/der99m3.pdf>
- Yalçın, Ü. R. (2011). *Türk kamu yönetimi reform sürecinde kamu hizmet sunumu: Değişim ve etkinlik bağlamında kamu hizmet standartları ve uygulamaları* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yıkılmaz, N. (2003). Kamu Yönetimi Reformu ve Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı. *TMMOB-Metalurji Mühendisleri Odası Metalurji Dergisi*. Erişim Adresi: https://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi136/d136_1215.pdf.

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(3) ss: 531-545
Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(3) pp: 531-545
<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuibf.723682

Geliş Tarihi / Received: 03.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 12.06.2020

ALGILANAN SOSYAL DESTEĞİN PERSONEL GÜÇLENDİRME VE İŞ STRESİNE ETKİSİ: KENDİLİK ALGISININ DÜZENLEYİCİLİK ROLÜ*

Selen DOĞAN¹
Yavuz Sezer OĞUZHAN²

Öz

Bu çalışmanın amacı; algılanan sosyal destek, personel güçlendirme, iş stresi ve kendilik algısı arasındaki ilişkilerinin ortaya konmasıdır. Söz konusu kavramların birbirleriyle olan ilişkileri Kayseri’de faaliyet gösteren özel bir hastanenin 431 çalışanıyla anket kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Korelasyon ve hiyerarşik regresyon analizi yöntemi kullanılarak incelenen değişkenler arasındaki ilişkiler, önemli bulgulara ulaşılması sağlanmıştır. Sosyal destek, personel güçlendirme, iş stresi ve kendilik algısı değişkenleri ile ilgili literatürde çeşitli çalışmalar görülmekle beraber, bu değişkenleri birlikte konu edinmiş bir çalışma göze çarpmamıştır. Gerçekleştirilen bu çalışma sayesinde literatürde var olan bu boşluğun dolduracağı düşünülmektedir. Elde edilen bulgular ışığında, sosyal desteğin alt boyutu olan iş arkadaşı desteğinin personel güçlendirme alt boyutlarından “anlam” a olumlu, yetkinliğe etkisinde ise olumsuz kendilik algısının düzenleyici rolü olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte, sosyal desteğin alt boyutu olan örgüt desteğinin iş stresi alt boyutları stres ve baş etmeye etkisinde olumsuz kendilik algısının düzenleyici rolü olduğu saptanmıştır.

Bu çalışma, çalışanların psikolojik olarak güçlendirilmelerinde ve iş yerinde yaşadıkları stresi azaltmada sosyal desteğin önemli olduğunu ve kendilik algılarının ise bu ilişkiyi artırmada düzenleyici etkin bir rol üstleneceği hususunda katkı sunmaktadır. Bu çalışmanın uygulayıcılar ve araştırmacılara yön vereceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler : Sosyal Destek, Personel Güçlendirme, İş Stresi, Kendilik Algısı.

Jel Sınıflandırılması : M10, M12.

* Bu çalışma, Prof. Dr. Selen DOĞAN danışmanlığında Yavuz Sezer Oğuzhan’ın Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2019 yılında bitirilen “Algılanan Sosyal Desteğin Personel Güçlendirmeye ve İş Stresine Etkisi: Kendilik Algısının Düzenleyicilik Rolü” başlıklı Doktora Tezinden hazırlanmıştır.

Bu çalışmada kullanılan veriler 2018 yılında toplanmış ve veriler 2018 ve 2019 yıllarında analiz edilmiştir. Veriler 2020 yılı öncesi toplandığından etik kurul kararı gerekmemektedir.

Bu çalışmanın oluşturulması için yararlanılan “Algılanan Sosyal Desteğin Personel Güçlendirmeye ve İş Stresine Etkisi: Kendilik Algısının Düzenleyicilik Rolü” başlıklı Doktora Tezi SOB2015-02DOKTEP No’lu proje kapsamında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir

¹ Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sdogan01@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4019-5581

² Dr., Kayseri Elektrik Perakende Satış A.Ş., sezeroguzhan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1097-9094

ORGANIZING ROLE OF SENSE OF SELF ON PERCEIVED SOCIAL SUPPORT TO EFFECT ON EMPOWERMENT AND JOB STRESS

Abstract

The purpose of this study is to reveal of relationships between perceived social support, empowerment, job stress and self-perception. Relations among the variables were conducted using questionnaires with 431 employees in the private hospital which operated in Kayseri city in Turkey. The relationships between the variables examined using the correlation and hierarchical regression analysis method provided important findings. Although there are various studies in the literature on variables such as social support, personnel empowerment, job stress and self perception, there are no studies with these variables together. Thanks to this study, it is thought that this gap in the literature will fill. In the light of the findings obtained, it is clearly understood that positive sense of self has organizer role on effect of co-worker support that is sub-dimension of social support to sense what is the sub dimension of empowerment and negative sense of self has organizer role on effect of co-worker support on perfection. Nevertheless, it is appointed that negative sense of self has organizer role on effect of organization support that is sub-dimension of social support to stress and overcoming what are sub-dimension of job stress.

This study contributes to important role of perceived social support of psychological empowered of employee, reduce to job stress and sense of self play an organizing and active role in increase of this relation. This study is thought to lead practitioners and researchers.

Keywords : Social Support, Empowerment, Job Stress, Sense of Self.

Jel Classification : M10, M12.

GİRİŞ

Örgütlerin son dönemlerde ekonomik ve psikolojik olarak pek de olumlu olmayan ortamlarda yaşam mücadelesi vermektedirler. Dünyada yaşanan değişimlere bağlı olarak örgütler de bu değişime kayıtsız kalmayarak değişim göstermekte ve sonuç olarak da örgüt çalışanlarının psikolojik ve fiziksel olarak tükenmelerine neden olabilmektedirler (Maslach & Leiter, 1997: 1). Sosyal destek, bireyin yaşamının her anında hissetmek isteyebileceği güçlü bir motivasyon kaynağıdır. Gereksinim duyulan destek, bireyin fiziksel ve zihinsel olarak var olduğu her durumda gözlemlenebilmektedir. İnsan ve insan davranışlarına önem veren modern örgütlerin, çalışanların her durumda destek görmelerini sağlayacak politikalar üretmeleri beklenmektedir.

Çalışana karşı sorumluluk ve yetki verme yaklaşımını benimseyen personel güçlendirme, modern yönetim ve organizasyon teknikleri arasındadır. Personel güçlendirme, temelde, çalışana yetki verilmesi, çalışanın örgüte dair gelişmelerden haberdar edilmesi ve bir nevi çalışanın işin sahiplerinden biri haline getirmesiyle yönetim ve organizasyon anlayışında yeni bir pencere açmış olup yöneticilerin sahip oldukları gücü diğer çalışanlarla paylaşması sürecini ifade etmektedir. Bu sürecin sonucu olarak yöneticilerin, çalışanların ve örgütlerin büyük yararlar görmesi beklenmektedir. Yöneticiler, ellerindeki gücü paylaşarak zamandan artırım yapacak, stratejik faaliyetlere yönelecek; çalışanlar, kendilerini işin sahibi olarak görerek çok yönlü beceriler elde edecek, işlerini daha hızlı ve daha etkin bir şekilde yapacak, örgütler ise kaliteli ve yüksek miktarda bir üretim/hizmet düzeyi elde ederek verimliliklerini artıracaklardır.

Strese dair ilk tanımı literatüre kazandıran Selye (1977)'ye göre ise stres, insan bünyesinin herhangi bir dış talebe verdiği özel reaksiyondur.

İnsanların maruz kaldıkları stresin azaltılması, örgüt performansı ve verimliliği için yaşamsal öneme sahiptir. Stresle başa çıkma konusunda çalışanların, örgüt içerisinde yararlı olamamaları örgüt için ayrı bir sorundur. Bu nedenle örgütler, tespit ettikleri bazı sorunlara farklı çözümlerle

yaklaşmak durumunda kalmaktadırlar. İş yaşamında strese maruz kalmış bireylerin sosyal yaşamları da bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Strese maruz kalan bireylerin, etkileşim içinde oldukları diğer bireylerle ve sosyal yaşamda üstlendikleri rollerde sorunlar yaşamaları beklenebilecek bir sonuçtur. Toplumsal bir varlık olan insanın yaşamının temelinde, diğer insanlarla ilişkiler yer almaktadır. Kurulan ilişkiler doğrultusunda insanlar, çeşitli paylaşımlarda bulunarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Toplumsal çevreden alınan onay, şefkat ve yardım gibi davranışlar, bireyler üzerinde olumlu etki yaratmakta ve stresle mücadele edebilmeyi kuvvetlendirmektedir. Stresle ilgili sorunları olmayan bireyler bile yakın çevrelerinden gelen olumlu mesajlarla motivasyonlarını artırabilmektedirler.

Sosyal destek, personel güçlendirme ve iş stresi, bireylerin kendileriyle yani benlikleriyle doğru orantılıdır. İnsan kaynaklı olan bu tanımlar hakkında genel yargıya varmak, kişilik faktörleri nedeni ile olanak dışındadır. Öznel bir kavram olan kişilik, bireyden bireye değişmektedir. Bireylerin kendilik algıları ve benlik çözümlenmeleri, iş stresiyle mücadelede ve diğer yaklaşımlarla yakın ilişkilidir. Benlik çözümlenmesini yapmış çalışanlar, stresi nasıl yeneceklerinin farkında olup daha rasyonel kararlar alabilirken, benlik çözümlenmesi yapamamış çalışanların, gerek sosyal destek gerekse güçlendirme sürecinde istenilen verimi alamayacakları düşünülmektedir.

Yerli ve yabancı literatürde sosyal destek, personel güçlendirme, iş stresi ve kendilik algısı konuları az da olsa yer almakla beraber sosyal desteğin personel güçlendirme ve iş stresine etkisinde kendilik algısının düzenleyicilik rolüne yanıt arayan herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu durum ise, çalışmanın yaratılmasında önemli bir etken olmuştur. Ayrıca bu çalışma, literatürdeki boşluğu doldurması ve ilerleyen zamanlarda yapılacak olan çalışmalara ışık tutması açısından önemli görülmektedir.

I. LİTERATÜR

I.I. Sosyal Destek ve Personel Güçlendirme

Örgütler, çalışanların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için zaman ve emek harcadıkları bir mecradır. Çoğu zaman çalışanlar, ailelerine nispeten örgütlerinde daha fazla vakit geçirmektedirler. Dolayısıyla, örgüt içinde hizmet veren diğer çalışanlar, bireyin ilişki kurduğu insan rollerindedirler. Örgüt içerisinde yönetici, iş arkadaşı ve astları ile iyi ilişki içerisinde olan çalışanların daha huzurlu olması beklenirken, örgütün güçlendirilmiş yapısı ile hem üstlerin hem de iş arkadaşlarının desteğinin, o çalışmada ciddi olumlu etkiler göstermesi beklenmektedir.

Spreitzer (1996) personel güçlendirme ve sosyal destek arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, örgütsel anlamda algılanan sosyal desteğin personel güçlendirme ile anlamlı ilişkisinin olduğu sonuçlarını bulmuşlardır. Gül & Çöl (2004) algılanan sosyal destek ile personel güçlendirme arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmalarında, iş arkadaşı desteği ile psikolojik güçlendirme arasında anlamlı ilişki olduğunu bulmuşlardır. Bordin, Bartram, & Casimir (2006), bilgi teknoloji çalışanları arasında personel güçlendirme öncülleri ve sonuçlarını incelediği araştırmasında, algılanan sosyal desteğin personel güçlendirme ile ilişkili olduğunu saptamışlardır.

Abdollahpour, & Keramat (2016), algılanan sosyal destek ile personel güçlendirme arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmalarında, algılanan sosyal desteğin psikolojik güçlendirme ile ilişkili olduğu ve iyi oluş düzeyini artırdığı; Barringer, Hunter, Salina, & Jason, (2017), madde bağımlısı ve hükümlülerde güçlendirme ve sosyal destek ilişkisini incelediği araştırmasında ise personel güçlendirme ile sosyal destek arasında ilişki olduğu sonuçlarını elde etmişlerdir. Akyıldırım (2017), üniversite öğrencilerinde benlik saygısı, algılanan sosyal destek ve psikolojik sağlık arasındaki ilişkiyi araştırmış ve algılanan sosyal destek ile psikolojik sağlık arasında anlamlı ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir.

I.II. Sosyal Destek ve İş Stresi

Birey, yaşamının birçok alanında bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Karşılaşılan zorluklar her zaman aynı şekilde ve aynı ortamda kendini göstermemekte ve bunlar stres kavramının doğmasına neden olmaktadır. Bireyin hissettiği stresle başa çıkabilmesi için sadece kendi çabası yetmeyebilmektedir. Toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin de dahil olduğu sosyal her ortamdan alınacak destek, bireyin daha iyi yaşam sürmesi için önemli bir adımdır. Duygusal bir varlık olarak tanımlanabilecek insanın almış olduğu destekler sayesinde hissettiği veya hissetmesi olası stresle baş edecek güce sahip olması beklenmektedir.

Procidano & Heller (1983), arkadaşlar ve ailede algılanan sosyal destek ile psikopatolojik semptomlar arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmada, aileden ve arkadaşlar kanalıyla algılanan sosyal desteğin stresi azaltmada önemli bir etkiye sahip olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Cohen & Wills (1985), sosyal destek algısı ile stres arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmalarında, bireye pozitif duygular yaşatarak topluma uyum sağlamasına olanak tanıyan sosyal desteğin stres üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Demirel & Yücel (2017), algılanan sosyal destek ve psikolojik güçlendirmenin tükenmişlik üzerindeki etkisini incelemiş ve iş arkadaşı desteğinin negatif yönlü (olumlu) etkisinin olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Feng, Su, Wang, & Liu (2018), hemşirelerde benlik saygısı, algılanan sosyal destek, iş doyumu, stres ve baş etme arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmalarında, algılanan sosyal destek ile stres ve baş etme ile anlamlı ilişkili olduğu sonuçlarını elde etmişlerdir.

I.III. Kendilik Algısı ve Personel Güçlendirme

Kendilik, bireyin gerek iç dünyasında gerekse de ilişki kurduğu dış dünyasında kendini keşfetmesine ve doğru bir şekilde tanımlayabilmesine olanak tanıyacaktır. Güçlendirilmiş bir çalışanın kendini tanıması, çevresinin farkında olması ve bunlara değer katması beklenen bir davranıştır.

Menon (1999), personel güçlendirme ölçeğini geliştirme araştırmasında, personel güçlendirmenin dört alt boyutunun da bireyin kendilik algısının geliştirilmesinde anlamlı etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Barnacato (2007), hemşirelik öğrencilerinin personel güçlendirme davranışlarını incelediği araştırmasında, kendilik algısı ile personel güçlendirme algısı arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Faulkner ve Laschinger (2008), akut bakım hemşirelerinde personel güçlendirmenin kendilik algısı üzerindeki etkisini inceledikleri araştırmalarında, personel güçlendirmenin olumlu kendilik algısının belirleyicisi olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Masoud, Rahman, & Albaity (2013), personel güçlendirme ile kendilik algısı arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmalarında, olumlu kendilik algısı yüksek bireylerin olumsuz kendilik algısına sahip bireylere göre daha yüksek personel güçlendirme düzeyine ulaşma eğiliminde oldukları sonucunu elde etmişlerdir.

I.IV. Kendilik Algısı ve İş Stresi

Farhan & Khan (2015), stres ve olumlu benlik algısının akademik performans üzerindeki etkisini araştırmış ve stres ile olumlu kendilik algısı arasında güçlü ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Galanakis, Palailogou, Patsi, Velegraki, & Darviri (2016), stres ve olumlu kendilik algısı arasındaki literatür araştırmalarını inceledikleri çalışmalarında, stresi azaltmanın en etkili yönteminin, olumlu kendilik algısını artırma olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Büyükbodur (2018), algılanan örgütsel destek, kendilik algısı ve stres arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, örgütsel destek ile stres arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucunu elde etmiştir. Zimmer-Gembeck ve ark. (2018), stresle başa çıkma, kendilik algısı ve duyumsal uyum arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmalarında, olumsuz kendilik algısının daha fazla stres bozukluğuna yol açtığı; yüksek olumlu kendilik algısının stresle başa çıkmada daha etkili olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

I.V. Algılanan Örgütsel Destek Personel Güçlendirme İş Stresi ve Kendilik Algısı

Tarhan (2011), algılanan sosyal destek, kendilik algısı ve stres arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, arkadaştan alınan destek ile stres arasında negatif yönlü (olumlu) ilişki olduğu ancak, arkadaştan alınan desteğin bu ilişkiyi düzenleyici rolünün bulunmadığı sonuçlarını elde etmiştir. Sevinç (2013), stresle başa çıkma tarzları, kendilik algısı ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, arkadaştan algılanan sosyal desteğin stresle başa çıkma üzerinde negatif yönlü (olumlu) etkisinin olduğu ancak, kendilik algısının bu ilişkide düzenleyicilik rolünün bulunmadığı sonuçlarını elde etmiştir. Çivitci (2015), algılanan sosyal destek ile stres arasındaki ilişkide olumlu ve olumsuz kendilik algısının düzenleyicilik etkisini incelediği araştırmasında, olumsuz etkilerin algılanan sosyal destek ve stres arasındaki ilişkide bir moderatör rol oynadığını, olumlu etkisinin ise benzer bir işlevi olmadığı sonuçlarını elde etmiştir. Akyıldırım (2017), üniversite öğrencilerinde benlik saygısı, algılanan sosyal destek ve psikolojik sağlık arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, sosyal destek ile psikolojik sağlık arasındaki ilişkide düzenleyicilik rolünün olmadığı sonucunu elde etmiştir. Büyükbodur (2018), algılanan örgütsel destek, kendilik algısı ve stres arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, kendilik algısının algılanan örgütsel destek ile stres arasındaki ilişkide düzenleyicilik etkisinin olduğu sonucunu elde etmiştir.

Hipotez 1: Örgütsel destek algısı, personel güçlendirme üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkiye sahiptir

Hipotez 2: Kendilik algısı, personel güçlendirme üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkiye sahiptir

Hipotez 3: Örgütsel destek algısı ile personel güçlendirme arasındaki ilişkide kendilik algısının düzenleyici etkisi vardır.

Hipotez 4: Örgütsel destek algısı, iş stresi üzerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahiptir.

Hipotez 5: Kendilik algısı, iş stresi üzerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahiptir.

Hipotez 6: Örgütsel destek algısı ile iş stresi arasındaki ilişkide kendilik algısının düzenleyici etkisi vardır.

II. ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ

Araştırmaya katılan 431 çalışanın %66,8'i kadın, %33,2'si erkektir. Çalışanların %48'i evli, %52'si bekar. Çalışanların %6,3'ü ilköğretim, %50,6'sı lise, %20,6'sı ön lisans, %17,6'sı lisans, %4,9'u lisansüstü düzeyde öğrenim görmüştür. Çalışanların %4,9'u doktor, %21,6'sı idari personel, %39,9'u hemşire, %10,4'ü asistan, %3,9'u hasta bakıcı, %19,2'si hizmet personeli kadrosundadır. Çalışanların yaş ortalaması 29,30±8,68; bu sektördeki çalışma yılı ortalaması 6,28±5,32; bu kurumdaki çalışma yılı 4,16±3,77 olarak tespit edilmiştir.

III. VERİ TOPLAMA ARACI

Araştırma için veri toplama araçlarından ve beş bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Anketin birinci bölümünü, katılımcıların cinsiyet, medeni durum, yaş, öğrenim durumu, kadro tipi, sektördeki ve örgütteki çalışma süreleri bilgilerini içeren kişisel bilgi formu oluşturmaktadır.

Formun ikinci bölümünde Eisenberger, Huntington, Hutchison, & Sowa (1986) tarafından geliştirilen, Giray ve Şahin'in çalışmalarında (2012) Türkçeye uyarladığı ve güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları yapılan "Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği" bulunmaktadır. 24 madde ve her biri 8 maddeden oluşan 3 boyut (örgüt desteği, iş arkadaşı desteği, amir desteği) bulunmaktadır. Ölçekte olumsuz ifade taşıyan 12 madde (m2, m3, m5, m7, m10, m11, m13, m15, m18, m19, m21, m23)

ters kodlanmaktadır. Bu çalışmada, ölçeğin geneli için Cronbach Alpha katsayısı 0,92; alt boyutların katsayıları 0,89 / 0,86 / 0,90 olarak bulunmuştur.

Anket formunun üçüncü bölümünde Spreitzer (1995) tarafından geliştirilen, Üner & Turan (2010)'ın Türkçeye uyarladığı ve güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları yapılan "*Personel Güçlendirme Ölçeği*" yer almaktadır. Ölçekte 12 madde ve her biri 3 maddeden oluşan 4 boyut (anlam, yetkinlik, otonomi, etki) bulunmaktadır. Bu çalışmada ölçeğin geneli için Cronbach Alpha katsayısı 0,89; alt boyutların katsayıları 0,93 / 0,87 / 0,91 / 0,95 olarak tespit edilmiştir.

Formun dördüncü bölümünde Cohen ve arkadaşları (1983) tarafından geliştirilen, Yerlikaya & İnanç (2007) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan "*İş Stresi Ölçeği*" yer almaktadır. Ölçekte 13 madde ve 2 boyut (stres, baş etme) bulunmaktadır. Ölçeğin toplam puanı alınırken baş etme boyutundaki 7 madde (m4, m5, m6, m7, m9, m10, m13) ters kodlanmaktadır. Ölçekte yüksek puan iş stresinin yüksek düzeyde olduğunu belirlemektedir. Bu çalışmada ölçeğin geneli için Cronbach Alpha katsayısı 0,83; alt boyutların katsayıları 0,76 ve 0,87 olarak bulunmuştur.

Anket formunun beşinci ve son bölümünde Judge, Erez, Bono, & Thoresen (2003) tarafından geliştirilen, Kisbu (2006) tarafından Türkçeye uyarlanan "*Temel Kendilik Değerlendirme Ölçeği*" bulunmaktadır. Ölçekte 11 madde ve 2 boyut (olumlu kendilik, olumsuz kendilik) bulunmaktadır. Ölçeğin toplam puanı alınırken olumsuz kendilik algısı boyutundaki 5 madde (m2, m4, m6, m10, m12) ters kodlanmaktadır. Bu çalışmada ölçeğin geneli için Cronbach Alpha katsayısı 0,71; alt boyutların katsayıları 0,84 ve 0,66 olarak bulunmuştur.

III. I. Verilerin Analizi

Veriler, SPSS 21.0 ve AMOS 22.0 programlarına başvurularak ile analiz edilmiştir. Ölçek puanları ortalama, standart sapma ve çarpıklık değerlerini içeren betimsel istatistikler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Ölçek puanlarının normallik düzeyini belirlemek için yapılan analizde çarpıklık ve basıklık katsayısı kullanılmıştır. Sürekli bir değişkenden elde edilen puanların normal dağılım özelliğinde tercih edilen çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 1 sınırları içinde kalması puanların normal dağılıma göre ciddi bir sapma göstermediği söylenebilir (Büyüköztürk, 2011: 40). Ölçek puanlarının normal dağılım gösterdiği belirlendiğinden puanlar arasındaki ilişkide Pearson korelasyonu; algılanan örgütsel desteğin personel güçlendirme ve iş stresi değişkenleri üzerindeki etkisinde kendilik algısının düzenleyicilik rolünü belirlemek amacıyla gözlenen değişkenli yapısal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Modeldeki değişkenler ölçek maddelerinin toplam puanları alınarak elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin detaylı güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizlerde güven aralığı %95 (anlamlılık düzeyi 0,05 $p < 0,05$) olarak saptanmıştır.

IV. BULGULAR

Tablo 1'de değişkenlere ait istatistiksel bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Betimsel İstatistikler

ÖLÇEK	N	Ort.	SS	Çarpıklık	Basıklık
Algılanan Örgütsel Destek	431	3,38	0,69	-0,17	0,24
Personel Güçlendirme	431	3,86	0,69	-0,52	0,69
İş Stresi	431	2,62	0,60	0,01	-0,35
Kendilik Algısı	431	3,62	0,53	0,05	0,21

Tablo 1'e göre katılımcıların örgütsel destek algı puanı ($3,38 \pm 0,69$) "orta düzeyde olumlu", personel güçlendirme ($3,86 \pm 0,69$) ve kendilik algı düzeyi puanları ($3,62 \pm 0,53$) "yüksek düzeyde olumlu", iş stresi düzeyi puanı ($2,62 \pm 0,60$) "düşük/orta seviye" bulunmuştur.

Tablo 2'de araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkiyi içeren ait Pearson korelasyon analizi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 2: Değişkenler Arasındaki İlişkilere Ait Korelasyon Analizi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	1	2	3	4
1. Algılanan Örgütsel Destek	1			
2. Personel Güçlendirme	0,33**	1		
3. Kendilik Algısı	0,29**	0,40**	1	
4. İş Stresi	-0,42**	-0,35**	-0,57**	1

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

Algılanan örgütsel destek ile personel güçlendirme ($r=0,33$; $p < 0,05$) ve kendilik algısı ($r=0,29$; $p < 0,05$) puanları arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Algılanan örgütsel destek ile iş stresi arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($r=-0,42$; $p < 0,05$).

Personel güçlendirme ile kendilik algısı puanları arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($r=0,40$; $p < 0,05$). Personel güçlendirme ile iş stresi arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir ($r=-0,35$; $p < 0,05$).

Kendilik algısı ile iş stresi arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($r=-0,57$; $p < 0,05$).

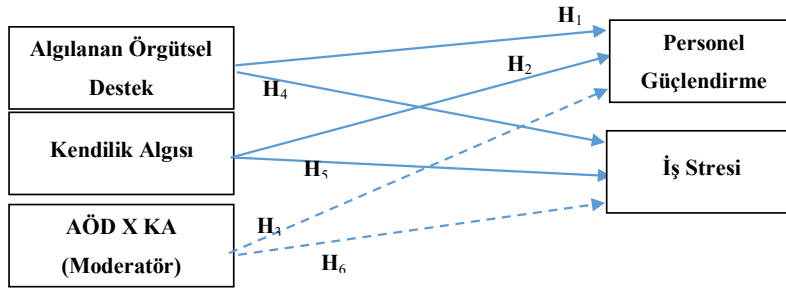
Algılanan örgütsel desteğin personel güçlendirme ve iş stresine etkisinde kendilik algısının düzenleyicilik rolü Şekil 1'deki modelde gösterilmiş olup modelin test edilmesinde yapısal eşitlik modeli kapsamında gözlenen değişkenli yapısal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Söz konusu modelde, uyumun açıklanmasında genelde "Ki-kare istatistiğinin serbestlik derecesine oranı" (X^2/sd), "bireysel parametre tahminlerinin istatistiksel olarak anlamlı olması" (t değeri), "kalıntılara dayanan uyum indeksleri" (SRMR, GFI), "bağımsız modele dayanan uyum indeksleri" (NFI, NNFI, CFI) ve "yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA)" olarak kategorize edilen indeksler tercih edilir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010). Uyum indeksleri için istenen katsayı değerleri Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Model Uyum İndeksleri

UYUM İNDEKSLERİ	İYİ UYUM	MÜKEMMEL UYUM
$\chi^2/_{sd}$	< 5	< 3
RMSEA	≤ 0,10	< 0,08
SRMR	≤ 0,08	< 0,05
GFI	≥ 0,90	> 0,95
NFI	≥ 0,90	> 0,95
NNFI	≥ 0,90	> 0,95
CFI	≥ 0,90	> 0,95

Kaynak: (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010)

Şekil 1'deki H3 ve H6 yollarına ait regresyon katsayılarının anlamlı olması, algılanan örgütsel destek ile personel güçlendirme ve iş stresi arasındaki ilişkide kendilik algısının moderatör (düzenleyici) değişken olduğunu doğrulayacaktır (Bayram, 2010).

Şekil 1: Araştırma Modeli

Tablo 4: Yapısal Regresyon Analizi Sonuçları

Hipotez	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Std.β	B (SH)	t	R ²
H1	Algılanan Örgütsel Destek	→ Personel Güçlendirme	0,84	0,839 (0,297)	2,82**	0,71
H2	Kendilik Algısı	→ Personel Güçlendirme	0,74	0,962 (0,268)	3,59**	0,55
H3	AÖDXKA	→ Personel Güçlendirme	0,83	0,160 (0,078)	2,05*	0,69
H4	Algılanan Örgütsel Destek	→ İş Stresi	-0,54	-0,467 (0,226)	-2,05*	0,29
H5	Kendilik Algısı	→ İş Stresi	-0,66	-0,737 (0,203)	-3,63**	0,44
H6	AÖDXKA	→ İş Stresi	-0,35	-0,058 (0,059)	-0,99	0,12

$\chi^2/_{sd}$: 3,192 RMSEA: 0,071 SRMR: 0,015 GFI: 0,997 NNFI: 0,990 CFI: 0,999

* p<0,05 * p<0,01 AÖD: Algılanan Örgütsel Destek KA: Kendilik Algısı
t=Z/SH (Örnek: 0,839 / 0,297=2,82)

Tablo 4'teki yapısal regresyon sonuçlarına bakıldığında hipotezlerle ilgili aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

H1 Kabul: Örgütsel destek algısı, personel güçlendirme üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkiye sahiptir ($\beta=0,84$; $t=2,82$; $p<0,01$).

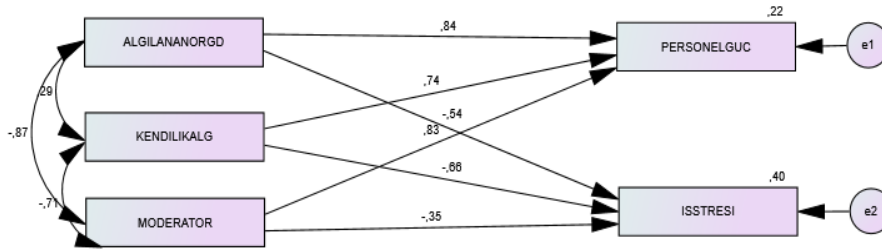
H2 Kabul: Kendilik algısı, personel güçlendirme üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkiye sahiptir ($\beta=0,74$; $t=3,60$; $p<0,01$).

H3 Kabul: Örgütsel destek algısı ile personel güçlendirme arasındaki ilişkide kendilik algısının düzenleyici etkisi vardır ($\beta=0,83$; $t=2,05$; $p<0,05$). Slope test sonuçlarına göre örgütsel destek algısı eğimi ile kendilik algısı eğimi arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($p>0,05$) tespit edilmiştir ($t=0,308$; $p=0,758$).

H4 Kabul: Örgütsel destek algısı, iş stresi üzerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahiptir ($\beta=-0,54$; $t=-2,07$; $p<0,05$).

H5 Kabul: Kendilik algısı, iş stresi üzerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahiptir ($\beta=-0,66$; $t=-3,63$; $p<0,01$).

H6 Ret: Örgütsel destek algısı ile iş stresi arasındaki ilişkide kendilik algısının düzenleyici etkisi yoktur ($\beta=-0,35$; $t=-0,99$; $p>0,05$). Bu hipotez için slope test sonuçlarına göre örgütsel destek algısı eğimi ile kendilik algısı eğimi arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($p>0,05$) tespit edilmiştir ($t=1,156$; $p=0,248$).

Şekil 2: Araştırma Etki Sonucu

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bordin ve ark. (2006), algılanan sosyal desteğin personel güçlendirmeyi; Keleş (2008), algılanan desteğin güçlendirmeyi; Altındış & Özutku (2011) ise algılanan sosyal desteğin personel güçlendirme üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkileri olduğunu saptamıştır.

Biçici (2013), algılanan örgütsel destek ile personel güçlendirme arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu sonuçlarını elde etmiştir. Gül & Çöl (2004), “örgüt desteği”nin personel güçlendirmenin alt boyutlardan biri olan “etki” üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı; bununla birlikte, “iş arkadaşı desteğinin” “etki” üzerinde anlamlı etkisinin olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Yapılan bu çalışmadan elde edilen bulgular ışığında; “algılanan örgütsel destek”in personel güçlendirmenin alt boyutlarından “etki” üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ve “iş arkadaşı desteği” ile “etki” alt boyutunun anlamlı etkiye sahip olduğu sonuçlarına ulaşılmış olup Gül & Çöl (2004)’ün çalışmalarının sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Özbek & Kosa (2009), örgüt ve yönetici desteğinin güçlendirme üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Yüksel, Kaner, & Güzeller (2011), algılanan sosyal desteğin “yetkinlik” üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Gerçekleştirilmiş olan bu çalışmada, çalışanların algıladığı örgüt desteğinin, sadece “yetkinlik” alt boyutuyla pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin olduğu ve “anlam”, “otonomi” ve “etki” alt boyutlarıyla negatif yönlü etkiye sahip olduğu sonuçları elde edilmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar ile literatürdeki diğer araştırma sonuçlarının paralellik gösterdiği; algılanan sosyal desteğin personel güçlendirme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu ve algılanan sosyal destek arttıkça personel güçlendirmeye ilişkin olumlu algının da arttığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Bu araştırmadan elde edilen bulgular ışığında, algılanan örgüt destek, personel güçlendirmenin yetkinlik boyutuna pozitif yönlü etki sağlamıştır. Bununla birlikte, algılanan iş arkadaşı desteğinin personel güçlendirmenin “otonomi” ve “etki” boyutlarına pozitif yönlü etkisi oluşturmuştur. Ayrıca, algılanan yönetici desteği, personel güçlendirmenin “otonomi” ve “etki” pozitif yönde etki oluşturmuştur.

Stamper & Johlke (2003), örgütte sosyal destek algısına sahip çalışanların daha az stres yaşadığı sonuçlarını elde etmişlerdir. Uyan (2014), sosyal desteğin stres üzerinde negatif yönlü (olumlu) etkisinin olduğu sonucuna ulaşırken Şahin ve Buzlu (2017), algılanan sosyal destek ile stres arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Sevinç (2013), algılanan sosyal desteğin stresle başa çıkma üzerinde negatif yönlü (olumlu) etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Armsden & Greenberg (1987); Cheng (1997); Compas, Wagner, Slavin, & Vannatta (1986) ve Soylu'nun (2002) çalışmalarında; algılanan sosyal destek ile depresyon, kaygı, suça yönelik davranışlar ve stres arasında anlamlı ilişkiler olduğu anlaşılmıştır. Demirel & Yücel (2017), iş arkadaşı desteğinin negatif yönlü (olumlu) etkisinin olduğu sonuçlarını elde etmişlerdir.

Yapılan araştırmanın sonuçlarına göre; “örgüt desteği” ve “iş arkadaşı desteği” “stres”i azaltmada negatif yönlü (olumlu) etkilere sahipken sadece “yönetici desteği”, pozitif yönlü (olumsuz) etkiye sahiptir. Ayrıca, “örgüt desteği”nin “stres” boyutunu negatif yönde ve “baş etme” boyutunu ise pozitif yönde etkilemiştir.

Bu araştırmadan elde edilen bulgular ışığında, iş arkadaşı desteğinin stresi azaltmada negatif (olumlu) yönlü bir etkiye sahip olduğu fakat baş etme boyutunu olumsuz etkilediği anlaşılmıştır. Çalışanlar tarafından algılanan “yönetici desteği”nin “stres”i azaltmada pozitif (olumsuz) yönlü bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte, “yönetici desteği”nin “baş etme” boyutunu olumlu etkilediği anlaşılmıştır.

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar ile literatürdeki araştırma sonuçlarının paralellik gösterdiği; algılanan sosyal desteğin stres ve baş etme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu ve algılanan sosyal destek arttıkça stresin azaldığı, baş etmenin arttığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre; “olumlu kendilik algısı”nın “örgüt desteği” ve “yönetici desteği” ile personel güçlendirmenin alt boyutları arasındaki ilişkide düzenleyicilik rolünün bulunmadığı; “iş arkadaşı desteği” ile personel güçlendirmenin “anlam” alt boyutu arasındaki ilişkide düzenleyicilik rolünün bulunduğu sonuçları elde edilmiştir. Akyıldırım (2017), algıladıkları sosyal destekleri yüksek olan kişilerin psikolojik sağlıklarının da bu oranda yüksek olduğu ancak, kendilik algısının bu süreçte anlamlı etkiye sahip olmadığı sonucunu elde etmiştir. Gerçekleştirilen bu çalışmanın sonuçları ile literatürdeki araştırma sonuçlarının paralellik gösterdiği; algılanan sosyal desteğin personel güçlendirme üzerindeki olumlu etkisinin olduğu, olumlu kendilik algısının bu etkiyi düzenleyici rolünün bulunmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; “olumsuz kendilik algısı”nın “örgüt desteği” ve “yönetici desteği” ile personel güçlendirmenin alt boyutları arasındaki ilişkide düzenleyicilik rolünün bulunmadığı; “iş arkadaşı desteği” ile personel güçlendirmenin “yetkinlik” alt boyutu arasındaki ilişkide düzenleyicilik rolünün bulunduğu sonuçları elde edilmiştir. Kendini daha düşük düzeyde olumlu algılayanlarda destek arttıkça anlam daha çok artmaktadır. Çalışanlar, psikolojik anlamı destekte bulmaktadırlar. Yetkinlik için kendini daha düşük düzeyde olumsuz algılayan çalışanlarda arkadaş desteği arttıkça yetkinlik artmaktadır. Yetkinlik gücünü arkadaş desteğinde bulanlar kendilerini daha az olumsuz algılamaktadırlar. Yılmaz (2015), güçlendirme programı sonrasında müdahale grubunda kendilik değerinin arttığı ve stresle baş etmede daha etkili oldukları sonuçlarını elde etmiştir. Yapılan araştırma sonuçları ile literatürdeki araştırma sonuçlarının

paralellik gösterdiği; algılanan sosyal desteğin personel güçlendirme üzerinde olumlu etkisinin olduğu, olumsuz kendilik algısının bu etkiyi düzenleyici rolünün bulunmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen Regresyon Analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre; olumlu kendilik algısının algılanan sosyal destek ile “stres” ve “baş etme” arasındaki ilişkide düzenleyicilik rolünün bulunmadığı sonuçları elde edilmiştir. Tarhan (2011), arkadaştan alınan destek ile stres arasında negatif yönlü (olumlu) ilişki olduğu; fakat arkadaştan alınan desteğin bu ilişkiyi düzenleyici rolünün bulunmadığı sonuçlarını elde etmiştir. Sevinç (2013), algılanan arkadaş desteğinin stresle başa çıkma üzerinde negatif yönlü (olumlu) etkisinin olduğu ancak kendilik algısının bu ilişkide düzenleyicilik rolünün bulunmadığı sonuçlarına ulaşmıştır. Bu çalışma sonuçları ile literatürdeki araştırma sonuçlarının benzerlik gösterdiği; algılanan sosyal desteğin stres üzerinde olumlu etkisinin olduğu; olumlu kendilik algısının bu etkiyi düzenleyici rolünün bulunmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; “olumsuz kendilik algısı”nın “iş arkadaşı desteği” ve “yönetici desteği” ile “stres” ve “baş etme” arasındaki ilişkide düzenleyicilik rolünün bulunmadığı; “örgüt desteği” ile “stres” arasındaki ilişkide ve “örgüt desteği” ile “baş etme” arasındaki ilişkide düzenleyicilik rolünün bulunduğu sonuçları elde edilmiştir. Kendilerini yüksek düzeyde olumsuz gören çalışanlar ancak örgütsel destekle streslerini azaltmaktadırlar. Kendilerini yüksek düzeyde olumsuz gören çalışanların, eğer örgüt desteği düşük ise stresle baş etme güçleri de düşük düzeyde olmaktadır. Büyükbodur (2018), örgütsel desteğin stres üzerinde negatif yönlü (olumlu) etkisinin olduğu ve kendilik algıları yüksek olan bireylerin stresi daha az yaşadığı sonuçlarını elde etmiştir. Gerçekleştirilen araştırma sonuçları ile literatürdeki araştırma sonuçlarının paralellik gösterdiği; algılanan sosyal desteğin baş etme üzerindeki olumlu etkisinin olduğu, olumsuz kendilik algısının yalnızca algılanan örgüt desteği ile stres ve baş etme arasında düzenleyici rolünün bulunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

İnsan odaklı yönetim anlayışında, toplumun en küçük yapı taşı olan insanı örgüt bünyesinde güçlendirmek ve daha çok katkı sağlayabilmesine olanak sunmak örgütlerin önemli hedeflerden biri haline gelmiştir. Örgütlerin, çalışanlarının da benimsediği yenilikçi politikalar belirleyerek uygulamaya geçirmeleri, sürdürülebilir rekabet ortamında önemli bir hamle olarak değerlendirilebilmektedir. Personel güçlendirme, her örgütte uygulanması beklenmeyen ama değişen dünya koşullarında, gereksinimlere hızlı cevap verebileceği düşünülen etkili bir araçtır. Örgütlerin faaliyette bulunduğu konum, yapısı ve toplumsal kültür açısından bakıldığında, değişime başvurulmasında tedirginlik yaratacak durumlardan bahsedilebilmektedir. Bunun yanında, personel güçlendirmenin uygulanabilmesi için parasal, zihinsel ve zamansal olanakların elverişli olması gerekmektedir. Bu yüzden örgütler, personel güçlendirmeyi stratejik olarak yaşama geçirmek isteseler dahi zaman ve parasal olanaklar konusunda esnek davranmalıdırlar.

Global değişimlere ayak uydurabilmek ve rekabet ortamında söz sahibi olabilmek için en değerli varlıkları olan çalışanların iletişim ağlarını kuvvetlendirerek örgüt içerisinde destek fırsatlarını artırmaları örgütlerin atacağı ilk olumlu adımlardan biridir. Örgüt içerisinde yaratılan destek fırsatını değerlendiren çalışanlar, örgüt politikaları ve yöneticilerin de katkıları ile güçlendirilmiş, motive olmuş, stresi en aza indirgenmiş ve tatmin olmuş şekilde örgütlerine daha çok katkı sağlayabileceklerdir.

Örgüt içerisinde çalışanların birbirleriyle kurdukları iletişimin sonucunda gelişen sosyal ilişkiler stres kaynağı olarak karşımıza çıkabilmektedir. Çalışanların güçlendirilmelerinin özgüven sahibi olmalarıyla doğru orantılı olduğu kabul edilirse, stresin olumsuz sonuçlar yaratacak düzeylerde yaşanması ve olumsuz kendilik algılarının ortaya çıkması engellenebilecektir.

Teknolojinin hızla ilerlediği, değişimlerin ise kendini iyice hissettirdiği rekabet ortamında hastaneler de bu ilerleme ve değişimlerden payını almaktadır. Hastane yönetiminin oluşturacağı yenilikçi ve yaratıcı faaliyetler, yaşanan değişimlere hızlı cevaplara verilmesini sağlayacaktır. Bununla birlikte, hastanelerin yönetici ve çalışanlara sunacağı eğitim ve sosyal imkanlar sayesinde değişimden kaynaklı oluşabilecek olası stresi azaltıcı, onları motive edici ve güçlendirici ortam yaratmaları önemli bir hamle olarak değerlendirilebilir.

Diğer sektörlerden farklı olarak insanın ve insanın en değerli varlığı olan sağlık faktörünün daha belirgin olması hastaneleri özel bir konuma sokmaktadır. Bu bilinci yerleştirebilmek ve mental anlamda yeterli düzeylerde olabilmeleri için hastane çalışanlarına eğitim programları önerilebilir.

Sosyalleşmenin bir parçası olan iletişim, örgüt ve yöneticiler tarafından doğru yönlendirilirse sağlam sosyal ortamlar kurulabilecektir. Zaten yeteri kadar stres yüklü bir ortam olan hastanelerde hizmet veren çalışanlar güçlendirilip olumlu kendiliklerini keşfedebileceklerdir. Bu sayede, öz yeterlilik, öz saygı, dışa dönüklük özelliği olan hastane çalışanları, duygusal dengelerini de kurabilecek ve stresi minimize edebileceklerdir.

Araştırmanın, Kayseri’de ve sağlık sektöründe gerçekleştirilmiş olması bir kısıt oluşturmakla beraber aynı araştırmanın farklı şehirlerde ve sektörlerde gerçekleştirilmesi farklı sonuçlar doğurabilecektir. Araştırma, anket yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket ile yapılan bu araştırmanın, nitel araştırma yöntemlerine de başvuru olarak gerçekleştirilmesi farklı sonuçlar ortaya çıkarabilecektir.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar olarak beyan ederiz. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmadığını ve tüm sorumluluğun çalışmanın yazarlarına ait olduğunu bildiririz. İlgili çalışmada kullanılan veriler 2018 yılında toplanmış ve analiz edilmiştir. Veriler 2020 yılı öncesi toplandığından etik kurul kararı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları : Bu çalışmada 1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50’dir.

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür : Bu çalışmanın oluşturulması için yararlanan “Algılanan Sosyal Desteğin Personel Güçlendirmeye ve İş Stresine Etkisi: Kendilik Algısının Düzenleyicilik Rolü” başlıklı Doktora Tezi SOB2015-02DOKTEP No’lu proje kapsamında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

Not : Bu çalışma, Prof. Dr. Selen DOĞAN danışmanlığında Yavuz Sezer Oğuzhan’ın Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2019 yılında bitirilen “Algılanan Sosyal Desteğin Personel Güçlendirmeye ve İş Stresine Etkisi: Kendilik Algısının Düzenleyicilik Rolü” başlıklı Doktora Tezinden hazırlanmıştır.

Ethics Statement : The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, ÖHÜİBF Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study. The data used in the relevant study were collected in 2018 and the data were analyzed. Since the data are collected before 2020, an ethical committee decision is not required.

Author Contributions : In this study, the contribution rate of the first author is 50%, and the contribution rate of the 2nd author is 50%.

Conflict of Interest : There is no conflict of interest among the authors.

Acknowledgement : The Ph.D. Thesis that numbered titled " Organizing Role Of Sense Of Self On Perceived Social Support To Effect On Empowerment and Job Stress" was supported by Niğde Ömer Halisdemir University Scientific and Technological Research Projects Coordinator for the creation of this study, within the scope of project numbered SOB2015-02DOKTEP.

Note : This study prepared from Yavuz Sezer Oğuzhan's PhD Thesis, under the consultancy of Prof. Dr. Selen DOĞAN, titled “The Effect of Perceived Social Support on Empowerment and Job Stress: The Regulatory Role of Self Perception” completed at the Institute of Social Sciences of Niğde Ömer Halisdemir University in 2019.

KAYNAKÇA

- Abdollahpour, S., & Keramat, A. (2016). The relationship between perceived social support from family and postpartum empowerment with maternal wellbeing in the postpartum period. *Journal of Midwifery and Reproductive Health*, 4(4), 779–787. doi:10.22038/jmrh.2016.7612
- Akyıldırım, P. D. (2017). *Üniversite öğrencilerinde benlik saygısı, algılanan sosyal destek ve psikolojik sağlık arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Armsden, G. C., & Greenberg, M. T. (1987). The inventory of parent and peer attachment: individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(5), 427–454. https://doi.org/10.1007/BF02202939
- Barringer, A., Hunter, B.A., Salina, D., & Jason, L.A. (2017). Empowerment and social support: implications for practice and programming among minority women with substance abuse and criminal justice histories. *Europe PMC*, 44(1), 75–88. https://doi.org/10.1007/s11414-016-9499-6.
- Bayram, N. (2010). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Berkman, L.F., Blumenthal, J., Burg, M., Carney, R. M., Catellier, D., Cowan, M. J., & Schneiderman, N. (2003). Effects of treating depression and low perceived social support on clinical events after myocardial infarction: the enhancing recovery in coronary heart disease patients (enrichd) randomized trial. *JAMA: Journal of the American Medical Association*, 289(23), 3106–3116. https://doi.org/10.1001/jama.289.23.3106.
- Biçici, H. (2013). *İş rotasyonu ve personel güçlendirme uygulamalarının işgörenlerin örgütsel destek algılamalarına etkisi: Antalya'daki 5 yıldızlı bir zincir konaklama işletmesinde uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Bordin, C., Bartram, T., & Casimir, G. (2006). The antecedents and consequences of psychological empowerment among singaporean it employees. *Management Research News*, 30(1), 34–46. https://doi.org/10.1108/01409170710724287.
- Büyükbodur, A.Ç. (2018). *Sosyal hizmet uzmanlarında psikolojik dayanıklılık ve ikincil travmatik stresin incelenmesi*. (Doktora Tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Büyükoztürk, O., Buehler, M. J., Lau, D., & Tuakta, C. (2011). Structural solution using molecular dynamics: Fundamentals and a case study of epoxy-silica interface. *International Journal of Solids and Structures*, 48(14–15), 2131–2140. https://doi.org/10.1016/j.ijsolstr.2011.03.018.
- Büyükoztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cheng, C. (1997). Role of perceived social support on depression in Chinese adolescents: a prospective study examining the buffering model. *Journal of Applied Social Psychology*, 27(9), 800–820. https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1997.tb00660
- Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine*, 38(5), 300–314.
- Cohen, S., & Wills, T.A. (1985). Stress, social support and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, (98), 310–357. https://doi.org/10.1097/00006842-197609000-00003
- Compas, B. E., Wagner, B. M., Slavín, L. A., & Vannatta, K. (1986). A prospective study of life events, social support, and psychological symptomatology during the transition from high school to college. *American Journal of Community Psychology*, 14(3), 241–257. https://doi.org/10.1007/BF00911173
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyükoztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dahlem, N.W., Zimet, G.D. & Walker, R.R. (1991). The multidimensional scale of perceived social support: a confirmation study. *Journal of Clinical Psychology*, 47(6), 756–761. https://doi.org/10.1002/1097-4679(199111)47:6<756::AID-JCLP2270470605>3.0.CO;2-L
- Demirel, Y., & Yücel, M. (2017). Sosyal destek ve psikolojik güçlendirmenin duygusal tükenmişlik üzerine etkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 310–321. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/361253
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S. & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 71 (3), 500–507. https://doi.org/10.1037/0021-9010.71.3.500.
- Farhan, S., & Khan, I. (2015). Impact of stress, self-esteem and gender factor on students' academic achievement. *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, 6(2), 154–168. Retrieved from http://www.ijonte.org/FileUpload/ks63207/File/ijonte.2015.2.pdf

Feng, D., Su, S., Wang, L., & Liu, F. (2018). The protective role of self-esteem, perceived social support and job satisfaction against psychological distress among Chinese nurses. *J Nurse Management*, 26(4), 366–372. <https://doi.org/10.1111/jonm.12523>

Faulkner, J., & Laschinger, H. (2008). The effects of structural and psychological empowerment on perceived respect in acute care nurses. *J Nurse Management*, 16(2), 214–221. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2834.2007.00781.x>

Galanakis, M.J., Palailogou, A., Patsi, G., Velegraki, I.M. & Darviri, C. (2016). A literature review on the connection between stress and self-esteem. *Social Sciences & Humanities*, 7(5), 687–694. <http://dx.doi.org/10.4236/psych.2016.75071>

Giray, M. D., & Sahin, D. N. (2012). Algılanan örgütsel, yönetici ve çalışma arkadaşları desteği ölçekleri: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 15(30), 1–11. Erişim adresi: <http://antalya.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpy1301996120120000m000097.pdf>

Gül, H., & Çöl, G. (2004). Personeli güçlü kılan örgütsel bir yapı oluşturmada sosyal-yapısal öncüllerin güçlendirmeye olan etkileri ve sonuçları üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(3-4), 249–272. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniibd/issue/2684/35237>

Haksal, P. (2007). *Acil servis personeline görülen ikincil travmatik stres düzeyinin disosiyasyon düzeyi, sosyal destek algısı ve başa çıkma stratejileri açısından incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

House, J. S., Landis, K.R., & Umberson, D. (1988). Social relationships and health, *Science*. 241(3), 540–545. <https://doi.org/10.1126/science.3399889>

Judge, T. A., Erez, A., Bono, J. E., & Thoresen, C. J. (2003). The core self-evaluations scale: development of a measure. *Personnel Psychology*, 56(2), 303–331. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2003.tb00152.x>

Kisbu, Y. (2006). *Influences of regulatory focus, core self-evaluations and age on biases in perception and choice*. (Master's Thesis), Koc University, İstanbul.

Maslach, C., & Leiter, M. P. (1997). *The truth about burnout: how organizations cause personal stress and what to do about it*. San Francisco: Jossey Bass.

Masoud, A., Rahman, M., & Albaity, M. (2013). Psychological empowerment antecedents and cognitions. *International Journal of Information Processing and Management*, 4(4), 137–145. <https://doi.org/10.4156/ijipm>

Menon, S. T. (1999). Psychological empowerment: definition, measurement and validation. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 31(3), 161–164. Retrieved from <https://psycnet.apa.org/fulltext/1999-03478-003>

Uner, S., & Turan, S. (2010). The construct validity and reliability of the turkish version of spreitzer's psychological empowerment scale. *BMC Public Health*, 10(1), 117. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-10-117>

Procidano, M. E., & Heller, K. (1983). Measures of perceived social support from friends and from family: three validation studies. *American Journal of Community Psychology*, 11(1), 1–24. <https://doi.org/10.1007/BF00898416>

Selye, H. (1977). A code for coping with stress. *AORN Journal*, 25(1), 35–42. [https://doi.org/10.1016/S0001-2092\(07\)68496-8](https://doi.org/10.1016/S0001-2092(07)68496-8).

Sevinç, Ş. S. (2013). *Fibromiyalji sendromlu kadınlarda hastalık şiddeti ile stresle başa çıkma tarzları, kendilik algısı, dürtüsellik, algıladıkları sosyal destek ve psikopatolojinin ilişkisi*. (Uzmanlık Tezi). Turgut Özal Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ankara.

Spreitzer, G. M. (1996). Social structural characteristics of psychological empowerment. *Academy of Management Journal*, 39(2), 483–504. <https://doi.org/10.5465/256789>

Stamper, C. L., & Johlke, M. C. (2003). The impact of perceived organizational support on the relationship between boundary spanner role stress and work outcomes. *Journal of Management*, 30(1): 34–46. https://doi.org/10.1016/S0149-2063_03_00025-4.

Şahin, G., & Buzlu, S. (2017). Hemşirelik öğrencilerinde psikolojik sağlamlığın öz yeterlik sosyal destek ve etkili baş etme ile ilişkisinde algılanan stresin aracı rolü. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 20(2): 122–136. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/348665>

Tarhan, C. (2011). *Şiddete maruz kalan kadınlarda travma sonrası stres belirtileri ve travma sonrası gelişimin yordanması*. (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Turunç, Ö., & Çelik, M. (2010). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 17 (2), 183–206. Erişim adresi: <https://pdfs.semanticscholar.org/cc8f/dfeb2e933ac21c4a4734ab4e98d800dc9323.pdf>

Uyan, A. (2014). *Ergenlerde algılanan stres ile sosyal destek arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Wethington, E., & Kessler, R. C. (1986). Perceived support, received support and adjustment to stressful life events. *Journal of Health and Social Behavior*, 27(1), 78–89. <https://doi.org/10.2307/2136504>

Yılmaz, E. B. (2015). *Şiddete maruz kalan kadınlara uygulanan güçlendirme programının kendilik değerini arttırmaya ve stresle baş etme biçimlerine etkisi*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yüksel, B. Y., Kaner, S., & Güzeller, C. O. (2011). Öğretmenlerin mesleki yetkinlik, mesleki sosyal destek ve tükenmişlik ilişkisinin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(21), 1–25. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/181326>

Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52(1), 30–41. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa5201_2

Zimmer-Gembeck, M. J., Skinner, E. A., Modecki, K. L., Webb, H. J., Gardner, A. A., Hawes, T., & Rapee, R. M. (2018). The self-perception of flexible coping with stress: a new measure and relations with emotional adjustment. *Health Psychology*, 2018(5), 1–21. <https://doi.org/10.1080/23311908.2018.1537908>

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(3) ss: 546-558
Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(3) pp: 546-558
<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.698949

Geliş Tarihi / Received: 05.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 11.06.2020

EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: BRICS ÜLKELERİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Yunus Emre BİROL¹
Bünyamin DEMİRGİL²

Öz

Kurumsal yapı ülke ekonomilerinin makroekonomik performansları üzerinde önemli etkiler meydana getirmektedir. Kurumsal yapı göstergeleri oldukça farklı ve çok sayıdadır. Ekonomik özgürlükler bu göstergelerin biridir. Bu çalışmada kurumsal yapı göstergelerinden ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme ilişkisi BRICS ülkelerinin 1995-2018 dönemi için panel eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve çoklu yapısal kırılmaya olanak veren panel eşbütünleşme testi ile değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi incelenmiştir. Yapılan analizde ekonomik büyümeyi temsilen kullanılan kişi başına düşen GSYİH miktarı bağımlı değişken ve kurumsal yapıyı temsilen kullanılan ekonomik özgürlükler endeksi ise bağımsız değişkendir. Çalışmanın analiz sonucuna göre ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisinin yönünün ve boyutunun ortaya konulabilmesi için katsayı tahmini yapılmıştır. Katsayı tahminine göre panel genelinde ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeye etkisi negatif ancak istatistiksel olarak anlamsızdır. Bununla beraber, ekonomik özgürlükler ekonomik büyümeyi BRICS ülkelerinden Çin'de pozitif, Brezilya ve Hindistan'da negatif olarak etkilemektedir. Rusya ve Güney Afrika'da ise ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeye etkisi istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler : Ekonomik Özgürlük, Ekonomik Büyüme, Panel Eşbütünleşme Analizi.

Jel Sınıflandırılması : B52, C23, 011.

¹ Dr.Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, yebirol@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0557-3281

² Dr.Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, bdemirgil@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1150-0225

THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC FREEDOMS AND ECONOMIC GROWTH: AN EMPIRICAL STUDY ON BRICS COUNTRIES

Abstract

The institutional structure has important effects on the macroeconomic performance of the country's economies. Institutional structure indicators are quite different and numerous. Economic freedoms are one of these indicators. In this study, the relationship between economic freedoms and economic growth, which is one of the institutional structure indicators, was analyzed by the panel cointegration test of BRICS countries for the period of 1995-2018. The long-term relationship between the variables was examined with the panel cointegration test, which takes into account the cross-sectional dependence and allows multiple structural breaks. In the analysis, the amount of GDP per capita used to represent economic growth is dependent variable and the index of economic freedom used to represent the institutional structure is independent variable. According to the analysis result of the study, cointegration relationship has been determined between economic freedoms and economic growth. In order to determine the direction and size of the relationship, the cointegration coefficient was estimated. According to the coefficient estimate, the effect of economic freedoms on economic growth across the panel is negatively, but statistically insignificant. However, economic freedoms effect economic growth positively in BRICS countries in China and negatively in Brazil and India. In Russia and South Africa, the effect of economic freedoms on economic growth is statistically insignificant.

Keywords : Economic Freedom, Economic Growth, Panel Cointegration Analysis.

Jel Classification : B52, C23, 011.

GİRİŞ

Tüm ülkelerin nihai amacı sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Bu kapsamda geçmişten günümüze tüm ekonomiler için ekonomik büyüme ve buna etki eden faktörlere ilişkin çalışmalar ilgi çekmiştir. Geçmişte büyümeyi açıklayan faktörlerden özellikle sermaye stoku ön planda iken günümüzde sermaye stoku ile birlikte beşeri sermaye, yenilik, teknoloji, kurumsal yapı gibi pek çok faktör de dikkate alınmaktadır (Balcı & Özcan, 2019: 223). Özellikle son dönemde kurumsal yapının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar yaygınlık kazanmıştır.

Kurumlar, bir toplumda oynanan oyunun kuralları şeklinde tanımlanmaktadır. Kurumlar, varlığı nesnel bir unsura dayanmayan ancak bir toplumda yaşayan herkes tarafından bilinen soyut normları ve kısıtları açıklamaktadır (North, 2010: 9). Başka bir tanımda ise kurum, insan davranışlarının doğal bir sonucudur. Kurumsal yapının gelişimi ve değişimi grubun bireysel üyelerinin davranışlarının bir neticesi olup kurumlar bireylerin davranışlarının sonucunda ortaya çıkmaktadır (Veblen, 1909: 629). Kurumlar bir taraftan toplumdaki kişiler arasındaki ilişkileri yönlendirirken diğer taraftan ekonomideki karar birimlerinin tüketim, tasarruf ve yatırım gibi kararlarını etkileyerek ekonomik yapı üzerinde etkili olabilmektedir.

Kurumsal yapıyı temsil eden birçok gösterge bulunmaktadır. Ekonomik özgürlükler bu göstergelerin en önemlilerinden biridir. Ekonomik özgürlük, devletin vatandaşlarının özgürlüğünü koruması ve sürdürmesi için gerekli olanın ötesinde mal ve hizmetlerin üretimi, tüketimi veya dağıtımını üzerinde zorlamasının veya kısıtlamasının olmaması şeklinde tanımlanabilir (Beach & Miles, 2006: 56). Ayrıca ekonomik özgürlüğün amacı, sadece devletin zorlaması veya kısıtlaması olmaması değil, herkes için karşılıklı bir özgürlük duygusunun yaratılması ve sürdürülmesidir (Erilli, 2018: 94).

Ülkelerin gelişmesinde özgürlüklerin ne derece etkili olduğunun belirlenebilmesi ve ülkelerin özgürlük seviyelerinin birbirleriyle kıyaslanabilmesi için özgürlüklerin sayısal olarak

ifade edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda ekonomik özgürlüklerin 1990'lı yıllardan sonra Heritage Vakfı ve Fraser Enstitüsü gibi kurumların geliştirdiği endeksler aracılığıyla ölçülmesi, ekonomik özgürlükler ile ekonomik yapı arasındaki ilişkilerin incelenmesine olanak sağlamıştır (Tunçsiper & Biçen, 2014: 26). Heritage Vakfı'nın yayınladığı ekonomik özgürlükler endeksi, dört ana başlık ve bunların altında gruplandırılmış olarak yer alan on iki alt başlıktan oluşmaktadır. Bunlar şu şekildedir (Heritage Foundation, 2020c):

- Hukukun üstünlüğü (mülkiyet hakları, hükümetin bütünlüğü, yargı etkinliği)
- Devlet büyüklüğü (devlet harcamaları, vergi yükü, mali sağlık)
- Etkin düzenleme (iş özgürlüğü, işgücü özgürlüğü, para özgürlüğü)
- Piyasa açıklığı (ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü, finansal özgürlük)

Bu kategorilerdeki on iki ekonomik özgürlüğün her biri 0 ile 100 arasında değer almaktadır. Bir ülkenin genel puanı, bu on iki ekonomik özgürlüğün ortalamasının alınmasıyla elde edilir ve her birine eşit ağırlık verilir. Ülkelerin özgürlük seviyeleri 80-100 arasında ise özgür, 70-79,9 arasında ise büyük ölçüde özgür, 60-69,9 arasında ise kısmen özgür, 50-59,9 arasında ise büyük ölçüde özgür değil, 0-49,9 arasında ise bastırılmış olarak ifade edilmektedir.

Heritage Vakfı'nın yayınladığı 2018 ekonomik özgürlükler endeksi verilerine göre dünyanın ekonomik olarak en özgür beş ülkesi sırasıyla Hong Kong, Singapur, Yeni Zelanda, İsviçre ve Avustralya şeklinde sıralanmaktadır. Çalışmada incelenen BRICS ülkelerinden Brezilya yüz elli üçüncü, Rusya yüz yedinci, Hindistan yüz otuzuncu, Çin yüz onuncu ve Güney Afrika yetmiş yedinci sırada yer almaktadır. BRICS ülkeleri içerisinde ekonomik özgürlükler bakımından en özgür ülkenin Güney Afrika olduğu görülmektedir. Ayrıca Güney Afrika'nın özgürlük seviyesi 60-69,9 arasında yer aldığından kısmen özgür ülke iken Güney Afrika'nın dışındaki BRICS grubu içerisindeki ülkelerin özgürlük seviyeleri 50-59,9 arasında olduğundan büyük ölçüde özgür olmayan ülkeler grubunda yer almaktadırlar (Heritage Foundation, 2020a).

İlk olarak Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin tarafından Haziran 2006 yılında dünya ekonomisinde etkin bir güç oluşturmak üzere kurulan BRIC, 2011 yılında Güney Afrika'nın da gruba katılımıyla BRICS ismini almıştır. Günümüzde 3,2 milyar olan BRICS ülkelerinin nüfusu dünya nüfusunun %42'sini oluşturmaktadır. Diğer taraftan 20 trilyon dolar olan GSYİH'leri ise dünya GSYİH'sinin %25'ini oluşturmaktadır. Bu ülkelerde ortalama kişi başına düşen gelir 6.340 dolar düzeyindedir. BRICS ülkeleri arasında kişi başına gelir bakımından ilk sırada 11.473 dolarla Rusya yer almaktadır (Eğilmez, 2020: 182). Ekonomik büyüklükleri kapsamında 2050 yılında BRICS ülkelerinin dünyada söz sahibi olması beklenmektedir. BRICS ülkelerinin 2050 yılı GSYİH tahminlerine göre Çin'in dünyanın en büyük ekonomisi olacağı, Hindistan'ın üçüncü sırada, Brezilyanın dördüncü sırada, Rusya'nın altıncı sırada ve Güney Afrika'nın on üçüncü sırada olacağı beklenmektedir (Öner, 2017: 45).

Bu çalışmanın amacı BRICS ülkeleri olarak ifade edilen Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'da kurumsal yapının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemektir. Bu kapsamda çalışmada BRICS ülkelerinin 1995-2018 dönemi yıllık verileri kullanılarak ekonomik büyüme ile kurumsal yapı göstergelerinden ekonomik özgürlükler arasındaki ilişkinin varlığı panel eşbütünlük testi ile analiz edilecektir.

I. LİTERATÜR ÖZETİ

Ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemeye yönelik olarak yapılmış çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda tek ülkeli zaman serisi analizi çalışmaları olmakla birlikte çalışmaların çoğunda panel veri analiz tekniği kullanılmıştır. Panel veri analizi yardımıyla çeşitli ülkeler için ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan; Abrams ve Lewis (1993), Islam (1996), Berggren (1999), Scully (2002), Ali ve Crain (2002), Bengoa ve Sanchez-Robles (2003), Dawson (2003), Ulubaşoğlu ve

Doucouliağos (2004), Weede (2006), Çetin (2013) değişkenler arasında pozitif ilişki olduğunu; Santhirasegaram (2007), Sarıbaş (2009), Erdem ve Tugcu (2012), Türkay (2015) değişkenler arasında negatif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. De Vanssay ve Spindler (1994), Tunçsiper ve Biçen (2014), Şahin (2018) ise çalışmalarında değişkenler arasında bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemeye yönelik olarak yapılan güncel çalışmalardan Demirgil ve Şenol (2019), çalışmalarında kurumsal yapı ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye'nin de içinde yer aldığı 55 ülke örnekleme için 2002-2017 dönemi yıllık verileri kullanılarak panel veri analizi ile incelemişlerdir. Analiz sonucunda kurumsal faktör göstergelerinden hukukun üstünlüğü, eğitim, yolsuzluk kontrolü, politik istikrar, sivil haklar ve insani gelişim endeksi ile ekonomik büyüme arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmakta iken ekonomik özgürlük ve politik haklar ile ekonomik büyüme arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Dam ve Şanlı (2019), çalışmalarında ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme ilişkisini BRIC-T ülkelerinin 1995-2016 dönemi verilerini kullanarak panel veri analizi ile incelemişlerdir. Analiz sonucuna göre uzun dönemde parasal özgürlükler ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken ekonomik özgürlük ve işsizlik ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.

Santiago, Alberto ve Cardoso (2020), çalışmalarında küreselleşme ve ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini Latin Amerika ve Karayipler'de yer alan 24 gelişmekte olan ülkenin 1995-2015 dönemi yıllık verilerinden hareketle incelemişlerdir. Panel veri analiz sonuçlarına göre; uzun dönemde küreselleşme ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunmakta iken ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.

Oral (2020), çalışmasında demokratikleşme ve ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini farklı gelir grubuna ait ülkelerin 1995-2002 dönemi verilerinden hareketle panel veri analizi yardımıyla incelemişlerdir. Analiz sonucunda demokrasi-ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ülke gruplarına göre farklılık göstermektedir. Buna göre az gelişmiş ve gelişmiş ülke gruplarında demokrasi-ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki varken gelişmekte olan ülke grubunda negatif bir ilişki bulunmuştur.

II. VERİ SETİ, YÖNTEM VE AMPİRİK BULGULAR

Bu çalışmada ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin panel veri analizi yöntemi ile araştırılması amaçlanmaktadır. Oluşturulan panel veri setinin yatay kesitinde BRICS ülkeleri olarak bilinen Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika ülkeleri; zaman kesitinde 1995-2018 dönemi yıllık verileri bulunmaktadır. Analiz kapsamında test edilecek modelde bağımlı değişken olarak ABD doları cinsinden kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hâsıla (GDP), bağımsız değişken olarak ekonomik özgürlük endeksi (IEF) ve ABD doları cinsinden gayrisafi sermaye birikimi (GCF) verileri kullanılacaktır. GDP ve GCF verileri Dünya Bankası veri tabanından (World Bank, 2020), IEF verileri Heritage Vakfı veri tabanından (Heritage Foundation, 2020b) temin edilmiştir. Yöntem olarak öncelikle serilerde yatay kesit bağımlılığı ve birim kökün varlığı araştırılacak ardından çoklu yapısal kırılmaları dikkate alan eşbütünleşme testi yapılacaktır. Son olarak eşbütünleşme testinin vermiş olduğu kırılma tarihlerinin kukla (dummy) değişken olarak eklendiği model için katsayı tahmini yapılarak ilişkinin yönü ve boyutu ortaya konulacaktır.

II. I. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Bir değişkene ilişkin seride yer alan yatay kesit birimlerinin birinde meydana gelen bir şokun diğer birimleri etkilemesi yatay kesit birimleri arasında bir bağımlılığın olduğu, bu şokun diğer birimleri etkilememesi ise yatay kesit birimleri arasında bir bağımlılığın olmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Geleneksel panel veri analiz yöntemlerinde bu bağımlılık ilişkisi dikkate

alınmamaktadır. Yatay kesit birimleri arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi olmasına rağmen bu bağımlılığın göz ardı edilerek panel veri analizlerinin yapılması ulaşılan sonuçların güvenilirliği tartışmalı hale getirmektedir. Yeni nesil panel veri analiz teknikleri değişkenleri oluşturan serilerde yer alan yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılık ilişkilerini dikkate almaktadır. Bu da ampirik sonuçların daha tutarlı ve güvenilir olmasına yol açmaktadır.

Günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle firma, şehir ve ülke gibi yatay kesit birimleri arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi giderek artmakta ve yatay kesit bağımlılığı yaygın rastlanan bir durum haline gelmektedir. Bu nedenle panel veri seti ile ekonometrik analize başlamadan önce yatay kesit birimleri arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin araştırılması büyük önem arz etmektedir. Yatay kesit bağımlılığı tespit edilmediğinde geleneksel panel veri yöntemlerinin kullanılmasında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Yatay kesit bağımlılığı tespit edildiğinde ise bu bağımlılığı dikkate alan yeni nesil panel veri yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir.

Literatürde yatay kesit bağımlılığının belirlenebilmesi için çeşitli testler kullanılmaktadır. Bir panel veri analizinde hangi yöntemin kullanılacağı konusunda karar verilirken panel veri setinin zaman (T) ve kesit (N) boyutları belirleyici olmaktadır. Bu çalışmada Breusch ve Pagan (1980), Pesaran (2004) ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) yatay kesit bağımlılığı testleri kullanılacaktır.

Yatay kesit bağımlılığını testlerinden en eskisi Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM (lagrange multiplier) testidir. Breusch-Pagan LM testi büyük zaman boyutu ve küçük kesit boyutu ($T > N$) söz konusu olduğunda kullanılmaktadır. Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM test istatistiği aşağıdaki formül ile hesaplanmaktadır.

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim \chi^2_{\frac{N(N-1)}{2}} \quad (1)$$

Breusch-Pagan LM testinde yer alan $\hat{\rho}_{ij}$ modelin kalıntılarında elde edilen korelasyon katsayılarını ifade etmektedir. Bu test büyük kesit boyutlarında kullanılmadığından zaman boyutu kesit boyutundan büyük olduğunda aynı zamanda kesit boyutu ile zaman boyutu arasındaki fark az olduğunda kullanılmak üzere Pesaran (2004) tarafından alternatif bir (scaled version) LM (CD_{LM}) testi daha önerilmiştir. Pesaran CD_{LM} test istatistiği aşağıdaki gibidir.

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \sim N(0,1) \quad (2)$$

Pesaran (2004) tarafından CD_{LM} testinin yanı sıra kesit sayısının zaman boyutundan büyük olduğu ($N > T$) durumlarda daha iyi sonuç veren CD (cross-section dependence) testi de önerilmiştir. CD testinin büyük kesit boyutuna karşın küçük veya eşit zaman boyutu söz konusu olduğunda daha doğru ölçüm yaptığı tespit edilmiştir. Pesaran CD test istatistiği formülü aşağıda yer almaktadır.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \sim N(0,1) \quad (3)$$

Zaman boyutu büyük olduğunda tercih edilen Breusch-Pagan LM testi grup ortalaması sıfır ancak bireysel ortalama sıfırdan farklı olduğunda dezavantajlı olmaktadır. Pesaran ve ark., (2008) bu sorunun üstesinden gelebilmek için Ullah (2004) tarafından elde edilen sonuçları temel alarak Breusch-Pagan LM test istatistiğine ortalama ve varyansı ekleyerek düzeltilmiş (bias-adjusted) LM testini (LM_{adj}) geliştirmişlerdir. Yapılan düzenleme sonucunda ortaya çıkan Pesaran LM_{adj} test istatistiğinin formülü aşağıdaki gibidir.

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}} \sim N(0,1) \quad (4)$$

Pesaran LM_{adj} testinde yer alan μ_{Tij} ortalamayı ve v_{Tij} varyansı ifade etmektedir. Bu testin kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu ($N > T$) durum dışındaki tüm durumlarda ($T \geq N$) başarılı sonuç verdiği tespit edilmiştir.

Yatay kesit bağımlılığı testlerinde birimler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur sıfır hipotezi, birimler arasında yatay kesit bağımlılığı vardır alternatif hipotezine karşı sınanmaktadır. Test istatistiği olasılık değeri 0.05'ten (%5 anlamlılık düzeyinden) küçük olduğunda sıfır hipotezi reddedilebilmekte ve yatay kesit birimleri arasında bağımlılık olduğunu iddia eden alternatif hipotez kabul edilmektedir. Yatay kesit bağımlılığına ilişkin test istatistik sonuçları ve olasılık (p) değerleri aşağıdaki Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Testler	GDP		IEF		GCF	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
LM	32.326	0.000	29.609	0.001	21.588	0.017
CD _{LM}	4.992	0.000	4.385	0.000	2.591	0.005
CD	-1.168	0.121	-3.384	0.000	-1.715	0.043
LM _{adj}	2.604	0.005	1.593	0.056	22.098	0.000

Bu çalışmada analiz edilecek panel veri setinin zaman boyutu kesit boyutundan büyük olduğu için ve kesit boyutu küçük değerde olduğu için yatay kesit bağımlılığının değerlendirilebilmesi için Breusch-Pagan LM ve Pesaran LM_{adj} testlerinin kullanılması daha uygundur. Tablo 1'deki sonuçlara göre olasılık değerleri büyük oranda 0.05'ten küçük olması nedeniyle tüm seriler için sıfır hipotezinin reddedilmesi ve yatay kesit birimleri arasında bağımlılık olduğunu iddia eden alternatif hipotezin kabul edilebilmesi mümkündür. Güvenilir sonuçlara ulaşmak için çalışmanın bundan sonraki aşamalarında ortaya çıkan bu durumun dikkate alınması gerekmektedir.

II. II. Panel Birim Kök Testi

Ekonometrik analizlerde incelenmesi gereken en önemli konulardan biri analize konu olan serilerin birim kök içerip içermediği yani durağan olup olmadığıdır. Bir serinin birim kök içermesi yani durağan olmaması ortaya çıkan bir şokun atlatılamamasına ve bu şokun kalıcı olmasına yol açmaktadır. Birim kök içeren serilerle yapılan ekonometrik analizlerde sahte regresyon sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu durum aslında olmayan ilişkileri sanki varmış gibi gösterdiğinden ulaşılan sonuçlar yanıltıcı olabilmektedir. Bu nedenle birim kök testi ekonometrik analizlerde büyük önem taşımaktadır.

Günümüzde panel birim kök testlerinde önemli bir belirleyici olarak yatay kesit bağımlılığı konusu ön plana çıkmaktadır. Panel birim kök testleri, birimlere ait seriler (yatay kesitler) arasında bağımlılık olmadığını varsayan birinci nesil testler ve birimlere ait seriler arasında bağımlılık olduğunu varsayan ikinci nesil testler olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Birinci nesil birim kök testlerinden bazıları yatay kesit birimlerinin homojen olduğunu bazıları da heterojen olduğunu varsaymaktadır. İkinci nesil panel birim kök testlerinden yatay kesit birimlerindeki yapısal kırılmaları dikkate alan testler de bulunmaktadır. Ayrıca doğrusal olmayan panel birim kök testleri üzerine de çalışmalar bulunmaktadır. Birinci nesil panel birim kök testleri ortaya çıkan bir şokun etkisini kesit birimleri arasında farklılaştıramazken ikinci nesil panel birim kök testleri buna imkân tanımaktadır. Yatay kesit bağımlılığı olduğu durumlarda serilerin sadece zaman boyutunu dikkate alan birinci nesil panel birim kök testleri yerine serilerin hem zaman hem de kesit boyutlarını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinin kullanılması istatistiksel olarak daha güçlü ve güvenilir sonuçların elde edilmesine olanak sağlamaktadır.

Bu çalışmada serilerin durağanlığının araştırılması için Breuer, Mcnown ve Wallace (2001) tarafından geliştirilen SURADF (seemingly unrelated regressions augmented Dickey-Fuller) testi

kullanılacaktır. SURADF birim kök testi ADF (augmented Dickey–Fuller) birim kök testini SUR (seemingly unrelated regression) panel tahmin yöntemine dayandıran bir testtir. Geleneksel birim kök testleri serinin geneline bakarak karar vermekten SURADF testi seriyi oluşturan tüm kesit birimlerine ayrı ayrı bakarak karar vermektedir. Dolayısıyla tek bir denklem yerine tüm kesitler için farklı denklemler oluşturulmaktadır. Böylece bu test seride hangi birimlerin birim kök içerdiği ve hangi birimlerin durağan oldukları hakkında bilgi verebilmektedir. Her kesit birimine ilişkin SURADF test istatistikleri aşağıdaki denklemler ile tahmin edilmektedir.

$$\Delta y_{1,t} = \alpha_1 + (\rho_1 - 1)y_{1,t-1} + \sum_{i=1} \delta_i \Delta y_{1,t-i} + u_{1,t} \quad (5)$$

$$\Delta y_{2,t} = \alpha_2 + (\rho_2 - 1)y_{2,t-1} + \sum_{i=1} \delta_i \Delta y_{2,t-i} + u_{2,t} \quad (6)$$

$$\Delta y_{N,t} = \alpha_N + (\rho_N - 1)y_{N,t-1} + \sum_{i=1} \delta_i \Delta y_{N,t-i} + u_{N,t} \quad (7)$$

SURADF denkleminde yer alan ρ_i terimi her bir i serisi için otoregresif katsayıyı ifade etmektedir. Tahmin edilen $(\rho_i - 1)$ katsayılarının anlamlılığı Monte Carlo simülasyonu sonucunda elde edilen kritik değerlere karşı test edilmektedir. SURADF panel birim kök testinde seride birim kök olduğunu yani serinin durağan olmadığını iddia eden sıfır hipotezi seride birim kök olmadığını yani serinin durağan olduğunu iddia eden alternatif hipoteze karşı sınanmaktadır. Her bir kesit birimi için ayrı ayrı denklemler söz konusu olduğu için her bir kesit birimi için (N sayıda) ayrı ayrı hipotezler oluşturulmaktadır. SURADF test istatistik değerleri Monte Carlo simülasyonun 10000 tekrarı neticesinde elde edilen kritik değerlerden mutlak değer içerisinde büyükse sıfır hipotezi reddedilmekte ve alternatif hipotez kabul edilmektedir. Böylece bir yatay kesit birimine ait serinin durağan olduğuna karar verilmektedir. Panel birim kök testine ilişkin test istatistik değerleri ve kritik değerler aşağıdaki Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Ülkeler	İstatistik	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
GDP	Brezilya	-1.761	-5.103	-4.128	-3.679
	Rusya	-2.206	-4.832	-3.938	-3.491
	Hindistan	1.389	-5.330	-4.338	-3.858
	Çin	1.426	-4.541	-3.551	-2.989
	Güney Afrika	-2.246	-5.351	-4.297	-3.790
IEF	Brezilya	-3.028	-4.895	-3.926	-3.399
	Rusya	-4.647	-5.103	-4.179	-3.638
	Hindistan	-2.699	-4.813	-3.893	-3.425
	Çin	-2.546	-4.964	-3.988	-3.511
	Güney Afrika	-2.874	-4.891	-3.870	-3.356
GCF	Brezilya	-1.518	-6.303	-5.131	-4.543
	Rusya	-1.616	-5.018	-4.100	-3.608
	Hindistan	0.048	-5.225	-4.117	-3.601
	Çin	1.386	-4.999	-3.780	-3.170
	Güney Afrika	-1.998	-4.674	-3.721	-3.251

Tablo 2’deki sonuçlara göre Rusya’nın IEF serisi hariç tüm ülke ve serilerde test istatistik değerleri mutlak değer içerisinde kritik değerlerden küçüktür. Dolayısıyla serilerin düzey değerlerinde birim kök içerdiğini yani durağan olmadığını iddia eden sıfır hipotezi reddedilememektedir. Böylece, eşbütünleşme analizinin yapılabilmesi için gerekli olan önkoşul sağlanmış olmaktadır.

II. III. Panel Eşbütünleşme Testi

Durağan olmayan iki veya daha fazla serinin durağan bir doğrusal kombinasyonunun olabileceğini ifade eden eşbütünleşme testleri ile ekonometrik analize konu olan seriler arasında uzun dönemde bir ilişkinin var olup olmadığı araştırılmaktadır. Böylece serileri etkileyen kalıcı dışsal şoklara rağmen seriler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi mümkün olabilmektedir. Seriler arasında ortaya çıkabilecek bu olası uzun dönemli ilişki seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu veya serilerin eşbütünleşik olduğu şeklinde ifade edilmektedir.

Panel birim kök testlerinde olduğu gibi panel eşbütünleşme testlerinde de yatay kesit bağımlılığı önemli bir husustur. Geleneksel eşbütünleşme testleri kesit birimleri arasındaki bağımlılığı dikkate almamakta yani yok saymakta buna karşın yeni nesil testler kesit birimleri arasındaki bağımlılığı dikkate almaktadır. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığı olduğu durumlarda yeni nesil testlerin kullanılması geleneksel testlere göre daha güvenilir sonuçlara ulaşılmasını mümkün kılmaktadır. Ayrıca yeni nesil testlerden kesit birimlerindeki yapısal kırılmaları dikkate alan testler de bulunmaktadır. Bununla beraber doğrusal olmayan panel eşbütünleşme testleri üzerine de çalışmalar yapılmaktadır.

Bu çalışmada Basher ve Westerlund (2009) tarafından geliştirilen panel eşbütünleşme testi kullanılacaktır. Bu test Westerlund (2006) eşbütünleşme testi ile ve Westerlund ve Edgerton (2007) bootstrap yaklaşımını birlikte ele alan bir test olarak ifade edilebilir. Basher ve Westerlund (2009) tarafından çalışmalarında kullanılan panel eşbütünleşme testi LM (lagrange multiplier) testine dayalı, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve çoklu yapısal kırılmaya olanak veren bir testtir. Hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde her bir kesit birimi için maksimum üç kırılmaya kadar izin veren bu test, düzeyde durağan olmayan (birim kök içeren) seriler için eşbütünleşme ilişkisini araştırmaktadır. Bu yöntemle ilişkin LM test istatistiği aşağıdaki denklem ile elde edilmektedir.

$$Z(M) = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{M_i+1} \sum_{t=T_{ij-1}+1}^{T_{ij}} \frac{S_{it}^2}{(T_{ij} - T_{ij-1})^2 \hat{\sigma}_i^2} \quad (8)$$

Denklemden $S_{it} = \sum_{s=T_{ij-1}+1}^t \hat{w}_{st}$ dir. \hat{w}_{it} , FMOLS (fully modified ordinary least squares) gibi etkili bir eşbütünleşme vektör tahmincisinden elde edilen regresyon kalıntısıdır. $\hat{\sigma}_i^2$ ise \hat{w}_{it} 'ye dayalı uzun dönem varyans tahmincisidir. $Z(M)$ test istatistiği, kırılma yerlerinin vektörü olan M 'nin açık bir fonksiyonudur. Bu durum test istatistiğinin belirli bir kırılma yapısı için oluşturulduğunu ve asimptotik dağılımının ona bağlı olduğunu göstermektedir. $Z(M)$ istatistiği $T_{ij} - T_{ij-1}$ uzunluğundaki alt örnekler için hesaplanmış $M_i + 1$ rejimine özgü istatistikler toplamının yatay kesit ortalamasıdır. Daha sade ifadesi aşağıdaki gibidir.

$$Z(M) = \sum_{t=T_{ij-1}+1}^{T_{ij}} \frac{S_{it}^2}{(T_{ij} - T_{ij-1})^2 \hat{\sigma}_i^2} \sim N(0,1) \quad (9)$$

Bu testte paneli oluşturan bütün birimler için seriler arasında eşbütünleşmenin bulunduğunu iddia eden sıfır hipotezi paneli oluşturan bazı birimler için seriler arasında eşbütünleşmenin bulunmadığını iddia eden alternatif hipoteze karşı sınanmaktadır. Sıfır hipotezin kabulü veya reddi yönünde karar verebilmek için asimptotik ve bootstrap olasılık (p) değerleri hesaplanmaktadır. Asimptotik olasılık değeri yatay kesit bağımlılığı olmadığında, bootstrap olasılık değeri ise yatay kesit bağımlılığı olduğunda dikkate alınmaktadır. Hesaplanan test istatistiğine ilişkin olasılık değeri 0.05'ten büyük olduğunda sıfır hipotezi reddedilememekte ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu kabul edilmektedir. Panel eşbütünleşme testine ilişkin test istatistik sonuçları ve olasılık (p) değerleri aşağıdaki Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi Sonuçları

İstatistik	Olasılık ^a	Olasılık ^b	Maksimum Kırılma
98.387	0.000	0.130	3

Tablo 3'teki sonuca göre maksimum üç yapısal kırılma koşulu altında hesaplanan test istatistik değerine ilişkin bootstrap olasılık (olasılık^b) değeri 0.05'ten büyük olduğu için seriler arasında eşbütünleşmenin bulunduğu iddia eden sıfır hipotezi reddedilememektedir. Bu sonuca göre seriler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunduğu yani serilerin eşbütünleşik olduğu söylenebilir. Eşbütünleşme testinin tespit ettiği yapısal kırılma tarihleri aşağıdaki Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Eşbütünleşme Testi Yapısal Kırılma Tarihleri

Ülkeler	Kırılmalar		
	1. Kırılma	2. Kırılma	3. Kırılma
Brezilya	2004	2008	2014
Rusya	2004	2008	2014
Hindistan	2003	2012	-
Çin	2004	2008	2014
Güney Afrika	2005	2012	-

Tablo 4'teki tarihler incelendiğinde Brezilya, Rusya ve Çin'in kırılma tarihlerinin aynı olduğu, Hindistan ve Güney Kore'nin kırılma tarihlerinden birinin aynı diğerinin ise yakın olduğu görülmektedir. Bu durum söz konusu ülkelerin ekonomik kırılma açısından benzerlikler taşıdığını göstermektedir.

Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra eşbütünleşme ilişkisine yönünün ve boyutunun ortaya konulabilmesi için katsayı tahmininin yapılması gerekmektedir. Eberhardt ve Bond (2009) ve Eberhardt ve Teal (2010) tarafından önerilen AMG (Augmented Mean Group) tahmin yöntemi durağan olmayan serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğunda güvenilir sonuçlar veren önemli bir yöntemdir. Yatay kesit birimlerinin her biri için eşbütünleşme katsayısının elde edilmesine olanak veren AMG katsayısı iki aşamalı olarak aşağıdaki denklemlerle tahmin edilmektedir.

$$\Delta y_{it} = b' \Delta x_{it} + \sum_{t=2}^T c_t \Delta D_t + e_{it} \quad \hat{c}_t \equiv \hat{\mu}_t^* \quad (10)$$

$$y_{it} = a_i + b_i' x_{it} + c_i t + d_i \hat{\mu}_t^* + e_{it} \quad \hat{b}_{AMG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{b}_i \quad (11)$$

İlk aşama $T - 1$ yılının kukla değişken olarak alındığı birinci farkta standart bir en küçük kareler regresyonu içermektedir. Burada kukla değişkeninin katsayısı ($\hat{\mu}_t^*$) elde edilmektedir. İkinci aşamada her bir kesit birimi için zamanla doğrusal bir şekilde gelişen kendine özgü süreçleri yakalamak için ilk aşamada türetilen katsayıyı ($\hat{\mu}_t^*$) içeren N tane regresyon denklemi oluşturulmakta ve bu denklemlerdeki bağımsız değişkenlerin katsayıları tahmin edilmektedir. Son olarak bireysel katsayı tahminlerinin ortalaması alınarak panel geneli için katsayı (\hat{b}_{AMG}) ortaya konulmaktadır. Eşbütünleşme testinin verdiği yapısal kırılma tarihlerinin kukla değişken olarak eklendiği modelin AMG yöntemi ile elde edilen yatay kesit birimleri ve panel geneli katsayı tahmin sonuçları ve bu tahminlere ilişkin test istatistik ve olasılık (p) değerleri aşağıdaki Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Eşbütünleşme Katsayı Tahmin Sonuçları

Ülkeler	IEF			GCF		
	Katsayı	İstatistik	Olasılık	Katsayı	İstatistik	Olasılık
Brezilya	-113.050	-6.870	0.000	1.530E-08	7.410	0.000
Rusya	-47.033	-1.170	0.243	1.660E-08	5.720	0.000
Hindistan	-33.414	-2.980	0.003	1.680E-09	4.550	0.000
Çin	22.899	1.940	0.053	1.530E-09	48.330	0.000
Güney Afrika	77.452	1.500	0.134	7.190E-08	4.870	0.000
Panel	-18.629	-0.580	0.564	2.140E-08	1.640	0.101

Tablo 5'teki katsayılar incelendiğinde panel geneli için katsayıların anlamlı olmadığı, IEF değişkeninin bazı ülkelerde, kontrol değişkeni olarak modele eklenen GCF değişkeninin ise tüm ülkelerde anlamlı olduğu görülmektedir. IEF değişkeninin katsayısı Brezilya ve Hindistan için %1 anlamlılık düzeyinde negatif işaretli, Çin için %10 anlamlılık düzeyinde pozitif işaretli olarak tahmin edilmiştir. IEF'deki artış GDP'yi Brezilya ve Hindistan'da olumsuz yönde Çin'de ise olumlu yönde etkilemektedir. GCF değişkeninin katsayısı tüm kesit birimlerinde %1 anlamlılık düzeyinde pozitif işaretli ve küçük değere sahip olarak tahmin edilmiştir. GCF'deki artış GDP'yi tüm ülkelerde olumlu yönde ancak kısıtlı düzeyde etkilemektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, BRICS ülkelerine ait 1995-2018 dönemi yıllık verileri kullanılarak kurumsal yapı göstergelerinden biri olan ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme ilişkisi panel eşbütünleşme testi yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle serilerde yatay kesit bağımlılığı incelenmiş, daha sonra serilerin durağanlığının araştırılması için birim kök testi yapılmıştır. Birim kök testi sonrası yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve çoklu yapısal kırılmaya olanak veren panel eşbütünleşme testi ile değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi incelenmiştir. Son olarak eşbütünleşme testinin vermiş olduğu kırılma tarihlerinin kukla değişken olarak eklendiği model için katsayı tahmini yapılarak ilişkinin yönü araştırılmıştır.

Çalışmanın analiz sonucunda ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra eşbütünleşme ilişkisinin yönünün ve boyutunun ortaya konulabilmesi için yapılan katsayı tahminine göre panel genelinde ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeye etkisi negatif ancak istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Bununla beraber, ekonomik özgürlükler ekonomik büyümeyi BRICS ülkelerinden Çin'de pozitif, Brezilya ve Hindistan'da negatif olarak etkilemektedir. Rusya ve Güney Afrika'da ise değişkenler arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamsızdır. Çalışmada incelenen BRICS ülkelerinin kültürel, sosyal, tarihsel, demografik ve ekonomik büyüklükler açısından farklı yapıda olmaları ve serbest piyasa ekonomisi gelişim düzeylerinin farklılık göstermesi gibi etkenlerin çalışmanın analiz sonuçları üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Şüphesiz söz konusu ülkelerin benzer özellikleri olduğu gibi kendilerine has özellikleri de bulunmaktadır.

Yatay kesit birimleri özelinde yapılan tahmin sonuçlarına göre ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği Çin'de, ekonomik özgürlüklerin artırılması ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemekte iken; ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği Brezilya ve Hindistan'da ekonomik özgürlüklerin artırılması ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Çin'de ekonomik özgürlükler üzerine izlenen politikaların ekonomik büyüme politikaları ile çelişmediğini dolayısıyla ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeye katkı sağlamak için tercih edilebileceğini söylemek mümkündür. Bu ülkede, ekonomik özgürlükler, ekonomik büyüme hedefiyle uyumlu diğer politikaları desteklemek amacıyla kullanılabilir. Brezilya ve Hindistan'da ise ekonomik özgürlükler üzerine izlenen politikaların ekonomik büyüme politikaları ile çeliştiğini söylemek mümkündür. Söz konusu bu ülkelere

ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisi göz önünde bulundurularak ve bu ülkelerin siyasi, ekonomik ve sosyolojik koşulları dikkate alınarak, ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme hedefleri arasında yapılacak tercihe istinaden öncelik sıralamasının belirlenmesi ve bu yönde dengeli ve kontrollü politikaların izlenmesi büyük önem arz etmektedir. Ekonomik büyüme üzerinde çok sayıda değişken etkili olduğu için, ekonomik özgürlüklerin Brezilya ve Hindistan ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri, diğer değişkenlerin olumlu etkileri ile tolere edilebilir.

Çalışmada kullanılan ekonomik özgürlükler endeksi, dört ana başlık ve bunların altında gruplandırılmış olarak yer alan on iki alt başlıktan oluşmaktadır. Bu kapsamda ekonomik özgürlük endeksini oluşturan bu bileşenlerin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeye yönelik yapılacak çalışmalar bu alandaki literatüre katkı sağlayabilir. Çalışmada kurumsal yapı göstergesi olarak ekonomik özgürlükler endeksi kullanılmıştır. Ekonomik büyümeyi kurumsal yapı göstergelerinden sadece ekonomik özgürlükler etkilememektedir. Kurumsal yapıyı açıklamaya yönelik diğer göstergeler olan hukukun üstünlüğü, yolsuzluk kontrolü, politik istikrar, sivil haklar, politik haklar, insani gelişim endeksi ve eğitim endeksi gibi farklı değişkenlerin kullanılması, yapılacak çalışmalarda ekonomik büyümenin açıklanmasında kurumsal yapının önemini ortaya koyabilir.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar olarak beyan ederiz. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmadığını ve tüm sorumluluğun çalışmanın yazarlarına ait olduğunu bildiririz.

Yazar Katkıları : Yunus Emre BİROL çalışmanın II. bölüme katkı sağlamıştır. Bünyamin DEMİRGİL çalışmanın I. bölümüne ve II. bölümün verilerinin toplanmasına katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %60, 2. yazarın katkı oranı: %40

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür : Makalenin yayın sürecindeki katkılarından dolayı ÖHÜİBF Dergisi Editör Kurulu'na ve hakemlere teşekkür ederiz.

Ethics Statement : The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, ÖHÜİBF Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study.

Author Contributions : Yunus Emre BİROL contributed to the 2nd section of the study. Bünyamin DEMİRGİL contributed to the 1st section and the data collection of the 2nd section. Contribution rate of the 1st author: 60%, Contribution rate of the 2nd author: 40%

Conflict of Interest : There is no conflict of interest among the authors.

Acknowledgement : We would like to thank the Editorial Board of the ÖHÜİBF Journal and the referees for their contribution to the process of publication of the article.

KAYNAKÇA

Abrams, B. A., & Lewis, K. A. (1993). Cultural and institutional determinants of economic growth: A cross section analysis. *Public Choice*, 83, 273–289. <https://doi.org/10.1007/BF01047747>

Ali, A., & Crain, W. M. (2002). Institutional distortions, economics freedom, and growth. *Cato Journal*, 21(3), 415–426. Retrieved from <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/serials/files/cato-journal/2002/1/cj21n3-4.pdf>

Balcı, E., & Özcan, S. (2019). İnsani gelişmişlik ve büyüme arasındaki ilişki: OIC ülkeleri üzerinde bir analiz. *Sakarya İktisat Dergisi*, 8(3), 222–235. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sid/issue/48908/535909>

Basher, S. A., & Westerlund, J. (2009). Panel cointegration and the monetary exchange rate model. *Economic Modelling*, 26(2), 506–513. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2008.10.006>

- Beach, W. W., & Miles, M. A. (2006). Explaining the factors of the index of economic freedom. In M. A. Miles, K. R. Holmes, & M. A. O'Grady (Eds.), *2006 index of economic freedom* (pp. 55–76). Washington, USA: The Heritage Foundation. Retrieved from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.457.2539&rep=rep1&type=pdf>
- Bengoa, M., & Sanchez-Robles, B. (2003). Foreign direct investment, economic freedom and growth: New evidence from Latin America. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 529–545. [https://doi.org/10.1016/S0176-2680\(03\)00011-9](https://doi.org/10.1016/S0176-2680(03)00011-9)
- Berggren, N. (1999). Economic freedom and equality: Friends or foes?. *Public Choice*, 100(3-4), 203–223. <https://doi.org/10.1023/A:1018343912743>
- Breuer, J. B., Mcnown, R., & Wallace, M. S. (2001). Misleading inferences from panel unit-root tests with an illustration from purchasing power parity. *Review of International Economics*, 9(3), 482–493. <https://doi.org/10.1111/1467-9396.00294>
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239–253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Çetin, R. (2013). Ekonomik özgürlüğün gelir düzeyi üzerindeki etkisinin panel veri analizi yöntemiyle incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2), 37–47. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/oguiibf/issue/5714/76487>
- Dam, M. M., & Şanlı, O. (2019). Ekonomik özgürlüğün büyüme üzerindeki etkisi: BRIC-T ülkeleri üzerine bir panel ARDL analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(4), 1027–1044. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniiib/issue/49762/426798>
- Dawson, J. W. (2003). Causality in the freedom–growth relationship. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 479–495. [https://doi.org/10.1016/S0176-2680\(03\)00009-0](https://doi.org/10.1016/S0176-2680(03)00009-0)
- De Vanssay, X., & Spindler, Z. A. (1994). Freedom and growth: Do constitutions matter?. *Public Choice*, 78(3-4), 359–372. <https://doi.org/10.1007/BF01047764>
- Demirgil, B., & Şenol, Z. (2019). The effect of institutional factors on economic growth: An empirical study. *Equinox Journal of Economics Business and Political Studies*, 6(3), 181–196. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/equinox/issue/50425/652510>
- Eberhardt, M., & Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: A novel estimator. *MPRA Paper 17870*, University Library of Munich. Retrieved from <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/17870/>
- Eberhardt, M., & Teal, F. (2010). Productivity analysis in global manufacturing production. *Discussion Paper 515*, Department of Economics, University of Oxford. Retrieved from <http://www.economics.ox.ac.uk/materials/papers/4729/paper515.pdf>
- Eğilmez, M. (2020). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul, Türkiye: Remzi Kitabevi.
- Erdem, E., & Tugcu C. T. (2012). New evidence on the relationship between economic freedom and growth: A panel cointegration analysis for the case of OECD. *Global Economy Journal*, 12(3), 1–18. <https://doi.org/10.1515/1524-5861.1796>
- Erilli, N. A. (2018). Economic freedom index calculation using FCM. *Alphanumeric Journal*, 6(1), 93–116. <https://doi.org/10.17093/alphanumeric.337322>
- Heritage Foundation (2020a, February 19). *2018 index of economic freedom*. Retrieved from <https://www.heritage.org/international-economies/commentary/2018-index-economic-freedom/>
- Heritage Foundation (2020b, February 19). *2020 index of economic freedom*. Retrieved from <https://www.heritage.org/index/>
- Heritage Foundation (2020c, February 19). *About the index*. Retrieved from <https://www.heritage.org/index/about/>
- Islam, S. (1996). Economic freedom, per capita income and economic growth. *Applied Economics Letters*, 3(9), 595–597. <https://doi.org/10.1080/135048596356032>
- North, D. (2010). *Kurumlar, kurumsal değişim ve ekonomik performans*. İstanbul, Türkiye: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

- Oral, İ. O. (2020). The effect of democratization and economic freedom on economic growth. In I. Akansel (Eds.), *Comparative approaches to old and new institutional economics* (pp. 171–184). Hershey, PA, USA: IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-0333-1.ch010>
- Öner, H. (2017). Türkiye ile BRICS ülke döviz kurları arasındaki nedensellik ilişkisi. *Mehmet Akif Ersoy Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(22), 44–54. <https://doi.org/10.20875/makusobed.293412>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics No. 0435*, Faculty of Economics, University of Cambridge. Retrieved from <http://www.econ.cam.ac.uk/research-files/repec/cam/pdf/cwpe0435.pdf>
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11(1), 105–127. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
- Santhirasegaram, S. (2007). The impact of democratic and economic freedom on economic growth in developing countries: Pooled cross country data evidence. *Journal of Applied Sciences*, 7(11), 1484–1489. <https://doi.org/10.3923/jas.2007.1484.1489>
- Santiago, R., Alberto, F. J., & Cardoso, M. A. (2020). The impact of globalization and economic freedom on economic growth: The case of Latin America and Caribbean countries. *Economic Change and Restructuring*, 53(1), 61–85. <https://doi.org/10.1007/s10644-018-9239-4>
- Sarıbaş, H. (2009). Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bir panel veri analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 46(538), 7–16. Erişim adresi: https://www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/152820004491_1.pdf
- Scully, G. W. (2002). Economic freedom, government policy and the trade-off between equity and economic growth. *Public Choice*, 113, 77–96. <https://doi.org/10.1023/A:1020308831424>
- Şahin, D. (2018). MENA ülkelerinde kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisinin analizi. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 5(1), 1–9. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/iy/issue/34264/338655>
- Tunçsiper, B., & Biçen, Ö. F. (2014). Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel regresyon yöntemiyle incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(2), 25–46. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/oguiibf/issue/5711/76456>
- Türkay, H. (2015). Seçilmiş bazı geçiş ekonomilerinde iktisadi özgürlükler ve iktisadi büyüme ilişkisi: Bir panel veri analizi. *International Conference on Eurasian Economies*, 825–829. Erişim adresi: <https://www.avekon.org/papers/1368.pdf>
- Ulubaşoğlu, M. A., & Doucouliagos, C. (2004). Institutions and economic growth: A systems approach. *Econometric Society 2004, Australasian Meetings Paper*, 63, 1–33. Retrieved from <http://repec.org/esAUSM04/up.29323.1076501864.pdf>
- Veblen, T. (1909). The limitations of marginal utility. *Journal of Political Economy*, 17(9), 620–636. <https://doi.org/10.1086/251614>
- Weede, E. (2006). Economic freedom and development: New calculations and interpretations. *Cato Journal*, 26(3), 511–524. Retrieved from <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/serials/files/cato-journal/2006/11/cj26n3-6.pdf>
- Westerlund, J. (2006). Testing for panel cointegration with multiple structural breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68(1), 101–132. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2006.00154.x>
- Westerlund, J., & Edgerton, D. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics Letters*, 97(3), 185–190. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2007.03.003>
- World Bank (2020, February 19). *World Bank open data*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/>

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(3) ss: 559-576
Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(3) pp: 559-576
<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.702681

Geliş Tarihi / Received: 14.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 30.05.2020

BAĞIMSIZ DENETİM KALİTESİNİN ŞİRKETLERİN FİNANSAL PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİSİ: BORSA İSTANBUL'DA BİR UYGULAMA*

Bilal KESEN¹
Mehmet Nuri SALUR²

Öz

Bağımsız denetim, firmaların hazırlanmış olduğu finansal tabloların firma dışı üçüncü kişiler tarafından denetlenmesi ve elde edilen sonuçların raporlanmasıdır. Bağımsız denetimin daha kaliteli olduğu piyasalarda sağlanacak güven ortamı, beraberinde yatırımcılar, kreditorler ve potansiyel ortaklar gibi farklı finansal tablo kullanıcılarının daha sağlıklı kararlar vererek sağlam adımlar atmasını sağlayacaktır.

Bu çalışmanın amacı bağımsız denetim kalitesinin firmaların finansal performansı üzerinde etkili olup olmadığını araştırmaktır. Araştırma kapsamında, BİST imalat sektöründe işlem gören 148 firmanın 2013-2018 yılları arası finansal tabloları incelenmiştir. Denetim kalitesini ölçmek için bağımsız değişken olarak denetim firmasının dört büyük denetim firmalarından biri olup olmadığı ve denetim görüşü değişkenleri kullanılmıştır. Finansal performans ölçütleri için ise bağımlı değişkenler olarak Aktif Karlılık Oranı (ROA), Özsermaye Karlılığı Oranı (ROE) ve TobinQ oranları kullanılmıştır. Elde edilen veriler çoklu doğrusal regresyon analizi yöntemi ile EViews ve SPSS programları yardımıyla incelenmiştir. Yapılan analizler sonrasında, denetim kalitesinin ROA, ROE ve TobinQ değişkenlerini farklı oranlarda etkilediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Bağımsız Denetim Kalitesi, Finansal Performans, ROA, ROE, TobinQ.

Jel Sınıflandırılması : M40, M41, M42

* Bu çalışma "Bağımsız Denetime Tabi Şirketlerde Denetim Kalitesinin Şirketlerin Finansal Performansı Üzerine Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

¹ Bilim Uzmanı, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, bilalkesen@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9862-684X

² Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, nsalur@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1089-1372

THE EFFECT OF THE QUALITY OF AUDIT ON THE FINANCIAL PERFORMANCE OF COMPANIES: AN APPLICATION IN BORSA ISTANBUL

Abstract

The independent audit is the process of auditing the financial statements of the companies by third parties outside the firm and of reporting the results obtained. The confidence environment to be provided in the markets where the independent audit is of higher quality, will enable the users of different financial statements such as investors, creditors and potential partners to take sound steps by making healthier decisions.

The purpose of this study is to analyze whether the independent audit quality has an effect on the financial performance of the firms. The financial tables between the years 2013-2018 of 148 firms traded in the BIST manufacturing sector were examined within the scope of the research. Whether the audit firm is one of the four major audit firms and the audit opinion variables were used as independent variables to measure the quality of the audit. The Return on Equity (ROE), the Return on Assets (ROA), and TobinQ ratios were used as dependent variables for financial performance measures. The data were analyzed by means of multiple linear regression analysis with EViews and SPSS programs. According to analyses, it was concluded that the quality of the audit affects the ROA, ROE and TOBIN Q variables in different rates.

Keywords : Quality of Audit, Financial Performance, ROA, ROE, TobinQ.

Jel Classification : M40, M41, M42

GİRİŞ

Finansal tabloların denetimi; şirketler tarafından hazırlanan finansal tabloların hata ve yanlış beyandan arındırılmış olmasını, kullanıcıya güven veren nitelikte ve kalitede doğru bilgiler sunmasını, bunun yanında bu tabloların şirket ortaklarının çıkarlarını korumasını ve potansiyel yatırımcılara da yön veren nitelikte olmasını sağlayan süreçtir. Finansal tabloların finansal bilgi kullanıcılarının güvenilir bilgi ihtiyacını karşılayacak nitelikte olmasının yanında bu tabloların denetimini yapan denetim firmalarının da güvenilir olması beklenmektedir. Zira yakın tarihte Enron ve World Com gibi şirketlerde yaşanan ve Arthur Andersen denetim firmasının da adının karıştığı finansal skandallar, finansal tablo kullanıcılarının güvenini büyük ölçüde sarsmıştır. Bu durum finansal raporlama kalitesinin ve bağımsız denetim şirketlerinin kalitesinin, şirketler açısından kritik öneme sahip olduğunu bir kez daha güçlü bir şekilde ortaya koymuştur.

Çalışmamızda, finansal tabloların aynı zamanda güvenilir denetim firmaları tarafından denetlenmesinin ve denetim faaliyetinin kaliteli olabilmesi durumunda finansal performansa nasıl bir etki bıraktığını araştırmak ve bu sayede literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmamızda, bağımsız denetim kalitesinin firmaların finansal performansı üzerinde etkili olup olmadığı, BİST imalat sektöründe işlem gören firmalar üzerinde incelenmiştir.

Çalışmamızda, bağımsız denetime tabi olan işletmelerde denetim kalitesinin işletmelerin finansal performansı üzerine etkisi ile ilgili literatür taraması yapılarak yerli ve yabancı farklı çalışmalar incelenmiştir. Yabancı literatürde çalışmamıza benzer çalışmalar yer almakla birlikte bu çalışmaların daha ziyade bağımsız denetim ve finansal performans konularını ayrı ayrı ele alan çalışmalar olduğu görülmüştür. Yerli literatürde ise bu alanda yapılan araştırmaların oldukça sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu bakımdan, araştırmamızın yerli literatüre önemli bir katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

I.LİTERATÜR

Literatürde denetim kalitesi hakkında birçok tanım yapılmakla birlikte bu tanımların genelinin muhasebe sisteminde yapılan hata ve hilelerin tespit edilebilmesi ve uygulanabilir denetim standartlarına uyum sağlaması ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Denetim kalitesi ile ilgili literatürde yapılan bazı tanımlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Denetim Kalitesi ile İlgili Bazı Tanımlar

Kaynak	Tanım
DeAngelo (1981)	Muhasebe sistemindeki bir hata veya hilenin ortaya çıkarılarak kamuya açıklanması olasılığı olarak tanımlamıştır.
Palmrose (1988)	Denetim kalitesini güvence düzeyi ile ilişkilendirerek ve bu güvence düzeyinin işletmelerin finansal tablolarının önemli derecede hatalı ve hileli işlemler içermemesi olarak tanımlamıştır.
Titman ve Trueman (1986)	Denetim kalitesinden ziyade denetçi kalitesinde bahsederek, denetçilerin işletme dışı kullanıcılara sağladığı bilgilerin güvenilirliği olarak denetçinin yetkinliği ile ilişkilendirmiştir.
Davidson ve Neu (1993)	Finansal tabloların içerdiği önemli hata ve hilelerin tespit edilmesi ve düzeltilmesine bağlayarak tanımlamışlardır.
Lam ve Chang (1994)	Sektörel bazda firma durumuna ve işleve göre farklı tanımlamalar yapılması gerektiğini savunmuşlardır.
Knechel (2007)	Denetçinin işletme içi ve dışı bilgi kullanıcılarına sağlamış oldukları güvence olarak tanımlamışlardır.
Altıntaş (2007)	Denetim kalitesinin, denetimin Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları, Meslek Ahlak Kuralları, Kalite Kontrol Standartları ve yasalara ne kadar uyulduğu dikkate alınarak yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

Literatürde denetim kalitesi ile yapılan tanımlardan yola çıkarak denetim kalitesini, mesleki yetkinliğe sahip bir denetçinin denetim işlevini uygulamadaki yasalara ve ilkelere göre etik şekilde yerine getirmesi ve elde etmiş olduğu bulguları bağımsız bir şekilde ilgililere ulaştırması olarak tanımlayabiliriz.

Literatür kapsamında denetim kalitesi ile finansal performans ilişkisine değinilen çok farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde, yapılan değerlendirmelerde, firmaların finansal performansı ile bağımsız denetim kalitesi olgularının birbirlerinden ayrı şekilde incelendikleri belirlenmiştir.

Woodland ve Reynolds (2003), yapmış oldukları çalışmada şirketlerin finansal tabloları ile bağımsız denetim kalitesi değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Denetim kalitesi olarak denetimin ücreti, denetçi büyüklüğü, denetçi görev süresi ve denetçinin uzmanlığı değişkenlerinin belirlendiği çalışmada, finansal performans ölçütleri arasındaki ilişkiyi regresyon analizi yardımı ile incelemişlerdir. Araştırmanın sonucunda denetim ücretlerinin finansal tablolar analizi üzerine önemli derecede pozitif etkileri saptanırken, diğer değişkenler üzerinde herhangi bir olumlu etkinin olduğundan bahsedilmemiştir.

Zureigat (2011), Ürdün'de yapmış olduğu çalışmada Amman Borsası (ASE)'na kayıtlı 198 şirketin finansal tablolarını inceleyerek denetim kalitesinin firmaların finansal yapısı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırmasında lojistik regresyon analizini kullanan zureigat, bağımsız denetim kalitesi ile Amman borsasında faaliyet gösteren ulusal ve uluslararası firmaların finansal yapıları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit etmiştir.

Chan, Farrell, Healy ve Lee (2011), yapmış oldukları çalışmada firmaların mali tasarruf sağlamak için denetçi değişikliğine gitmelerinin firma performansı üzerindeki etkisini

incelemişlerdir. Araştırmada hisse senedi değişkeni ve kazanç performansı olmak üzere iki finansal performans değişkeni dikkate alınmıştır. Denetçi değişiklikleri değişkeni ise “Big 4” olarak adlandırılan dört büyük denetim firmasının (Deloitte & Touch, Ernst & Young, KPMG ve PwC) hem kendi aralarındaki ilişkiden hem de bu kapsama girmeyen denetim firmaları ile arasındaki ilişkiden yararlanarak üç farklı değişken ile oluşturulmuştur. Çalışmayı 51 firmanın 500 günlük verilerini kullanarak yapan yazarlar, araştırma sonucunda denetçi değişimlerinden sonra özellikle denetimin, “Big 4” haricindeki firmalar tarafından yapıp daha sonra “Big 4” tarafından yapılmaya başlanan firmalarda kazanç performanslarının ve aktif karlılıklarının arttığını saptamışlardır.

Fooladi ve Shukor (2012), 2009 yılında Malezya Borsasında işlem gören dört yüz firma üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında ROA ve TobinQ verilerinin yanında yönetim kurulunu da finansal performans değişkeninin ölçütlerinden biri kabul ederek denetim kalitesi ile şirketlerin performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çoklu doğrusal regresyon yöntemini kullanarak gerçekleştirdikleri analiz sonucunda, firma finansal performansı ile denetim kalitesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin varolduğu tespit edilmiştir.

Bouaziz (2012), çalışmasında Tunus Menkul Kıymetler Borsasında kayıtlı 26 şirketin 2007-2010 yılları arasındaki verilerini kullanarak denetim komitesinin finansal performansa etkisini ölçmüştür. Araştırmada denetim kalitesi değişkeninin ölçütleri olarak; denetim komitesinin büyüklüğü, komitede yer alan üyelerin bilgi ve deneyimi, toplantı sıklığı ve denetim komitesinin bağımsızlığı (komitede yer alan bağımsız yöneticilerin oranı) verileri elde edilerek ölçülmüştür. Bağımlı değişken olarak belirlenen finansal performans ise ROA ve ROE oranları ile ölçülmüştür. Araştırma sonucu elde edilen veriler çoklu doğrusal regresyon analiz yöntemi kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen verilere göre denetim komitesi üzerine belirlenen bağımsız değişkenlerin finansal performans üzerine olumlu ve pozitif etkilerde bulunduğu saptanmıştır.

Moutinho, Cerqueira ve Brandao (2012), Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de faaliyet gösteren ve 2000-2008 yıllarını kapsayan dönemlerde 2881 halka açık firmanın verilerini kullanarak, firmaların finansal performansları üzerinde denetim ücretlerinin ne gibi etkisi olduğunu araştırmışlardır. Araştırmada bağımsız değişken olarak denetim ücretleri kullanılırken, bağımlı değişken olarak kullanılan finansal performans verileri için ise ROA, ROE, TobinQ ve Kazanç Gücü (Faiz ve Vergi Öncesi Kazanç) değişkenleri kullanılmıştır. Araştırma sonucu elde edilen veriler sabit veri analizi (Panelveri) yöntemiyle analize tabi tutulmuş ve analiz sonuçlarına göre denetim ücretlerinin artmasının işletmelerin finansal performanslarını azalttığı sonucuna varmışlardır.

Sulong, Gardner, Hussin, Sanusi ve McGowan (2013), yapmış oldukları çalışmada Malezya Borsasında işlem gören 82 firmanın 2007-2009 yılları arasındaki üç yıllık verilerini kullanarak kaldıraç, yönetici sahipliği ve denetim kalitesiyle finansal performans arasındaki ilişkiyi saptamaya çalışmışlardır. Çalışmada bağımsız değişken olarak yönetici sahipliği (Yöneticilerin hali hazırda elinde tuttuğu toplam hisse yüzdesi), bağımsız denetim kalitesi (denetçilere ödenen toplam ücretler) ve kaldıraç oranı (toplam borçlar/toplam varlıklar) kullanılmıştır. Araştırmanın bağımlı değişkeni olan finansal performans verilerini elde etmek için ise TobinQ değeri kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler çoklu doğrusal regresyon modeli kullanılarak analize tabi tutulmuştur. Çalışma sonucunda, bağımsız denetim kalitesinin firmaların finansal performanslarına negatif ama istatistiksel olarak anlamlı etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Cheng, Chen ve Chen (2013), Tayvan Menkul Kıymetler Borsasında faaliyet gösteren halka kapalı ve halka açık denetim firmalarının 1989-2006 yılları arasındaki finansal tablolarından elde edilen verileri kullanarak denetçi kalitesi ve denetçi büyüklüğü ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Denetim kalitesinin bağımsız değişken olarak belirlendiği çalışmada denetim kalitesi “denetçilerin eğitim düzeyi, yetenekler, personellerin kişisel kalitesi ve denetim ortakları” olmak üzere dört etkili faktör baz alınarak ölçülürken, bağımlı değişken olarak belirlenen finansal performans ise “her bir denetim firmasının net karının doğal logaritması” alınarak ölçülmüştür. Araştırmada elde edilen verileri yol analizi yöntemiyle analiz etmişler ve

bağımsız denetim kalitesinin denetim firmasının büyüklüğü ve finansal performans ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkilerinin olduğunu ortaya koymuşlardır.

Chen, Hsu, Huang ve Yang (2013), yapmış oldukları araştırmalarında firmaların finansal performansları ile denetim kalitesi ve denetim firmasının büyüklüğü arasındaki ilişkiyi regresyon analizi yardımıyla incelemişlerdir. Araştırmaya konu olan veriler "Tayvan Finansal Denetim Komisyonu" tarafından yayınlanan ve denetim firmalarının 1992-2006 yılları verilerinin yer aldığı "Denetim Şirketleri Araştırma Raporundan" elde edilmiştir. Çalışmada bağımsız değişken olarak "denetçinin mesleki tecrübesi, eğitim düzeyi ve profesyonel eğitim" olmak üzere beşerî sermaye olarak adlandırılan üç önemli faktör dikkate alınırken, bağımlı değişken olarak finansal performans için ise denetim firmalarının net gelirleri dikkate alınarak veriler elde edilmiştir. Çalışma sonucunda, denetim kalitesi ile firmaların finansal performansları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuşlardır.

Hassan ve Farouk (2014), yapmış oldukları çalışmada bağımsız denetim kalitesi iel finansal performans arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Nijerya çimento sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 2007-2011 yılları arasındaki finansal tablolarının incelenmesiyle oluşturulan çalışmada bağımlı değişken olarak finansal performans ölçütü baz alınırken, bağımsız değişken olarak ise bağımsız denetimin büyüklüğü (Big 4 ve diğerleri) dikkate alınmıştır. Hassan ve Farouk çalışmalarında elde etmiş oldukları verileri çoklu doğrusal regresyon analizi ile yorumlayarak, denetçi bağımsızlığının ve özellikle bağımsız denetçi büyüklüğünün firmaların finansal performansı üzerine önemli ölçüde etki ettiği sonucuna ulaşmışlardır.

Jusoh ve Ahmad (2014), bağımsız denetim kalitesi ve sahiplik yapısının firmaların finansal performansları üzerine etkisini araştırdıkları çalışmalarında, Malezya Borsasına kayıtlı 730 şirketin 2007-2009 yılları arasındaki finansal tablolarını incelemişlerdir. Çalışmalarında bağımlı değişken olan finansal performans için ROA ve TobinQ değerlerini ele alan Jusoh ve Ahmad, bağımsız değişken olarak ise sahiplik yapısını iki aşama olmak üzere kurumsal sahiplik ve yönetsel sahiplik şeklinde ele almışlardır. Yapılan analizler sonucunda bağımsız denetim kalitesinin TobinQ ve ROA olmak üzere iki finansal performans ölçütünü de olumlu ve pozitif düzeyde etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Ziaee (2014), İran Tahran Borsasına kayıtlı şirketlerin 2008-2012 yılları arasındaki finansal tablolarından elde ettiği verilerden yararlanarak gerçekleştirdiği çalışmasında, denetim kalitesinin firmaların finansal performansı üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada anket yöntemi kullanılmış olup, bağımsız değişken olarak denetim firmasının tecrübesi, denetim firmasının itibarı ve denetim dönemi dikkate alınmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verilere göre denetim kalitesinin finansal performans üzerine etkili olduğunu tespit eden Ziaee, bu tespitinin her üç değişken içinde geçerli olduğunu vurgulamıştır.

Al-Ani ve Mohammed (2015), yapmış oldukları çalışmada Umman Maskat Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören 112 şirketin 2009-2013 dönemlerine ait finansal tablolarından elde ettikleri verilerden yararlanarak denetim kalitesinin firmaların finansal performansı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmalarında bağımsız değişken olarak denetim kalitesini, denetim işinin "Big 4" tarafından yapılması ve "Big 4" tarafından yapılmaması şeklinde veriler elde eden yazarlar, bağımlı değişken olarak finansal performans verilerini ise, ROA, ROE, kaldıraç oranı ve hisse senetlerinin piyasa değerleri şeklinde elde etmişlerdir. Yapılan regresyon analizi sonucunda denetim kalitesinin, "Big 4" kapsamına giren ve girmeyen denetim firmalarının ROE ve hisse senetleri piyasa değeri üzerinde etkisinin olduğunu istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bulmuşlardır.

Aledvan, Yaseen ve Alkubisi (2015), Ürdün'de faaliyet gösteren 20 çimento şirketinin 2009-2013 yılları arasındaki verilerini kullanarak yapmış oldukları çalışmada, bağımsız denetim kalitesinin firmaların finansal performansları üzerindeki etkisini ölçmüşlerdir. Çalışmada bağımsız değişken olarak denetim kalitesini ölçmek için denetçi büyüklüğü ve denetçi bağımsızlığını kullanırlarken, bağımlı değişken olarak firmaların finansal performansı için ise Net Kar Marjı değişkenini kullanmışlardır. Çoklu doğrusal regresyon modeli ile verileri analiz eden yazarlar

denetçi bağımsızlığı ve denetçi büyüklüğünün finansal performans üzerinde olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.

Sayyar, Basiruddin, Rasid ve Elhabib (2015), yapmış oldukları araştırmalarında bağımsız denetim kalitesinin firmaların finansal performansları üzerindeki etkisini araştırmak için Malezya Menkul Kıymetler Borsasına kayıtlı 542 firmanın 2003-2012 yılları arasında kapsayan mali verilerini kullanmışlardır. Araştırmada bağımlı değişken olarak finansal performans değerlerini ROA ve TobinQ değişkenleri ile ölçerken, bağımsız değişken olarak belirlenen denetim kalitesi verilerini ise, denetim şirketinin rotasyonu ve denetim ücreti değişkenleri ile tespit etmişlerdir. Araştırma sonucu elde edilen veriler regresyon analizi yöntemi ile analiz edilmiş olup bağımsız denetim kalitesinin firmaların finansal performansları üzerine etkisinin olumlu ve pozitif olduğunu ortaya koymuşlardır.

Enekwe, Nwoha ve Udeh (2016), çalışmalarında denetim kalitesinin firmaların finansal performansları üzerindeki etkisini Nijerya Borsasında 2006-2016 yılları arasında faaliyet gösteren imalat sanayindeki firmalar üzerinde araştırmışlardır. Denetim kalitesi olarak denetçi bağımsızlığı, denetim komitesi ve denetim ücretinin belirlendiği çalışmada bu ölçütlerin finansal performans üzerindeki etkisi borsada işlem gören 80 firmanın 24'ü üzerinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, özellikle denetçinin bağımsızlığının firmaların finansal performansı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda, denetim kalitesinin Nijerya'daki firmaların finansal performansını olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Matoke ve Omwenga (2016), yaptıkları çalışmalarında Nairobi Borsasına kote olan tüm şirketlerin (9 şirket) denetim kalitesi ile finansal performansı arasındaki ilişkiyi ölçmüşlerdir. Çoklu regresyon modelini kullandıkları çalışma sonucunda, denetim kalitesinin finansal performans üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğunu ve denetçilerin bağımsızlık derecesinin ne kadar kuvvetli olursa net kar marjlarında önemli etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca çalışmada, denetim firması büyüklüğünü ile finansal performans arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olmasına rağmen denetçi bağımsızlığından daha az etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Eshitemi ve Omwenga (2017), çalışmalarında denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisini kamu iktisadi kuruluşları üzerinden incelemişlerdir. Çalışmada, bu kuruluşların finansal performansı ile denetim kalitesi arasındaki ilişki, denetim kalitesinin ölçüsü olan denetçinin bağımsızlığı, denetim firmasının büyüklüğü, denetim ekibinin nitelikleri ve denetçini deneyimi üzerinden ölçülmeye çalışılmıştır. Çoklu regresyon analizinin kullanıldığı çalışma sonucunda, denetim kalitesinin finansal performans üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin olduğu, denetçinin bağımsızlık derecesi ne kadar artarsa firmaların bu doğrultuda önemli ölçüde karlılıklarını artırma eğilimlerinin o kadar yüksek olacağı tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, denetim firmasının büyüklüğü ile de finansal performans arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki olmasına rağmen denetçi bağımsızlığına göre nispeten daha az etkili olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.

Cengiz, Dinç ve Güngör (2017), çalışmalarında BİST'te imalat sektöründe faaliyet gösteren 90 şirketin 2010-2014 yılları arasındaki verilerini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında, denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Denetim firmasının büyüklüğü (Big 4'dan oluşan denetim firmaları) ve denetim görüşü denetim kalitesinin ölçütleri olarak belirlenirken, finansal performans ölçütü olarak ise ROA, ROE ve TobinQ oranları belirlenmiştir. Elde edilen veriler çoklu regresyon analizi ile analiz edilmiş ve çalışma sonucunda denetim kalitesi ile firmaların finansal performansı arasında pozitif ve olumlu bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Ogbodo (2017), çalışmasında Nijerya bankalarında denetim kalitesinin finansal performansa etkisini araştırmayı amaçlamıştır. Çalışmada denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisi ROA, nakit yaratma gücü ve faaliyet karı üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonuçları, denetim kalitesinin ROA ve faaliyet karı üzerinde önemli ve anlamlı bir etkisi olmasına rağmen bankaların nakit yaratma gücü üzerinde bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur.

Nisansala ve Menike (2018), Sri Lanka Colombo Borsasına 2017 yılı itibariyle kote olan 20 farklı sektördeki toplam 295 firmadan 123 firmanın 2011-2016 dönemi verileri üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında, kazanç yönetimi, denetim kalitesi ve finansal performans arasındaki ilişkiyi ölçmeyi amaçlamışlardır. Analiz sonucunda, denetim komitesinin ROA ile önemli ölçüde ve anlamlı bir ilişkisinin olduğunu ortaya koyarken ROE üzerinde ise negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu da denetim kalitesinin bir unsuru olarak ifade ettikleri denetim komitesinin finansal performans üzerindeki doğrudan etkisini göstermektedir. Ayrıca denetim kalitesinin diğer unsur olarak ifade edilen denetim ücretinin finansal performans üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna da ulaşılmıştır.

Caldeira (2019), çalışmasında Finlandiya, Norveç, Danimarka, İsveç, Fransa, Belçika, İtalya, İspanya ve Portekiz'den oluşan Kuzey ve Güney Avrupa ülkelerindeki 90 firma arasında farklı bir denetim kalitesinin olup olmadığını ve bu denetim kalitesinin firmaların finansal performanslarını nasıl etkilediğini araştırmayı amaçlamıştır. Çalışmada denetim firmasının büyüklüğü, denetçi değişimi, denetim ücreti, denetçi görüşü ve denetim komitesinin denetim kalitesinin ölçüsü olarak iki farklı bölgedeki firmalar üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Sonuçlar, denetim komitesinin denetim kalitesi açısından açıklayıcı bir etkisinin olmadığını, ancak diğer denetim kalitesi ölçütlerinin finansal performans ve karlılık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu sonucu ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda denetim kalitesi için en önemli ölçütün denetim ücreti olduğunu da ayrıca ifade edilmiştir.

Rahman, Meah ve Chaudhory (2019), yaptıkları çalışmalarında denetim kalitesini de içine alan denetim özelliklerinin finansal performans üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Denetim özelliği olarak Big 4 tarafından gerçekleştirilen denetim kalitesi, denetim komitesinin toplanma sıklığı ve denetim komitesinin büyüklüğü kullanılarak firma performansı ROA, kâr marjı ve hisse başına kazanç üzerinden ölçülmüştür. Denetim kalitesi olarak doğrudan Big 4 denetim firmalarının denetim yapmasını almış oldukları çalışmalarında, Dakka Borsasında 2013-2017 yılları arasında faaliyet gösteren toplam 503 firma verisi kullanılmıştır. Çoklu regresyon analizinin kullanıldığı çalışma sonucunda, denetim kalitesinin (Big 4 tarafından gerçekleştirilen denetim) denetim komitesinin büyüklüğünün finansal performans ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Tarmidi, Fitria ve Ahmad (2019), çalışmalarında yatırımcıların işletmelerin finansal performansları ve denetim kalitesi bilgilerine tepkilerine ölçmeyi amaçlamışlardır. Çalışmayla yatırımcının yüksek denetim kalitesi ile yüksek finansal performansa, düşük denetim kalitesi ile yüksek finansal performansa, yüksek denetim kalitesiyle düşük finansal performansa, düşük denetim kalitesiyle düşük finansal performansa nasıl tepki verdiği ölçülmüştür. Sonuçlar yatırımcının yalnızca yüksek finansal performansa tepki verdiği, düşük denetim kalitesine ise olumsuz tepki verdiği göstermektedir. Bu da yatırımcının şirketin finansal performansını değerlendirirken denetim prosedürlerine ilişkin endişelendiğini ortaya koymaktadır.

II.METODOLOJİ

Çalışmamızda, değinmiş olduğumuz literatür çalışmalarından yola çıkarak bir uygulama modeli oluşturulmuş, denetim kalitesinin belirlenmesi amacıyla denetim firması büyüklüğü ve denetim görüşü göstergeleri kullanılmıştır.

Yukarıda değinilen literatür kapsamında, çalışmamızda bağımsız denetim kalitesi ve firmaların finansal performansları arasındaki ilişkiyi ölçmek için aşağıda belirtilen hipotezler geliştirilmiştir. Yapılan literatür çalışması ile orantılı bir şekilde geliştirilen üç farklı hipotez şunlardır:

H1: Bağımsız denetim kalitesi ile firmaların aktif karlılığı (ROA) arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H2: Bağımsız denetim kalitesi ile firmaların özsermaye karlılığı (ROE) arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H3: Bağımsız denetim kalitesi ile firmaların TobinQ oranı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

II.I. Araştırmanın Veri Seti ve Örneklemi

Bağımsız denetim kalitesinin işletmelerin finansal performansları üzerine etkisini inceleyebilmek için Borsa İstanbul (BİST) imalat sektöründe sürekli olarak işlem gören firmalar baz alınmıştır. BİST imalat sektöründe hali hazırda işlem gören 183 firma bulunmakta olup analiz sonuçlarına olumsuz etki edeceğini varsaydığımız ve baz aldığımız yıllar içerisinde sürekli işlem görmeyen firmalar analiz kapsamı dışında bırakılmış olup veriler 148 firmanın 2013-2018 yılları arasında ki beş yıllık finansal tablolarından elde edilmiştir. Analiz kapsamına alınan şirketlerin alt sektörleri ise, Tablo 2'de gösterilmiştir:

Tablo 2: Analiz Kapsamına Alınan Şirketlerin Alt Sektörlere Dağılımı

Sıra	Sektörler	Firma Sayısı
1	Gıda, İçki ve Tütün	24
2	Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri	19
3	Kâğıt Ürünleri, Basım ve Yayın	12
4	Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünler	24
5	Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	24
6	Metal Ana Sanayi	13
7	Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım	26
8	Orman Ürünleri ve Mobilya	3
9	Diğer İmalat Sanayi	3
TOPLAM		148

II.II. Araştırmanın Değişkenleri

Yapmış olduğumuz çalışmada bağımsız denetim kalitesinin firmaların finansal performansı üzerine etkisi inceleneceği için burada firmaların finansal performansı bağımlı değişkenimizi oluştururken denetim kalitesi ise bağımsız değişkenimizi oluşturmaktadır. Bağımsız denetim kalitesini ölçmek için "Big 4" olarak adlandırılan dört büyük denetim firmasından yararlanılmıştır. Bu denetim firmaları Ernst&Young, KPMG, Price Waterhouse Coopers ve Deloitte Touche Tohmatsu'dur. Ayrıca denetim raporu sonucu da bağımsız denetim kalitesinin bir diğer göstergesi olarak kullanılmıştır. Çalışmamızda firmaların denetim işlemleri Big 4 tarafından yapılmış ise 1, Big 4 haricinde bir denetim firması tarafından yapılmış ise 0 değeri verilmiştir. Denetim raporuna yansıyan denetçi görüşünün olumlu olması durumunda yine 1, aksi durumlarda ise 0 değeri verilmiştir. Çalışmamızda finansal performans ölçütleri olarak ise literatürde sıkça karşılaştığımız ve firmaların finansal tabloları üzerinden belli başlı kalemler arasında yapılan oranlamalar ile finansal performans ölçmede etkili olarak kullanılan ROA, ROE ve TobinQ oranları kullanılmıştır.

Çalışmada kullanmış olduğumuz bağımsız ve bağımlı değişkenler literatür incelemeleri sonucu oluşturulmuştur (Cengiz ve ark., 2017; Afza & Nazir, 2014; Farouk & Hassan 2014;

Ibrahim & Samad, 2014; Chen ve ark., 2013; Brooks, Cheng, & Reichelt, 2013; Fooladi & Shukor, 2012; Kyereboah, 2008; Fuerman, 2006; Woodland & Reynolds, 2003).

Analizimizde kullanmış olduğumuz değişkenler ve bu değişkenlerin hesaplanma yöntemleri Tablo 3'te gösterilmiştir:

Tablo 3: Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Kod	Değişkenler	Değişkenlerin Hesaplanma Yöntemleri
Bağımlı Değişkenler = Finansal Performans		
ROA	Aktif Karlılık Oranı	Net Kar / Toplam Varlıklar
ROA: Firmaların varlıkları ile kar sağlama yeteneğini ortaya koyan bu oran, bir birim varlık ile ne kadar kar elde edildiğini göstermektedir. Bu oranın yüksek olması firmaların varlıklarını etkili bir şekilde kullandığını ortaya koymaktadır		
ROE	Özsermaye Karlılık Oranı	Net Kar / Toplam Özsermaye
ROE: Firmaların kaynakları ile kar sağlama yeteneğini ortaya koyan bu oran, bir birim sermayenin sağlamış olduğu karlılığı yüzdesel olarak ifade etmektedir. Bu oranın yüksek olması kaynakların etkin kullanıldığını gösterirken banka ve yatırımcılar gibi firma dışı kullanıcılara güven sağlar.		
TQ	TobinQ	(Özsermayenin Piyasa Değeri + Toplam Borçlar)/Toplam Varlıklar
TobinQ: Firmaların piyasada sahip olduğu değeri gösteren bu oran hem piyasa verilerini hem de mali verileri kullanarak firmalara geçmiş ve gelecek hakkında bilgiler vermektedir. TobinQ oranının 1'den büyük olması firmanın elinde bulundurduğu kaynakları etkili bir şekilde kullandığını gösterirken, 1'in altında olması ise bu kaynakların etkili bir şekilde kullanılmadığını göstermektedir.		
Bağımsız Değişkenler		
DNTK	Denetim Firmasının Büyüklüğü	Denetim firması "Big 4" denetim firmalarından biri ise 1, aksi durumda 0 değerini alan bir kukla değişkendir
DNTR	Denetim Raporu sonucu	Olumlu görüş durumunda 1, aksi durumda 0 değerini alan bir kukla değişkendir
Kontrol Değişkenler		
LEV	Kaldıraç Oranı	Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar
LEV: Firmaların varlıklarının ne kadarını borçlar ile karşıladığını yüzdesel olarak gösteren orandır.		
SIZE	Şirket Büyüklüğü	Toplam Varlıkların Doğal logaritması
SIZE: Şirketlerin büyüklüğünü gösteren bu oran birçok araştırmada kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır.		

II.III. Araştırmanın Yöntemi ve Modeli

Yapmış olduğumuz çalışmada bağımsız denetim kalitesinin firmaların finansal performansına etkisinin ne düzeyde olduğunu ölçebilmek için regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Regresyon analizi basit doğrusal regresyon ve çoklu doğrusal regresyon olmak üzere iki yönteme ayrılmıştır. Basit doğrusal regresyon analizi bağımlı değişken ile tek bir bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanılırken, çoklu doğrusal regresyon yöntemi ise bağımlı değişkeni birden çok bağımsız değişkenin açıkladığı durumlarda kullanılmaktadır. Bu çalışmada ise bağımlı değişkeni etkileyen birden çok bağımsız değişken söz konusu olduğu için çoklu doğrusal regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır (Okur, 2009).

Yapmış olduğumuz literatür çalışması sonucunda ve çalışmanın amacı ve kapsamı çerçevesinde bağımsız denetim kalitesinin firmaların finansal performansları üzerinde nasıl etkili olduğunu inceleyebilmek için Tablo 4'de gösterilen regresyon modelleri oluşturulmuştur.

Tablo 4: Regresyon Modelleri

MODEL 1	$FP (ROA)_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 DNTK_{i,t} + \beta_2 DNTR_{i,t} + \beta_3 LEV_{i,t} + \beta_4 SİZE_{i,t} + \epsilon_{i,t}$
MODEL 2	$FP (ROE)_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 DNTK_{i,t} + \beta_2 DNTR_{i,t} + \beta_3 LEV_{i,t} + \beta_4 SİZE_{i,t} + \epsilon_{i,t}$
MODEL 3	$FP (TQ)_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 DNTK_{i,t} + \beta_2 DNTR_{i,t} + \beta_3 LEV_{i,t} + \beta_4 SİZE_{i,t} + \epsilon_{i,t}$

II.III. Araştırmanın Analizi

Araştırmamızın bu bölümünde regresyon analizinde hangi yöntemin kullanılacağını tespit edebilmek için veriler arasında yatay kesit bağımlılığı (CSD) olup olmadığı incelenmiştir. CSD, yatay kesit birimlerinin birbirleriyle ilişkili olup olmadıklarını ve seriye gelen tepkilerden birimlerin aynı düzeyde etkilenip etkilenmediklerini ölçmektedir. Yatay kesit bağımlılığının incelenmesi, analizde birim kök testlerin sağlıklı olarak uygulanabilmesi için gereklidir. Bu yüzden analize başlamadan önce yatay kesit bağımlılığının incelenmesi gerekmektedir.

Yatay kesit bağımlılığını ölçmek için uygulanan başlıca testler; Breusch- Pagan (1980) CDLM1 testi ve Pesaran (2004) CDLM2 testidir. Fakat bu testler uygulanırken ortaya çıkan zaman boyutu sorunu ise Pesaran (2008) CDLMBias-adjusted (CDLM-Adj) testiyle giderilmektedir. Bu kapsam neticesinde çalışmamızın analizinde kullanacağımız değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını ölçmek için EViews programı ile CDLM1, CDLM2 ve CDLM-Adj testleri uygulanmış olup sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir:

Tablo 5: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	CDLM1 t-istatistiği (p değeri)	CDLM2 t-istatistiği (p değeri)	CDLM-Adj t-istatistiği (p değeri)
TQ	155.512.71 (0,000)	31.421 (0,000)	12.921 (0,000)
ROA	14.657.33 (0,000)	25.622 (0,000)	7.122 (0,000)
ROE	14.572.09 (0,000)	25.044 (0,000)	6.544 (0,000)
DNTK	12.532.28 (0,000)	30.125 (0,000)	39.186 (0,000)
DNTR	26.902.57 (0,000)	19.169 (0,000)	16.439 (0,000)
LEV	20.460.30 (0,000)	64.965 (0,000)	46.465 (0,000)
SIZE	34.951.15 (0,000)	163.20 (0,000)	144.70 (0,000)

Tablo 5'te verilen değerler yatay kesit bağımlılığı sonuçlarını göstermektedir. Yatay kesit bağımlılığından (CSD) söz edebilmek için p değerlerinin 0,05 değerinin altında olması gerekmektedir. Tablo da gösterilen verilere göre %1 önem seviyesinde analizde kullanacağımız 7 değişken için de yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edilmiştir. Diğer yandan analizde birim kök testlerinin varlığından söz edebilmek için de yatay kesit bağımlılığının (CSD) varlığına bakılması gerekmektedir. Regresyon analizinde CSD olması durumunda 2. nesil birim kök testleri uygulanırken, CSD olmaması durumunda 1. nesil birim kök testleri uygulanmaktadır.

Çalışmada, serilerin durağanlığını tespit edebilmek için öncelikle yatay kesit bağımlılığının varlığı test edilmiş, daha sonrasında ise bağımlı ve bağımsız bütün değişkenler için birim kök testleri yapılmıştır. Değişkenlerin durağan olup olmadıklarının incelenmesi bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için kullanılacak yöntemden önce olması gerekir. Değişkenlerin durağan olması regresyon analizinde gerçekçi sonuçlar ortaya çıkması açısından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, değişkenlerin durağanlığı için birim kök testleri yapılmış, daha önce CDLM testleri ile tespit edilen yatay kesit bağımlılığının varlığından dolayı ikinci nesil birim kök testleri uygulanmıştır. İkinci nesil birim kök testlerinden Pesaran (CDLM), CADF-CIPS ve PANIC (BOING) birim kök testlerinin kullanılmasıyla ortaya çıkan sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir:

Tablo 6: Birim Kök Test Sonuçları

	CDLM t-istatığı (p değeri)	CADF-CIPS t-istatığı (p değeri)	PANIC (BOING) t-istatığı (p değeri)
TQ	-20.107 (0.000)	366.360 (0.033)	-4.413 (0.000)
ROA	-16.852 (0.000)	450.599 (0.000)	-9.914 (0.000)
ROE	-43.196 (0.000)	474.207 (0.000)	-10.753 (0.000)
DNTK	-2.430 (0.007)	9.398 (0.008)	-1.182 (0.009)
DNTR	-3.130 (0.009)	17.401 (0.000)	-0.059 (0.000)
LEV	-4.286 (0.000)	276.510 (0.006)	-0.377 (0.007)
SIZE	-14.028 (0.001)	194.926 (0.001)	-5.611 (0.001)

Tablo 6'da uygulamada kullanılan değişkenlerin birim kök test sonuçları verilmiştir. Test sonuçları neticesinde bağımsız değişkenlere ilişkin verilerin tümünün durağan olduğu ve analizde kullanımlarında bir problem olmadığı tespit edilmiştir.

Analize dahil edilen serilerin durağan oldukları görüldükten sonra, çalışmada yöntem olarak belirlenen regresyon analizinin yapılabilmesi için kullanılacak yöntem seçimine geçilmiştir. Regresyon analizini yapabilmek için sabit, havuzlanmış ve rassal etkiler yöntemlerinden hangisinin kullanılacağına karar verilmesi gerekmektedir. Bu yöntemlerden hangisinin kullanılacağına karar vermek için bazı testler yapılması gerekmektedir. Bu testler; birim ve zaman etkilerini gösteren F ve Hausman testleridir. Sabit etkiler F testi ile analiz edilmiş olup Hausman testi ile de anlamlılık düzeyleri test edilmiştir. F ve Hausman test sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: F ve Hausman Testi

	MODEL 1 t-istatığı (p değeri)	MODEL 2 t-istatığı (p değeri)	MODEL 3 t-istatığı (p değeri)
F-(BİRİM-SÜRE)	14.534 (0,00)	9.798 (0,000)	5.807 (0,000)
Hausman (sabit etkiler- havuzlanmış etkiler modeli)	45.094 (0,005)	6.137 (0,003)	8.201 (0,000)

Tablo 7'de gösterilen sonuçlara göre, analize dahil edilen tüm modeller için sabit etkiler modelinin kullanılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar çalışmada kullanılacak olan 3 model için de sabit birim ve zaman etkileri olduğunu ortaya koymuştur. (F testinin hipotezi H_0 : Birim ve zaman etkileri yoktur. H_0 hipotezinin reddedilmemesi durumunda havuzlanmış verilerin varlığından bahsedilecekti fakat yapılan test sonuçları neticesinde her 3 model içinde ortaya çıkan P değerlerinin 0,01 hata düzeyinin altında olduğu için H_0 reddedilerek H_1 (birim ve zaman etkileri vardır) kabul edilmiştir.

Hausman testi sonuçları değerlendirildiğinde ise Model1, Model2 ve Model3 için %1 önem seviyesinde sabit etkiler modelinin kullanılmasının doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

III.BULGULAR

III.I. Tanımlayıcı İstatistikler

Bağımsız denetim kalitesinin firmaların finansal performansları üzerine etkisinin araştırılması amacıyla analizde kullanılan 148 firmanın 2013-2018 yılları arasında ait 5 yıllık verilerin istatistiki bilgileri Tablo 8'de gösterilmiştir:

Tablo 8: Tanımlayıcı İstatistikler

	GÖZLEM	MİNİMUM	MAKSİMUM	ORTALAMA	STD. SAPMA
ROA	740	-0,540	0,400	0,03335	0,093290
ROE	740	-3,930	4,040	0,02900	0,388804
TQ	740	0,340	11,300	1,43827	1,004426
LEV	740	0,020	3,890	0,50481	0,255745
SIZE	740	15,080	24,110	19,46809	1,660034
DNTK	740	0,00	1,00	0,5351	0,49910
DNTR	740	0,00	1,00	0,8784	0,32707

Tablo 8'de kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tanımlayıcı istatistiki bilgilerine yer verilmiştir. Tablodan da görüldüğü üzere Borsa İstanbul imalat sektöründe faaliyet gösteren ve analize dahil edilen firmalarda ortalama ROA %3,3 olarak tespit edilirken diğer bir bağımlı değişken ROE'nin %2,9 olduğu belirlenmiştir. Bağımlı değişkenlerimizden üçüncüsü olan TobinQ oranı ortalaması ise 1,43 olarak dikkat çekmektedir.

Tanımlayıcı istatistikler içerisinde DNTK yani denetim kalitesinin ortalamasının %53 olduğu görülmektedir. Bu durum bize BIST imalat sektöründe işlem gören ve analize dahil edilen firmaların arasından %53'lük kısmının "Big 4" tarafından denetlendiğini göstermektedir. Bunun yanında denetim süreci sonunda verilen denetim görüşlerinin (DNTR) %87 oranında olumlu görüş içermektedir.

III.II. Korelasyon Analizi

Bağımsız denetim kalitesinin firmaların finansal performanslarını nasıl etkilediğini ölçmek için yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 9'da gösterilmiştir:

Tablo 9: Korelasyon Analizi

	ROA	ROE	TQ	LEV	SIZE	DNTK	DNTR
ROA	1						
ROE	,458**	1					
TQ	,269**	,124**	1				
LEV	-,465**	-,206**	-,021	1			
SIZE	,288**	,203**	-,029	,029	1		
DNTK	,200**	,068	,212**	,030	,491**	1	
DNTR	,190**	,117**	,071	-,115**	,287**	,142**	1

Tablo 9'da verilen değerler analiz kapsamında kullanılan bağımsız, bağımlı ve kontrol değişkenleri arasındaki korelasyon ilişkisini ve anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Tabloda görüldüğü üzere regresyon modelinde yer alan bağımsız değişkenlerin korelasyon katsayı değerlerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Korelasyon katsayı değerlerinin 0,50'nin altında olması çoklu korelasyon sorununun olmadığını söylemekte yeterli bir kuramdır.

Korelasyon testi sonuçları incelendiğinde DNTK değişkeni ile ROA, ROE, TOBİNQ, LEV, SIZE ve DNTR değişkenleri arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmekte iken DNTR değişkeni ise ROA, ROE, TOBİNQ, SIZE ve DNTK değişkenleri ile pozitif bir ilişki kurarken LEV değişkeni ile negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

III.III. Çoklu Regresyon Analizi

Çalışmamızda oluşturulan bağımlı, bağımsız ve kontrol değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi için çoklu doğrusal regresyon modeli analizi kullanılmıştır. Bağımsız denetim kalitesinin firmaların finansal performansları üzerine etkisini ölçebilmek için oluşturulan "Denetim Kalitesi (DNTK)" ve "Denetim Raporu Sonucu (DNTR)" bağımsız değişkenleri ile "Aktif Karlılık Oranı (ROA), Özsermaye Karlılık Oranı (ROE), TobinQ" bağımlı değişkenleri arasındaki ilişki tek tablo halinde Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: Çoklu Regresyon Analizi

Bağımsız ve Kontrol Değişkenler	Bağımlı Değişkenler: ROA, ROE ve TOBİNQ				
	MODEL1: $FP(ROA)_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 DNTK_{i,t} + \beta_2 DNTR_{i,t} + \beta_3 LEV_{i,t} + \beta_4 SIZE_{i,t} + \epsilon_{i,t}$ MODEL2: $FP(ROE)_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 DNTK_{i,t} + \beta_2 DNTR_{i,t} + \beta_3 LEV_{i,t} + \beta_4 SIZE_{i,t} + \epsilon_{i,t}$ MODEL3: $FP(TOBİNQ)_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 DNTK_{i,t} + \beta_2 DNTR_{i,t} + \beta_3 LEV_{i,t} + \beta_4 SIZE_{i,t} + \epsilon_{i,t}$				
	MODEL1	MODEL2	MODEL3	VIF TESTİ	TOLERANS DEĞERİ
SABİT (C)	-6,777	-24,798	-63,329	-	-
DNTK	12,580 (2,478)	19,240 (0,928)	44,180 (6,712)	1,321	0,754
DNTR	11,100 (1,675)	31,080 (2,345)	48,110 (2,724)	1,109	0,902
LEV	-128,020 (-15,210)	-239,020 (-5,781)	14,800 (0,171)	1,034	0,967
SIZE	9,620 (6,725)	36,260 (4,651)	91,760 (4,904)	1,431	0,699
F İSTATİSTİK	68,449	21,639	12,255	-	-
F İSTATİSTİK OLASILIĞI	0,000	0,000	0,000	
R ²	0,318	0,111	0,072		
DÜZELTİLMİŞ R ²	0,313	0,106	0,067		
DURBIN-WATSON	1,137	1,597	1,710		

Tablo 10'da analiz kapsamında oluşturulan MODEL1, MODEL2 ve MODEL3'ün çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları verilmiştir. Söz konusu tabloyu incelediğimizde R^2 değerlerinin MODEL 1, 2 ve 3 için sırasıyla 0,313, 0,111 ve 0,072 olduğu görülmektedir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri ne ölçüde açıkladığını gösteren R^2 değeri 0-1 arasında değerler alabilir. R^2 değeri ne kadar 1'e yakınsa bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama gücü o kadar iyidir. Aksi durumda yani, R^2 değerinin 0'a yakın olduğu durumlarda ise bağımlı değişkenler bağımsız değişkenler tarafından yeterince açıklanmadığı sonucunu verir. Bu bilgiler ışığında analizimizde ortaya çıkan R^2 sonuçları MODEL1 için 0,318 olduğu görülmektedir ve istatistiki olarak bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni anlamlı düzeyde etkilemiştir. Bu değer bize bağımsız değişken olarak kullandığımız denetimin kalitesi ve denetim görüşü ile kontrol değişkenler olarak kullandığımız kaldıraç oranı ve aktif büyüklük değerlerinin firmaların ROA'larını önemli düzeyde etkilediğini söyleyebiliriz. Diğer yandan MODEL2'de ortaya çıkan 0,111 değeri ile R^2 bağımsız değişkenlerimizin firmaların ROE değerleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı fakat düşük düzeyde etkilediği görülmektedir. Ancak MODEL3 için R^2 değerinin 0,072'lik düşük bir oran oluşturması bağımsız değişkenlerimizin TobinQ oranını anlamlı düzeyde açıkladığını fakat bu oranının istatistiksel olarak sağlıklı bir sonuç ortaya koymadığını söyleyebiliriz.

Durbin-Watson değeri, analize konu olan değişkenler arasında otokorelasyon probleminin olup olmadığını açıklayan verilerdir. Çalışmada yapılan analizde, Durbin-Watson değerinin her bir model için sırasıyla 1,137, 1,597 ve 1,710 olduğu tespit edilmiştir. Bu değer 0-4 arasında olması beklenir. Ancak genellikle 2 değerini vermesi otokorelasyon sıkıntısının olmadığını kanıtlar niteliktedir. Dolayısıyla analiz sonuçlarımızda ki değerlerimiz bize değişkenler arasında otokorelasyon sıkıntısının olmadığını söyleyebiliriz.

Analizimizde oluşturulan modellerin anlamlılık derecesi hakkında bilgi veren F istatistiği değeri ise tüm modeller için sırasıyla 68,449, 21,639 ve 12,255 değerleri ile F istatistiği olasılık değerlerinin 0,000 olması tüm modellerin olumlu ve anlamlı düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 10'da yer alan varyans faktörü (VIF) değerinin 10'un altında olmasına tolerans değerinin ise 0,2'nin üzerinde olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Tolerans değerinin 0,2'nin altında olması değişkenler arasında mükemmel doğrusal ilişkinin varlığını gösterir ve bu durum analizin sağlıklı sonuçlar vermesini engellemektedir. Elde etmiş olduğumuz veriler Varyans faktörü (VIF) ve Tolerans değerlerinin istenilen düzeylerde olduğunu göstermektedir.

Oluşturmuş olduğumuz modeller üzerinden kontrol değişkenlerimiz incelendiğinde LEV değişkeninin yani kaldıraç oranının ROA ve ROE üzerinde negatif ve yönlü, TobinQ üzerinde ise pozitif yönlü bir ilişkide olduğu tespit edilmiş ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. SİZE değişkeninin ise tüm bağımlı değişkenler (finansal performans) ile arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu durum şirket büyüklüğü arttıkça şirketlerin finansal performans değerlerinin de arttığını göstermektedir.

Genel olarak regresyon analizi sonuçları incelendiğinde bağımsız denetim kalitesini ölçmek için kullanılan değişkenler (DNTR ve DNTR) ile finansal performans (ROA, ROE ve TobinQ) ölçütleri arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki ortaya çıkmıştır. Her ne kadar bağımsız denetim kalitesi TobinQ değerini düşük düzeyde etkilemiş olsa da bu etkileşim anlamlı ve olumlu derecededir. Dolayısıyla çalışmada yapılan analizler ve elde edilen bulgular neticesinde "Big 4" tarafından denetlenen şirketlerin finansal performansın göstergeleri arasından ROA'yı önemli düzeyde etkilediğini, ROE ile TobinQ oranını ise anlamlı fakat çok düşük düzeylerde etkilediğini söylemek doğru olacaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde finansal tablolara duyulan güvenin artmasını isteyen düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar, bu güveni sağlayıp koruyabilmek için bağımsız denetim kalitesini arttıracak çalışmalar, yasalar, yönerge ve standartlar geliştirmiş ve küresel ekonomi süresince de geliştirmeye devam edeceklerdir. Bağımsız denetim, finansal tabloların güvenilirliğini arttırarak işletme içi ve dışı kullanıcıların ilgisini çekmektedir. Dolayısıyla bağımsız denetim faaliyeti ne kadar kaliteli ve etkin olursa finansal tablo kullanıcılarının da işletmeye güveni o kadar etkin olacaktır.

Şimdiye kadar bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerine etkisi ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde daha kaliteli denetimler yapmak açısından büyük denetim firmalarının piyasada daha çok itibar gördüğünü ve bu itibar sayesinde oluşan marka değeri ile de küçük denetim firmalarına göre daha yüksek ücretler kazandığı belirtilmiştir. Bunun sebebi olarak ise, büyük denetim firmalarının yüksek deneyim ve eğitime sahip çalışanları istihdam etmesi, insan sermayesi ve denetim kalitesini arttıracak bilgi ve teknoloji kaynaklarını elinde bulundurması gösterilmektedir (Cengiz ve ark., 2017).

Çalışmamızda; öncelikle bağımsız denetim kavramı her açıdan ele alınmış, bağımsız denetimin türleri incelenmiş, faydaları ve önemi vurgulanarak dünyadaki ve ülkemizdeki örnekleri detaylıca incelenmiştir. Ardından bağımsız denetim kalitesine etki eden faktörler ortaya koyulmuş ve bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerine etkisi teorik olarak ortaya koyulmuştur.

Çalışmamızın uygulama bölümünde ise bağımsız denetim kalitesinin firmaların finansal performansları üzerine etkisini ölçmek için BİST imalat sektöründe işlem gören 148 firmanın 2013-2018 yılları arasındaki finansal tablolarından elde edilen verilerinden yararlanılmıştır. Bağımsız değişken olarak denetim kalitesini ölçmek için denetim firmasının “dört büyük (Big 4)” olarak adlandırılan denetim firmalarından biri olup olmadığı ve denetim görüşleri kullanılmıştır. Bağımlı değişkenimiz finansal performans ölçütleri için ise, ROA, ROE ve TobinQ oranları kullanılmıştır. Veriler, çoklu doğrusal regresyon analiz yöntemi ile EViews ve SPSS programları yardımıyla incelenmiş olup denetim kalitesinin ROA, ROE ve TobinQ değişkenlerini farklı oranlarda etkilediği sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak denetim kalitesinin finansal performans ölçütleri arasından aktif karlılık oranı üzerinde olumlu ve pozitif etkiler bırakarak denetim kalitesinin finansal performansı üzerine etkili olduğunu ortaya koyarken, denetim kalitesinin Özsermaye karlılığını, Aktif karlılık oranı kadar etkilemediğini, TobinQ oranını ise anlamlı düzeyde açıkladığını fakat bu oranının istatistiksel olarak sağlıklı bir sonuç ortaya koymadığı tespit edilmiştir.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan ederiz. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarları olarak bize aittir.

Yazar Katkıları : Bilal KESEN, çalışmada literatür, veri toplama aşamalarında katkı sağlamıştır. Mehmet Nuri SALUR, çalışmada literatür ve analiz aşamalarında katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür (Varsa) : Yayın sürecinde değerlendirmeleriyle çalışmamıza katkı veren hakemlere ve derginin editör kuruluna teşekkür ederiz.

Ethics Statement : We declare that we act in accordance with ethical principles in all processes of this study. If an otherwise situation is detected, Journal of ÖHÜİBF has no responsibility and all responsibility belongs to us as the authors of this study.

Author Contributions : Bilal KESEN has contributed to the literature review and data collection of study. Mehmet Nuri SALUR has contributed to the literature review and analysis of study. Contribution rate of both authors is 50%.

Conflict of Interest : We have no conflict of interest to declare.

Acknowledgement : We would like to thank the reviewers of our study and editorial board of *Journal of ÖHÜİBF*.

KAYNAKÇA

- Afza, T., & Nazir, M. S. (2014). Audit quality and firm value: A case of Pakistan. *Research Journal of Applied Sciences, Engineering and Technology*, 7(9), 1803—1810. <http://dx.doi.org/10.19026/rjaset.7.465>
- Al Ani, M. K., & Dhofar, Z. M. (2015). Audit quality firm performance quality: Omani experience. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 74, 13—23. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Zaroug_Mohamed/publication/307902350_Auditor_Quality_and_Firm_Performance_Omani_Experience/links/57d4111108ae5f03b4915b66/Auditor-Quality-and-Firm-Performance-Omani-Experience.pdf
- Aledvan, B. A., Yaseen, A. A. B., & Alkubisi, A. (2015). The role of audit quality on the relationship between auditor's and financial performance quality of selected cement firm in Jordan. *International Journal of Business and Social Science*, 6(12), 138—146. Retrieved from https://ijbssnet.com/journals/Vol_6_No_12_December_2015/13.pdf
- Altıntaş, T. (2007). *Halka açık şirketlerin bağımsız denetiminin kalitesinin algılanmasına ilişkin bir araştırma*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bouaziz, Z. (2012). The impact of the presence of audit committees on the financial performance of Tunisian companies. *International Journal of Management & Business Studies*, 2(4), 57—64. Retrieved from <http://www.ijmbs.com/24/zied.pdf>
- Brooks, L. Z., Cheng, C. S., & Reichelt, K. J. (2013, January). *Audit firm tenure and audit quality: Evidence from US firms*. In CAAA Annual Conference, Canada. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2201350>
- Caldeira, C. D. C. (2019). *The impact of audit quality in companies performance: a comparison between Northern and Southern Europe*. (Master dissertation, University Institute of Lisbon, Portugal). Retrieved from <http://hdl.handle.net/10071/19084>
- Cengiz, S., Dinç, Y., & Güngör, S. (2017). Bağımsız denetim kalitesinin finansal performans üzerindeki etkisinin incelenmesi: Borsa İstanbul'da bir uygulama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 171—197. <https://doi.org/10.20875/makusobed.323891>
- Chan, K. C., Farrell, B., Healy, P., & Lee, P. (2011). Firm performance following auditor changes for audit fee savings. *Journal of Business & Economics Research*, 7(10), 17—26. <https://doi.org/10.19030/jber.v9i10.5949>
- Chen, Y.S., Hsu, J. C. S., Huang, M. T., & Yang, P. S. (2013). Quality, size, and performance of audit firms. *The International Journal of Business and Finance Research*, 7(5), 89—105. Retrieved from <http://www.theibfr2.com/RePEc/ibf/ijbfr/ijbfr-v7n5-2013/IJBFR-V7N5-2013-8.pdf>
- Cheng, Y. S., Chen, Y. S., & Chen, Y. C. (2013). Direct and mediating effects of auditor quality on auditor size and performance. *International Business Research*, 6(11), 134—148. <https://doi.org/10.5539/ibr.v6n11p134>
- Davidson, R. A., & Neu, D. (1993). A note on the association between audit firm size and audit quality. *Contemporary accounting research*, 9(2), 479—488. <https://doi.org/10.1111/j.1911-3846.1993.tb00893.x>
- DeAngelo, L.E. (1981). Auditor size and audit quality. *Journal of Accounting and Economics*, 3(3), 183—199. [https://doi.org/10.1016/0165-4101\(81\)90002-1](https://doi.org/10.1016/0165-4101(81)90002-1)
- Enekwe, C., Nwoha, C., & Udeh, S. N. (2020). Effect of audit quality on financial performance of listed manufacturing firms in Nigeria (2006-2016). *Advance Journal of Management, Accounting and Finance*, 5(1), 1—12. Retrieved from <http://eprints.gouni.edu.ng/id/eprint/2548>

- Eshitemi, P. B., & Omwenga, J. (2017). Effect of audit quality on the financial performance of listed parastatals in Nairobi Securities Exchange. *Social Science and Humanities Journal*, 1(2), 144—157. Retrieved from <http://www.sshj.in/index.php/sshj/article/view/24/19>
- Fooladi, M., & Shukor, Z. A. (2012, December). *Board of directors, audit quality and firm performance: evidence from Malaysia*. In National Research & Innovation Conference for Graduate Students in Social Sciences, Malaysia. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=2259523>.
- Fuerman, R. D. (2006). Comparing the auditor quality of Arthur Andersen to that of the Big 4. *Accounting and The Public Interest*, 6(1), 135—161. <https://doi.org/10.2308/api.2006.6.1.135>
- Hassan, S. U., & Farouk, M. A. (2014). Audit quality and financial performance of quoted cement firms in Nigeria. *European Journal of Business and Management*, 6(28), 73—82. Retrieved from <https://www.iiste.org/Journals/index.php/EJBM/article/view/16006/16201>
- Ibrahim, H., & Samad, F.A. (2011). Agency costs, corporate governance mechanisms and performance of public listed family firms in Malaysia. *South African Journal of Business Management*, 42(3), 17—25. <https://doi.org/10.4102/sajbm.v42i3.496>
- Jusoh, M. A., & Ahmad, A. C. (2014). Equity ownership, audit quality and firm performance in Malaysia using generalized least square estimations technique. *Journal of Emerging Issues in Economics, Finance and Banking (JEIEFB) An Online International Monthly Journal*, 3(1), 976—991. Retrieved from http://globalbizresearch.org/economics/journal_issues.php?journalId=15
- Knechel, R., W. (2007). The business risk audit: Origins, obstacles and opportunities. *Accounting, Organizations and Society*, 32(4), 383—408. <https://doi.org/10.1016/j.aos.2006.09.005>
- Kyereboah-Coleman, Antony (2008). Corporate governance and firm performance in Africa: A dynamic panel analysis. *Studies in Economics and Econometrics*, 32(2), 1—24. Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/14ae/1ccbaced1dce3c9003b61e3f73b1cee543.pdf>
- Lam, S. S., & Chang, S. L. (1994). Auditor service quality and auditor size: Evidence from initial public offerings in Singapore. *Journal of International Accounting Auditing and Taxation*, 3(1), 103—114. [https://doi.org/10.1016/1061-9518\(94\)90009-4](https://doi.org/10.1016/1061-9518(94)90009-4)
- Matoke, V. N., & Omwenga, J. (2016). Audit quality and financial performance of companies listed in Nairobi Securities Exchange. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 6(11), 372—381. Retrieved from <http://www.ijsrp.org/research-paper-1116.php?rp=P596000>
- Moutinho, V., Cerqueira, A., & Brandao, E. (2012). Audit fees and firm performance. *Social Science Resarch Network*, 1—30. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2180020>
- Nisansala, K. A. N., & Menike, L. M. C. S. (2018, December). Audit quality, earnings management and financial performance: Evidence from Colombo Stock Exchange. *Proceedings of 7th International Conference of Sri Lanka Forum of University Economists*, Sri Lanka. 93—103.
- Ogbodo, O. C. (2017). The effect of audit quality on financial performance of Nigerian Banks. *NG-Journal of Social Development*, 417(5443), 1—15. Retrieved from https://www.arabianjbm.com/pdfs/NGJSD_VOL_6_2/7.pdf
- Okur, S. (2009). *Parametrik ve parametrik olmayan doğrusal regresyon analiz yöntemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Palmrose, V. Z. (1988). An analysis of auditor litigation and audit service quality. *The Accounting Review*, 63(1), 55—73. Retrieved from www.jstor.org/stable/247679
- Rahman, M. M., Meah, M. R., & Chaudhory, N. U. (2019). The impact of audit characteristics on firm performance: An empirical study from an emerging economy. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business (JAFEB)*, 6(1), 59—69. <http://doi.org/10.13106/jafeb.2019.vol6.no1.59>
- Sayyar, H., Basiruddin, R., Rasid, S. Z., & Elhabib, M. A. (2015). The impact of audit quality on firm performance: Evidence from Malaysia. *Journal of Advanced Review on Scientific Research*, 10(1), 1—19. Retrieved from http://www.akademiabaru.com/doc/ARSRV10_N1_P1_19.pdf
- Sulong, Z., Gardner, J. C., Hussin, A. H., Sanusi, Z. M., & McGowan, C. B. (2013). Managerial ownership, leverage and audit quality impact on firm performance: Evidence from the Malaysian ACE Market. *Accounting & Taxation*, 5(1), 59—70. Retrieved from <http://www.theibfr2.com/RePEc/ibf/actax/at-v5n1-2013/AT-V5N1-2013-7.pdf>
- Tarmidi, D., Fitria, G. N., & Ahmad, Z. (2019). Financial performance and audit quality: Comparative study of investor reaction. *Scholars Bulletin*, 5(12), 825—830. <http://dx.doi.org/10.36348/sb.2019.v05i12.019>

Kesen, B., & Salur, M. N. (2020). Bağımsız denetim kalitesinin şirketlerin finansal performansı üzerine etkisi: Borsa İstanbul'da bir uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 559-576.

- Titman, S., & B. Trueman. (1986). Information quality and the valuation of new shares. *Journal of Accounting and Economics*, 8(2), 159—172. [https://doi.org/10.1016/0165-4101\(86\)90016-9](https://doi.org/10.1016/0165-4101(86)90016-9)
- Woodland, A. M., & Reynolds, J. K. (2003). *Restatements and audit quality*. (Working paper). Retrieved from www.aaahq.com
- Ziaee, M. (2014). The effect of audit quality on the performance of listed companies in Tehran Stock Exchange. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, (10), 36—44. <https://doi.org/10.18052/www.scipress.com/ILSHS.21.36>
- Zureigat, M. (2011). The effect of ownership structure on audit quality: Evidence from Jordan. June, *International Journal Of Business And Social Science*, 2(10), 38—46. Retrieved from http://www.ijbssnet.com/journals/Vol.%202_No._10%3B_June_2011/6.pdf

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(3) ss: 577-592
Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(3) pp: 577-592
<http://dergipark.org.tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.709658

Geliş Tarihi / Received: 26.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 10.06.2020

ENFLASYON İLE FİNANSAL GELİŞME İLİŞKİSİ: YÜKSEK VE DÜŞÜK ENFLASYONLU ÜLKELER ÜZERİNE AMPİRİK KANITLAR

Sena TÜRKMEN¹
Hüseyin AĞIR²

Öz

Bir ekonomide yüksek enflasyon en başta belirsizliğe neden olarak genellikle istikrarsız bir makroekonomik ortam ile ilişkilendirilmektedir. Belirsizlik ortamında firmalar yeni yatırımlardan kaçınarak üretimin azalmasına neden olabilmekte ve reel sektörle finansal sektör arasındaki ilişkiye engel olabilmektedir. Dahası, belirsizlik ortamı finansal aracılığın maliyetini yükselterek finansal gelişme sürecini sekteye uğratabilmektedir. Diğer taraftan yüksek enflasyon, sabit gelirliler aleyhine gelir dağılımını bozarak tasarrufların erimesine de neden olmaktadır. Bu durum yatırımlar için gerekli olan fonların azalması süreciyle finansal sistemi olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla konu ile ilgili ampirik literatür enflasyondaki artışın finansal gelişmeyi negatif etkilediğini, enflasyondaki azalışın da finansal gelişmeyi pozitif etkilediğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın amacı, yüksek enflasyonun finansal piyasalar üzerindeki olumsuz etkilerinden hareketle, seçilmiş yüksek ve düşük enflasyonlu ülke grubu örnekleri için ayrı ayrı enflasyon ile finansal gelişme göstergeleri arasındaki ilişkiyi, kontrol değişkenleri de kullanarak yeni nesil panel ekonometrik yöntemlerle tahmin etmektir. Elde edilen bulgular, yüksek ve düşük enflasyonlu ülke gruplarında enflasyon değişkeninin finansal gelişmeyi temsil eden göstergeleri negatif etkilediğini ve bu etkinin yüksek enflasyonlu ülkelerde daha belirgin olarak ortaya çıktığını işaret etmektedir. Politika yapımcıların, finansal gelişmenin önünde engel teşkil eden yüksek enflasyonun düşürülmesi yönünde adımlar atmaları önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler : Enflasyon, Finansal Gelişme, Panel Veri.

Jel Sınıflandırılması : E31, O16, C23.

¹Dr. Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, sena_dgn01@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8334-6466.

²Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, huseyinagir@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1642-2876.

THE RELATIONSHIP BETWEEN INFLATION AND FINANCIAL DEVELOPMENT: EMPIRICAL EVIDENCES ON HIGH AND LOW INFLATION COUNTRIES

Abstract

High inflation in an economy is often associated with an unstable macroeconomic environment, by causing uncertainty first and foremost. In an environment of uncertainty, firms can avoid new investments and cause a decrease in production and hinder the relationship between the real sector and the financial sector. Moreover, the uncertainty environment may hamper the financial development process by increasing the cost of financial intermediation. On the other hand, high inflation, to the detriment of the fixed income groups, causes the savings to melt by disrupting the distribution of income. This situation adversely affects the financial system due to the decrease in the funds that required for investments. Accordingly, the empirical literature on the subject reveals that the rise in inflation negatively affects financial development and the decrease in inflation positively affects financial development.

The aim of this study is to estimate the relationship between inflation and financial development separately for selected high and low inflation countries by using new generation panel econometric methods, starting from the negative effects of high inflation on financial markets. The findings indicate that the inflation variable affects the indicators representing financial development negatively in the groups of countries with high and low inflation, and this effect is more evident in countries with high inflation.. It becomes important for policymakers to take steps to reduce high inflation, which hinders financial development.

Keywords : Inflation, Financial Development, Panel Data.

Jel Classification : E31, O16, C23.

GİRİŞ

Finansal gelişme (financial development) kavramı, bir ekonominin finansal piyasalarının gelişmişliğini ifade etmektedir. Buna göre, finansal piyasalarda kullanılan araçların, kurumların ve hizmetlerin çeşitliliğinin artması ve bunların daha çok kullanılıyor olması finansal olarak gelişmişliği göstermektedir. Dahası, finansal gelişme düzeyi yüksek bir ekonomi, finansal sistemin yarattığı fonları, reel kesime daha kolay, daha hızlı, daha az maliyetle ve yüksek oranda aktarabilme kapasitesine sahiptir.

Finansal gelişmenin göstergesi olarak kullanılacak alternatif göstergeler söz konusudur. Çünkü, finansal gelişme hazır verisi olmayan ya da ölçülmesi güç olan bir değişkendir. Alternatif göstergelerden her biri finansal sektörün farklı yönlerinin gelişimini göstermektedir. Uygulamalı çalışmalarda finansal gelişmenin göstergesi olarak, miktar ölçütleri, yapısal göstergeler, finansal fiyatlar, finansal piyasaların ürün çeşitliliği ve finansal değişime konu olan, değişimin maliyeti ölçütleri kullanılmaktadır (Lynch, 1996). Miktar ölçütleri olarak parasal büyüklükler, kredilere ilişkin göstergeler ve sermaye piyasasına ilişkin değişkenler, finansal sektörün gelişmişliğini ölçmede en sık kullanılan göstergeleri oluşturmaktadır. Para arzı tanımları, yurt içi kredi hacmi verileri ve borsalara ilişkin göstergeler miktar ölçütleri olarak değerlendirilmektedir (Kar & Ağır, 2005).

Finansal sistemin gelişmişliği, içsel büyüme teorilerinde ekonomik büyümenin açıklanmasında kullanılan göstergelerden birisidir. İlgili literatürde, genel olarak sorunsuz işleyen finansal sistemin varlığının ekonomik büyüme üzerinde uzun vadede pozitif katkılar yapacağına ilişkin bir fikir birliği bulunduğu görülmektedir. (Ang, 2007; Arestis & Demetriades, 1997; King &

Levine, 1993a, 1993b; Shan & Jianhong, 2006; Thiel, 2001). Bu aşamada tartışılan konu ise, neden bazı ülkeler finansal açıdan gelişmişken diğer bazılarının az gelişmiş olduğudur.

Finansal sistemin gelişimini etkileyen çok sayıda değişkenden bahsedilebilir (Ağır, 2010: 126). Ülkenin yasal sisteminin menşei; kamunun finansal sistem içerisindeki yeri, kurumsal yapının gelişimi; dış ticaretin ve sermaye hesabının liberalizasyonu, finansal sistemin gözetim ve denetim mekanizmasının işleyişi, mevduat sigortasının yapısı, zorunlu karşılık uygulamaları ve makroekonomik politikalar, tartışılan göstergelerden bazıları olarak sıralanabilirler. Makroekonomik etkenlerden finansal gelişmeyi en çok etkileyen faktörlerin (Montiel, 2003); gelir, faiz, belirsizlikler, enflasyon, bütçe açığı, özelleştirme ve döviz kuru gibi değişkenler olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın konusunu enflasyonun finansal gelişme üzerindeki etkisi oluşturduğundan, finansal gelişmeyi etkilediği varsayılan diğer faktörler göz ardı edilerek enflasyon ve finansal gelişme ilişkisi üzerine yoğunlaşmaktadır.

Finansal gelişme ile enflasyon arasındaki ilişkinin ekonometrik olarak incelendiği çalışmalarda, enflasyonda meydana gelen bir artışın finansal gelişme üzerinde olumsuz etkilere yol açtığı (Boyd, Levine & Smith, 2001; Cuadro, Gallego & Herrero, 2003; Haslag & Koo, 1999; Zoli, 2007); diğer taraftan enflasyonda meydana gelen bir azalmanın ise kredi miktarı üzerinde bir artışa sebep olduğu ve dolayısıyla finansal gelişme üzerinde pozitif etki yarattığı (Dehasa, Druck & Plekhanov, 2007; Bittencourt, 2008) görülmektedir.

Enflasyon fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artış olarak tanımlandığından, zorunlu bir tasarruf niteliğindedir.

- İlk olarak, fiyatlar genel seviyesindeki yükseliş, öncelikle veri gelirle alım gücünü düşürecek ve tüketicilerin daha az tüketmelerine neden olacaktır.
- İkinci olarak enflasyon, gelir dağılımını sabit gelirliler aleyhine bozarak, milli gelirin kişiler arasında dağılımını, girişimci ve iş adamları lehine değiştirecektir.
- Üçüncüsü, enflasyonun yüksek seviyelerde seyrettiği durumlarda girişimci kesim, tasarruflarını reel sektöre yönlendirmekten çok spekülatif hareketlerin egemen olduğu alanlara kaydırmakta ve tasarrufları düşmesine sebep olarak yatırım yapabilmek için ihtiyaç duyulan fonların azalmasına yol açmaktadır.
- Dördüncüsü, enflasyonist ortam ekonomik birimlerin kendilerini koruma kaygısına düştüklerini göstermekte tasarruflarını verimsiz alanlarda değerlendirerek bankacılık sektöründeki kredi miktarını azaltmaktadır.
- Son olarak, yüksek enflasyonunun yarattığı belirsizlikler, finansal aracılığın maliyetini yükselterek; finansal sistemin izleme ve değerlendirme sürecini aksatıp finansal gelişmeyi olumsuz etkilemektedir.

Huybens ve Smith (1999), yüksek enflasyon ile mücadele eden ekonomilerde durağan durum için gereken sermaye stoku düzeyine yaklaşamayacağını ileri sürmektedir. Bunun nedeninin ise, bu ekonomilerde yüksek enflasyon oranlarının yüksek faiz oranlarına sebebiyet vererek finansal piyasaların etkinliğine engel teşkil ettiği ifade edilmektedir.

Enflasyonun reel etkileri incelendiğinde, finansal sistem yoluyla, finansal piyasalarını olumsuz etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda, finansal gelişme – enflasyon ilişkisini ele almak önemli hale gelmektedir. Bu çalışma, 1985-2018 dönemi için yüksek ve düşük enflasyonlu ülke gruplarında enflasyon ile finansal gelişme arasındaki ilişkiyi panel ekonometrik yöntemlerle araştırmaktadır. Çok çeşitli tahminlerden elde edilen sonuçlar, yüksek ve düşük enflasyonlu ülke gruplarında enflasyon değişkeninin finansal gelişmeyi temsil eden göstergeleri negatif etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu etki yüksek enflasyonlu ülkelerde daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

I. SEÇİLMİŞ LİTERATÜR

Bu bölümde finansal gelişme ve enflasyon ilişkisini inceleyen bir kısım çalışmalara yer verilmektedir. Konu ile ilgili literatür genel olarak, yüksek enflasyon oranlarının belirsizlik yaratarak finansal sistemi kaynak tahsisinde verimsiz hale getirdiğini göstermektedir.

Haslag & Koo (1999), çalışmalarında finansal baskılama araçları ile ekonomik büyüme arasında ve finansal gelişme ile finansal baskılama araçları arasında sistematik bir ilişki olup olmadığı şeklinde iki araştırma sorusuna yanıt aramışlardır. Finansal baskılama araçları olarak enflasyon ve zorunlu karşılık oranlarının kullanıldığı çalışmada; 1960-1989 dönemi için yüksek ve düşük zorunlu karşılık oranına sahip ülkeler ile yüksek ve düşük enflasyonlu ülkeler gibi farklı ülke gruplarıyla çeşitli ekonometrik analizler yapılmıştır. Enflasyon ve rezerv oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin farklı olduğu ve büyüme üzerinde rezerv oranının daha güçlü bir etkiye sahip olduğu; yüksek rezerv oranına sahip ülkelerin, düşük rezerv oranına sahip ülkelere göre daha yavaş büyüdüğü bulgusu elde edilmiştir. İkinci araştırma sorusu için yapılan analizlerde ise, rezerv oranı ile finansal gelişme arasında negatif bir ilişki olduğu; yüksek rezerv oranına sahip ülkelerin düşük rezerv oranına sahip ülkelere göre daha az gelişmiş finansal sisteme sahip olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde, enflasyon ve finansal gelişme arasında negatif bir ilişki olduğu; yüksek enflasyonlu ülkelerin daha az gelişmiş finansal sisteme sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Boyd ve ark. (2001) çalışmalarında, finansal sektör performansını temsilen bankacılık sektörüne ilişkin (mevduat bankalarının toplam varlıklarının GSYİH'ya oranı ve ticari bankalar ve diğer mevduat bankalarının borçlarının GSYİH'ya oranı) ve hisse senedi piyasasına ilişkin (borsada işlem gören yerli şirket hisselerinin her ülkenin ana borsalarındaki değerinin GSYİH'ya oranı, piyasa kapitalizasyonu oranı vb. gibi) çeşitli göstergeler kullanarak enflasyon ve finansal kalkınma arasında anlamlı ve negatif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Panel veri analizinin yapıldığı ve GMM (Generalized Method of Moments) tahmincilerinin kullanıldığı çalışmada, bankacılık sektörü için yapılan analizlere 1960-1995 dönemi verileri ile 65 ülke dahil edilmiş olup; hisse senedi piyasası için yapılan analizlere ise 1970-1995 dönemi verileri ile 49 ülke dahil edilmiştir. Enflasyon için bir eşik değerin tespit edildiği çalışmada; enflasyon yükseldikçe, bankacılık kredi faaliyetleri ve borsa gelişiminin negatif yönde etkilendiği ve enflasyon oranı %15'i aşan ekonomilerin finansal sektör performansında belirgin bir düşüş olduğu saptanmıştır.

Cuadro ve ark. (2003) 134 ülkeyi dahil ettikleri çalışmalarında, finansal gelişme belirleyicileri olarak merkez bankasının rolünü ve bankacılık düzenleme ve denetimini araştırmışlar; gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasında bir karşılaştırma yapmışlardır. Bankaların ve diğer mevduat kullanan kurumların borç yükümlülüklerinin GSYİH'ya oranı, özel sektöre verilen banka kredilerinin GSYİH'ya oranı, piyasa kapitalizasyonu ve çıkarılmış tahvillerin GSYİH'ya oranı gibi çok çeşitli finansal gelişme göstergelerinin, enflasyon göstergesi olarak tüketici fiyat endeksindeki yıllık değişimin kullanıldığı çalışmada, gelişmekte olan ülkeler için daha iyi kalite bankacılık düzenleme ve denetiminin olumlu bir rol oynadığına dair bir kanıt bulunamamıştır. Yapılan analizler sonucunda enflasyonun tüm ülkelerde finansal gelişme üzerinde negatif etkisi olduğu ve gelişmekte olan ülkelere merkez bankalarının ödeme sistemine katılmalarının finansal gelişmeyi arttıracığı sonucuna ulaşılmıştır.

Naceur & Ghazouani (2005), 11 MENA ülkesinde enflasyonun finansal sektör performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Dinamik panel veri metodunun kullanıldığı çalışmada, Hansen'in (1999) metodolojisi ile eşik seviyeleri tahmin edilmeye çalışılmış; enflasyonun finansal sektör gelişimi üzerinde olumsuz ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu, ancak eşik seviyelerine dair bir kanıt olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Lee & Wong (2005) Tayvan ve Japonya için finansal gelişme, enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş, bu bağlamda finansal kalkınma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide olası enflasyonist eşik etkilerini araştırmak için TAR (Threshold Autoregressive) yaklaşımını kullanmışlardır. Çalışmalarının ampirik bulguları, Tayvan'da bir enflasyon eşik değeri,

Japonya’da ise iki enflasyon eşiği değeri olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgularda, enflasyondaki değişikliklerin finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide yapısal değişikliğe neden olduğu tespit edilmiştir.

Dehasa ve ark. (2007), 1997-2004 dönemini kapsayan ve 120 ülkenin dahil edildiği çalışmalarında, finansal derinleşmenin belirleyicilerini ülkeler arası ampirik analizler yardımıyla açıklamaya çalışmışlardır. Özel sektöre verilen krediler/GSYİH oranının bağımlı değişken olarak belirlendiği çalışmada, alacaklı hakları endeksi, kredi bilgi endeksi, enflasyon, reel efektif döviz kuru oynaklığı ve kişi başına düşen GSYİH bağımsız değişken olarak analize dahil edilmiştir. Yapılan araştırmada, daha yüksek kredi/GSYİH oranlarının düşük enflasyonla ve daha güçlü alacaklı hakları ile ilişkili olduğu; alacaklı haklarının korunmasına yönelik iyileştirmelerin marjinal etkisinin, enflasyon oranı arttıkça azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Yazarlar, yüksek enflasyon ortamında, enflasyonun kontrol altına alınması ve makroekonomik oynaklığın azaltılmasına öncelik verilmesi gerektiği tespitinde bulunmuşlardır.

Zoli (2007), 1995-2006 dönemi için gelişmekte olan Avrupa ülkelerinde finansal gelişmenin durumunu çok boyutlu değerlendirdiği çalışmasında, panel veri yöntemini kullanmıştır. Yapılan analizlerde, enflasyonun gelişmekte olan Avrupa ülkelerinde özel sektör kredileri üzerinde olumsuz etkisi olduğu, yüksek enflasyon oranlarının aksine, 1995-2006 yılları arasında tek haneli enflasyonun gerçekleştiği dönemlerde özel sektöre verilen kredilerin daha fazla tercih edildiği bulgusu tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, kişi başına düşen gelirdeki artışın, banka kredileri üzerinde olumlu etkisi olduğu, LIBOR (London Interbank Offered Rate-Londra para piyasalarındaki bankalar arası borç verme faiz oranı) ile banka kredileri arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Keho (2009), Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (UEMOA)’nin yedi ülkesi için enflasyon ve finansal gelişme arasındaki uzun dönem ve nedensellik ilişkisini incelediği çalışmasında, altı ülkede enflasyon ve finansal gelişme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğuna dair bir bulgu elde edememiştir. Ayrıca çalışmada, finansal gelişmenin beş ülkede enflasyona neden olduğu, iki ülkede ise enflasyonun finansal gelişmeye neden olduğu tespit edilmiştir.

Kim & Lin (2010), enflasyon ve finansal gelişme arasındaki uzun ve kısa vadeli ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, 1960-2005 döneminde 87 ülke için dengesiz (unbalanced) panel verilerine Pesaran vd. (1999)’nin Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisini (Pooled Mean Group Estimator-PMGE) uygulamışlardır. Araştırmada, enflasyon ve finansal gelişme arasında kısa vadeli pozitif bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiş olup, veriler farklı gelir veya enflasyon gruplarına ayrıldığında, bu sonuçların yalnızca düşük gelirli veya düşük enflasyonlu ekonomilerde gözlemlenebildiği tespit edilmiştir.

Bittencourt (2011), 1985-2004 döneminde Brezilya’nın farklı 10 bölgesinde enflasyonun finansal gelişme üzerindeki etkisini panel veri yöntemiyle incelemiştir. Ampirik çalışma sonucunda, enflasyonun finansal gelişmeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, Wahid vd. (2011), Odhiambo (2012) ve Öztürk ve Karagöz (2012) enflasyonun finansal kalkınma üzerindeki etkisini incelemek için ARDL Sınır Testi (Autoregressive Distributed Lag Bound Test) yaklaşımını ve Hata Düzeltme Modelini (ECM) kullanmışlardır. Çalışmaların ortak sonucu, enflasyon ile finansal gelişme arasındaki ilişkinin kısa ve uzun vadede negatif olduğu ve enflasyonun finansal sektör performansının etkinliğini azalttığı yönündedir.

Abbey (2012), çalışmasında 1990-2008 dönemi için üç aylık verileri kullanarak Gana’daki enflasyon gelişiminin etkisini bulmaya çalışmıştır. Yapılan çalışmada, iki değişkenli ARDL, iki değişkenli VAR (Vector Autoregression Model) ve çok değişkenli NLLS (Doğrusal Olmayan En Küçük Kareler) yöntemi olmak üzere üç ekonometrik model kullanılmıştır. Ampirik sonuçlar; enflasyon ve finansal kalkınma arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığını; kısa vadede enflasyonun finansal kalkınma ile pozitif bir ilişkisi olduğunu, enflasyondan finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ve enflasyon - finansal gelişme ilişkisinde belli bir eşik değer olduğu ve bu eşik % 11-16 enflasyon oranı arasında olduğunu göstermiştir.

Almalki & Batayneh (2015), 1982-2013 dönemi için Suudi Arabistan'da enflasyon ve finansal gelişme ilişkisini araştırdığı çalışmalarında, ARDL sınır testi yöntemini kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlar, enflasyon ile finansal gelişme arasında istatistiksel olarak anlamlı uzun ve kısa vadeli negatif bir ilişki olduğunu, ekonomik büyümenin finansal gelişme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca, ticaret açıklığının finansal kalkınma üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkisi tespit edilmiş olup, enflasyon ve ticaretin serbestleştirilmesine yönelik politikaların finans sektörü performansını olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Lu, Guo, Dong & Wang (2017), finansal gelişme, para arzı, enflasyon ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmışlardır. VAR analizinin yapıldığı çalışmada, ABD'nin 1991Q1-2014Q4 dönemi ve Çin'in 2002Q1-2014Q4 dönemi arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Ampirik sonuçlarda, finansal gelişmenin para arzı, ekonomik büyüme ve enflasyon arasındaki sapma ilişkisini iyi bir şekilde açıkladığı ve itibari ekonomi ile reel ekonomi arasındaki yakınlaşmanın arttığı bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca, ABD ile karşılaştırıldığında, Çin'in halen sanayileşme döneminden ekonomik finansallaşma sürecine doğru bir seyir izlediği tespit edilmiştir.

II. MODEL ve YÖNTEM

Analiz bulguları ortaya konmadan önce kurulan modellere ve kullanılan ekonometrik yöntemlere ilişkin açıklamalara yer verilmektedir.

II.1. Model

Bu çalışmada, finansal gelişmenin farklı yönlerinin açıklanabilmesi için, en iyi temsil edebilen (proxy) değişkenlerin kullanılması tasarlanmıştır. Bu yüzden para arzı, kredi hacmi ve sermaye piyasalarına ilişkin miktar göstergelerinden yararlanılmak istenilmiştir. Ancak sermaye piyasalarına ilişkin sağlıklı verilere ulaşamadığından, finansal gelişmenin göstergesi olarak para arzına ve kredi hacmine ilişkin göstergeler tercih edilmiştir. Tüketici fiyatları endeksinden elde edilen enflasyon oranlarının yanında kontrol değişkeni olarak da mal ve hizmet ihracatı oranları modellerde yer almaktadır. Veri setine yönelik açıklayıcı bilgilere Tablo 1'de yer verilmektedir. Yapılan analizlerde Gauss 19 ve Stata 14.2 ekonometri paket programlarından yararlanılmıştır.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımlanması

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
LM3	Logaritmik Geniş Para Arzının (M3) GSYİH içindeki payı (%)	Dünya Bankası, WDI
LCR	Logaritmik Özel Sektöre Sağlanan Yurtiçi Kredilerin GSYİH içindeki payı (%)	Dünya Bankası, WDI
LIN	Logaritmik Enflasyon Oranları (Tüketici Fiyatları Endeksi) (%)	Dünya Bankası, WDI
LEX	Logaritmik Mal ve Hizmet İhracatının GSYİH içindeki payı (%)	Dünya Bankası, WDI

Tablo 1'de gösterilen ve her ülke grubu için logaritmik dönüşümleri yapılan değişkenlerle oluşturulan tam logaritmik modeller Denklem 1 ve 2'de gösterilmektedir.

Model 1:

$$LM3_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} LIN_{it} + \beta_{2i} LEX_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Düşük enflasyonlu ülkeler için ($i = 1, \dots, 11$) ve ($t = 1985, \dots, 2018$)

Yüksek enflasyonlu ülkeler için ($i = 1, \dots, 9$) ve ($t = 1985, \dots, 2018$)

Model 2:

$$LCR_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} LIN_{it} + \beta_{2i} LEX_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Düşük enflasyonlu ülkeler için ($i = 1, \dots, 11$) ve ($t = 1985, \dots, 2018$)

Yüksek enflasyonlu ülkeler için ($i = 1, \dots, 9$) ve ($t = 1985, \dots, 2018$)

Tablo 2: Analize Dahil Edilen Düşük Enflasyonlu Ülkeler

Analize Dahil Edilen Düşük Enflasyonlu Ülkeler			
1	Avustralya	7	İsviçre
2	Danimarka	8	İsveç
3	Japonya	9	İngiltere
4	Güney Kore	10	Amerika Birleşik Devletleri
5	Yeni Zelanda	11	Norveç
6	Singapur		

Tablo 3: Analize Dahil Edilen Yüksek Enflasyonlu Ülkeler

Analize Dahil Edilen Yüksek Enflasyonlu Ülkeler			
1	Brezilya	6	Güney Afrika
2	Çin	7	Türkiye
3	Kolombiya	8	Tayland
4	Malezya	9	Peru
5	Meksika		

Farklı ülke grupları için ülke sayılarının farklı olmasının gerekçesi ulaşılabilen verilerle ilgilidir. Modellerde i ; kesit boyutunu ve t ; zaman boyutunu göstermektedir.

II.II. Yöntem

Bu çalışmada, düşük ve yüksek enflasyonlu ülke veri setleriyle dinamik panel ekonometrik tahminler yapılmaktadır. Panel veri analizi, t zamanlı ve k değişkenden oluşan bir veri setini, n tane yatay kesit (firma, sektör, ülke) için oluşturmaya, böylece grup ve zaman etkilerini görebilmeye olanak sağlayan bir ekonometrik analizdir.

Enflasyon ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi tahmin edebilmek için bu çalışmada ikinci nesil eş bütünleşme testlerinden olan ve Westerlund (2006) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme analizi uygulanmaktadır. Fakat bu eş bütünleşme analizi yapılmadan önce bazı ön testlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ön testlerden biri, kesitler arasında bağımlılık olup olmadığının araştırılmasıdır. Günümüzde artan dış ticaret, finansal serbestleşme ve küreselleşme hareketlerinin etkisiyle birlikte, bir ülke ekonomisinde ortaya çıkan bir şokun diğer ülkeleri etkilemesi kaçınılmazdır. Bu durum, ampirik analizlerde yatay kesit bağımlılık “cross-section dependency” testleri ile belirlenebilmektedir. Değişkenlerde ve modelde kesitler arası bağımlılık olup olmadığına karar vermek için Breusch ve Pagan (1980) LM (Lagrange Multiplier) testi, CD (Cross Section Dependency) testi ve CD_{LM} testi (Pesaran (2004)) ile Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen LM_{adj} (Bias-Adjusted Cross Sectionally Dependence Lagrange Multiplier) testlerinden yararlanılmaktadır. Testin sıfır hipotezi “ H_0 : Kesitler arası bağımlılık yoktur” varsayımı üzerine kuruludur. Ampirik bulgulara göre, sıfır hipotezinin reddedilememesi, ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığını yani bir ülkede ortaya çıkan makroekonomik bir şokun paneli oluşturan diğer ülkeleri etkilemediğini göstermektedir ki; bu karşılaşılan bir durum değildir. Bu durumda modele birinci nesil panel birim kök testleri uygulamak gerekmektedir. Ancak, sıfır hipotezi reddedilir ve kesitler arası bağımlılığının olduğu tespit edilirse bu durumda da modele ikinci nesil panel birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir (Baltagi, 2008: 284; Nazlıoğlu, 2010: 142). Analizlerde yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesi durumunda, bu sonucun göz önünde

bulundurulması elde edilen analiz sonuçlarını önemli ölçüde etkilemektedir (Breusch & Pagan, 1980).

Yapılan analizler sonucunda, güncel ikinci nesil panel birim kök testlerinden biri olan ve yapısal kırılmaları dikkate alan Panel Fourier LM (Nazlıoğlu & Karul, 2017) Birim Kök Testinden yararlanılmaktadır. Yapısal kırılmalı birim kök testlerinin güvenilirliği için en önemli husus kırılma tarihlerinin, sayılarının ve formlarının isabetli bir şekilde önceden tespit edilebilmiş olmasıdır. Burada meydana gelebilecek güçlükler Fourier birim kök testleri ile aşılmaya çalışılmaktadır. Zira bu tip testler sadece sert kırılmalara değil kademeli (gradual) kırılmalara (yumuşak geçişlere) da izin vermektedir ve testin modellenmesi aşamasında kırılma formunun ve tarihlerinin önceden biliniyor olmasına gerek yoktur. Söz konusu testin boş hipotezi " H_0 : Birim kök vardır" varsayımı üzerine kuruludur.

Yapılması gereken bir diğer ön test ise eğim katsayılarının homojen mi yoksa heterojen mi olduğunun araştırılmasıdır. Eğim katsayılarının homojen ya da heterojen olması yapılacak olan eş bütünleşme testi için yol gösterici olacaktır. Yapılan test sonucunda, eğim katsayılarının heterojen olduğu tespit edilirse, heterojeniteyi dikkate alan eş bütünleşme analizlerinin yapılması gerekmektedir. Modelde eş bütünleşme denkleminin eğim katsayılarının homojen olup olmadığı; Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Eğim Homojenliği Testi (Slope Homogeneity Test - Δ testi) ile incelenmektedir. Delta testi, büyük örneklem için, Delta_{adj} testi, küçük örneklem için geçerlidir. Homojenite testinde sıfır hipotezi " H_0 : Eğim katsayıları homojendir" ve alternatif hipotez " H_1 : Eğim katsayıları heterojendir" şeklindedir. Homojenite testi, ülkelerden birinde gerçekleşen değişim ile diğer ülkelerin aynı düzeyde etkilenip etkilenmediğini test etmektedir.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı ise yapısal kırılmaları dikkate alan, yatay kesit bağımlılığının olduğu ve olmadığı durumlarda kullanılabilen ve Westerlund (2006) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme testi ile analiz edilmektedir. Uygulanan eş bütünleşme testinin sıfır hipotezi " H_0 : Eş bütünleşme ilişkisi vardır" varsayımı üzerine kurulu olup; söz konusu test, McCoskey ve Kao (1998)'nin LM testine dayanmakta, hem sabitte hem de trendde yapısal kırılmaları tespit etmeye olanak sağlamaktadır. Bu eş bütünleşme testi, açıklayıcı değişkenler arasında içsellik sorunu ve çoklu doğrusal bağlantı durumlarında istatistiksel olarak güçlüdür ve her kesit için farklı sayıda ve farklı tarihlerdeki kırılmalara izin vermektedir. Değişkenlerin uzun dönem katsayıları ise heterojeniteyi varsayan, kesitler arası bağımlılığı dikkate alan, Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen Augmented Mean Group Estimator (AMG- Arttırılmış Ortalama Grup Tahmincisi) yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir.

III. ANALİZ VE BULGULAR

Eş bütünleşme analizlerine geçmeden önce yapılması gereken ön testlerden biri olan yatay kesit bağımlılığı testleri, serilerin birim kök içerip içermediğini, birinci nesil mi yoksa ikinci nesil testlerle mi sınımanın doğru olacağına karar vermeye olanak sağlamaktadır. Eş bütünleşme denkleminin yatay kesit bağımlılığı sınaması ise yine eş bütünleşme ilişkisini birinci nesil mi yoksa ikinci nesil testlerle mi sınımanın doğru olacağına karar vermeye yardımcı olmaktadır.

Tablo 4 ve Tablo 5'te her iki ülke grubu için değişkenlerin ve eş bütünleşme denkleminin yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları (Düşük Enflasyonlu Ülkeler)

Değişkenler	DÜŞÜK ENFLASYONLU ÜLKELER							
	LM3		LCR		LIN		LEX	
Testler	İst. Değeri	Olasılık Değeri	İst. Değeri	Olasılık Değeri	İst. Değeri	Olasılık Değeri	İst. Değeri	Olasılık Değeri
CD _{lm1} (BP,1980)	93.535***	0.001	140.923***	0.000	133.041***	0.000	83.684***	0.008
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	3.674***	0.000	8.192***	0.000	7.441***	0.000	2.735***	0.003
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	-3.123***	0.001	-1.614**	0.053	-3.481***	0.000	-3.474***	0.000
LM _{adj} (PUY, 2008)	4.042***	0.000	8.789***	0.000	2.204**	0.014	5.287***	0.000
Eş Bütünleşme Denklemi								
Model 1				Model 2				
	İstatistik Değeri		Olasılık Değeri		İstatistik Değeri		Olasılık Değeri	
CD _{lm1} (BP,1980)	237.132***		0.000		231.186***		0.000	
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	17.366***		0.000		16.799***		0.000	
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	10.386***		0.000		10.166***		0.000	
LM _{adj} (PUY, 2008)	20.842***		0.000		33.355***		0.000	

Not: "****" işareti %1 ve "***" işareti %5 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları (Yüksek Enflasyonlu Ülkeler)

Değişkenler	YÜKSEK ENFLASYONLU ÜLKELER							
	LM3		LCR		LIN		LEX	
Testler	İst. Değeri	Olasılık Değeri	İst. Değeri	Olasılık Değeri	İst. Değeri	Olasılık Değeri	İst. Değeri	Olasılık Değeri
CD _{lm1} (BP,1980)	98.467***	0.001	57.186**	0.014	61.822***	0.000	49.211*	0.070
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	7.362***	0.000	2.497***	0.006	3.043***	0.000	1.557*	0.060
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	-2.082**	0.019	-3.302***	0.000	-3.352***	0.000	-3.253***	0.001
LM _{adj} (PUY, 2008)	15.940***	0.000	29.543***	0.000	4.050***	0.000	1.404*	0.080
Eş Bütünleşme Denklemi								
Model 1				Model 2				
	İstatistik Değeri		Olasılık Değeri		İstatistik Değeri		Olasılık Değeri	
CD _{lm1} (BP,1980)	160.570***		0.000		316.076***		0.000	
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	14.681***		0.000		33.007***		0.000	
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	9.900***		0.000		16.523***		0.000	
LM _{adj} (PUY, 2008)	9.528***		0.000		26.100***		0.000	

Not: "****" işareti %1 ve "***" işareti %5 ve "**" işareti %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4 ve Tablo 5'te yer alan yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına göre %1 anlamlılık düzeyinde kesitler arası bağımlılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuca göre, bir ülkede ortaya çıkan makroekonomik bir şokun diğer ülkeleri de etkileyeceği söylenebilmektedir.

Analiz sonuçları, ikinci nesil panel birim kök testlerinden olan Nazlıoğlu ve Karul (2017) tarafından ileri sürülen, yapısal kırılmaları dikkate alan ve kesitler arası bağımlılığa izin veren Panel Fourier LM birim kök testini uygulamaya olanak sağlamaktadır. Tablo 6 ve Tablo 7'de düşük ve yüksek enflasyonlu ekonomiler için her bir değişkenin Panel Fourier LM birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6: Düşük Enflasyonlu Ülkelerde LM3, LCR, LIN ve LEX Değişkeni Panel Fourier LM Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	LM3			LCR			LIN			LEX		
	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3
Avustralya	-0.860	-0.956	-1.506	-1.216	-1.374	-2.657	-4.463	-2.077	-1.726	-1.361	-2.991	-2.885
Danimarka	-1.592	-0.915	-0.772	-2.047	-0.241	0.297	-3.537	-2.696	-2.598	-1.288	-1.158	-0.841
Japonya	-2.060	-3.088	-1.017	0.147	0.166	0.882	-0.810	-0.794	-0.857	0.639	0.012	-0.097
G. Kore	1.048	-0.707	-0.907	0.771	-1.185	-0.040	-2.157	-0.735	-0.751	-2.402	-2.671	-2.655
Yeni Zelanda	-1.598	-2.434	-2.523	-1.335	-1.068	-2.282	-4.355	-3.403	-2.872	-0.812	-1.616	1.1692

Singapur	-0.210	-1.324	-0.706	-3.337	0.196	-4.070	-2.322	-3.211	-1.231	-2.524	-1.388	-1.142
İsviçre	-1.187	0.071	0.171	-2.774	-1.053	-1.272	-2.106	-2.020	-1.730	-1.052	-1.407	-1.076
İsveç	-1.460	-0.437	0.909	0.693	0.039	1.095	-1.416	-1.219	-1.213	-0.473	-0.475	-1.049
İngiltere	-3.305	-2.766	-2.730	-3.194	-0.911	-3.422	-2.895	-2.830	-2.245	-0.324	-0.612	-0.957
ABD	-2.286	0.777	0.790	-1.416	0.001	-0.804	0.013	-0.564	-0.451	-3.518	-1.575	-1.926
Norveç	-0.213	-0.007	0.167	-1.277	-0.618	0.046	-4.934	-3.073	-2.801	-2.008	-1.456	-1.526
Panel Sonuçları												
Z_{LM} (İst. Değeri)	9.193	5.232	6.743	8.573	7.618	4.856	1.709	0.726	1.982	8.506	3.757	3.432
p- değeri	1.000	0.999	1.000	1.000	1.000	1.000	0.956	0.766	0.976	1.000	0.999	0.997

Tablo 7: Yüksek Enflasyonlu Ülkelerde LM3, LCR, LIN ve LEX Değişkeni Panel Fourier LM Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	LM3			LCR			LIN			LEX		
	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3
Brezilya	-2.106	-1.148	-1.558	-2.934	-1.342	-0.827	-0.774	-2.229	-2.236	-0.642	-0.049	0.755
Çin	-2.394	-1.795	-0.957	-2.214	-1.379	-2.846	-1.493	-3.158	-2.621	-1.649	0.463	-2.150
Kolombiya	-2.562	-0.311	-0.372	-1.611	0.105	-0.852	-1.730	-2.152	-2.427	-2.676	-3.772	-4.011
Malezya	-0.233	-1.012	-0.616	0.861	-2.718	-0.214	-3.486	-0.623	-0.969	-3.298	1.669	1.491
Meksika	-3.894	-3.489	-3.153	-3.327	-2.107	-1.923	-3.056	-2.694	-2.966	-2.791	-2.939	-3.341
Güney Afrika	-1.907	-2.491	-1.451	-3.001	-2.568	-1.797	-3.047	-3.074	-2.802	-2.236	-0.928	-0.350
Türkiye	-1.884	-1.789	-2.531	-2.105	0.785	0.379	-0.543	-1.815	-1.952	-2.108	-3.071	-3.457
Tayland	-1.570	-2.410	-1.332	-2.335	-0.766	-2.730	-1.875	-0.534	-0.633	-2.862	-1.541	-1.696
Peru	-0.661	-0.925	-0.721	-1.233	-1.852	-0.460	-4.167	-4.188	-4.136	-0.245	0.475	0.164
Panel Sonuçları												
Z_{LM} (İst. Değeri)	5.071	2.099	3.026	4.697	3.722	3.748	3.466	-0.242	-1.066	4.367	4.711	3.076
p- değeri	1.000	0.982	0.998	1.000	0.999	0.999	0.997	0.404	0.143	1.000	1.000	0.999

Panel Fourier LM birim kök testi sonuçlarında düşük ve yüksek enflasyonlu ülkelerde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin seviyede birim kök içerdiği bulgusu elde edilmiştir. Dolayısıyla bu durum, eş bütünleşme testinin yapılmasına imkân sağlamaktadır. Ancak, öncelikle Model 1 ve Model 2'nin eş bütünleşme katsayılarının homojen olup olmadığına karar vermek gerekmektedir. Tablo 8'de homojenite test sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 8: Eğim Homojenliği Test Sonuçları

Testler	Düşük Enflasyonlu Ülkeler				Yüksek Enflasyonlu Ülkeler			
	Model 1		Model 2		Model 1		Model 2	
	Test İst.	Olasılık Değeri	Test İst.	Olasılık Değeri	Test İst.	Olasılık Değeri	Test İst.	Olasılık Değeri
Delta Tilde	3.236*	0.001	4.275*	0.000	5.234*	0.000	9.133*	0.000
Delta Tilde _{adj}	3.389*	0.000	4.477*	0.000	5.481*	0.000	9.565*	0.000

Not: "*" %1 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Tablo 8'de yer alan sonuçlara göre, Delta testlerinde modelin homojen olduğu üzerine kurulu H_0 hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilerek hem düşük enflasyonlu ülkelerde hem de yüksek enflasyonlu ülkelerde Model 1 ve Model 2'nin eş bütünleşme katsayılarının heterojen olduğuna karar verilmiştir. Bu durum, enflasyon ve ihracatta meydana gelen bir değişikliğin finansal gelişme göstergeleri üzerindeki etkisinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Her iki ülke grubunda tüm değişkenlerin seviyede birim kök içermesi, çoklu yapısal kırılmalara izin veren, yatay kesit bağımlılığını ve heterojeniteyi dikkate alan Westerlund (2006) panel eş bütünleşme testinin uygulanmasına olanak sağlamaktadır. Tablo 9'da ve Tablo 10'da sırasıyla düşük enflasyonlu ülkeler ve yüksek enflasyonlu ülkeler için yapısal kırılmalı panel eş bütünleşme test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 9: Düşük Enflasyonlu Ülkeler için Yapısal Kırılmalı Panel Eş Bütünleşme Test Sonuçları

<i>Düşük Enflasyonlu Ülkeler</i>	<i>Model 1</i>			<i>Model 2</i>		
	LM Test İstatistiği	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri	LM Test İstatistiği	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri
	Yapısal Kırılmasız Model			Yapısal Kırılmasız Model		
<i>Sabitli</i>	22.506	0.000	0.000	24.445	0.000	0.000
<i>Sabit ve Trendli</i>	9.051	0.000	0.010	10.989	0.000	0.020
	Yapısal Kırılmalı Model			Yapısal Kırılmalı Model		
<i>Sabitli</i>	11.985	0.000	0.860	10.208	0.000	0.450
<i>Sabit ve Trendli</i>	36.055	0.000	0.540	39.518	0.000	0.530
	Kırılma Tarihleri			Kırılma Tarihleri		
	<i>Sabitli Model</i>	<i>Sabit ve Trendli Model</i>		<i>Sabitli Model</i>	<i>Sabit ve Trendli Model</i>	
<i>Avustralya</i>	1994-2007	1990-2006		1990-2002	1990-2008	
<i>Danimarka</i>	1999-2007	1999-2006		1991-1999	1999-2008	
<i>Japonya</i>	1992-2010	2000-2008		1990-2000	1990-2000	
<i>G. Kore</i>	1994-2000	1994-2000		1994-2000	1994-2000	
<i>Yeni Zelanda</i>	1990-2007	1990		1990-2004	1990	
<i>Singapur</i>	1997-2008	1997-2007		1995-2011	1995-2004	
<i>İsviçre</i>	1995-2010	1990-1999		1990-2010	1990-2000	
<i>İsveç</i>	2000-2007	2000-2006		2000-2006	1992-2000	
<i>İngiltere</i>	1997-2006	1991-2010		2001	1990-2007	
<i>ABD</i>	1990-2008	1993-2007		1995-2007	1995-2007	
<i>Norveç</i>	2008	1994		2000-2007	1990-2000	

Not: Bootstrap olasılık değerleri 100 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir. Gecikme ve öncül 1 olarak alınmıştır.

Düşük enflasyonlu ülkeler için yapılan eş bütünleşme test sonuçlarına göre, serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğundan bootstrap kritik değerleri dikkate alınmakta ve eş bütünleşme ilişkisinin varlığı üzerine kurulu H_0 hipotezi %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde reddedilememektedir. Dolayısıyla, düşük enflasyonlu ülkeler için yapılan yapısal kırılmalı eş bütünleşme testinde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca Tablo 9'da ülkeler bazında kırılma tarihleri sunulmaktadır. Kırılma tarihleri incelendiğinde, 2008 küresel finans krizinin ve 1994 Doğu Asya mali krizinin etkisi açıkça görülmektedir.

Tablo 10: Yüksek Enflasyonlu Ülkeler için Yapısal Kırılmalı Panel Eş Bütünleşme Test Sonuçları

<i>Yüksek Enflasyonlu Ülkeler</i>	<i>Model 1</i>			<i>Model 2</i>		
	LM Test İstatistiği	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri	LM Test İstatistiği	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri
	Yapısal Kırılmasız Model			Yapısal Kırılmasız Model		
<i>Sabitli</i>	17.493	0.000	0.000	11.969	0.000	0.000
<i>Sabit ve Trendli</i>	4.497	0.000	0.120	7.163	0.000	0.000
	Yapısal Kırılmalı Model			Yapısal Kırılmalı Model		
<i>Sabitli</i>	-3.195	0.999	0.920	9.592	0.000	0.300
<i>Sabit ve Trendli</i>	19.120	0.000	0.690	29.518	0.000	0.420
	Kırılma Tarihleri			Kırılma Tarihleri		
	<i>Sabitli Model</i>	<i>Sabit ve Trendli Model</i>		<i>Sabitli Model</i>	<i>Sabit ve Trendli Model</i>	
<i>Brezilya</i>	2000	1993		1994-2007	1992-1998	
<i>Çin</i>	1990-1997	1998		1997-2012	2002-2008	
<i>Kolombiya</i>	1993-2011	1990-1999		2006	1991-1999	
<i>Malezya</i>	1995	1991		1994-2001	1991-1999	
<i>Meksika</i>	1990-2008	-		1990-2011	1994-2000	
<i>Güney Afrika</i>	1997-2004	1992-2005		1991-2004	2001-2007	
<i>Türkiye</i>	1993-2007	2000-2007		2006-2012	2001-2012	
<i>Tayland</i>	1996-2010	1997-2010		1990-2010	1996-2002	
<i>Peru</i>	1996-2009	1990-2001		1995-2011	1990-2000	

Not: Bootstrap olasılık değerleri 100 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir. Gecikme ve öncül 1 olarak alınmıştır.

Tablo 10’da yer alan yüksek enflasyonlu ülkeler için yapılan eş bütünleşme test sonuçlarına göre, benzer şekilde, serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğundan bootstrap kritik değerleri dikkate alınmakta ve eş bütünleşme ilişkisinin varlığı üzerine kurulu H_0 hipotezi %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde reddedilememektedir. Dolayısıyla, yüksek enflasyonlu ülkeler için yapılan yapısal kırılmalı eş bütünleşme testinde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesinden sonra, eşbütünleşme katsayıları, heterojeniteyi ve kesitler arası bağımlılığı dikkate alan Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen AMG yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Her iki ülke grubunun eşbütünleşme katsayıları tahmin sonuçları Tablo 11 ve Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 11: Düşük Enflasyonlu Ülkeler için Eşbütünleşme Katsayıları Tahmini (AMG)

<i>Model 1</i>						
	β_1			β_2		
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
AMG	-0.022***	0.021	0.000	-0.221	0.141	0.116
Ülke Sonuçları						
Avustralya	-0.045***	0.013	0.001	0.030	0.137	0.827
Danimarka	-0.002	0.031	0.942	-0.608**	0.307	0.048
Japonya	-0.026*	0.015	0.086	-0.280***	0.088	0.001
G. Kore	-0.066	0.067	0.326	0.046	0.258	0.857
Yeni Zelanda	-0.076***	0.039	0.000	0.400	0.351	0.255
Singapur	-0.015**	0.017	0.034	0.092	0.139	0.506
İsviçre	-0.063***	0.020	0.002	0.311	0.201	0.123
İsveç	0.016	0.015	0.279	-0.289*	0.174	0.098
İngiltere	0.098***	0.031	0.002	-1.231***	0.242	0.000
ABD	-0.006*	0.021	0.075	-0.433***	0.136	0.002
Norveç	-0.008	0.013	0.543	-0.475***	0.093	0.000
<i>Model 2</i>						
	β_1			β_2		
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
AMG	-0.007*	0.027	0.082	-0.246	0.175	0.160
Ülke Sonuçları						
Avustralya	-0.082***	0.019	0.000	0.105	0.202	0.600
Danimarka	0.223**	0.094	0.018	0.794	1.017	0.435
Japonya	-0.043**	0.017	0.011	-0.593***	0.092	0.000
G. Kore	-0.048*	0.025	0.063	0.051	0.093	0.587
Yeni Zelanda	-0.245***	0.047	0.000	0.285***	0.435	0.512
Singapur	-0.016	0.022	0.467	-0.828***	0.201	0.000
İsviçre	-0.014	0.013	0.259	0.057	0.116	0.622
İsveç	0.037*	0.022	0.095	-0.972***	0.279	0.001
İngiltere	0.091**	0.040	0.026	-0.885***	0.281	0.002
ABD	-0.009	0.021	0.640	0.017	0.117	0.880
Norveç	0.030	0.018	0.104	-0.745***	0.130	0.000

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 12: Yüksek Enflasyonlu Ülkeler için Eşbütünleşme Katsayıları Tahmini (AMG)

<i>Model 1</i>						
	β_1			β_2		
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
AMG	-0.063***	0.019	0.004	0.270***	0.082	0.001
Ülke Sonuçları						
Brezilya	-0.101***	0.033	0.002	0.430*	0.247	0.082
Çin	-0.046***	0.012	0.000	0.428***	0.045	0.000
Kolombiya	0.021	0.046	0.634	-0.185	0.231	0.422
Malezya	-0.104***	0.034	0.003	0.203*	0.110	0.066
Meksika	-0.004	0.044	0.912	-0.044	0.171	0.797
Güney Afrika	-0.017*	0.012	0.075	0.569***	0.135	0.000
Türkiye	-0.061***	0.021	0.003	0.354***	0.099	0.000
Tayland	-0.009	0.013	0.488	0.447***	0.057	0.000
Peru	0.001	0.014	0.926	0.231***	0.087	0.009
<i>Model 2</i>						

	β_1			β_2		
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
AMG	-0.029*	0.033	0.054	-0.049	0.109	0.650
Ülke Sonuçları						
Brezilya	0.184***	0.022	0.000	0.165	0.180	0.358
Çin	-0.064***	0.015	0.000	0.194***	0.526	0.000
Kolombiya	-0.030	0.036	0.408	0.036	0.255	0.887
Malezya	-0.039*	0.036	0.079	0.492***	0.115	0.000
Meksika	-0.073**	0.030	0.015	-0.573***	0.124	0.000
Güney Afrika	-0.065***	0.023	0.004	0.196	0.228	0.389
Türkiye	-0.177***	0.035	0.000	-0.395**	0.174	0.023
Tayland	0.063*	0.034	0.064	0.196*	0.114	0.085
Peru	-0.057***	0.020	0.004	0.135***	0.137	0.323

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 11’de yer alan eş bütünleşme tahminci sonuçları incelendiğinde, düşük enflasyonlu ülkelerde, enflasyon oranında %1’lik bir artışın, M3 para arzının GSYİH içerisindeki payını %0.022; özel sektöre verilen yurtiçi kredilerinin GSYİH içerisindeki payını ise %0.007 azalttığı tespit edilmiştir. Söz konusu ülkelerde, ihracat değişkeninde %1’lik bir artışın M3 para arzını %0.22; özel sektöre verilen yurtiçi kredileri ise yaklaşık %0.25 azalttığı bulgusu elde edilmiştir. Düşük enflasyonlu ülkelerden yalnız İngiltere’de enflasyon oranındaki %1’lik bir artışın M3 para arzını %0.098 arttırdığı tespit edilmiştir. Enflasyon ve M3 para arzı değişkenleri arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin tahminci katsayıları Danimarka, Güney Kore, İsveç ve Norveç’te katsayılar istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Avustralya, Japonya, Yeni Zelanda, Singapur, İsviçre ve ABD’de panel sonucu ile paralel olarak enflasyon oranındaki bir artışın M3 para arzını azalttığı bulgusu elde edilmiştir. Enflasyon ve özel sektöre verilen yurtiçi kredileri değişkenleri arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin tahminci katsayıları Singapur, İsviçre, ABD ve Norveç’te istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Danimarka, İsveç ve İngiltere’de enflasyon oranındaki %1’lik bir artışın, özel sektöre verilen yurtiçi kredileri sırasıyla %0.22, %0.037 ve %0.091 arttırdığı bulgusu elde edilmiştir. Avustralya, Japonya, Güney Kore ve Yeni Zelanda’da panel sonucunda olduğu gibi enflasyon oranındaki bir artışın özel sektöre verilen yurtiçi kredileri azalttığı bulgusu tespit edilmiştir.

Tablo 12’de yer alan bulgular incelendiğinde ise, yüksek enflasyonlu ülkelerde, enflasyon oranında %1’lik bir artışın, M3 para arzının GSYİH içerisindeki payını %0.063, özel sektöre verilen yurtiçi kredilerinin GSYİH içerisindeki payını ise %0.029 azalttığı tespit edilmiştir. Bu ülkelerde, ihracat değişkeninde %1’lik bir artışın M3 para arzını %0.27 arttırdığı; özel sektöre verilen yurtiçi kredileri ise yaklaşık %0.049 azalttığı bulgusu elde edilmiştir. Brezilya, Çin, Malezya, Güney Afrika, ve Türkiye’de panel sonucu ile benzer şekilde enflasyon oranındaki bir artışın M3 para arzını azalttığı bulgusu elde edilmiş olup, Kolombiya, Meksika, Tayland ve Peru’da eş bütünleşme tahminci katsayılarının istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Enflasyon ve özel sektöre verilen yurtiçi kredileri değişkenleri arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin tahminci katsayısı Kolombiya’da istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Çin, Malezya, Meksika, Güney Afrika, Türkiye ve Peru’da enflasyon oranındaki bir artışın özel sektöre verilen yurtiçi kredileri azalttığı; Brezilya ve Tayland’da ise enflasyon oranındaki bir artışın özel sektöre verilen yurtiçi kredileri arttırdığı bulgusu elde edilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Enflasyon oranının yüksek seyrettiği seçilmiş ülkeler ile enflasyon oranının daha düşük seyrettiği seçilmiş ülkeler için enflasyon ile finansal gelişme arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu çalışmada, 1985-2018 dönemi yıllık verilerine dinamik panel veri analizleri uygulanmıştır. Finansal gelişmenin göstergelerinden M3 para arzı ve özel sektöre verilen yurtiçi kredilerinin bağımlı değişken olduğu iki ayrı model kurulmuş olup, seçilmiş ülke grupları üzerinde karşılaştırmalı analizler yapılmıştır. Kurulan her iki modelde de enflasyon değişkeninin yanında, ihracat değişkeni

kontrol değişkeni olarak yer almış ve enflasyonun M3 para arzı üzerindeki etkisi ve özel sektöre verilen yurtiçi kredileri üzerindeki etkisi seçilmiş ülke grupları için incelenmiştir. Bulgular, hem yüksek enflasyonlu ülkelerde hem de düşük enflasyonlu ülkelerde enflasyonun finansal gelişmeyi negatif yönde etkilediğini göstermektedir. Bu bulgular literatürdeki sonuçlar ile uyum göstermektedir. Enflasyonun finansal gelişmeyi engelleyici etkisinin hem yüksek hem de düşük enflasyonlu ülke gruplarında geçerli olduğu ancak bu olumsuz etkinin derecesinin yüksek enflasyonlu ülke grubunda çok daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Nitekim, eş bütünleşme katsayı tahmincisi (AMG) sonuçları, enflasyondaki %1'lik bir artışın düşük enflasyonlu ülkelerde M3 para arzını %0.022 oranında azaltırken, yüksek enflasyonlu ülkelerde ise %0.063 oranında yani yaklaşık 3 kat daha fazla azalttığını göstermektedir. Diğer yandan, AMG testi sonuçları, enflasyondaki %1'lik bir artışın düşük enflasyonlu ülkelerde özel sektöre verilen yurtiçi kredilerini %0.007 oranında azaltırken, yüksek enflasyonlu ülkelerde ise %0.029 oranında yani yaklaşık 4 kat daha fazla azalttığını işaret etmektedir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, enflasyon oranının yüksek seyrettiği ülkelerde, yüksek enflasyonun belirsizlik yarattığı ve ekonomik karar birimlerinin gelecekle ilgili beklentilerinin olumsuz olduğu ifade edilebilir. Ayrıca yüksek enflasyonun, ülkede yaşayanların ulusal paradan kaçışını hızlandırdığı düşünüldüğünde, yüksek enflasyonun para arzı ve özel sektöre verilen yurtiçi kredileri üzerinde negatif etkiler yarattığı sonucu olağan görülmektedir. Dolayısıyla piyasa aktörleri açısından yüksek enflasyondan kaynaklanan belirsizlik durumunun, düşük enflasyonlu ekonomilere göre finansal gelişme üzerinde daha olumsuz etkiye sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Finansal liberalleşme sürecinin başlamasından bu yana, sermaye hareketlerinin önündeki engellerin en aza indiği düşünüldüğünde, derinliğe sahip bir finansal sistemin oluşması elzem hale gelmektedir. Politika yapıcıların, finansal gelişmenin önünde engel teşkil eden yüksek enflasyonun düşürülmesi yönünde adımlar atmaları önem arz etmektedir.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar olarak beyan ederiz. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmadığını ve tüm sorumluluğun çalışmanın yazarlarına ait olduğunu bildiririz.

Yazar Katkıları : Sena TÜRKMEN, çalışmada Model ve Yöntem, Analiz ve Bulgular bölümlerinde ve (veri toplama, analiz vs. gibi) aşamalarında katkı sağlamıştır. Hüseyin AĞIR, çalışmada Özet, Giriş, Seçilmiş Literatür, Model ve Yöntem bölümlerinde katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50.

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement : As the authors, we declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, we declare that ÖHÜİBF Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study.

Author Contributions : Sena TÜRKMEN contributed to the Model and Method, Analysis and Findings sections and stages (such as data collection, analysis etc.) in the study. Hüseyin AĞIR contributed to the study in the Abstract, Introduction, Selected Literature, Model and Method sections. Contribution rate of the 1st author: 50%, Contribution rate of the 2nd author: 50%.

Conflict of Interest : There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Abbey, E. N. (2012). Inflation and financial development: Evidence. *American Journal of Economics and Business Administration*, 4(4), 227–236. <http://doi.org/10.3844/ajebasp.2012.227.236>
- Ağır, H. (2010). *Türkiye'de finansal liberalizasyon ve finansal gelişme ilişkisinin ekonometrik analizi*. Ankara: BDDK Yayın No: 8.

- Almalki, A. M., & Batayneh, K. I. (2015). The relationship between inflation and financial development in Saudi Arabia. *The Journal of Developing Areas*, 49(6), 321–332. Retrieved from <https://eis.hu.edu.jo/deanshipfiles/conf113572649.pdf>
- Ang, J. B. (2007). Are financial sector policies effective in deepening the Malaysian financial system?, *Monash University*, Discussion Paper, 02/07. <http://doi.org/10.1111/j.1465-7287.2008.00110.x>
- Arestis, P., & Demetriades, P. (1997). Financial development and economic growth: assessing the evidence. *Economic Journal*, 107 (442), 783–799. Retrieved from <http://www.jstor.com/stable/2957802>
- Baltagi, B. (2008). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley & Sons.
- Ben Naceur, S., Ghazouani, S., & Omran, M. (2005). The determinants of stock market development in the MENA region. *Managerial Finance*, 477–489. <http://doi.org/10.1108/03074350710753753>
- Bittencourt, M. (2011). Inflation and financial development: Evidence from Brazil. *Economic Modelling*, 28(1–2), 91–99. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2010.09.021>
- Bittencourt, M. (2008). Inflation and financial development: Evidence from Brazil. *United Nations University*, Research Paper No: 2008/14.
- Boyd, J., Levine, R., & Smith, B. (2001). The impact of inflation on financial sector performance. *Journal of Monetary Economics*, 47, 221–248. [https://doi.org/10.1016/S0304-3932\(01\)00049-6](https://doi.org/10.1016/S0304-3932(01)00049-6)
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239–253. Retrieved from <http://www.jstor.com/stable/2297111>
- Cuadro, L., Gallego, S., & Herrero, A. G. (2003). Why do countries develop more financially than others? The role of the central bank and banking supervision. Retrieved from http://www.cass.city.ac.uk/conferences/emg_finance/Papers/Cuadro_Gallego_GarciaHerrero.pdf
- Çınar, S. (2010). OECD ülkelerinde kişi başına GSYİH durağan mı? Panel veri analizi. *Marmara University Journal of the Faculty of Economic & Administrative Sciences*, 29(2). Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3934>
- Dehasa, M., Druck, P., & Plekhanov, A. (2007). Relative price stability, creditor rights and financial deepening. *IMF Working Paper* No: 07/139. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Alexander_Plekhanov/publication/5125152_Relative_Price_Stability_Creditor_Rights_and_Financial_Deepening/links/02bfe513de16394dce000000.pdf
- Eberhardt, M., & Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: a novel estimator. *Munich Personal RePEc Archive*, 1-26. Retrieved from <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/17692/>
- Hansen, B. E. (1999). Threshold effects in non-dynamic panels: estimation, testing, and inference. *Journal of Econometrics*, 93(2), 345–368. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(99\)00025-1](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(99)00025-1)
- Haslag, J. H., & Koo, J. (1999). Financial repression, financial development and economic growth. *Federal Reserve Bank of Dallas*, Working Paper No: 9902. Retrieved from <https://www.dallasfed.org/~media/documents/research/papers/1999/wp9902.pdf>
- Huybens, E., & Smith, B. D. (1999). Inflation, financial markets and longrun real activity. *Journal of Monetary Economics*, 43, 283–315. [https://doi.org/10.1016/S0304-3932\(98\)00060-9](https://doi.org/10.1016/S0304-3932(98)00060-9)
- Kar M., & Ağır, H. (2005). Finansal derinleşme göstergeleri üzerine bir değerlendirme. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 42(496), 10–24.
- Keho, Y. (2009). Inflation and financial development: Cointegration and causality analysis for the UEMOA countries. *International Research Journal of Finance and Economics*, 27(10), 117–123. Retrieved from http://www.internationalresearchjournaloffinanceandconomics.com/ISSUES/irjfe_27_10.pdf
- Kim, D. H., & Lin, S. C. (2010). Dynamic relationship between inflation and financial development. *Macroeconomic Dynamics*, 14(3), 343–364. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/225207645.pdf>
- King, R. G., & Levine, R. (1993a). Finance and growth: Schumpeter might be right. *Quarterly Journal of Economics*, 108(3), 717–737. Retrieved from <http://www.jstor.com/stable/2118406>
- King, R. G., & Levine, R. (1993b). Finance, entrepreneurship, and growth: theory and evidence. *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 513–542. Retrieved from http://faculty.haas.berkeley.edu/ross_levine/papers/1993_jme_entrepreneurship.pdf
- Lee, C., & Wong, S. Y. (2005). Inflationary threshold effects in the relationship between financial development and economic growth: evidence from Taiwan and Japan. *Journal of Economic*

- Development*, 30(1), 49. Retrieved from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.458.2078&rep=rep1&type=pdf>
- Lu, X., Guo, K., Dong, Z., & Wang, X. (2017). Financial development and relationship evolvement among money supply, economic growth and inflation: a comparative study from the US and China. *Applied Economics*, 49(10), 1032–1045. <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1210776>
- Lynch, D. (1996). Measuring financial sector development: a study of selected Asia - Pacific countries. *The Developing Economies*, 34 (1), 1–27. Retrieved from http://www.ide.go.jp/library/English/Publish/Periodicals/De/pdf/96_01_01.pdf
- Montiel, P. J. (2003). Development of financial markets and macroeconomic policy. *Journal of African Economies*, 12(2), 12–52. https://doi.org/10.1093/jae/12.suppl_2.ii12
- Nazlıoğlu, Ş. (2010). *Makro iktisat politikalarının tarım sektörü üzerindeki etkileri: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir karşılaştırma* (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Nazlıoğlu, S., & Karul, C. (2017). Panel LM unit root test with gradual structural shifts. *40th International Panel Data Conference*, July 7-8, 2017, Thessaloniki-Greece, ss. 1–26. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Cagin_Karul/publication/319092838_Panel_LM_unit_root_test_with_gradual_structural_shifts/links/5990251c0f7e9bf4fbd54a9f/Panel-LM-unit-root-test-with-gradual-structural-shifts.pdf
- Odhiambo, N. M. (2012). The impact of inflation on financial sector development: Experience from Zambia. *Journal of Applied Business Research (JABR)*, 28(6), 1497–1508. <https://doi.org/10.19030/jabr.v28i6.7357>
- Ozturk, N., & Karagoz, K. (2012). Relationship between inflation and financial development: Evidence from Turkey. *International Journal of Alanya Faculty of Business*, 4(2), 81–87. Retrieved from <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423869086.pdf>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Empirical Economics*, 10–38. <https://doi.org/10.1007/s00181-020-01875-7>
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics*, 142(1), 50–93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias - adjusted LM test of error cross - section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105–127. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
- Shan, J., & Jianhong, Q. (2006). Does financial development lead economic growth? The case of China. *Annals of Economics and Finance*, 1, 231–250. Retrieved from <http://aeconf.com/Articles/May2006/aef070110.pdf>
- Thiel, M. (2001). Finance and growth: a review of theory and the available evidence. Directorate general for economic and financial affairs, *Economic Paper* No. 158. Retrieved from http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication884_en.pdf
- Wahid, A. N., Shahbaz, M., & Azim, P. (2011). Inflation and financial sector correlation: The case of Bangladesh. *International journal of economics and financial issues*, 1(4), 145–152. Retrieved from <https://mp.ra.ub.uni-muenchen.de/32935/>
- Westerlund, J. (2006). Testing for panel cointegration with multiple structural breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68(1), 101–132. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2006.00154.x>
- Zoli, E. (2007). Financial development in emerging Europa: The unfinished agenda. *IMF Working Paper* No 07245, Washington D.C.: IMF. Retrieved from https://www.elibrary.imf.org/doc/IMF001/08800-9781451868081/08800-9781451868081/Other_formats/Source_PDF/08800-9781451912616.pdf

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(3) ss: 593-605
Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(3) pp: 593-605
<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.728294

Geliş Tarihi / Received: 28.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 10.06.2020

ZITLIK STRATEJİSİ VEYA GÖRECELİ GÜÇ STRATEJİSİ: 2010'LU YILLARDA TÜRKİYE HİSSE SENEDİ PİYASASINDAN BİR KANIT

Fatih YİĞİT¹

Öz

Hisse senedi fiyatlarının geçmiş verileri kullanılarak gelecekteki fiyatların tahmin edilip edilemeyeceği, finans literatürünün en çok tartışılan konularından biri olmuştur. Finans literatürü, hisse senedi piyasalarında çeşitli anomalilerin varlığına ilişkin fikir birliğine varmıştır. Ancak aşırı tepki anomalisine dair bulgular halen çelişkilidir. Zıtlık stratejisi savunucuları “kazandıranları satma ve kaybettirenleri alma”nın normalüstü getiri sağlayacağını ileri sürerken göreceli güç stratejisi savunucuları tam tersini iddia etmektedir. Bu makale 2010’lu yıllarda Borsa İstanbul verisini kullanarak zıtlık veya göreceli güç stratejilerinin geçerliliğini incelemektedir. Portföy oluşturma dönemlerinde kazandıran portföyler, 2019 haricindeki tüm elde tutma dönemlerinde negatif normalüstü getiri sağlarken portföy oluşturma dönemlerinde kaybettiren portföyler tüm elde tutma dönemlerinde pozitif normalüstü getiri sağlamaktadır. Bulgular aşırı tepki hipotezini desteklemekte ve orta vadede kaybettirenlerin kazandıranlardan daha iyi performans gösterdiğini işaret etmektedir. Borsa İstanbul orta vadeli fiyat geri dönüşleri göstermekte ve yatırımcılar zıtlık stratejisi kullanarak normalüstü getiriler sağlayabilmektedir. Böylece Türkiye hisse senedi piyasasında zayıf formda piyasa etkinliğinin ihlali ortaya çıkarılmıştır. Aşırı tepkinin asimetric olduğu ve kaybettirenlerdense kazandıranlarda gözlemlenebileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Aşırı Tepki Anomalisi, Zıtlık Stratejisi, Göreceli Güç Stratejisi.

Jel Sınıflandırılması : G11, G14, C63.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, fatih.yigit@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1988-7962.

CONTRARIAN STRATEGY OR RELATIVE STRENGTH STRATEGY: AN EVIDENCE FROM THE TURKISH STOCK MARKET IN 2010S

Abstract

The question of whether future prices may be estimated using historical data of stock prices has been one of the most controversial topics in finance literature. The finance literature have reached a consensus about the presence of various anomalies in stock markets. However the empirical findings on overreaction anomaly are still inconsistent. Contrarian strategy advocates argue that "selling winners and buying losers" will yield abnormal returns while relative strength strategies assert vice versa. This study examines the profitability of contrarian or relative strength strategies using the data from Borsa Istanbul in 2010s. The winners portfolios in formation periods generate negative abnormal returns in all holding periods except 2019 while the losers portfolios in formation periods generate positive abnormal returns in all holding periods. The findings support the overreaction hypothesis and indicate that losers outperform winners in medium-term. Borsa Istanbul exhibits medium-term reversals and investors may acquire abnormal returns using contrarian strategy. Hence the violation of weak form market efficiency has been revealed in Turkish stock market. We conclude that overreaction is asymmetric and it may be observed in winners rather than losers.

Keywords : Overreaction Anomaly, Contrarian Strategy, Relative Strength Strategy.

Jel Classification : G11, G14, C63.

GİRİŞ

Hisse senedi fiyatlarının geçmiş verileri kullanılarak gelecekteki fiyatların tahmin edilemeyeceği, finans literatürünün en çok tartışılan konularından biri olmuşsa da farklı dönemlerde farklı piyasalarda yapılan ampirik çalışmaların birbiriyle çelişen bulgularını açıklayan bir teori henüz bulunmamaktadır. Fama (1965)'nin ufuk açıcı çalışması ile ortaya konulan etkin piyasalar hipotezi, bir menkul kıymet fiyatının gelecekte izleyeceği yolun rastgele sayılar serisinin izleyeceği yoldan daha tahmin edilebilir olmadığını ileri süren rastgele yürüyüş teorisine dayanmaktadır. Rastgele yürüyüş teorisinin iki hipotezi, ardışık fiyat hareketlerinin birbirinden bağımsız ve fiyat değişikliklerinin bazı olasılık dağılımlarına uygun olduğudur. Yaptığı ampirik çalışmayla ardışık fiyat hareketlerinin birbirinden bağımsız olduğunu gösteren Fama (1965), menkul kıymetler için her bir zaman noktasında gerçekleşen fiyatın, gerçek değer çok iyi bir tahmini olduğunu ve bu durumun etkin bir piyasanın varlığı anlamına geleceğini ileri sürmektedir. Buna göre gerçek değer değiştiğinde fiyatta da anında bir ayarlama gerçekleşecektir.

Fama (1970) fiyatların mevcut tüm bilgiyi tamamen yansıttığı piyasayı, etkin piyasa olarak tanımlayarak piyasa etkinliğini zayıf, yarı güçlü ve güçlü olmak üzere üç alt gruba ayırmıştır. Etkin piyasanın üç temel özelliği (1) işlem maliyetlerinin olmaması, (2) mevcut tüm bilginin piyasa katılımcıları tarafından bedelsiz olarak edinilebilmesi ve (3) mevcut bilginin, mevcut fiyata etkileri ve her hissenin gelecek fiyatlarının olasılık dağılımı konularında piyasa katılımcılarının aynı görüşte olması şeklinde sıralanmıştır. Bu şartların tamamını sağlayan bir piyasa pratikte bulunmayacağından, bu temel özellikler, etkin piyasanın varlığı için yeterli, ancak gerekli değildir. Piyasa etkinliğinin güçlü formunda mevcut fiyatlar, ilgili tüm bilgileri yansıtmaktayken yarı güçlü formda sadece halka açık bilgiler mevcut fiyata yansımaktadır. Zayıf formda ise yalnızca geçmiş fiyatlar, mevcut fiyat tarafından yansıtılmaktadır (Fama, 1970: 387-388).

Piyasa katılımcılarının rasyonel davrandıklarını ve rasyonel davranmayan kimi yatırımcıların sebep olduğu yanlış fiyatlamaların diğer rasyonel yatırımcılar tarafından hızlı bir şekilde düzeltildiğini öne süren etkin piyasa destekçilerinin argümanları, rasyonel olmayan yatırımcı davranışlarının fiyatları

etkilediğini ve bu etkilerin rasyonel arbitrajcular tarafından hızlı bir şekilde ortadan kaldırılamadığını gösteren davranışsal finans çalışmalarının bulguları ile kesinlikle çelişmektedir (Szyszka, 2013: 9).

Aşırı tepki anomalisinin varlığını ileri süren De Bondt & Thaler (1985), Bayes kuralının, bireylerin yeni veriye karşı nasıl tepki verdiğini açıklamada yetersiz kaldığının artık açıkça bilindiğini vurgulayarak bireylerin en son bilgiyi daha yüksek ve önceki veriyi daha düşük ağırlıklandırma eğiliminde olduklarını öne sürmektedir. Hisse senedi fiyatları sistematik olarak aşırıya kaçılırsa geri dönüşlerin, kazançlar gibi herhangi bir muhasebe verisi kullanılmaksızın sadece geçmiş getiri verilerinden tahmin edilebilmesi gerekecektir. Öne sürülen iki hipotezden birincisi hisse senedi fiyatlarındaki aşırı hareketleri, ters yöndeki fiyat hareketlerinin izleyeceği iken ikinci hipotez, ilk fiyat hareketi ne kadar aşırı ise ardından gelen ayarlamaların da o kadar büyük olacağıdır. Her iki hipotez de zayıf formda piyasa etkinliğinin ihlalini işaret etmektedir (De Bondt & Thaler, 1985: 793-795).

De Bondt & Thaler tarafından ulaşılan sonuçların yorumunun literatürdeki tartışması halen devam etmektedir. Bazıları bu sonuçları, zıtlık stratejisinin sistematik riskine ve şirket büyüklüğü etkisine bağlamaktadır. Bununla birlikte uzun vadede kaybettirenlerin sadece ocak ayında kazandıranlardan daha yüksek performans göstermesi nedeniyle elde edilen sonuçların aşırı tepkiye atfedilebilecek olup olmadığı açık değildir. Daha kısa dönemli getiri geri dönüşlerine ilişkin bazı çalışmalar, bir önceki hafta veya aydaki getirilere dayalı olarak seçilen zıtlık stratejisinin önemli normalüstü getiriler sağlayacağını göstermiştir. Ancak bu çalışmalar işlem yoğun olduğundan ve kısa vadeli fiyat hareketlerine dayandığından görünürdeki başarıları aşırı tepkiden ziyade kısa vadeli fiyat baskısının varlığını veya piyasadaki likidite eksikliğini yansıtıyor olabilir. Zıtlık stratejileri akademik literatürde oldukça ilgi görmesine rağmen piyasa etkinliğine ilişkin daha erken literatürde, geçmişte kazandıranların alınması ve kaybettirenlerin satılması şeklindeki göreceli güç stratejisine yoğunlaşmıştır (Jegadeesh & Titman, 1993: 65-66). Literatürde momentum etkisi olarak da adlandırılan göreceli güç stratejisi, zıtlık strateji ile önerilenin tam tersinin yapılması durumunda normalüstü getiri elde edilebileceğini iddia etmektedir.

Etkin piyasa hipotezinden davranışsal finans yaklaşımının piyasanın gerçekleriyle çok daha uyumlu olduğu, yatırımcı davranışlarının rasyonel olarak değerlendirilemeyecek bir içeriğe sahip olduğu yapılan birçok ampirik çalışmayla ortaya konulmuştur. Ancak zıtlık stratejisi veya göreceli güç stratejisinden hangisinin geçerli olduğu konusunda henüz bir fikir birliği bulunmamaktadır. Geçmiş getirileri düşük hisselerin alınması ve geçmiş getirileri yüksek hisselerin satılmasıyla ileride normalüstü getiri elde edilebileceğini iddia eden zıtlık stratejisi savunucuları ile tam tersini, geçmişte kazandıran hisselerin kazandırmaya, kaybettirenlerin ise kaybettirmeye devam edeceğini, ileri süren göreceli güç stratejisi savunucuları arasındaki tartışma devam etmektedir.

Çalışmanın amacı, Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senetlerinin, Ocak 2010-Aralık 2019 dönemindeki hareketleri incelenerek literatürdeki tartışmaya katkı sağlanmasıdır. Birbirine zıt iddiaları olan zıtlık ve göreceli güç stratejilerinin geçerliliği, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke hisse senedi piyasasında araştırıldığı gibi Türkiye hisse senedi piyasasında da birçok çalışmaya konu olmuşsa da birbiriyle tutarsız sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmaların, borsanın tamamını değil de sadece bazı borsa endekslerinde (BIST100, BIST50 gibi) yer alan hisse senetlerini dikkate almaları önemli bir kısıt olarak durmaktadır. Yine bazı çalışmalarda, yerel ve küresel kriz dönemlerini de içeren veri setlerinin kullanılması, kriz etkisinin sirayet ettiği yanlış sonuçlar elde edilmesine yol açabilecektir. Beklenen getirilerin hesaplanmasında hemen hemen bütün çalışmalar, bir borsa endeksini temel alarak gerçekleşen getiriden borsa endeksi getirisini çıkartarak hesaplama yapmıştır. Ancak her hisse senedinin, borsa endeksi ile aynı hareket etmediği açıktır. Bu nedenle piyasa modeli kullanılarak beklenen getirilerin hesaplanması önemli görünmektedir. Son olarak hisse senedi bölünmelerinin dikkate alındığına ilişkin bilgiye, daha önce yapılan herhangi bir çalışmada rastlanmamış olup hisse senedi bölünmeleri nedeniyle ortaya çıkan kırılmalar, aslında ilgili dönemde kazandıran bir hisse senedinin kaybettirdiği gibi yanlış bilgiler ortaya çıkarabileceğinden yanlış sonuçlara neden olacaktır. Çalışmada tüm bu sakıncaların giderilmesi suretiyle daha güvenilir sonuçlar elde edilerek literatüre katkı sağlanmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde aşırı tepki anomalisine ilişkin teorik çerçeve ile zıtlık ve göreceli güç stratejilerini destekler nitelikteki bazı çalışmalar incelenecektir. Diğer bölümde kullanılan veri ve

metodolojiden bahsedilecek; takip eden bölümde ise analiz bulguları tartışılacaktır. Sonuç bölümüyle çalışma tamamlanacaktır.

I. TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR İNCELEMESİ

Zıtlık stratejisi veya göreceli güç stratejisinin geçerliliğine ilişkin literatürdeki çalışmaların teorik temeli Kahneman & Tversky (1979) ve De Bondt & Thaler (1985) tarafından oluşturulmuştur. Kahneman & Tversky (1979) risk altında karar vermenin betimleyici bir modeli olan beklenen fayda teorisine eleştiri getirerek beklenti teorisi ismini verdikleri alternatif bir model geliştirmişlerdir. Riskli beklentiler arasındaki seçimler, fayda teorisinin temel ilkeleri ile tutarsız çeşitli etkiler gösterir. İnsanlar kesinlikle elde edilen sonuçlarla karşılaştırıldığında muhtemel sonuçlara daha az ağırlık verirler. Kesinlik etkisi adı verilen bu eğilim, kesin kazanç içeren seçimlerde riskten kaçınmaya ve kesin kayıp içeren seçimlerde ise risk arayışına sebep olmaktadır. Ayrıca insanlar üzerinde düşünülen tüm beklentiler tarafından paylaşılan bileşenleri genellikle göz ardı ederler. İzolasyon etkisi adı verilen bu eğilim, aynı seçenek farklı şekillerde sunulduğunda tutarsız tercihlere yol açar. Sonuçtaki varlıklar yerine kayıp ve kazançlara değer atfedilen ve olasılıkların yerini karar ağırlıklarının aldığı alternatif bir seçim teorisi geliştirilmiştir. Değer fonksiyonu, kazançlar için normalde iç bükey, kayıplar için çoğunlukla dış bükey ve kazançlara göre kayıplar için genellikle daha diktir. Karar ağırlıkları, düşük olasılıklar aralığında hariç olmak üzere, genellikle ilgili olasılıklardan daha düşüktür (Kahneman & Tversky, 1979: 263).

Kahneman & Tversky (1979) ile birlikte finans literatüründe etkisi hissedilir hale gelen davranışsal finans yaklaşımı, Fama (1965) ile ortaya konulan ve ardından yapılan çalışmalarla güçlenen etkin piyasalar hipotezinin test edildiği ampirik çalışmaların hızla gelişmesine imkân vermiştir. Hisse senedi piyasalarındaki birçok anomalinin, farklı dönemler için farklı piyasalarda incelenmesiyle zengin bir literatür ortaya çıkmıştır.

De Bondt & Thaler (1985), Bayes kuralını ihlal edecek şekilde, beklenmeyen ve ani yeni olaylara karşı birçok insanın aşırı tepki verme eğiliminde olduklarına ilişkin deneysel psikoloji araştırmalarından hareketle bu davranışların hisse senedi fiyatlarını etkileyip etkilemediğini incelemektedir. Aşırı tepki hipotezinin tahminleriyle tutarlı olarak, önceki dönemde kaybettiren portföylerin, önceki dönem kazandıran portföylere göre daha üstün performans gösterdiği bulunmuştur. Portföy oluşumundan otuz altı ay sonra, kaybettiren hisse senetleri kazandıranlara göre, ikincisi önemli derecede daha riskli olmasına rağmen, %25 daha fazla getiri sağlamıştır. Çalışma, önceki dönemde kazandıranlar ve kaybettirenler tarafından elde edilen ocak ayı getirilerine de ışık tutmaktadır. Kaybettiren portföyler, ancak portföylerin oluşturulmasından beş yıl sonra oldukça yüksek ocak ayı getirileri sağlamıştır.

Daha önceki çalışmayı tamamlayıcı olarak De Bondt & Thaler (1987) ise aşırı tepki hipotezini destekleyen ve şirket büyüklüğü ile riskteki farklılıklara dayanan iki alternatif hipotez ile tutarsız sonuçlara ulaşmıştır. Çalışmada mevsimsel model de incelenerek ocak ayındaki aşırı getirilerin, bir önceki yıl piyasa getirisinin yanında hem kısa hem de uzun dönemdeki geçmiş performans ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Daha önceki çalışmanın çarpıcı bulgularına rağmen “kazandıran-kaybettiren” etkisine ilişkin bazı hususların çözümsüz kaldığı vurgulanmaktadır. Bunlardan ilki fiyat düzeltme sürecinde varlığı açıkça bilinen dönemselliklerdir. Özellikle kaybettirenler için görülen dönemsellik genellikle ocak aylarında görülür. Çözümsüz kalan ikinci husus, düzeltmenin asimetric olarak görülmesidir. Portföy oluşturma tarihinden sonra kaybettirenler, kazandıranların kaybettirdiğinin üç katı kazandırmaktadır. Üçüncüsü, aşırı portföylerdeki şirketlerin özelliklerinin tamamen tanımlanmamış olmasıdır. Son olarak, yatırımcı aşırı tepkisinin göstergesi olan sonuçların yorumu sorgulanmaktadır. De Bondt & Thaler (1987), aşırı tepki hipotezini yeniden değerlendirmek amacıyla zamanla değişen risk primi ve piyasa etkinliğini daha geniş incelemenin yanında kazandıran-kaybettiren ilişkisi, şirket büyüklüğü, ocak ayı etkisi ile ilgili yeni ampirik bulguları tartışmaktadır.

Aşırı tepki hipotezinin bir çıkarımı, en çok kazandıranların ve kaybettirenlerin daha büyük fiyat geri dönüşleri gösterme eğilimidir (büyüklük etkisi). De Bondt & Thaler (1985), farklı uzunluktaki oluşturma dönemlerinden seçilen portföylerin elde tutma dönemlerindeki performanslarını

karşılaştırarak hipotezin bu çıkarımını destekleyecek bulgulara ulaşmıştır. Oluşturma dönemi ne kadar uzunsa ilk fiyat hareketlerinin ve takip eden geri dönüşlerin o kadar büyük olduğu görülmüştür. Ancak bu bulgular büyüklük etkisinin dönemselliğini gizlemektedir (De Bondt & Thaler, 1987: 560). De Bondt & Thaler (1987), kaybettirenlerin elde tutma dönemindeki aşırı getirilerini (özellikle ocak ayında), hem uzun hem de kısa dönem oluşturma dönemi performansı ile negatif ilişkili bulmuştur. Kazandıranların ocak ayı aşırı getirilerinin, önceki aralık ayı aşırı getirileri ile negatif ilişkili olduğu tespit edilerek bu durumun muhtemel sermaye kazancı vergisi kapama etkisini yansıtmakta olduğu ifade edilmiştir. Çalışmanın bir diğer bulgusu, kazandıran-kaybettiren etkisinin, sermaye varlıkları fiyatlama modeli (SVFM) betası ile ölçülen riskteki değişikliklere atfedilemeyeceği ve bir şirket büyüklüğü etkisi olmadığıdır. Küçük şirket etkisi kısmen bir kaybeden şirket etkisi iken kaybeden şirket etkisi çıkarıldığında dahi küçük şirketlerin aşırı getiri elde edebildiği tespit edilmiştir.

Farklı dönemlerde farklı piyasalarda yapılan bazı ampirik çalışmaların bulguları zıtlık stratejisi uygulanarak normalüstü getiri elde edilebileceğine işaret etmektedir. Yedi endüstrilemiş ülkede aşırı tepki hipotezini test eden Baytas & Cakici (1999), Amerikan piyasasında aşırı tepkinin varlığına ilişkin bir kanıt bulamamıştır. Ancak incelenen diğer ülkelerde uzun dönemli zıtlık stratejilerinin genellikle önemli olduğu tespit edilmiştir. Japonya ve İngiltere'nin de dâhil olduğu birçok ülkede kazandıran ve kaybettiren portföylerin getirilerinin, şirket büyüklüğü ile değil fiyat ile yakından ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Kolombo Borsasında aşırı tepki hipotezini inceleyen Gunasekarage & Power (2005), Ocak 1989 ile Aralık 2003 arasında 124 hisse senedinin aylık verisini kullanarak, kaybettiren portföyün kazandıran portföye göre daha iyi performans gösterdiğini tespit etmiştir. Gözlemlenen aşırı tepkinin asimetrik olduğu, kazandıranlardan çok kaybettirenlerde görüldüğü vurgulanmıştır. Şirket büyüklüğünün çalışma bulgularını etkilemediği anlaşılırken ocak ve kasım aylarında kümelenen normalüstü getiriler, yılın ayı etkisinin bulgular üzerinde etkili olabileceğini göstermiştir.

Aşırı tepki hipotezinin özel bir alanı da bir günlük normalüstü fiyat değişikliklerinden sonraki kısa vadeli fiyat tepkileridir. Çeşitli finansal piyasalarda yapılan ampirik çalışmalar, böyle fiyat değişikliklerinden sonra normal günlük dalgalanmalardan sonra gerçekleşenden daha büyük zıt yönlü fiyat hareketleri gerçekleştiğini göstermektedir (Caporale, Gil-Alana, & Plastun, 2018: 914).

Boubaker, Farag, & Nguyen (2015) özel olaylara kısa vadeli aşırı tepkiyi ve Mısır Menkul Kıymetler Borsasında (MMKB) fiyatların tahmin edilip edilemeyeceğini araştırmıştır. MMKB'de işlem gören 100 şirketin 2003-2009 dönemine ait verisi kullanılarak dört önemli olaya (terör saldırıları, yeni hükümetin kurulması, Orta Doğu bölgesindeki gerginlikler ve kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi) verilen kısa vadeli aşırı tepki incelenmiştir. Çalışmada MMKB'da kısa vadeli aşırı tepkinin varlığına ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. Kaybettirenlerin (kötü haber portföyleri), kazandıranlardan (iyi haber portföyleri) önemli derecede üstün performans gösterdiği ve yatırımcıların, kazandıranları satarak/kaybettirenleri alarak önemli normalüstü getiri elde edebileceği tespit edilmiştir. Terör saldırılarından sonraki üç gün için görülen negatif ve önemli normalüstü getirileri, olaydan sonraki dördüncü gündeki fiyat geri dönüşleri takip etmektedir. Orta Doğu bölgesindeki gerginliklerden dolayı olay gününde ortaya çıkan negatif ve önemli normalüstü getirileri ise olaydan bir gün sonraki fiyat geri dönüşleri takip etmektedir. Yeni hükümetin oluşumunun, olay sonrası ortalama normalüstü getiriler üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bulgular, büyük şirketler ile karşılaştırıldığında küçük şirketlerin, daha büyük fiyat geri dönüşlerine eğilimli olduğunu da göstermektedir. Çalışmanın bulguları, ilk olarak hisse senedi piyasasının mükemmel olmadığına ilişkin açık bir kanıt sunmaktadır. Yatırımcılar, aşırı tepki anomalisinden faydalanarak normalüstü getiri elde edebilecektir. İkincisi, düzenleyici kurumlar piyasa likiditesini artırmak için gelişmekte olan piyasalarda piyasa verimliliği seviyesini yükseltmek istediklerinden, piyasa kusurlarının belirlenmesi erken uyarı sistemi olarak çalışmaktadır.

Endonezya borsasında dokuz sektör endeksinin haftalık verilerini kullanarak aşırı tepki anomalisini araştıran Musnadi & Majid (2018), tüm sektör endekslerinde kazandıran portföyler için ve yalnızca bir sektör harici tüm endekslerde kaybettiren portföyler için aşırı tepki anomalisinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Caporale, Gil-Alana, & Plastun (2018) normalüstü fiyat değişikliklerinden bir gün sonraki kısa vadeli fiyat tepkilerini inceleyerek çeşitli finansal piyasalarda kullanılabilir kâr fırsatlarının yaratılıp yaratılamayacağını araştırmıştır. Aşırı tepki sonrası zıt tepkilerin

normal günlerdekenden farklı olacağına ilişkin klasik aşırı tepki anomalisi ve aşırı tepki sonrası, aşırı tepki ile aynı yönde fiyat hareketlerinin normal günlerdekenden farklı olacağına ilişkin atalet anomalisi, işlem robotu yaklaşımı kullanılarak test edilmiştir. Sonuçlar aşırı tepki anomalisinin varlığını işaret etmektedir. Fiyatların uzun dönemli aşırı tepkilerini inceleyen Caporale, Gil-Alana, & Plastun (2019), ise karşılaşılan durumun istatistiksel bir olgu mu yoksa işletilebilir kâr fırsatları sunan bir anomali mi olduğunu irdelemiştir. Aşırı tepki ve atalet anomalilerinin incelendiği analizlerde istatistiksel testlerin yanında stratejilerin kârlılıklarının test edilebilmesi için işlem robotu yaklaşımından yararlanılmıştır. Haftalık ve aylık veri kullanılmışsa da anomalilerin varlığını destekleyen bulgular daha çok haftalık veri ile yapılan analizlerden elde edilmiştir. Günlük verinin kullanıldığı Caporale, Gil-Alana, & Plastun (2018) ile bir karşılaştırma yapıldığında da aşırı tepki anomalisinin, Dow Jones Borsasında hem kısa hem de uzun dönemde geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Diğer bir grup ampirik çalışmanın bulguları ise göreceli güç stratejisi kullanılarak normalüstü getiri elde edilebileceğini göstermektedir. Jegadeesh & Titman (1993), geçmişte iyi performans gösteren hisse senetlerini alıp kötü performans gösterenleri satma (göreceli güç stratejisi) ile 3 ile 12 aylık elde tutma dönemlerinde önemli pozitif getiri elde edilip edilemeyeceğini incelemiştir. Geçmiş 6 aylık performanslarına göre seçilen ve 6 ay elde tutulan hisse senetlerinin, ortalama yıllık %12,01 oranında normalüstü getiri sağladıkları tespit edilmiştir. Göreceli güç stratejisinin kârlılığının, sistematik riskten veya temel faktörlere hisse senedi fiyat tepkilerinin gecikmesinden kaynaklanmadığı tespit edilmiştir. Ancak portföy oluşturma sonrasındaki ilk yılda elde edilen anormal getirilerin bir kısmının, takip eden iki yılda ortadan yok olduğu görülmüştür. 12 Avrupa ülkesinden 2.190 hisse senedinin 1978-1995 dönemindeki verilerini kullanarak hisse senedi getirilerinin izlediği yolu araştıran Rouwenhorst (1998) göreceli güç stratejisi ile oluşturulan uluslararası çeşitlendirilmiş kazandıran portföylerin, kaybettiren portföylerden ortalama aylık %1 daha fazla kazandırdığını gözlemlemiştir. Gözlemlenen üstün performansın bir yıl kadar devam ettiği ve riskin geleneksel ölçütlerine atfedilemeyeceği vurgulanmaktadır.

Hameed & Kusnadi (2002), altı Asya ülkesinde (Hong Kong, Singapur, Malezya, Güney Kore, Tayvan ve Tayland) orta vadede göreceli güç stratejilerinin kârlılığını araştırmıştır. Ancak incelenen ülkelerde stratejinin kârlılığını gösteren bulguya ulaşılamamıştır. İncelenen ülkelerin hisse senetlerinin tamamı göz önünde bulundurularak oluşturulan portföyler için küçük ancak istatistiksel olarak anlamlı getiriler elde edilmişse de bu etkinin şirket büyüklüğü ve işlem hacminden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Wang (2004) orta ve uzun vadeli göreceli güç stratejilerinin kârlılığını, Haziran 1995-Aralık 2000 döneminde Çin hisse senedi piyasasında incelemiştir. 6 aydan 2 yıla kadarki zaman ufuklarında göreceli güç stratejilerinin negatif ortalama getiri sağladıklarının tespit edildiği çalışmada şirket büyüklüğü, defter/piyasa değeri ve beta etkilerinin diğer piyasalardakine benzer olduğu anlaşılmıştır. Çin hisse senedi piyasasında risk temelli rasyonel fiyatlama modelinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye hisse senedi piyasasında aşırı tepki hipotezinin geçerliliğini araştıran çalışmalardan büyük kısmı hipotezi destekler bulgulara ulaşırken bazılarının elde ettiği bulgular hipotezin geçerliliğini doğrulayamamaktadır. Türkiye hisse senedi piyasasında Ocak 1999 ile Aralık 2003 arasında kısa vadeli aşırı tepki etkisinin varlığını araştıran Vardar & Okan (2008), 2001 krizi öncesinde ve sonrasında etkinin bulunduğuyla ilişkin kanıtlar elde etmiştir. Büyük fiyat artışı gösteren hisse senetlerinin kısa vadeli aşırı tepki etkisi gözlemlenirken büyük fiyat düşüşleri gösteren hisse senetlerinde aşırı tepki etkisini gösteren bulguya ulaşılamamıştır. Kazandıran portföylerde gözlemlenen fiyat geri dönüşlerinin, kriz öncesi dönemde kriz sonrası döneme göre daha belirgin olduğu vurgulanmıştır.

Doğukanlı & Ergün (2011) İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında (İMKB) aşırı tepki hipotezinin geçerliliğini ve zıtlık stratejileri kullanılarak normalüstü getiriler elde edilip edilemeyeceğini araştırmak amacıyla beş farklı endeksin (Ulusal 100, Ulusal 50, Ulusal 30, Ulusal Sınai ve Ulusal Mali) Temmuz 1998-Haziran 2008 dönemine ait verilerini incelemiştir. Ulusal 30 dışındaki endeksler için aşırı tepki hipotezini destekleyen bulgular elde edilerek İMKB'nin zayıf formda dahi etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Erdoğan & Elmas (2010) yatırımlarını bireysel olarak yöneten yatırımcılardan oluşan örneklem üzerinde yaptıkları çalışmada yatırımcıların anomalilere ilişkin görüşlerini incelemiştir. Çalışmanın aşırı

teпки hipotezine ilişkin bulgularına göre yatırımcıların %53,3'ü kısa vadede, %72,7'si ise orta ve uzun vadede zıtlık stratejileri ile normalüstü getiri elde edilebileceği görüşündedir.

Zıtlık ve göreceli güç stratejilerinin tahmin edilebilirliğini Borsa İstanbul'da araştıran Demirer, Yuksel, & Yuksel (2017), 1995-2014 döneminde 319 hisse senedine ilişkin veri setiyle piyasa durumu ve volatilitenin etkisini incelemiştir. Zıtlık stratejisi ile normalüstü getiri elde edilebileceğini gösteren bulgular, piyasanın durumunun sağlanacak normalüstü getirinin tahmininde istatistiksel olarak önemli olduğunu işaret etmektedir. Zıtlık stratejisinin kârlılığının tahmininde, kazandıran portföylerdeki kısa vadeli geri dönüşlerin çok daha önemli olduğu anlaşılmıştır. Dizdarlar & Can (2017) BIST 100 endeksinde yer alan hisse senetlerinin 2003-2016 dönemine ilişkin verisini kullanarak birer yıllık farklı portföylerle aşırı tepki hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. Elde edilen bulgular aşırı tepki hipotezinin geçersizliğine ilişkin kanıt sunmaktadır. Gemici & Cihangir (2018), Ocak 2007 ile Aralık 2017 arasında aylık veriler kullanarak Borsa İstanbul'da aşırı tepki hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. İncelenen 271 hisse senedi içinden her bir yıl için kazandıran ve kaybettiren portföyler belirlenerek takip eden yıldaki getiri performansları incelenmiştir. Aşırı tepki hipotezini ve zıtlık stratejisinin kârlılığını gösteren bulgular özellikle kazandıran portföylerin önemli fiyat geri dönüşleri gösterdiğini işaret etmektedir.

Türkiye hisse senedi piyasasında göreceli güç strateji uygulanarak normalüstü getiri elde edilip edilemeyeceğini araştıran Griffin, Ji, & Martin (2003), Ejaz & Polak (2015) ve Kaldırım (2017) göreceli güç stratejisi ile kısa vadede normalüstü getiri elde edilebileceği sonucuna varmışken Fernandes & Ornelas (2008) stratejinin normal üstü getiri sağlamadığını tespit etmiştir.

Makroekonomik riskin göreceli güç stratejisinin kârlılığını açıklayıp açıklayamadığını inceleyen Griffin vd. (2003), Türkiye'nin de içinde bulunduğu iyi veya kötü ekonomik durumdaki 40 ülkede stratejinin ekonomik olarak büyük ve istatistiksel olarak güvenilir kârlar sağladığını ve kârların 1 ile 5 yıllık zaman ufuklarında geri döndüğünü tespit etmiştir. Ejaz & Polak (2015) 2009 ile 2015 yılları arasında BIST50 endeksinde yer alan hisse senetlerine ilişkin veri seti kullanarak 3-6-9-12 aylık dönemlerde en çok kazandıran (en çok kaybettiren) hisse senetleriyle kazandıran (kaybettiren) portföyler oluşturmuştur. Farklı dönemlerde göreceli güç stratejisi uygulanmak suretiyle kısa vadede normalüstü getiri elde edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Temmuz 2008-Haziran 2015 döneminde BIST100 endeksi kapsamındaki hisse senetleri üzerinde çalışan Kaldırım (2017) da göreceli güç stratejisi ile normalüstü getiri elde edilip edilemeyeceğini incelemiştir. Uygulanan stratejinin normalüstü getiri sağladığını gösteren çalışma sonuçlarına göre en yüksek normalüstü getiri on iki aylık portföy oluşturma ve on iki aylık yatırım stratejisi olarak tespit edilmiştir. Ancak yüksek fiyatlı hisse senetlerinden oluşturulan portföylerde stratejinin başarısız olduğu anlaşılmıştır.

Fernandes & Ornelas (2008) ise 15 gelişmekte olan ülke hisse senedi piyasasının 1995-2005 dönemine ait verisini kullanarak göreceli güç stratejilerinden sağlanan kârların genelde pozitif olduğunu; ancak her zaman ekonomik ve istatistiksel olarak önemli olmadığını tespit etmiştir. Türkiye'nin de dâhil olduğu 10 ülkede zıtlık stratejisinin beklediği gibi fiyat geri dönüşleri güçlü şekilde görülmüştür.

II. VERİ VE METODOLOJİ

Çalışmada ayın son işlem günü kapanış fiyatı bulunan 245 adet hisse senedinin Ocak 2010-Aralık 2019 dönemine ilişkin aylık getiri verisi incelenmiştir. 2000'li yıllarda 2001 finansal krizi ve 2008 küresel finansal krizi etkilerini borsalarında hisseden Türkiye'nin bu dönem dışında kalan verilerinin kullanılması, kriz etkisinin azaldığı, daha doğru bir değerlendirme yapılmasına yol açacaktır. Piyasada birden fazla tipte hissesi bulunan şirketlerin, işlem hacmi en yüksek olan hisse senedi tipi dikkate alınmıştır. İncelenen örnekleme tespit edilen toplam 329 hisse senedi bölünmesi dikkate alınarak aylık getiriler hesaplanmıştır. Hisse senedi bölünmelerinin dikkate alınmaması durumunda ortaya çıkacak uç değerler, yanıltıcı ve yanıltıcı sonuçlar elde edilmesine yol açacaktır.

Kullanılan veriler Compustat veri tabanından temin edilerek analiz edilmiştir. Hisse bölünme oranı verisi kullanılarak hisse senedi fiyatlarının düzeltilmesinin ardından ay sonu kapanış fiyatları kullanılarak Ocak 2010-Aralık 2019 dönemine ilişkin aylık getiri (R_{it}) verisi hesaplanmıştır.

$$R_{it}=(P_{it}-P_{i,t-1})/P_{i,t-1} \quad \text{Denklem 1}$$

Literatürdeki kimi çalışmalarda normalüstü getiriyi bulmak için her bir hisse senedinin getirisinden piyasa getirisi veya incelenen hisselerin eşit ağırlıklı ortalamaları (ortalama getiri modeli) kullanılmış olsa da her bir hissenin piyasa ile aynı hareket ettiği varsayımına dayanıldığından ulaşılan sonuç doğru olmayacaktır. New York Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören hisse senetlerinin Ocak 1926-Aralık 1982 dönemindeki aylık getiri verisini analiz eden De Bondt & Thaler (1985) ve De Bondt & Thaler (1987), hisse senedi getirilerinin eşit ağırlıklı aritmetik ortalamasını piyasa endeksi olarak kullanmıştır. Ancak bunun yerine piyasa ve risk faktörlerinin dikkate alındığı basit piyasa modeli kullanılması çok daha doğru sonuç verecektir. Normalüstü getirilerin hesaplanmasında kullanılan metotları ve bu metotların performanslarını inceleyen Armitage (1995), değişen varyans ve otokorelasyon problemlerinin üstesinden gelemeyen ortalama getiri modelinin zayıflığını gösterirken bu problemlerin giderilmesinde başarılı olan piyasa modelinin en sık kullanılan ve eksikliklerine rağmen alternatifleri arasında en iyi metot olduğu sonucuna ulaşmıştır. Her bir hisse senedinin geçmiş 12 aylık getiri verisi ve piyasa modeli regresyon denklemi kullanılarak her bir gözlem için α_i ve β_i değerleri hesaplanmıştır. Denklemde yer alan piyasa getirisi (R_{mt}) olarak BİST100 endeksi kullanılmıştır.

$$R_{it}=\alpha_i+\beta_i R_{mt}+\varepsilon_{it} \quad \text{Denklem 2}$$

Piyasa modelindeki α_i ve β_i değerlerinin tespitinin ardından aşağıdaki denklem kullanılarak her bir gözlem için beklenen getiri tahmin edilmiştir.

$$E(R_{it})=\alpha_i+\beta_i R_{mt} \quad \text{Denklem 3}$$

Bir sonraki adımda ise gerçekleşen getiriden beklenen getiri çıkartılarak normalüstü getiri hesaplanmıştır. Hisse senedi getirisinin piyasa getirisi ile önceki dönemlerdeki birlikte hareketi dikkate alınarak hesaplanan beklenen getirinin, gerçekleşen getiriden çıkartılması ile bulunan normalüstü getirinin ortalama getiri modeli ile hesaplanandan daha gerçekçi sonuçlar vereceği beklenmektedir.

$$AR_{it}=R_{it}-E(R_{it}) \quad \text{Denklem 4}$$

Zıtlık stratejisini destekleyen çalışmaların ya kısa dönemli (1 hafta veya 1 ay) ya da uzun dönemli (3-5 yıl) getiri geri dönüşlerini, göreceli güç stratejisini destekleyen çalışmaların genelde 3-12 aylık zaman ufkunda yapıldığını işaret eden Jegadeesh & Titman (1993) zıtlık ve göreceli güç stratejilerine ilişkin literatürdeki tutarsızlıkların, kullanılan zaman ufkundan kaynaklanıyor olabileceğini ileri sürmektedir. Gerçekten de zıtlık stratejisini destekleyen çalışmaların büyük çoğunluğu ya kısa veya uzun vadeli zaman ufkunda yapılmıştır. Göreceli güç stratejisini destekleyen çalışmaların da büyük kısmı orta vadeli zaman ufkunda yapılmıştır. Örneğin, zıtlık stratejisini destekleyen bulgulara ulaşan De Bondt & Thaler (1985), De Bondt & Thaler (1987) ve Jones (1993) 3-5 yıllık zaman ufkunu kullanırken Jegadeesh (1990) bir aylık zaman ufkunda tahminde bulunmuştur. Göreceli güç stratejisini destekleyen bir sonuca ulaşan Jegadeesh & Titman (1993) ise 3-12 aylık zaman ufkunda bulgular elde etmiştir. Hem zıtlık stratejisine getirilen bu eleştiriyi sınamak hem de takvimsel anomalilerin etkisini ortadan kaldırmak amacıyla portföy oluşturma ve elde tutma dönemi olarak orta vadeli bir zaman ufkunda birer yıllık süreler dikkate alınarak hisse senetlerinin her bir portföy oluşturma dönemindeki kümülatif normalüstü getirisi hesaplanmıştır. Hesaplanan kümülatif normalüstü getiri, her bir hisse senedi için aynı yıl içindeki aylık normalüstü getirilerin toplamıdır.

$$CAR_i=\sum_t^0 AR_{it} \quad \text{Denklem 5}$$

Hisse senetlerinin 12 aylık portföy oluşturma dönemlerindeki kümülatif normalüstü getirileri hesaplandıktan sonra her bir portföy oluşturma döneminde en çok kazandıran %10'luk (25 hisse senedi) ve en çok kaybettiren %10'luk (25 hisse senedi) dilimler ile kazandıran ve kaybettiren portföyler

oluşturulmuştur. Portföy oluşturma dönemi p; kazandıran veya kaybettiren portföyler r olmak üzere aşağıdaki formül kullanılarak portföyün ortalama kümülatif normalüstü getirisi hesaplanmıştır. Her bir portföy oluşturma döneminde en çok kazandıran 25 hisse senedinin kümülatif normalüstü getirileri toplanarak kazandıran portföyünün kümülatif normalüstü getirisi, en çok kaybettiren 25 hisse senedinin kümülatif normalüstü getirileri toplanarak kaybettiren portföyünün kümülatif normalüstü getirisi hesaplanmıştır.

$$CAR_{p,r} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CAR_i \quad \text{Denklem 6}$$

Son aşamada ise her bir kazandıran ve kaybettiren portföyün takip eden dönemdeki ortalama kümülatif normalüstü getirisi hesaplanarak portföy oluşturma ve elde tutma dönemlerinde elde edilen ortalama kümülatif normalüstü getiriler arasında bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Analize dâhil edilen 245 hisse senedinin toplam 120 aylık verisine ilişkin betimleyici istatistikler aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Getiri ortalaması tüm örnekleme %1,73 iken kazandıran portföylerde %6,44 ve kaybettiren portföylerde -%9,98 olduğu görülmektedir. Normalüstü getiri ortalaması ise tüm örnekleme %0,45 iken kazandıran portföylerde %5,04 ve kaybettiren portföylerde -%4,42 olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Betimleyici İstatistikler

	Gözlem sayısı	Ortalama	Standart sapma	Minimum	Maksimum
<i>Tüm Örnekleme</i>					
R_{it}	29.400	0,0173	0,1404	-0,8333	4,0125
R_{mt}	29.400	0,0048	0,0614	-0,1399	0,1225
$E(R_{it})$	29.400	0,0128	0,0707	-0,4404	0,8157
AR_{it}	29.400	0,0045	0,1187	-0,9906	3,2495
CAR_i	29.400	0,0535	0,3716	-1,6236	3,5411
<i>Kazandıran Portföyler</i>					
R_{it}	2.700	0,0644	0,2160	-0,8333	2,1678
R_{mt}	2.700	0,0034	0,0604	-0,1399	0,1159
$E(R_{it})$	2.700	0,0140	0,0784	-0,4404	-0,6117
AR_{it}	2.700	0,0504	0,1907	-0,8930	2,0270
CAR_i	2.700	0,6049	0,4223	0,1977	3,1338
<i>Kaybettiren Portföyler</i>					
R_{it}	2.700	-0,0098	0,1481	-0,7440	1,9120
R_{mt}	2.700	0,0034	0,0604	-0,1399	0,1159
$E(R_{it})$	2.700	0,0344	0,0855	-0,3175	0,5572
AR_{it}	2.700	-0,0442	0,1304	-0,8107	1,7178
CAR_i	2.700	-0,5309	0,2650	-1,5058	-0,1806

Tüm örnekleme, 245 hisse senedinin 2010-2019 yıllarını kapsayan 120 aylık (10 yıl) gözleminden oluşmaktadır. Kazandıran ve kaybettiren portföyler 2010-2018 yıllarında (9 yıl) en çok kazandıran ve en çok kaybettiren 25'er hisse senedinden oluşmaktadır. R_{it} hisse senedinin aylık getirisini; R_{mt} piyasanın (BIST100) aylık getirisini; $E(R_{it})$ piyasa modeli kullanılarak belirlenen hisse senedinin beklenen aylık getirisini; AR_{it} gerçekleşen getiriden beklenen getiri çıkartılarak bulunan aylık normalüstü getiriyi ve CAR_i on iki aylık süre zarfında gerçekleşen kümülatif normalüstü getiriyi temsil etmektedir.

III. ANALİZ BULGULARI

Yapılan analizler sonucunda kazandıran ve kaybettiren portföylerin her bir portföy oluşturma ve takip eden elde tutma dönemindeki ortalama kümülatif normalüstü getirileri aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Kazandıran portföyler, dokuz portföy oluşturma döneminde en yüksek (Ocak-Aralık 2010 döneminde) yıllık %141,19 getiri sağlamışken en düşük (Ocak-Aralık 2012 döneminde) %34,48 getiri sağlamıştır. Kazandıran portföyler, Ocak-Aralık 2019 elde tutma dönemi hariç, incelenen tüm elde tutma dönemlerinde negatif getiri sağlamıştır. Gözlemlenen bu kayıplar, en yüksek (Ocak-Aralık 2012 döneminde) yıllık %54,66 ve en düşük (Ocak-Aralık 2014 döneminde) yıllık %22,68 olarak gerçekleşmiştir.

Kaybettiren portföylerin performansları incelendiğinde ise elde tutma dönemlerinin tümünde pozitif getiri sağladıkları görülmektedir. Kaybettiren portföyler portföy oluşturma dönemlerinde en yüksek (Ocak-Aralık 2011 döneminde) %71,78 ve en düşük (Ocak-Aralık 2013 döneminde) %3,76 kaybettirirken elde tutma dönemlerinde en yüksek (Ocak-Aralık 2019 döneminde) %62,29 ve en düşük (Ocak-Aralık 2012 döneminde) %1,82 kazandırmıştır.

Tablo 2: Portföy Oluşturma ve Elde Tutma Dönemleri Normalüstü Portföy Getirileri

Portföy Oluşturma Dönemi (1)	Elde Tutma Dönemi (2)	Kazandıran Portföy		Kaybettiren Portföy	
		(1)	(2)	(1)	(2)
Ocak-Aralık 2010	Ocak-Aralık 2011	1,4119	-0,3901	-0,3556	0,1320
Ocak-Aralık 2011	Ocak-Aralık 2012	0,4716	-0,5466	-0,7178	0,0182
Ocak-Aralık 2012	Ocak-Aralık 2013	0,3448	-0,2415	-0,6671	0,1911
Ocak-Aralık 2013	Ocak-Aralık 2014	0,4535	-0,2268	-0,0376	0,0987
Ocak-Aralık 2014	Ocak-Aralık 2015	0,4725	-0,3622	-0,4432	0,0547
Ocak-Aralık 2015	Ocak-Aralık 2016	0,4288	-0,2369	-0,5818	0,1997
Ocak-Aralık 2016	Ocak-Aralık 2017	0,6170	-0,4192	-0,4529	0,1756
Ocak-Aralık 2017	Ocak-Aralık 2018	0,5749	-0,3295	-0,5860	0,2768
Ocak-Aralık 2018	Ocak-Aralık 2019	0,6686	0,2926	-0,5974	0,6229
Ortalama		0,6048	0,2926	-0,5974	0,6229

Portföy oluşturma döneminde kazandıran portföyünde iken elde tutma döneminde kaybettiren portföyüne giren (kazandıran-kaybettiren) ve hem portföy oluşturma döneminde hem de elde tutma döneminde kazandıran (kazandıran-kazandıran) portföyünde yer alan hisse senetleri ile portföy oluşturma döneminde kaybettiren portföyünde yer alırken elde tutma döneminde kazandıran (kaybettiren-kazandıran) portföyüne giren ve hem portföy oluşturma döneminde hem de elde tutma döneminde kaybettiren (kaybettiren-kaybettiren) portföyünde bulunan hisse senetleri sayıları aşağıdaki tabloda sunulmaktadır. Portföy oluşturma döneminde kazandıran portföyünde bulunan hisse senetlerinin ortalama 11,33 tanesi (%45,33) takip eden elde tutma döneminde en çok kaybettiren hisse senetlerinden oluşan kaybettiren portföyüne, ortalama 2,2 tanesi (%8,8) takip eden elde tutma döneminde yine en çok kazandıran hisse senetleri arasında yer almaktadır. Portföy oluşturma döneminde kaybettiren portföyünde bulunan hisse senetlerinde bu etki daha zayıf görülmekte olup hisse senetlerinin ortalama 6,11 tanesi (%24,44) takip eden elde tutma döneminde en çok kazandıran hisse senetlerinden oluşan kazandıran portföyüne, ortalama 1,33 tanesi (%5,33) takip eden elde tutma döneminde yine en çok kazandıran hisse senetleri arasında yer almaktadır.

Tablo 3: Takip Eden Dönemlerde Kazandıran / Kaybettiren Portföylerde Yer Alan Hisse Senedi Sayıları

Portföy Oluşturma Dönemi	Elde Tutma Dönemi	Kazandıran / Kaybettiren	Kazandıran / Kazandıran	Kaybettiren / Kazandıran	Kaybettiren / Kaybettiren
Ocak-Aralık 2010	Ocak-Aralık 2011	13	3	6	-
Ocak-Aralık 2011	Ocak-Aralık 2012	14	-	4	-
Ocak-Aralık 2012	Ocak-Aralık 2013	12	-	8	-
Ocak-Aralık 2013	Ocak-Aralık 2014	10	2	6	2
Ocak-Aralık 2014	Ocak-Aralık 2015	11	2	4	2
Ocak-Aralık 2015	Ocak-Aralık 2016	12	2	6	1
Ocak-Aralık 2016	Ocak-Aralık 2017	14	-	8	1
Ocak-Aralık 2017	Ocak-Aralık 2018	12	-	7	1
Ocak-Aralık 2018	Ocak-Aralık 2019	4	2	6	1
Ortalama		11,33	2,2	6,11	1,33
Oran		%45,33	%8,8	%24,44	%5,33

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Birbirine zıt iddiaları olan zıtlık ve göreceli güç stratejilerinin geçerliliği, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke hisse senedi piyasasında araştırıldığı gibi Türkiye hisse senedi piyasasında da birçok çalışmaya konu olmuşsa da birbiriyle tutarsız sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmaların, borsanın tamamını değil de sadece bazı borsa endekslerinde (BIST100, BIST50 gibi) yer alan hisse senetlerini dikkate almaları önemli bir kısıt olarak durmaktadır. Yine bazı çalışmalarda, yerel ve küresel kriz dönemlerini de içeren veri setlerinin kullanılması, kriz etkisinin sirayet ettiği yanlı sonuçlar elde edilmesine yol açabilecektir. Beklenen getirilerin hesaplanmasında hemen hemen bütün çalışmalar, bir borsa endeksini temel alarak gerçekleşen getiriden borsa endeksi getirisini çıkartarak hesaplama yapmıştır. Ancak her hisse senedinin, borsa endeksi ile aynı hareket etmediği açıktır. Bu nedenle piyasa modeli kullanılarak beklenen getirilerin hesaplanması önemli görünmektedir. Son olarak hisse senedi bölünmelerinin dikkate alındığına ilişkin bilgiye, daha önce yapılan herhangi bir çalışmada rastlanmamış olup hisse senedi bölünmeleri nedeniyle ortaya çıkan kırılmalar, aslında ilgili dönemde kazandıran bir hisse senedinin kaybettirdiği gibi yanlış bilgiler ortaya çıkarabileceğinden yanlı sonuçlara neden olacaktır. Çalışmada tüm bu sakıncaların giderilmesi için ilgili dönemde verisine ulaşılan tüm hisselerin değerlendirmeye alınması, 2000'li yıllara kıyasla kriz etkisinin oldukça azaldığı 2010'lu yıllara ilişkin verilerin kullanılması, piyasa modeli kullanılarak beklenen getirilerin hesaplanması, hisse senedi bölünmelerinin de hesaplamalarda dikkate alınması suretiyle daha güvenilir sonuçlara ulaşılarak literatüre katkı sağlanmaktadır.

Zıtlık stratejilerini destekleyen çalışmaların ya kısa dönemli (1 hafta veya 1 ay) ya da uzun dönemli (3-5 yıl) getiri geri dönüşlerini, göreceli güç stratejilerini destekleyen çalışmaların genelde 3-12 aylık zaman ufkunda yapıldığını işaret eden Jegadeesh & Titman (1993) zıtlık ve göreceli güç stratejilerine ilişkin literatürdeki tutarsızlıkların, kullanılan zaman ufkundan kaynaklanıyor olabileceğini ileri sürmektedir. Hem zıtlık stratejisine getirilen bu eleştiriyi sınamak hem de takvimsel anomalilerin etkisini ortadan kaldırmak amacıyla portföy oluşturma ve elde tutma dönemi olarak birer yıllık süreler dikkate alınarak analiz yapılmıştır.

Portföy oluşturma dönemlerinde kazandıran portföylerin, bir dönem haricinde, incelenen tüm elde tutma dönemlerinde negatif normalüstü getiri sağladığı; portföy oluşturma dönemlerinde kaybettiren portföylerin ise tüm elde tutma dönemlerinde pozitif normalüstü getiri sağladıkları görülmüştür. Elde edilen bu bulgu, hisse senedi fiyatlarındaki aşırı hareketleri, ters yöndeki fiyat hareketlerinin izleyeceğine ilişkin aşırı tepki hipotezini desteklemekte ve zayıf formda piyasa etkinliğinin ihlalini göstermektedir.

Portföy oluşturma döneminde kazandıran portföyünde bulunan hisse senetlerinin ortalama 11,33 tanesi (%45,33) takip eden elde tutma döneminde en çok kaybettiren hisse senetlerinden oluşan kaybettiren portföyüne girerken portföy oluşturma döneminde kaybettiren portföyünde bulunan hisse senetlerinde bu etki daha zayıf görülmekte olup hisse senetlerinin ortalama 6,11 tanesi (%24,44) takip eden elde tutma döneminde en çok kazandıran hisse senetlerinden oluşan kazandıran portföyüne girmektedir. Bu bulgu ise aşırı tepkinin asimetrik olduğuna, kazandıranlardan çok kaybettirenlerde görüldüğüne dair literatürdeki çalışmaların (Vardar & Okan (2008), Demirer, Yuksel, & Yuksel (2017), Gemici & Cihangir (2018) gibi) bulguları ile örtüşmektedir. Aşırı tepki hipotezinin geçersizliğine ilişkin bulgulara ulaşan Dizdarlar & Can (2017)'in sadece BİST 100 endeksindeki hisselerin dikkate alınması ve kriz etkisinin sirayet ettiği 2003-2016 dönemine ilişkin verinin kullanılmasından dolayı; göreceli güç stratejinin geçerliliğine ilişkin bulgulara ulaşan Griffin, Ji, & Martin (2003), Ejaz & Polak (2015) ve Kaldırım (2017)'in ise bir yıldan daha kısa zaman ufkuları kullanılması, borsanın tamamının değil de sadece bazı endekslerdeki hisselerin dikkate alınması gibi nedenlerle bu sonuçlara ulaştıkları değerlendirilmektedir.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar olarak beyan ederim. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmadığını ve tüm sorumluluğun çalışmanın yazarına ait olduğunu bildiririm.

Teşekkür : Faydalı önerileri için anonim hakemlere ve süreç boyunca destekleri için editör(ler)e teşekkür ederim.

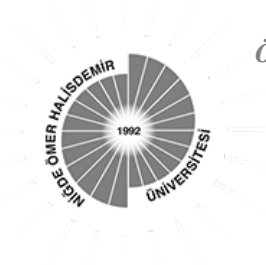
Ethics Statement : The author declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation OHUIIBF Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Acknowledgement : I thank the anonymous referees for their useful suggestions and the editor(s) for their support during the process.

KAYNAKÇA

- Armitage, S. (1995). Event study methods and evidence on their performance. *Journal of Economic Surveys*, 9(1), 25—52. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6419.1995.tb00109.x>
- Baytas, A., & Cakici, N. (1999). Do markets overreact: international evidence. *Journal of Banking & Finance*, 23(7), 1121—1144. [https://doi.org/10.1016/S0378-4266\(98\)00133-2](https://doi.org/10.1016/S0378-4266(98)00133-2)
- Boubaker, S., Farag, H., & Nguyen, D. K. (2015). Short-term overreaction to specific events: Evidence from an emerging market. *Research in International Business and Finance*, 35, 153—165. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2014.10.002>
- Caporale, G. M., Gil-Alana, L., & Plastun, A. (2018). Short-term price overreactions: Identification, testing, exploitation. *Computational Economics*, 51(4), 913—940. <https://doi.org/10.1007/s10614-017-9651-2>
- Caporale, G. M., Gil-Alana, L., & Plastun, A. (2019). Long-term price overreactions: Are markets inefficient? *Journal of Economics and Finance*, 43(4), 657—680. <https://doi.org/10.1007/s12197-018-9464-8>
- De Bondt, W. F. M., & Thaler, R. H. (1985). Does the stock market overreact? *The Journal of Finance*, 40(3), 793—805. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1985.tb05004.x>
- De Bondt, W. F. M., & Thaler, R. H. (1987). Further evidence on investor overreaction and stock market seasonality. *The Journal of Finance*, 42(3), 557—581. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1987.tb04569.x>
- Demirer, R., Yuksel, A., & Yuksel, A. (2017). Flight to quality and the predictability of reversals: The role of market states and global factors. *Research in International Business and Finance*, 42, 1445—1454. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2017.07.082>
- Dizdarlar, H. I., & Can, R. (2017). Aşırı tepki hipotezinin geçerliliğinin test edilmesi: Borsa İstanbul Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16. ÜİK Özel Sayısı, 815—832. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/368044>
- Doğukanlı, H., & Ergün, B. (2011). Davranışsal finans etkin piyasalara karşı: Aşırı tepki hipotezinin İMKB'de araştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 321—336. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/4386/60266>
- Ejaz, A., & Polak, P. (2015). Existence of short term momentum effect and stock market of Turkey. *Investment Management and Financial Innovations*, 12(4), 9—15. Retrieved from https://businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/6992/imfi_e_n_2015_04_Ejaz.pdf
- Erdoğan, M., & Elmas, B. (2010). Hisse senedi piyasalarında görülen anomaliler ve bireysel yatırımcı üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 279—300. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/487073>
- Fama, E. F. (1965). The behavior of stock-market prices. *The Journal of Business*, 38(1), 34—105. Retrieved from www.jstor.org/stable/2350752
- Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: A review of theory and empirical work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383—417. <https://doi.org/10.2307/2325486>

- Fernandes, J. L. B., & Ornelas, J. R. H. (2008). Momentum and reversal puzzle in emerging markets. *The Icfai University Journal of Behavioral Finance*, 5(3), 54—71. <https://doi.org/10.2139/ssrn.676392>
- Gemici, E., & Cihangir, M. (2018). Borsa İstanbul pay senedi piyasasında aşırı tepki. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 289—298. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/odusobiad/issue/38639/397619>
- Griffin, J. M., Ji, X., & Martin, J. S. (2003). Momentum investing and business cycle risk: Evidence from pole to pole. *The Journal of Finance*, 58(6), 2515—2547. <https://doi.org/10.1046/j.1540-6261.2003.00614.x>
- Gunasekarage, A., & Power, D. M. (2005). Stock market overreaction: Some evidence from the Colombo Stock Exchange. *Journal of Emerging Markets*, 10(1), 5—17. Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/95db/f0984392636d39b3577b60ab953578ed9098.pdf>
- Hameed, A., & Kusunadi, Y. (2002). Momentum strategies: Evidence from Pacific Basin stock markets. *Journal of Financial Research*, 25(3), 383—397. <https://doi.org/10.1111/1475-6803.00025>
- Jegadeesh, N. (1990). Evidence of predictable behavior of security returns. *The Journal of Finance*, 45(3), 881—898. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1990.tb05110.x>
- Jegadeesh, N., & Titman, S. (1993). Returns to buying winners and selling losers: Implications for stock market efficiency. *The Journal of Finance*, 48(1), 65—91. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1993.tb04702.x>
- Jones, S. L. (1993). Another look at time-varying risk and return in a long-horizon contrarian strategy. *Journal of Financial Economics*, 33(1), 119—144. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(93\)90027-9](https://doi.org/10.1016/0304-405X(93)90027-9)
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263—291. <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Kaldırım, Y. (2017). Momentum anomalisi ve düşük fiyat anomalisi: BIST 100 endeksine yönelik araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 77—90. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/32935/305391>
- Musnadi, S., & Majid, M. S. A. (2018). Overreaction and underreaction anomalies in the Indonesian stock market: A sectoral analysis. *International Journal of Ethics and Systems*, 34(4), 442—457. <https://doi.org/10.1108/IJOES-12-2017-0235>
- Rouwenhorst, K. G. (1998). International momentum strategies. *The Journal of Finance*, 53(1), 267—284. <https://doi.org/10.1111/0022-1082.95722>
- Szyszka, A. (2013). *Behavioral finance and capital markets: How investor psychology influences asset pricing*. NY, US: Palgrave Macmillan.
- Vardar, G., & Okan, B. (2008). *Short term overreaction effect: Evidence on the Turkish stock market*. Paper presented at the International Conference on Emerging Economic Issues in a Globalizing World, İzmir.
- Wang, C. (2004). Relative strength strategies in China's stock market: 1994—2000. *Pacific-Basin Finance Journal*, 12(2), 159—177. [https://doi.org/10.1016/S0927-538X\(03\)00043-x](https://doi.org/10.1016/S0927-538X(03)00043-x)

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: Cilt-Sayı: () ss:

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: Vol-Issue: () pp:

<http://dergipark.org/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI:

Geliş Tarihi / Received:

Kabul Tarihi / Accepted:

ÖHÜİBF DERGİSİ YAZIM VE REFERANS GÖSTERİM KURALLARI

Yazar Adı SOYAD¹
Yazar Adı SOYAD²

Öz

Çalışmanın en az 180, maksimum 200 kelimeyi geçmeyen özeti burada yer alacaktır. Özette çalışmanın amacı, yöntemi, metodu ve sonuçlarından kısaca bahsedilmelidir. Çalışmanın en az 180, maksimum 200 kelimeyi geçmeyen özeti burada yer alacaktır. Özette çalışmanın amacı, yöntemi, metodu ve sonuçlarından kısaca bahsedilmelidir. Çalışmanın en az 180, maksimum 200 kelimeyi geçmeyen özeti burada yer alacaktır. Özette çalışmanın amacı, yöntemi, metodu ve sonuçlarından kısaca bahsedilmelidir. Çalışmanın en az 180, maksimum 200 kelimeyi geçmeyen özeti burada yer alacaktır. Özette çalışmanın amacı, yöntemi, metodu ve sonuçlarından kısaca bahsedilmelidir. Çalışmanın en az 180, maksimum 200 kelimeyi geçmeyen özeti burada yer alacaktır. Özette çalışmanın amacı, yöntemi, metodu ve sonuçlarından kısaca bahsedilmelidir. Çalışmanın en az 180, maksimum 200 kelimeyi geçmeyen özeti burada yer alacaktır. Özette çalışmanın amacı, yöntemi, metodu ve sonuçlarından kısaca bahsedilmelidir. Çalışmanın en az 180, maksimum 200 kelimeyi geçmeyen özeti burada yer alacaktır. Özette çalışmanın amacı, yöntemi, metodu ve sonuçlarından kısaca bahsedilmelidir.

Anahtar Kelimeler : En Az 3, En Fazla 5 Anahtar Kelime.

Jel Sınıflandırılması : En az 1 tane JEL kodu.

¹ Yazarın Unvanı, Kurumu, mail adresi, ORCID: 0000-00XX-XXX

² Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, mailadres@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-00XX-XXX

ÇALIŞMANIN İNGİLİZCE BAŞLIĞI

Abstract

Çalışmanın en az 180, maksimum 200 kelimeyi geçmeyen İngilizce özeti burada yer alacaktır. Özette çalışmanın amacı, yöntemi, metodu ve sonuçlarından kısaca bahsedilmelidir. Çalışmanın en az 180, maksimum 200 kelimeyi geçmeyen İngilizce özeti burada yer alacaktır. Özette çalışmanın amacı, yöntemi, metodu ve sonuçlarından kısaca bahsedilmelidir. Çalışmanın en az 180, maksimum 200 kelimeyi geçmeyen İngilizce özeti burada yer alacaktır. Özette çalışmanın amacı, yöntemi, metodu ve sonuçlarından kısaca bahsedilmelidir. Çalışmanın en az 180, maksimum 200 kelimeyi geçmeyen İngilizce özeti burada yer alacaktır. Özette çalışmanın amacı, yöntemi, metodu ve sonuçlarından kısaca bahsedilmelidir. Çalışmanın en az 180, maksimum 200 kelimeyi geçmeyen İngilizce özeti burada yer alacaktır. Özette çalışmanın amacı, yöntemi, metodu ve sonuçlarından kısaca bahsedilmelidir. Çalışmanın en az 180, maksimum 200 kelimeyi geçmeyen İngilizce özeti burada yer alacaktır. Özette çalışmanın amacı, yöntemi, metodu ve sonuçlarından kısaca bahsedilmelidir. Çalışmanın en az 180, maksimum 200 kelimeyi geçmeyen İngilizce özeti burada yer alacaktır. Özette çalışmanın amacı, yöntemi, metodu ve sonuçlarından kısaca bahsedilmelidir.

Keywords : En Az 3, En Fazla 5 Anahtar Kelime.

Jel Classification : En az 1 tane JEL kodu.

GİRİŞ

Makale başlığı, sayfanın ortasına hizalı biçimde, Times New Roman yazı karakterinde, Bold olarak yazılmalıdır. Tamamı Büyük Harf ile yazılması gereken Makale Başlığını oluşturan kelimelerin ilk harfleri 18 Punto; diğer harfleri ise 14 punto olmalıdır.

Yazar isimleri çalışma başlığının sonrasında iki satır atlanarak, sağa yaslı ve sağ üst köşesinden numaralandırılmış biçimde yalnızca yazar isim ve tamamı Büyük harf olması gereken soyadlarını içerek şekilde; Times New Roman 11 Punto Bold karakterine uygun olarak İtalik biçimde yazılmalıdır. Yazarların sırasıyla; “Unvan, kurum, e-posta ve posta adresi bilgileri” ise dipnot olarak sayfanın altında; Times New Roman 8 Punto ile belirtilmelidir.

Çalışmalarda ana metinden önce; Türkçe başlık ve öz ile hemen altında İngilizce başlık ve öz verilmelidir. En az 180, maksimum 200 kelimeyi aşmayacak şekilde hazırlanan Türkçe ve İngilizce Özetler, Times New Roman yazı karakteri ile 10 punto olarak italik yazılmalıdır. (Metin dili yabancı dilde olan çalışmalarda ise yabancı dildeki özetin altında Türkçe özet yer almalıdır).

İlk harfi büyük diğer harfler küçük olacak şekilde yazılması gereken “Öz” başlığı, 10 punto Times New Roman karakteri ile Bold (Kalın) olarak; Sola Yaslı biçimde yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce Özetlerin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek en az üç en fazla beş adet "Anahtar Kelime" (Keywords) bulunmalıdır.

Ayrıca, Anahtar Kelimelerin hemen altına, çalışmaların ilgili alanlarının belirtildiği, http://www.aeaweb.org/journal/jel_class_system.php adresinden erişebileceğiniz Jel Kodları mutlaka yazılmalıdır. Jel kodları da Anahtar Kelimeler gibi; 10 punto Times New Roman ile yazılmalıdır. Öz kısmında; denklem, atıf, standart dışı kısaltmalar, vb. yer almamalıdır.

I. ANA METİN

Makaleler, Microsoft Office Word ile uyumlu yazılım programı kullanılarak 25 sayfayı geçmeyecek şekilde yazılmalıdır. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan 2,5 cm, soldan 3 cm; üstten 1,75 ve alttan ise 2,3 cm olmak üzere, Tek Satır Aralıklı, İki Yana Yaslı ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası 6 nk olacak şekilde ayarlanmalıdır.

Makalede Times New Roman yazı karakterleri kullanılmalı, satır sonunda heceleme yapılmamalıdır. Metni oluşturan kelimeler arasında birden fazla boşluk (space) bırakılmamalı, noktalama işaretleri kendilerinden önceki kelimelere bitişik yazılmalıdır. Söz konusu işaretlerden sonra ise bir harflik boşluk bırakılmalıdır. Paragraflarda ilk satır girintisi 1 cm olmalıdır. Paragraf geçişlerinde satır atlanmamalıdır.

I.I. Ara Başlıklar

Dil bilgisi kurallarına uygun olarak yazılması gereken çalışmada, noktalama işaretlerinin kullanımı, kelime ve kısaltmaların yazımı; güncel TDK Yazım Kılavuzu esas alınarak, açık ve yalın bir anlatım niteliklerini taşımalıdır. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.

Yazılar, Giriş bölümü ile ikinci sayfadan başlamalı ve uygun bölümlere ayrılmalıdır. “GİRİŞ”, “SONUÇ VE DEĞERLENDİRME” ve “KAYNAKÇA” başlıklarına numara verilmemeli ve sola yaslı bir şekilde tamamen büyük harflerle bold yazılmalıdır. Başlıklardan önce ve sonra bir satır boşluk bırakılmalıdır.

Ana başlıklar: Ana başlıklar sayfaya ortalanmış şekilde, tamamen büyük harflerle bold ve (11) punto ile yazılmalıdır. Romen rakamlarıyla sınıflandırılmalı ve sayfanın ortasına gelecek şekilde yazılmalıdır (I., II., III., ... gibi).

Ara başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak her kelimenin ilk harfi büyük olacaktır. Ara başlıklar sola yaslı şekilde, büyük harflerle bold ve (11) punto ile yazılmalıdır. Ara başlıklar, ait oldukları ana başlıkların Romen rakamından başlayacak biçimde yine ek numaralandırma ile hazırlanmalıdır (I.I., I.II. gibi).

a. Alt başlıklar

Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük sonraki kelime/kelimelerin ilk harfi küçük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır. Ara başlıklar sola yaslı şekilde, büyük harflerle bold ve (11) punto ile yazılmalıdır. Alt başlıkların numaralandırılması ise küçük harfler ile alfabetik sıra düzenine uygun biçimde olmalıdır (a., b., c. ...gibi).

II.BAŞLIK

Şekil, tablo ve fotoğraflar mümkün olduğunca yazım alanı dışına taşmamalı, gerekiyorsa her biri ayrı bir sayfada yer almalıdır. 11 punto Times New Roman Bold karakterine uygun hazırlanması gereken Şekil ve tablo başlıkları mutlaka numaralandırılmalı (Tablo 1.) ve içeriğine göre Türkçe ve İngilizce olarak adlandırılmalıdır.

Numara ve başlıklar, şekillerin altına, tabloların üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılmalıdır. Gerektiğinde açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında 8 punto ile verilmelidir. Şekil, tablo ve resimler aynen basılabilecek nitelikte

olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirilmelidir. Ayrıca tablo ve şekillere ait kaynaklar, alt tarafta 9 punto ile verilmelidir.

Tablo 1: Örnek Tablodur

Yıllar	Almanya	Türkiye	Fransa
2000	1	3	5
2001	2	4	6

Kaynak: (Örnek, 1800: 1).

Şekil 1: Örnek Şekil

III.BAŞLIK

Makalede yapılacak atıflar, ilgili yerden hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası sırasıyla verilmelidir (Okay, 1990: 28).

Birden fazla kaynak gösterileceği durumlarda eserler aynı parantez içinde, soyada göre alfabetik olarak, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanmalıdır (Gökyay, 1982: 120; Okay, 1990: 28).

İki yazarlı kaynaklarda, araya & işareti; ikiden fazla yazarlı kaynaklarda ise üç, dört ve beş yazarlı kaynaklar da ise tüm yazarların soyadları verilmelidir (Şafak & Öz, 2003: 15), (Barutçu, Topçu, Tüfekçi, 2005: 157). Metin içinde tekrarlayan kullanımlarda ise (Barutçu ve ark., 2005) şeklinde gösterilmesi gerekmektedir. Altı veya daha çok yazarlı kaynaklar ise (Okçu ve ark., 2009) şeklinde gösterilmelidir.

Yazarın adı, ilgili cümle içinde geçiyor ise, parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir (1990: 28). Yazarın aynı yıl yayınlanmış iki eseri, yayın yılına bir harf eklenmek suretiyle ayırt edilir (İlhan, 2003a: 25), (İlhan, 2003b: 58).

Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış olan eserleri, adların ilk harflerinin de yazılması yoluyla belirtilmelidir (Demir, A. 2003: 46), (Demir, H. 2003: 27).

Ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken, bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir (Köprülü, 1911: 75'ten aktaran; Çelik, 1998: 25).

Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir (BCA, Mühimme 15: 25).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dipnotlar, sadece yapılması zorunlu açıklamalar için kullanılır ve “DİPNOT” komutuyla otomatik olarak verilir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir (Kaya, 2000: 15).

Makalede birebir yapılan alıntılar tırnak içinde verilmeli ve alıntının sonunda kaynağı parantez içinde belirtilmelidir. Beş satırdan az alıntılar cümle arasında italik olarak, beş satırdan

uzun alıntılar ise sayfanın sağından ve solundan 1 cm içeride, blok hâlinde italik olarak verilmelidir. Birebir olmayan alıntılarının sonunda sadece parantez içerisinde kaynak gösterilmesi yeterlidir.

Makalede kullanılan bütün kaynaklar “Kaynakça”ya alınmalı, makalenin konusu ile ilgili olsa dahi, yazıda değinilmeyen belge ve eserler kaynakçaya dâhil edilmemelidir. Kaynaklar ana metnin sonunda yazar soyadlarına göre (Soyadı kanunundan öncekiler için yazar adı esas alınır.) alfabetik olarak verilmelidir.

Kaynakçada yer alan kaynak düzeni; girinti şekli Asılı (1 cm) olarak ayarlanacak biçimde olmalıdır.

Kaynakça gösteriminde APA6 (American Psychological Association) Formatı; kullanılmalıdır.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir.

(Varsa) İlgili çalışmada (2020 yılındaki çalışmalar için) ***tarih ve *** sayılı XXX kurumu etik kurulundan gerekli izinler alınmıştır.

(2020 yılı öncesi için) İlgili çalışmada kullanılan veriler 20XX yılında toplanmış ve veriler analiz edilmiştir. Veriler 2020 yılı öncesi toplandığından etik kurul kararı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları : XXXX, çalışmada ***, ***, *** bölümlerinde ve (veri toplama, analiz vs. gibi) aşamalarında katkı sağlamıştır. YYYY, çalışmada ***, ***, *** bölümlerinde ve (veri toplama, analiz vs. gibi) aşamalarında katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %**, 2. yazarın katkı oranı: %*

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur. (Varsa) finansal destek alınan kurum burada belirtilir.

Teşekkür (Varsa) : Yayın sürecinde katkısı olanlar (hakem, editör, dış paydaş vs.) ve destek alınan kuruma teşekkür burada belirtilir.

Ethics Statement : xxxx

Author Contributions : xxxx

Conflict of Interest : xxxx

Acknowledgement : xxxx

KAYNAKÇA

- Aslan, N. (2010). *Araştırmacılar için ekonomi biliminin incelikleri*. İstanbul: İkinci Sayfa Yayınevi.
- Ateş Aslantaş, B. (2016). Kripto para birimleri, bitcoin ve muhasebesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, 7(1), 349–366.
- Boyes, W., & Melvin, M. (2013). *Ekonominin temelleri* (E. Telatar, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Cheung, A., Roca, E., & Su, J. (2015). Crypto-currency bubbles: an application of the Phillips–Shi–Yu methodology on Mt. Gox Bitcoin Prices. *Applied Economics*, 47(23), 2348–2358.
- Organ, İ., & Gölçek, A. G. (2017). Anayasa’da bulunan kişi hak ve ödevlerinin sınırlandırılması: vergi hukuku açısından bir değerlendirme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 117–129. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.305329>
- Özatay, F. (2011). *Parasal iktisat kuram ve politika*. Ankara: Efil Yayınevi.

REFERANS STİLİ VE FORMATI

Metin İçinde Kaynak Gösterme

Kaynaklar metinde parantez içinde yazarların soyadı ve yayın tarihi yazılarak belirtilmelidir. Birden fazla kaynak gösterilecekse kaynaklar arasında (;) işareti kullanılmalıdır. Kaynaklar alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Örnekler:

Birden fazla kaynak;

(Koç ve ark., 2012; Sanver, 1995)

Tek yazarlı kaynak;

(Gidik, 2017)

İki yazarlı kaynak;

(Gümüş & Alaycı, 2009: 72)

Üç, dört ve beş yazarlı kaynak;

Metin içinde ilk kullanımda: (Chamberlian, Mostaph & Zaong, 2011: 12–13) Metin içinde tekrarlayan kullanımlarda: (Chamberlian ve ark., 2000)

Altı ve daha çok yazarlı kaynak;

(Orkan ve ark., 2013)

Kaynaklar Bölümünde Kaynak Gösterme

Kullanılan tüm kaynaklar metnin sonunda ayrı bir bölüm halinde yazar soyadlarına göre alfabetik olarak numaralandırılmadan verilmelidir.

Kaynak yazımı ile ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

Kitap

a) Türkçe Kitap

Pınar, D. (1982). *Araştırmacılar için ekonomi el kitabı*. Ankara: Elyaman Yayıncılık.

b) Türkçeye Çevrilmiş Kitap

Hobbes, T. (1992). *Derin düşünceler* (E. Sancı, Çev.). Konya: Mercan Matbaacılık.

c) Editörlü Kitap

Kamol, S., Nurds, F., & Kayıkçı, D. (Ed.). (2016). *Türkiye'deki işletme alanındaki akademisyenler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

d) Çok Yazarlı Türkçe Kitap

Güçlü, G., Güçsüz, S., & Güçveren, L. (1992). *İl yönetimlerinde yönetişimin önemi*. Ankara: İmge Yayınevi.

e) İngilizce Kitap

George, R., & Salomon, A. (2020). *Introduction of economy*. London: McGraw-Hill Education.

f) İngilizce Kitap İçerisinde Bölüm

Sochk, F. (2016). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.

g) Türkçe Kitap İçerisinde Bölüm

Türkmen, S. (2002). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi. M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi kitabı* içinde (s. 233–263). Bursa: Dora Basım Yayın.

h) Yayıncının ve Yazarın Kurum Olduğu Yayın

Türk Standartları Enstitüsü. (1974). *Adlandırma ilkeleri*. Ankara: Yazar.

Makale

a) Türkçe Makale

Mutlu, B., & Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri. *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 15(60), 179–182.

b) İngilizce Makale

de Cillia, R., Reisigl, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity. *Discourse and Society*, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) Yediden Fazla Yazarlı Makale

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>

d) DOI'si Olmayan Online Edinilmiş Makale

Al, U. ve Doğan, G. (2012). Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü tezlerinin atıf analizi. *Türk Kütüphaneciliği*, 26, 349–369. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/>

e) DOI'si Olan Makale

Turner, S. J. (2010). Website statistics 2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Popüler Dergi Makalesi

Semercioğlu, C. (2015, Haziran). Sıradanlığın rayihası. *Sabit Fikir*, 52, 38–39.

Tez, Sunum, Bildiri

a) Türkçe Tezler

Sarı, E. (2008). *Kültür kimlik ve politika: Mardin'de kültürlerarasılık*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

b) Kurumsal Veritabanında Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Yaylalı-Yıldız, B. (2014). *University campuses as places of potential publicness: Exploring the politicals, social and cultural practices in Ege University* (Doctoral dissertation). Retrieved from: <http://library.iyte.edu.tr/tr/hizli-erisim/iyte-tez-portali>

c) Web’de Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley). Retrieved from <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html>

d) Sempozyum Katkısı

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B., & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer’s disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at American Psychological Association meeting, Orlando, FL.

g) Online Olarak Erişilen Konferans Bildiri Özeti

Çınar, M., Doğan, D. ve Seferoğlu, S. S. (2015, Şubat). *Eğitimde dijital araçlar: Google sınıf uygulaması üzerine bir değerlendirme* [Öz]. Akademik Bilişim Konferansında sunulan bildiri, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. Erişim adresi: <http://ab2015.anadolu.edu.tr/index.php?menu=5&submenu=27>

h) Düzenli Olarak Online Yayınlanan Bildiriler

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105, 12593–12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

i) Kitap Şeklinde Yayınlanan Bildiriler

Schneider, R. (2013). Research data literacy. S. Kurbanoglu ve ark. (Ed.), *Communications in Computer and Information Science: Vol. 397. Worldwide Communalities and Challenges in Information Literacy Research and Practice* içinde (s. 134–140). Cham, İsviçre: Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-03919-0>

j) Kongre Bildirisi

Çepni, S., Bacanak A. ve Özsevgeç T. (2001, Haziran). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının fen branşlarına karşı tutumları ile fen branşlarındaki başarılarının ilişkisi*. X. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi’nde sunulan bildiri, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu

Diğer Kaynaklar

a) Gazete Yazısı

Toker, Ç. (2015, 26 Haziran). ‘Unutma’ notları. *Cumhuriyet*, s. 13.

b) Online Gazete Yazısı

Tamer, M. (2015, 26 Haziran). E-ticaret hamle yapmak için tüketiciyi bekliyor. *Milliyet*. Erişim adresi: <http://www.milliyet>

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepp: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Ansiklopedi/Sözlük

Bilgi mimarisi. (2014, 20 Aralık). Vikipedi içinde. Erişim adresi: http://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgi_mimarisi

Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Radyo ODTÜ (Yapımcı). (2015, 13 Nisan). *Modern sabahlar* [Podcast]. Erişim adresi: <http://www.radyoodtu.com.tr/>

f) Bir Televizyon Dizisinden Tek Bir Bölüm

Shore, D. (Senarist), Jackson, M. (Senarist) ve Bookstaver, S. (Yönetmen). (2012). *Runaways* [Televizyon dizisi bölümü]. D. Shore (Baş yapımcı), *House M.D.* içinde. New York, NY: Fox Broadcasting.

APA referans stili ile ilgili sık yapılan hatalar;

- Dergi ve kitap adları italik olarak yazılmalıdır.
- Eserler belirtilirken eserin ilk harfi ve özel isimler dışında hepsi küçük harfle yazılmalıdır.
- Makalelerde sayfa aralıkları belirtilirken daima uzun çizgi (—) kullanılmalıdır.
- Makalede yazar ad soyadları verilirken & işaretinden önce de mutlaka virgül konulmalıdır.
- Makale gösterimlerinde cilt numarası belirtilirken cilt italik, sayı parantez içinde ve düz bir şekilde yazılmalıdır.
- Kaynakçada kitap verilirken mutlaka yayınevi ve şehir, ülke bilgisi verilmelidir.
- Kitap gösteriminde belli bir bölüm alıntılanıyorsa mutlaka sayfa aralığı belirtilmelidir.
- İnternet sitesinden alınan kaynaklarda “Erişim adresi:” konulduktan sonra link eklenmelidir. Alıntılanan veri İngilizceyse “Retrieved from” yazılmalı ve : konulmamalıdır ve link eklenmelidir.